

ÖZBEKÇE “KÜNTUĞMIŞ” DESTANI

Dilara AKBAY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Mehmet Mahur TULUM

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kasım 2010

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

ÖZBEKÇE “KÜNTUĞMIŞ” DESTANI

Dilara AKBAY

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kasım 2010

Danışman: Yrd. Doç. Mehmet Mahur TULUM

Bu çalışmada Özbek destanlarından biri olan “Küntuğmiş” adlı destanın Latin harfli yazıçevirimi, metnin sözlüğü, indeksi ve tıpkıbasımı yer almaktadır.

Metnin orijinali Kril harfleriyle yazılmış olduğu için öncelikle metin Latin harflerine çevrilmiştir. Latin harflerine çevrilen metin üzerinden sözlük ve indeks hazırlanmıştır.

Kutadgu Bilig adlı eserin III. cildi olan “İndeks” bu çalışmanın yol göstericisi olmuştur. Kutadgu Bilig indeksini oluşturmada izlenen yöntem temel alınmış, her ne kadar farklılıklar bulunsa da indeks sırasında yine bu eserde uygulanan sıra takip edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde Özbekistan’ın tarihi, kültürü, edebiyatı ve Özbek destanları ile ilgili bilgilerin yanı sıra günümüzde Özbeklerin kullandığı alfabe verilmiş; Özbek dili ve Modern Türk Dilleri içinde Özbekçe’nin yeri anlatılmıştır. İkinci bölümde ise “Küntuğmiş” adlı destanın Latin harfli çevirisi ve metnin özeti yer almaktadır. Üçüncü bölüm, indeks oluşturulurken izlenen sıralama, metnin sözlüğü ve indeksinden oluşmaktadır. Tıpkıbasım çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler : Özbekçe, Destan, Küntuğmiş Destanı, Sözlük, İndeks

ABSTRACT

ÖZBEKÇE “KÜNTUĞMIŞ” DESTANI

Dilara AKBAY

The Department of Turkish Language and Literature

Anadolu University - The Graduate School of Social Sciences, November 2010

Advisor: Yrd. Doç. Mehmet Mahur TULUM

In this work there are a translation of “Küntuğmiş” is one of the Uzbek legends is prepared using with letters of Latin alphabet, dictionary, index, and facsimile of the text.

Firstly, the text translated to Latin alphabet because the original text has been written with Cyril alphabet. The index and dictionary are prepared from the text is translated to Latin alphabet.

The impress is named as “İndeks” that is volume III of the “Kutadgu Bilig” is guide of this work. The method of the “İndeks” of “Kutadgu Bilig” is base of the work and however there are differences between both of them the steps of “Kutadgu Bilig” is followed to prepare index of the work.

In the first section of the work there are history, culture, literature of Uzbekistan, information about legends of Uzbekistan also the alphabet of Uzbeks is used nowadays; the Uzbek and the place of Uzbek in modern languages of Turk are told. In the second section of the work there are translation to Latin alphabet of the legend named “Küntuğmiş” and outline of the text. Third section contains following arrangement when preparing the index, the dictionary of the text, and the index. The facsimile of the text has been added to the end of the work.

Keywords : Uzbek Language, Epic, Küntuğmiş Epic, Dictionary, Index

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Dilara Akbay'ın "Özbekçe Küntuğmiş Destanı" başlıklı tezi tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Adı Soyadı**İmza**

Üye (Tez Danışmanı) : Yrd. Doç. Mehmet Mahur Tulum

.....

Üye :

.....

Üye :

.....

Prof. Dr. Ramazan GEYLAN

Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Destanlar, ulusların özellikle tarih yazımının dönemlerine ışık tutmaları bakımından önemlidir. Ayrıca, ulusların tarih sahnesine çıkışlarını, komşularıyla olan ilişkilerini ve kendi kültür dokularını var eden değerleri anlamak bakımından da çok büyük önem taşırlar.

Ortaya konan bu çalışmada Özbek destanlarından biri olan “Küntuğmiş” adlı destanın Latin harfli çevirisi üzerinden hazırlanan sözlüğü ve indeksi yer almaktadır.

Bu indeks, metnin fişlenmesi, fişlenen metnin alfabetik ve gramatikal olarak sıraya konması, her bir sözcüğün metne göre anlamlandırılması ve tüm bunların yazıya geçirilmesi aşamalarını içermektedir.

Bu çalışmada yer alan metin seçildikten sonra ilk olarak metnin Latin alfabesine yazıçevirimi yapılmıştır. Metnin orijinali Kril alfabesiyle yazılmış olup çevirisinde bir bilgisayar programı kullanılmıştır. Yazıçevirimi yapıldıktan sonra metnin Latin karşılıkları belirlenirken, hangi sesin hangi harfi karşılayacağı tarafımızdan belirlenmiştir. Seslerin belirlenmesinin ardından metnin numaralandırılması yapılmıştır. Metne her beş satırda bir numara verilmiştir.

Yazıçeviriminin ardından ikinci aşamada tüm sözcükler tek tek fişlere yazılmıştır.

Üçüncü aşama fişlenen sözcüklerin alfabetik olarak ayrılmasını kapsamaktadır. Alfabetik olarak fişlere aktarılan bu sözcükler indekste yazıya geçirilmeden önce kendi arasında alfabetik sıraya konmuştur.

İndeks hazırlanırken Reşid Rahmeti Arat tarafından yapılan Kutadgu Bilig çalışmalarının devamı olan “Kutadgu Bilig III - İndeks” adlı eser temel alınmıştır. Kutadgu Bilig’ in metin ve tercüme olmak üzere ilk iki cildi Reşid Rahmeti Arat tarafından hazırlanmış, kendisi indeksin de hazırlıklarını yapmış, ancak vefatı sebebiyle bu çalışma yarım kalmıştır. İndeksi içeren üçüncü kitap, Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya ve Nuri Yüce tarafından tamamlanarak yayımlanmıştır.

Her ne kadar Kutadgu Bilig indeksi temel alınmış olsa da bizim indeksimizle arasında birtakım ayrılıklar vardır. Bunun temel sebebi iki dil döneminin farklı özellikler göstermesi ve indeksin başında verilen sıralamanın gerçek şeklinin ancak çalışma sonunda belirmesiyle mümkün hâle gelmesidir.

Sözcüklerin anlamlandırılmasında, metnin bağlamı ve bağlamla uyuşan anlamlar temel alınmış, yani sözcükler metne göre anlamlandırılmıştır. Bu bakımdan sözcüklerin sözlük anlamlarıyla indekste verilen anlamları arasında farklılıklar olması tabiidir.

Bu tezde Özbek destanlarından biri olan “Küntuğmiş” adlı destanın indeks çalışması hazırlanmış olup, metindeki tüm kelimelerin çeşitli kullanılışları, eksiksiz olarak, satır numaralarıyla, yani metinde geçtikleri yerler ile verilmeye çalışılmıştır. Hazırladığımız tezin bundan sonra yapılacak bu tür araştırmalar için yol gösterici bir kaynak olması en büyük temennimdir.

Tez konumun belirlenmesinden sonuçlandırılmasına kadar her aşamada, bana engin bilgilerini ve yardımını sunan, her zaman yol gösteren danışman hocam Sayın Mehmet Mahur TULUM’ a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Yüksek lisans öğrenimim süresince destek, güven ve sabırlarını esirgemeyen sevgili aileme ve arkadaşlarıma da teşekkür ederim.

Dilara Akbay

ÖZGEÇMİŞ

Dilara AKBAY

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yüksek Lisans

Eğitim

Tezsiz Yüksek Lisans 2010 Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk
Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği

Lisans 2008 Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Lise 2000 Dilovası Lisesi, Kocaeli

Kişisel Bilgiler

Doğum Yeri ve Yılı: İstanbul - 28.10.1983 **Cinsiyet:** Bayan **Yabancı Dil:** İngilizce

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZGEÇMİŞ.....	vii
KISALTMALAR.....	x
TABLolar VE ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖZBEKİSTAN VE ÖZBEKÇE

1. ÖZBEK ADININ KÖKENİ.....	1
2. ÖZBEKİSTAN.....	1
2.1. Coğrafi Konumu.....	1
2.2. Nüfus ve Din	2
2.3. Özbek Tarihi	3
2.4. Kültür ve Medeniyet.....	4
2.5. Modern Özbek Edebiyatı.....	5
2.6. Özbek Destanları.....	6
3. ÖZBEKÇE.....	6
3.1. Modern Özbek Alfabesi.....	7
3.2. Transkripsiyon Alfabesi.....	9
3.3. Modern Türk Lehçeleri İçinde Özbekçe.....	11

İKİNCİ BÖLÜM

ÖZBEKÇE KRİL ALFABESİ, METNİN ÖZETİ VE METNİN LATİN HARFLİ YAZIÇEVİRİMİ

1. ÖZBEKÇE KRİL ALFABESİ.....	13
2. METNİN ÖZETİ.....	14
3. METNİN LATİN HARFLİ YAZIÇEVİRİMİ.....	23

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNDEKS SIRASI, SÖZLÜK VE İNDEKS

1. İNDEKS SIRASI.....	108

2. SÖZLÜK VE İNDEKS	116
SONUÇ	387
EKLER	389
KAYNAKÇA	458

KISALTMALAR

A.	: Arapça
b. i.	: Birleşik İsim
bk.	: Bakınız
b. s.	: Birleşik Sıfat
cüm.	: cümle
F.	: Farsça
Nu.	: Numara
Nom.	: Nominatif
O.	: Osmanlıca
s.	: Sayfa
T.	: Türkçe
tam.	: Tamlama
TDK	: Türk Dil Kurumu
YF	: Yardımcı Fiil

TABLolar VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Özbekistan Haritası	2
Tablo 1. Geçmişten Günümüze Kadar Kullanılmış Olan Özbek Alfabeleri	10
Tablo 2. Ses Değerlerine Göre Latin Alfabetiyle Karşılıkları	13

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖZBEKİSTAN VE ÖZBEKÇE

GİRİŞ

1. Özbek Adının Kökeni¹

Özbek adının kökeniyle ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Özbek adının 1313-1340 yılları arasında hüküm süren Altın Ordu hükümdarı, Özbek Han'dan geldiği en çok taraftar bulan görüştür. Ebulgazi Bahadır Han, Özbek Han'dan daha önce tarihte Özbek adına rastlanmadığını belirtir. Bu görüşe M. A. Aristov, A. Y. Yakubovskiy, İ. P. İvanov, M. A. Çaplička ve Hilda Hukhem gibi birçok bilim adamı da katılmaktadır.

A. A. Semyanov ise bu görüşe karşı çıkmış, bu fikirlerin temelsiz olduğunu ileri sürerek Özbek adının Ak Ordu döneminde ortaya çıktığını ve hem İran hem de Orta Asya tarihçileri tarafından 14. ve 15. asırlarda Ak Ordu devletinde Türk-Moğol kabilelerinin tamamı için kullanılan ortak bir ad olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Özbek Han'ın Kök Ordu, yani Altın Ordu hükümdarı olduğunu ve sonradan Özbekler diye adlandırılan kabilelerin ona tâbi olmadığını belirtmiştir.

H. Vambery'e göre Özbek kelimesinin tam anlamı “kendi kendinin beği, bağımsız, müstakil” demek olup kelime Öz-bek şeklindedir. Bu söz eski Macarlarda mertebe, unvan sıfatında olan kelimeye karşılıktır ve bu anlamıyla 1150 yılına ait belgelerde kaydedilmiştir.

Denis Sinor'a göre Özbek sözü “Oğuz-bek” sözlerinin birleşmesinden çıkmıştır.

Hasan Eren ise bu sözün “Özü-berk” sözünden geldiğini söylemektedir. Bu açıklamaya göre kelime “özü sağlam” anlamındadır. Türkçe'de benzer kullanımları vardır. “Tınıbek, Canıbek” gibi.

2. Özbekistan

2.1. Coğrafi Konumu

Batıda ve kuzeyde Kazakistan, güneyde Afganistan, güneybatıda Türkmenistan, doğuda Kırgızistan ve güneydoğuda Tacikistan ile komşudur; sınırları içerisinde Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti yer alır. Başkenti Taşkent, diğer 12 şehri ise

¹ Ahmet Buran ve Ercan Alkaya, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, (Akçağ Yayınları, Ankara, 2004), s. 101.

Nemengân, Endican, Nukus, Buhara, Hive, Nevai, Hokand, Karşı, Çizzak, Ürgenç, Kaşkaderya ve Semerkant'tır.

Şekil 1. Özbekistan Haritası

Kaynak : http://www.dunyadevletleri.com/ozbekistan_haritasi.html Erişim Tarihi: 17.09.2010

2.2. Nüfus ve Din

Özbekistan, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki en kalabalık ülke olup nüfusunun yıllık artış hızı yaklaşık %1,5, yoğunluğu 53 kişidir (km²). Nüfus özellikle Amuderya ve Siriderya ile bunların kollarının suladığı vadi ve ovalarda toplanmıştır. Nemengân, Endican ve Fergana gibi büyük şehirlerin bulunduğu Fergana havzası ile Taşkent, Buhara, Semerkant, Ürgenç, Nukus ve Karşı çevreleri en yoğun alanlardır. Halkın yaklaşık %80'ini Özbekler, %10'unu diğer Türk boyları (Karakalpak, Kazak, Türkmen, Tatar, Başkurt), geri kalanının büyük bölümünü de Taşkent'te yaşayan Ruslar (%5), Tacikler, Ermeniler, Yahudiler, Almanlar ve Koreliler oluşturur. Özbek Cumhuriyeti içerisinde özerk bir Türk Cumhuriyeti statüsünde olan ve 165.000 km² alana sahip olan Karakalpakistan Cumhuriyeti yer almaktadır.

Nüfusun %90'ının hemen tamamı Sünni Müslüman, %6 kadarı Hristiyan, geri kalanı ise farklı dinlerin mensubudur.

2.3. Özbek Tarihi

XV. yüzyıl sonunda, Timurlular Devleti'nin kuzeyinde, Destikıpçak'ta ortaya çıkan Şeybânîler giderek güçlenerek Mâverâünnehir'e doğru yayıldılar. Batu Han'ın kardeşi Şeybânî soyundan gelen Ebülhayr Han, büyük dedesi Özbek Han'ın adını taşıyan topluluğunu siyasi bir çatı altında bir araya getirip bağımsızlığını ilan etti (831\1428) ve Timurluların topraklarına girdi. Timurluların saltanatına son verdi ve 855'e (1451) kadar bütün ülkeye hakim oldu. Bir ara durumları sarsılan Özbekler, Muhammed Şeybânî Han döneminde (1500-1510) yeniden toparlandılar ve kısa bir müddet sonra hakimiyetlerini Orta Asya'ya yaymaya başladılar. Ancak XVI-XVII. yüzyıllarda Türkistan ülkesinde devlet bölünerek küçük hanlıklar ortaya çıktı. XVI. yüzyılda Hîve Hanlığı (Amuderya'nın aşağı kısmında), Buhara Hanlığı (Semerkant, Buhara, Kaşkaderya, Surhanderya vilayetleri ve güney Tacikistan toprakları), XVIII. yüzyılda Hokand Hanlığı (Fergana vadisi, Taşkent, Siriderya vilayetleri, Kırgızistan ve Kazakistan'ın güney bölgesi) kuruldu. Türkistan tarihinde bu dönem "Üç Özbek Hanlığı" adıyla bilinir. Bu sırada İran'da ortaya çıkan Safevîlere karşı Özbek Hanları Osmanlılarla daha XVI. yüzyılda irtibat kurdular. Özellikle XVI. yüzyıl sonunda başlayan mücadelelerde Şah Abbas'a karşı Özbek Hanları ile Osmanlılar arasındaki ilişkiler siyasi açıdan da gelişti. XVIII. yüzyılda İran'da duruma hakim olan Nâdir Şah, Orta Asya'daki hanlıkları kendi kontrolü altına aldıysa da bu durum uzun sürmedi. İran'la başlayan bu mücadeleler XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etti. Bu durum Hîve ve Buhara hanlıkları arasındaki rekabet ve çekişmeyi alevlendirdi. Buhara Emir'i Haydar, İran ve Hîve Hanlığı ile yapılan mücadelelerde zor durumda kalınca İstanbul'a başvurdu. Fakat Rusların ilerleyişi Hîve, Hokand ve Buhara hanlıkları için yeni bir dönemin başlangıcını oluşturdu.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında bütün Türkistan, Rusya İmparatorluğu tarafından işgal edilmeye başlandı. 1865 yılı haziranında Çarlık ordusu Taşkent'i aldı. İşgal edilen ülkeyi yönetmek üzere 1867'de Türkistan Genel Gubernatorluğu kuruldu. 1876'da Hokand Hanlığına son verilip, Buhara Emirliği ve Hîve Hanlığı müstemleke haline getirildi. Çar Rusyası Türkistan'ı alınca doğal kaynakları ve zengin toprakları da eline geçirdi.

Her ne kadar bu dönemde hanlıklar arasındaki çekişmelere son verildiyse de, Rus idaresi altındaki halkın durumu kötüleşti. Ruslara karşı birçok ayaklanma çıktı.

Çarlık Rusyasının sömürgeci baskısına karşı 1893'te Taşkent'te, 1898'de Endican'da Dukçi İşan ayaklanması ve 1916'da Taşkent, Mergilân ve Cizzah'ta halk ayaklanmaları oldu. Bu ayaklanmalar kanlı bir şekilde bastırıldı.

1 Kasım 1917 tarihinde Taşkent'te Bolşevikler tarafından silahlı ayaklanma çıkarılıp Türkistan ülkesinde Sovyetler hakimiyeti gerçekleştirildi. Nisan 1918'de Türkistan Genel Gubernatorluğu ortadan kaldırıldı ve Türkistan Otonom Cumhuriyeti kuruldu. 1920'de Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ile Hîve'de Harizm Halk Cumhuriyeti oluşturuldu. Lenin başkanlığındaki Sovyetler hükümeti ülkede hakimiyetin devamlılığını sağlamak için çok uğraştı. 1918 yılının haziran ayında Taşkent'te Bolşeviklerin birinci ülke dönem toplantısı yapıldı. Türkistan Komünist Partisi, Rusya Bolşevikler Partisinin bir parçası olarak onaylandı. Bu parti sonradan güçlenip yetmiş yıldan fazla hakimiyet sağladı, sosyalizmin rehberliğini yaptı. Bu dönemde Özbekistan'da sanayi, tarım, ilim, teknik ve kültür alanında belli gelişmeler olduysa da Özbekistan, önem itibarıyla dünya sosyal ve ekonomik gelişmesinin çok gerisinde kaldı. Özbekistan'dan ham madde ve ürün götürülüp buraya günlük ihtiyaç için gerekli mallar getiriliyordu. Böylece Özbekistan, eski Sovyetler Birliği içinde ucuz ham madde ve stratejik zenginlikler verici ülke, hazır ürün satılacak bir pazar oldu. Sovyetler rejimi döneminde Özbekistan maneviyat alanında çok zarar gördü. 1930-1950 yıllarında 40.000 kadar aydın ve din âlimi rejimin kurbanı oldu.

Özbekistan Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği sisteminin çöküşüyle birlikte 20 Haziran 1990 yılında egemenliğini, 31 Ağustos 1991 yılında ise bağımsızlığını ilan etti.

2.4. Kültür ve Medeniyet

Emevîler ve Abbâsîlerden sonra Sâ mâniler, Karahanlılar, Me'mûnîler, Gazneliler, Selçuklular, Harizmşahlar ve Timurlular gibi devletlerle Çağatay, Buhara, Hîve ve Hokand Hanlıklarının hüküm sürdüğü Özbekistan toprakları, islam kültür ve medeniyeti açısından büyük önemi olan Mâverâünnehir, Harizm ve Fergana bölgelerinin önemli bir kısmını, bu arada Buhara, Semerkant, Taşkent (Şaş), Nesef, Tirmiz ve Gürgeç gibi tarihi şehirlere de sahip olması sebebiyle çok değerli bir islam kültür mirasına ev sahipliği yapmıştır. Çeşitli dönemlerde kurulan medrese, kütüphane ve rasathanelerin yanı sıra gerek dini ilimler gerekse fen ve tabiat bilimleri alanında yetişen âlimlerle bölge, dünyanın sayılı ilim merkezlerinden biri olmuştur. Fıkıh, tefsir,

hadis, kelam ve tasavvuf gibi ilimlerde başlı başına ekol oluşturmuş, eserleri temel başvuru kitabı haline gelmiş çok sayıda âlim bulunmaktadır. Zemahşerî, Ahmed Yesevî, İbn Sînâ ve Bîrûnî bu âlimlerden en önemlileridir.

2.5. Modern Özbek Edebiyatı

1900'lerde başlayan modern Özbek edebiyatı kendisinden önceki Türkistan Türk edebiyatına, yani Çağatay edebiyatına dayanır. Türkistan Türkleri, Türkistan'daki Türk edebiyatının tarihi ve kültürel mirasçılarıdır. Özbek Türkleri de Karahanlı ve Çağatay edebiyatlarını tarihi bir devamlılık içinde izleyerek 20. yüzyıl başlarında bir Özbek edebiyatı ortaya koymuşlardır.

Çağdaş Özbek edebiyatı tarihlerinde Özbek edebiyatı Kadîm Dönem, Mümtaz Edebiyat ve Yeni Edebiyat adıyla üç dönemde ele alınmaktadır. Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avesta ve runik Türk yazıtlarıyla başlatılan Kadîm Dönem, VII. yüzyılda yerini bu dönemin ikinci evresine bırakır. Kaşgarlı Mahmud, Yusuf Has Hâcib, Edib Ahmed Yüknekî, Ahmed Yesevî ve Rabgûzî'nin eserleriyle Oğuznâme bu evreye aittir.

Mümtaz edebiyat Timurlular dönemi ve XVI-XIX. yüzyıllar arası olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Seyf-i Sarâyî, Lutfî, Hâfız-ı Hârizmî, Hüseyin Baykara, Ali Şîr Nevâî, Bâbü'r, Atâî, Sekkâkî ve Gedâyî birinci dönemin; Şeybânî Han, Muhammed Sâlih, Ebulgazi Bahadır Han, Sûfî Allahyâr, Nâdire, Muhammed Şerîf Gülhanî, Üveysî, Nûr Muhammed Andelib ikinci dönemin temsilcileridir.

Yeni edebiyat ise Milli Uyanış (1850-1905), Cedîd edebiyatı (1905-1930), Sovyet Devri edebiyatı (1930-1980) ve Müstakillik Devri (1990'dan itibaren) olarak dört dönemde incelenir. Milli uyanış devrinde Kâmil Hârizmî, Muhyiddin Muhyî, Yûsuf Saryomiy, Mukimî, Zevkî; Cedîd edebiyatı döneminde Sıddîki Azîz, Abdullah Avlânî, Abdürraûf Fıtrat, Hamza Hekimzâde Niyâzî, Abdullah Kâdirî, Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan; Sovyet Devri edebiyatında Gafûr Gulâm, Aybek, Mîrkerîm Âsım, Mîrtemir, İzzet Sultan, Zülfiye, Şükrullah, Mîrmuhsin, Âdil Yâkubov, İbrâhim Gafurov, Pîrimkul Kadırov gibi yazarlar yetişmiştir. Hüsnüddin Şerifov, Muhtar Omonov, Âzâd Şerefeddinov, Naîm Kerimov, Yoldaş Süleyman, Erkin Vahidov, Şükür Halmîrzaev ve diğerleri Müstakillik dönemi yazarları arasında dikkat çekmektedir.

1875 yılından itibaren *Türkistan Vilayatinin Gazeti* isimli gazetede Tolstoy ve Puşkin'in eserlerinin Özbekçe çevirileri yayımlanmış, Özbek yazarları bu çevirilerden

etkilenerek modern şiir ve edebiyatın örneklerini vermeye başlamıştır. 1913'te Özbekçe olarak çıkan *Sadâ-yı Türkistan*, *Semer kand* ve *Ayna* gazetelerinde eserlerini tefrika etme imkanı bulan Özbek yazarlarının modern şiir, hikaye ve romanla tanışmalarında Rus ve Batılı edebiyatçıların yanında Türk yazarlarının da katkısı olmuştur. Şinâsi, Namık Kemal, Ziyâ Paşa, Tevfik Fikret, Rûşen Eşref Ünaydın, Yahya Kemal Beyatlı, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Halit Karay, Falih Rıfkı Atay gibi Türk yazar ve şairlerinin eserleri Özbekçe ve Tatarcaya tercüme edilmiştir.

2.6. Özbek Destanları

Özbek halk destanları 1967 yılında Taşkent'te Özbekistan Fenler Akademisi neşriyatında iki cilt halinde yayınlanmıştır. Bu destanlar anlatıcıların ağızlarından, çeşitli derlemeciler tarafından derlenip bir araya getirilmiştir.

3. ÖZBEKÇE

Özbek Türkçesi, Karahanlı (XI.-XIII. yüzyıllar) ve Harezmi (XIV. yüzyıl) edebi dillerinin devamı olarak Timurlular idaresi altında gelişip, Nevayî'nin eserlerinde klasik şeklini alan ve XV. yüzyıl başından 1920'ye kadar kullanılan Çağatay Türkçesinin günümüzdeki temsilcisidir.

Özbekçe, Türk dilinin üç büyük grubundan biri olan Doğu Türkçesi (Karluk) kapsamında değerlendirilir ve eski Çağatay yazı dilinin bir devamı olarak kabul edilir. Çağatay yazı dilinde Özbekçe öğeler 18. yüzyıldan sonra görülmeye başlanmıştır. 1930'a kadar Arap alfabesiyle yazılan Özbekçe, 1930-1940 yılları arasında Latin alfabesiyle yazılmış; 1940'tan sonra ise Kiril asıllı alfabe kullanılmıştır. 2 Eylül 1993'te Özbekistan resmi olarak Latin alfabesini kullanmaya başlamıştır.

Günümüz Özbekistan'ında birbirinden farklı pek çok ağız vardır. Cirtautas, Stefan Wurm, Gazi Âlim, A. K. Borovkov, İ. İ. Zarubin, K. K. Yudahin, V. V. Reşetov gibi bilim adamları Özbekistan'da konuşulan ağızların tasnifini yapmışlardır.

Stefan Wurm², bugün Özbekistan'da konuşulan Türkçeyi, Kıpçak Özbek Türkçesi, Kuzey Özbek Türkçesi, Güney Özbek Türkçesi, Türkmenceleşmiş Özbek Türkçesi olmak üzere dört ana ağza ayırır.

² Stefan Wurm, "Özbekçe", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı nu. 62 (1989), s. 140.

Gazi Âlim³ ise Özbek ağızlarını, Özbek Kıpçak ağızı, Türk-Barlas ağızı, Hive-Ürgenç ağızı olarak üç bölüme ayırır.

Talat Tekin ve Mehmet Ölmez, *Türk Dilleri* adlı kitaplarında Özbekçenin birçok diyalekti olduğunu belirtir. Bu diyalektleri ise başlıca dört grupta toplarlar⁴.

- i. Harezmi-Kıpçak diyalektleri
- ii. Kuzey Özbek diyalekti
- iii. Güney Özbek diyalekti
- iv. Harezmi-Oğuz diyalektleri

Özbek yazı dili 1929-1930 yıllarından 1937'ye kadar fonetik ve yazım bakımlarından ünlü uyumunun korunduğu Kuzey Özbek diyalektlerine, gramer ve söz hazinesi bakımlarından da Taşkent ağızına dayanıyordu. 1937'de Özbek yazı dilinde esaslı değişiklikler yapıldı. Yazı dili fonetik ve yazım bakımlarından İrancalaşmış Taşkent ağızına, gramer ve söz hazinesi bakımından da Fergana vadisi diyalektlerine dayandırıldı.

Özbekçe, çağdaş Türk lehçeleri arasında Türkiye Türkçesinden sonra en çok konuşulan lehçedir. Özbekçe Özbekistan'ın dışında yoğun olarak Kazakistan'ın güney bölümünde, Türkistan'ın kuzey bölümünde, Kırgızistan ve Türkmenistan'ın ise sınır bölgelerinde konuşulur⁵.

3.1. Modern Özbek Alfabeti

Türkler tarihleri boyunca Köktürk, Uygur, Arap, Latin ve Kril olmak üzere beş ayrı alfabeyi yaygın olarak kullanmışlardır. VIII. ve IX. yüzyılda Köktürk alfabesi, IX-XI. yüzyıllar arasında Uygur alfabesi, XI. yüzyıldan 1920'lerin sonuna kadar ise Müslüman olan Türk dünyasının ortak alfabesi olarak da Arap alfabesi kullanılmıştır. 1920'lerin sonunda ise Sovyet yönetimi altındaki Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye Cumhuriyeti Latin alfabesine geçmişlerdir. Bununla birlikte İran, Irak ve Çin'deki Türk toplulukları halen Arap alfabesini kullanmaktadırlar.

Ruslar, Türkistan coğrafyasında hakimiyeti altına aldıkları Türk devletlerinde çeşitli dil politikalarını uygulamaya koymuşlardır. Bu dil politikaların amacı, Türklerin

³ V. V. Reştâv ve Ş. Şaabdurahmanov, *Özbek Dialektologiyası*, (Taşkent, 1978), s. 31.

⁴ Talat Tekin ve Mehmet Ölmez, *Türk Dilleri (Giriş)*, (Yıldız, İstanbul, 2003), s. 131.

⁵ Aynı, s. 131-133.

dil birliğini bozmak ve dolayısıyla Türk boylarının birbirleriyle anlaşamamalarını sağlamaktı. Bu bağlamda 1927'den itibaren Ruslar tarafından önce bütün Türk boylarının ortak Arap alfabesi, Latin alfabesiyle değiştirildi. 1927-1930 yılları arasında hem Arap hem de Latin alfabesiyle birçok gazete ve dergi basıldı; dolayısıyla bu dönem, bir geçiş dönemi oldu ve 1930 yılına kadar Latin alfabesine geçiş tamamlandı⁶.

1929-1940 yılları arasında Türkistan'da yaşayan Özbek Türkleri de Latin alfabesini kullanmışlardır. Aslında Latin alfabesine ilgi Özbek aydınları arasında 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, "Ceditçilik" hareketinin güçlendiği bir dönemde ortaya çıkmıştı. Bu dönemde "Latinciler" olarak isimlendirilen aydınların temsilcisi olduğu birtakım yenilikçi akımlar teşekkül etmişti. Bu akımın temsilcilerinin hedefi, kısa zamanda halkı okuryazar yapmak, teknoloji ve bilimin gelişmesine zemin hazırlamaktı. Bunun için de tek bir yazı dili, tek bir edebi dil oluşturma bağlamında yeni bir alfabe de ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu amaçlar doğrultusunda "Latinciler", Özbek ağızlarını esas alarak "bir sese bir harf" prensibinden hareketle 33 harfli Latin esaslı bir alfabe oluşturdular ve 1929'da Semerkand'da yapılan imla kurultayında kabul edilmesini sağladılar⁷. Bu alfabe, 1934 yılında 30 harf ve bir kesme işareti olmak üzere yeniden düzenlenmiştir. 1940 yılından sonra ise Özbek Türklerine Sovyet yönetimi tarafından Kril alfabesi kabul ettirildi. Bu, Sovyet yönetimindeki bütün Türkleri kapsayan bir dil politikasıydı ve sonuçta Kril alfabesi, temelinde birbirinden farklı alfabelerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Çünkü bu alfabe, totaliter rejimin bütün Sovyetler Birliği, özellikle Özbekistan'da uygulandığı bir dönemde oluşturulmuştu. Bu sebeptendir ki alfabede dönemin dil politikalarının gerçek yüzü açıkça görülmektedir.

1990'lı yılların başında Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla yeni bir sürece girilmiş oldu. 30 Ağustos 1991'den itibaren Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarına kavuşmasıyla alfabe konusu yeniden gündeme geldi. Daha önceleri de alfabe konusu zaman zaman tartışılmış ve kullanımdaki Kril alfabesinin düzenlenmesi düşünceleri ortaya atılmıştır. Özbekistan'da da 1991'den itibaren Kril esaslı Özbek alfabesini değiştirme konusunda çeşitli projeler ortaya atılıp önemli tartışmalar olmuştur. Bunun sonucunda 2 Eylül 1993'te Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov iki maddelik

⁶ Feridun Tekin, "Özbek Türkçesinin Latin Alfabesi Esasındaki İmlası Üzerine", **International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 3/6 Fall, (2008) s. 590.

⁷ Aynı, s. 590.

“Latin Yazuvige Esaslengen Özbek Elifbasini Cariy Etis Togriside” kanunu ilan ederek resmen Latin esaslı alfabeye geçilmesini amaçlamıştır. Birinci madde, 31 harfî ve 1 işaretli (apostrof) Latin esaslı alfabenin yürürlüğe girdiğini, ikinci madde ise pek çok Özbekçe eserin yazılmış olduğu eski Arap ve Kril esaslı alfabelerinin öğretilmesi şartlarının yaratılacağını emretmektedir. Bu kanun doğrultusunda Latin esaslı yeni Özbek alfabesi 1 Ocak 1996’da ilkokul birinci sınıftan başlayarak okullarda uygulanmaya başlanmıştır. Bu da kademeli bir alfabe değişikliği anlamına gelmekteydi⁸.

3.2. Transkripsiyon Alfabesi

Özbekistan Cumhuriyeti’nin resmi dili olan Özbekçe, Çağatay Türkçesinin bir devamı olup Özbekistan’ın yanı sıra Afganistan, Kırgızistan, Kazakistan, Doğu Türkistan, Tacikistan, Türkmenistan, Rusya Federasyonu, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi ülkelerde yaşayan yaklaşık 35 milyon Özbek tarafından konuşulmaktadır. Arapça ve Farsçanın Özbekçe üzerindeki etkisi diğer Orta Asya Türk dillerine göre daha fazladır.

Özbekistan’da 1929 yılına kadar Arap alfabesi daha sonra Latin (1929-1940) ve Kril (1940-1993) alfabeleri kullanılmış, bağımsızlığın ardından, 2 Eylül 1993’te yeniden Latin alfabesine dönülmesi kararlaştırılmış, bu arada imla kuralları beş defa yenilenmiştir (1923, 1929, 1935, 1956, 1995). Bu Latin alfabesi ve daha önce kullanılan iki alfabenin transkripsiyon karşılıkları aşağıdaki gibidir.

⁸ Feridun Tekin, “Özbek Türkçesinin Latin Alfabesi Esasındaki İmlası Üzerine”, **International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 3/6 Fall, (2008).

Tablo 1. Geçmişten Günümüze Kadar Kullanılmış Olan Özbek Alfabeleri

<u>Arap</u>	<u>Latin</u>	<u>Kril</u>	<u>Latin alfabesi Temelli yazı</u>⁹
(1929'a kadar)	(1929 – 1940)	(1940 – 1992)	(1993- --)
ا, ە	Ə ə	А а	A a
ب	B b	Б б	B b
چ	C c	Ч ч	Ch ch
د	D d	Д д	D d
ە	E e	Е е	E e
ف	F f	Ф ф	F f
گ	G g	Г г	G g
غ	Ƣ ƣ	Ғ ғ	G' g'
ح, ە	H h	Х х	H h
ى	I i	И и	I i
ج, ژ	Ç ç, Z z	Ж ж	J j
ك	K k	К к	K k
ق	Q q	Қ қ	Q q
ل	L l	Л л	L l
م	M m	М м	M m
ن	N n	Н н	N n
ا	A a	О о	O o
و	O o	Ў ў	O' o'
پ	P p	П п	P p
ر	R r	Р р	R r
ص, س, ث	S s	С с	S s
ش	Ş ş	Ш ш	Sh sh
ط, ت	T t	Т т	T t
و	U u	У у	U u
و	V v	В в	V v
خ	X x	Х х	X x
ى	J j	Й й	Y y
ظ, ض, ز, ذ	Z z	З з	Z z
ع, ە	'	Ъ ъ	,

⁹ 1993'ten bu yana kullanılan Latin alfabesi.

Orta Asya’da yaşayan diğer Türk boyları gibi Özbekler de Orhun Yazıtları’nı ve eski Uygur metinlerini ilk edebi eserleri olarak kabul etmektedirler. Bugün Özbekistan sınırları içinde yer alan Fergana ve Siriderya havzasında yirmi civarında runik Türk yazıtı bulunmuştur.

3.3. Modern Türk Lehçeleri İçinde Özbekçe

Türk dillerini bir sınıflama içinde değerlendirmek gerekirse karşımıza çeşitli sınıflamalar çıkmaktadır. J. Benzing ve K. H. Menges ilk önce Türk lehçelerini fonetik ve gramer özelliklerine dayalı dilbilim tarihi açısından birbirleriyle yakından ilgili 5 ana gruba ayırarak şu alt gruplar halinde sıralarlar (Tavkul, 2003, s.17) :

(a) Bulgar grubu:

- 1- Tarihî lehçeler olarak Volga ve Tuna Bulgar Türkçesi
- 2- Çağdaş lehçelerden Çuvaşça

(b) Güney Türkçesi (Oğuz grubu):

- 1- Osmanlıca (Türkiye Türkçesi, Anadolu ve Rumeli şiveleri, Gagavuzca)
- 2- Azerice (Azerbaycan cumhuriyeti ve Kuzey-batı İran). Kaşkay Türkçesi de bu gruba girer.
- 3- Türkmence

(c) Batı Türkçesi (Kıpçak-Kuman dilleri):

- 1- Pontus-Hazar grubu (a- Karaim, b- Karaçay-Malkar, c- Kumuk)
- 2- Ural grubu (a- Kazan Tatarcası, b- Başkurt)
- 3- Aral-Hazar grubu (a- Kazak, b- Kırgız)

(d) Doğu Türkçesi (Uygurca grubu):

- 1- Özbek
- 2- Yeni Uygur

(e) Kuzey Türkçesi:

- 1- Aral-Sayan grubu [a- Altay (Oyrat, Televüt), b- Şor (Abakan, Hakas, Sagay, Beltir, Kaçın, Koybal, Kızıl), c- Tuva (Soyon, Uranhay, Karagas)]
- 2- Kuzey Sibirya grubu (Yakut ve Dolgan)

“Özbekçe bugün ayrı bir yazı dili olmasına rağmen yapılan pek çok sınıflandırma denemesinde (J.C. Adelung 1806, J. Von Hammer 1825-1827-1836, İ. N. Berezin 1848-1849, W. Radloff 1882-1883, H. Vambery 1885, N. F. Katanov 1894, N. A. Aristov 1896, L. Cahun 1896, F. E. Kroş

1910, J. Nemeth 1917, A. Samoyloviç 1922, V. A. Bogorododitskiy 1934, K. Grönbech 1936, G. J. Ramstedt 1938, L. Ligeti 1941, M. Rasanen 1949, S. E. Malov 1951-1952, N. A. Baskakov 1952-1960, R. R. Arat 1953, J. Benzing 1959, K. H. Menges 1959, G. Hazai 1974, H. F. Wendt 1977, T. Tekin 1991) Doğu Türkçesi grubunda anılmaktadır. Hatta bu sınıflandırmalardan bazılarında (Samoyloviç, Baskakov, Benzing, Menges, Hazai, Wendt ve Tekin) Özbek ve Uygur Türkçelerinin yakınlığı özellikle vurgulanmaktadır¹⁰.”

Yapılan diğer şive sınıflandırmalarında Özbek ve Uygur Türkçeleri, Doğu Grubu (*Benzing, Ramstedt*), Güney-Doğu Grubu (*Samoyloviç, Rasanen, Hazai*), Orta-Asya Grubu (*Radloff, Menges, Bogorododitskiy*), Batı Hun Dalı -Karluk Grubu- Karluk Harezmi Bölümü (*Baskakov, Wendt*), Tağlık Grubu (*Tekin*) gibi isimler altında değerlendirilmektedir¹¹.

Bugün kullanılmakta olan Özbekçeye 13. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar kullanılan Çağatay Türkçesi, ona Karahanlı ve Harezmi Türkçesi, tüm bunlara da Eski Uygur Türkçesi temel oluşturur¹².

Silsile baştan itibaren, Eski Uygur Türkçesi, bunun devamı olan Karahanlı ve Harezmi Türkçesi, 13. yüzyıldan sonra ise bu yazı dillerini devam ettirmekte olan Çağatay Türkçesi ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren kullanılmakta olan Özbekçe şeklinde ifade edilebilir¹³.

¹⁰ Rıdvan Öztürk, **Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil**, (TDK, Ankara, 1997), s. 11.

¹¹ Aynı, s. 11-12.

¹² Hikmet Koraş, **Özbek ve Uygur Türkçelerinde İsim**, (Kayseri, 1998), s. 4.

¹³ Aynı, s. 4.

İKİNCİ BÖLÜM

ÖZBEKÇE KRİL ALFABESİ, METNİN ÖZETİ VE METNİN LATİN HARFLİ YAZIÇEVİRİMİ

1. ÖZBEKÇE KRİL ALFABESİ

Tablo 2. Ses Değerlerine Göre Latin Alfabetiyle Karşılıkları

Harfler	Latin Alfabetiyle Karşılıkları	Örnekler	Anlamları
А а	a, ä	аччик, ака	“acı”, “ağabey”
Б б	b	бола	“çocuk”
В в	v	вазир	“vezir”
Г г	g (ince)	гурк	“kurt”
Д д	d	доғ	“yara”
Е е	yè-, -è-	етим, кёлмоқ	“yetim”, “gelmek”
Ё ё	yâ	ёлғиз	“yalnız”
Ж ж	c	жавоб	“cevap”
З з	z	захр	“zehir”
И и	ı, i	иссиқ, илон	“acı”, “yılan”
Й й	y	йиғмоқ	“yığmak”
К к	k (ince)	каниз	“cariye”
Л л	l	либос	“elbise”
М м	m	мехр	“şefkat”
Н н	n	найза	“mızrak”
О о	â (yuvarlak a)	офтоб	“güneş”
П п	p	пинҳон	“gizli”
Р р	r	ранг	“renk”
С с	s	совчи	“görücü”
Т т	t	тоғ	“dağ”
У у	u, ü	узоқ, уй	“uzak”, “ev”
Ф ф	f	фарзанд	“oğul”
Х х	x (hırıltılı h)	хотин	“kadın”

Harfler	Latin Alfabetiyle Karşılıkları	Örnekler	Anlamları
Ч ч	ç	чап	“sol”
Ш ш	ş	шаҳар	“şehir”
Ъ ъ	kesme	ваъда	“söz”
Ь ь	yumuşatma işareti	июнь	“haziran”
Э э	ê- (kelime başında)	этак	“etek”
Ю ю	yu, yü	юрт, юз	“yurt”, “yüz”
Я я	ya, yä	яхши, янги	“iyi”, “yeni”
Ў ў	o, ö	ўғил, ўжар	“oğul”, “inatçı”
Қ қ	q (kalın)	қани	“hani”
Ғ ғ	g (kalın)	ғам	“gam”
Х х	h	хўл	“ıslak”

2. METNİN ÖZETİ

Zenger şehrinin padişahı Buvraxan’ın Şair ve Tahir adlı iki veziri vardır. Kardeş olan bu iki vezir çocukları olduğunda, kız olursa dost olmaları, erkek olursa birbirlerine kol kanat germeleri konusunda sözleşirler. Fakat Şair vezirin Xalbeka adlı bir kızı, Tahir vezirin ise Xalmömin adlı bir oğlu olur. Xalmömin’in annesi oğlunu doğurduktan sonra ölünce Xalbeka’nın annesi bu çocuğu emzirir ve bu ikisi sütkardeşi olurlar. Ancak Zenger şehrinde yaşayan herkes onların sütkardeşi olduğunu bilmedikleri için onların beşik kurtmesi olduğunu düşünürler. Xalbeka 14 yaşını geçtikten sonra güzelliği kendi sınırlarını aşar, onun güzelliğini ve vasıflarını işiten padişahlar ve hanzadeler, ona görücü gönderirler. Fakat Xalbeka’nın kendisiyle evlenmek isteyenlerden tek bir şartı vardır. Bu şarta göre onunla evlenmek isteyen kişi kendisiyle satranç oynayacak ve Xalbeka satranç oyununda onu yenen kişiyle evlenecektir.

Xalbeka ile evlenmek isteyen herkes bu şartı duyar, ancak hiç kimse onu bu oyunda yenemez. Bunun üzerine Xalbeka’nın ünü daha da artar.

Günlerden bir gün, Buvraxan, Xalbeka’nın güzelliğini görür ve ona aşık olur. Onu, oyunda yensem de yenilsem de benimle evlenmeli diye düşünür. Xalbeka ise ona haber göndererek, onun namertlik yapmamasını, bu şekilde davranarak kendini diğer ülkelerin padişahlarına kınatmaması gerektiğini söyleyerek görücüleri geri gönderir.

Bunları duyunca padişahın Xalbeka'ya olan hayranlığı daha da artar. Devletin ileri gelenlerini bir araya toplar, onlara bu olay karşısında ne yapması gerektiğini danışır. Padişahın kaygısının sebebi, kendisi vazgeçtiğinde ya da oyundan yenilgiyle ayrıldığında Xalbeka'nın başka biriyle evlenecek olmasıdır. Devletin önemli kişileri düşünürler ve kararlarını padişaha bildirirler. Padişah onları dinler ve tavsiyelerini yerine getirmeye karar verir. Tavsiyeye göre Xalbeka'nın bahtı bağlanacak, şehirde her kim onun adını anarsa canı tehlikeye girecektir. Böyle olduğunda Xalbeka'ya kimse talip olmayacağından dört ya da beş yıl sonra Xalbeka evlenmek isteyince Buvraxan ile evlenecektir. Bunun üzerine Padişah tüm ülkeye adamlarını gönderir. Adamlar padişahın isteğini halka bildirirler. Ancak üzerinden geçen dört beş yıla rağmen Xalbeka padişaha boyun eğmez.

Günlerden bir gün Xalbeka bir rüya görür. Rüyasında bir adamla aynı yatakta yatmış, sohbet etmekteymiş. Xalbeka bu adama kim olduğunu sormuş. Genç adam kendisinin Dormenli pehlivan Küntüğümiş olduğunu söylemiş, o da Xalbeka'ya kim olduğunu sormuş. Xalbeka da kendisini ona tanıttıktan sonra yüzüğünü Küntüğümiş'a vermiş, onun yüzüğünü de kendisine aldığı sırada uyanmıştır.

Xalbeka gördüğü rüyanın etkisinde kalır. Bahragül adlı cariyesine gördüğü rüyayı anlatır ve hemen bir ressam bulmasını ister. Ressama kendi resmini çizdirir, saçından kopardığı tel ile resmi bağlar. Bir sandık getirtir, resmi sandığa koyar, sandığın içini mumlatıp, dışını da altınla kaplatıp kilitler, kilidi sandığa bağlar ve sandığı nehre bırakırken “Sandık Küntüğümiş'tan başkasının eline geçmesin.” der. Sandık nehirde günlerce gittikten sonra sonunda Dormen şehrine ulaşır.

Dormen şehrinde, Dormenli Küntüğümiş olarak anılan bir pehlivan vardır. Küntüğümiş, on dört yaşına girdiğinde iş güç edinmiş, on dördünü geçtikten sonra ise askerlik işleriyle uğraşmış, kılıç ve silah kullanmayı, ok ve mızrak atmayı, düelloyu, keçi oyununu öğrenmiş, kırk yiğidini yanına alıp gâh dağa çıkmış, gâh avlanmıştır.

Bir gün, Küntüğümiş kırk yiğidi ile nehrin kıyısında avlanırken gözüne bir sandık ilişir. Yiğitlerle beraber sandığı sudan çıkarırlar. Ancak yiğitler sandığın altınla kaplı olduğunu gördüklerinde dışını kendilerine isterler. Küntüğümiş da sandığın içini alacaktır. Sandığı açarlar içinden bir kağıt çıkar. Kağıdın üstünde Xalbeka'nın ay gibi güzel, parlak yüzünü görünce Küntüğümiş bu kıza aşık olur, olduğu yerde gücünü yitirir ve kendinden geçer. Yanındaki adamlar ne yapacaklarını bilemezler ve Küntüğümiş'in

kız kardeşi Appaqay'ı çağırırlar. Appaqay gelir, Küntuğmiş kendine gelir ve aşkını gizleyemez anlatır. Daha sonra kız kardeşine resmi gösterir. Appaqay gördüğü güzellik karşısında anlar ki abisinin derdinin tek çaresi bu kızdır.

Küntuğmiş, nice günler yürüdükten sonra Zenger'e ulaşır. Fakat şehrin kapısı kilitlidir. Küntuğmiş bekçiyi uyandırır. Bekçiye, buraya Xalbeka'yı bulmak için geldiğini söyleyince bekçi şaşırır ve korkar. Küntuğmiş'i Buvraxan'ın buyruğu konusunda uyarsa da gece Küntuğmiş'i misafir eder. Sabah olduğunda Küntuğmiş Xalbeka'yı aramak için yola çıkar ama nereye gideceğini bilmeden dolaşırken pazar yerine varır. Orada bir kocakarı ipek satıcılarıyla kavga ederken Küntuğmiş'i fark eder. Yanına gidip konuştuğunda Xalbeka'yı aradığını öğrenir. Buvraxan'ın dünürü olan bu kocakarı, Küntuğmiş'i kendi evine götürür, ona sofrayı hazırlar ve kendisi Xalbeka'yı getirmeye gittiğini söyleyerek evden çıkar.

Bu kocakarının Zamangül adlı bir kızı vardır. Zamangül, Xalbeka'nın cariyelerinden biridir ve kocakarı Küntuğmiş'a kendi kızını Xalbeka olarak tanıtmayı planlar. Düşündüğünü uygular, kendi kızını Xalbeka diye Küntuğmiş'in karşısına çıkarır. Küntuğmiş kızını görünce Xalbeka olmadığını anlar ve çok kızar. Zamangül Küntuğmiş'in kızdığını görünce ona Xalbeka'yı bulması için yardım etmeye karar verir.

Zamangül'ün önerisiyle Küntuğmiş pazardan birkaç eşya alır ve bu eşyalarla Xalbeka'nın köşkünün önüne gelirler. Eşyaları köşkün duvarına asar ve beklemeye başlar. Xalbeka cariyelerinden birini adamın kim olduğunu öğrenmesi için gönderir. Cariye döndüğünde Küntuğmiş'i öyle bir anlatır ki Xalbeka abarttığını düşünerek sinirlenir. Sonra Bahragül'ü gönderir. O da bir önceki cariyeye gibi döndüğünde Küntuğmiş'i övünce Xalbeka giyinip kuşanıp, dört cariyesini Küntuğmiş'i oraya getirmeleri için gönderir. Küntuğmiş önce direnir. Ancak kızların ikisi bohçasını alır, diğer ikisi ise Küntuğmiş'i kollarından tutarak Xalbeka'nın huzuruna çıkarırlar.

Bu iki aşık birbirlerini görünce çok etkilenir. Bir süre sohbet ederler ve Xalbeka kızlardan satranç oyunu için hazırlık yapılmasını ister. Hazırlıklar tamamlanır. Xalbeka ve Küntuğmiş oyuna başlarlar. Oyun saatlerce sürer, Xalbeka sonunda yorulur ve uykusu gelir. Bu haldeyken yanlış bir hamle yapar ve Küntuğmiş onu yener. Xalbeka şartı yerine geldiği için kendisinin artık Küntuğmiş'a ait olduğunu söyler ve bunun üzerine ziyafet sofrası kurulur.

Buvraxan Xalbeka'ya aşık olduktan sonra, onun dışarı çıkmasını yasaklamış ve her gün sadece tan vaktinden önce köşke çıkmasına, tan vaktine kadar yüzündeki örtüyü açarak etrafı seyretmesine izin vermiştir. O da bu sırada Xalbeka'yı görebilecektir. Ancak şehirdeki hiç kimse, o saatte dışarı çıkmayacak, herkes evinde olacaktır. Bu sayede Xalbeka, her gün aynı saatte köşke çıkıp etrafı izler.

Buvraxan alışık olduğu şekilde her gün Xalbeka'yı görmek için bakar, fakat üç gün boyunca Xalbeka'yı göremez. Bunun üzerine iki yüz cellat ve dört yüz muhafızı Xalbeka'yı kontrol etmeleri için gönderir. Cariyeler Xalbeka hasta deseler de adamlar inanmaz ve ortalığı dağıtarak aramaya başlarlar.

Bahragül, Xalbeka ve Küntuğmiş'i uyarmak için gittiğinde onları birlikte uyurken bulur. Bahragül Xalbeka'yı uyandırır, ona olanları anlatır. Xalbeka ve Küntuğmiş kaçmak için camdan atlarlar. O sırada ikisinin de gömlekleri rüzgardan şişer ve kanat gibi açılır. Böylece her ikisi de yere sağlam olarak inerler. Gidecek yer ve tanıdık kimse olmadığı için Küntuğmiş Xalbeka'yı alır ve şehirdeki tek tanıdığı insan olan kocakarının evine götürür. Kocakarı her ikisini kendi evinin ahırına saklar. Bu sırada Buvraxan, Xalbeka ve Küntuğmiş'i bulup getirene boyu kadar altın vereceğini, ama onları saklayanları da ölümle cezalandıracağını duyurduğu için kocakarı korkar ve onları sarayın eski samanlığına götürüp orada saklanmalarına yardım eder.

Padişahın Zamangül adlı yaşlı hizmetkarı saman gerektiği için otuz büyük kapla samanlığa gelir. Kapların yirmi tanesini doldurur ve on tanesini orada bırakır. Xalbeka ve Küntuğmiş kaçmak için tek çareyi bu kaplardan birinin içine girmekte bulurlar. Tam dertop olmuş kabın içine girerlerken Zamangül onları fark eder. Fark edince Xalbeka ona yalvarır. Bu sırada kapının önünden geçen seyis başı onları görünce padişaha giderek ona haber verir. Padişah öfkelenir ve cellatlara, Zamangül'ü öldürmelerini diğerlerini de alıp gelmelerini emreder. Cellatlar Xalbeka ve Küntuğmiş'i padişahın huzuruna çıkarırlar. Daha sonra bir devenin derisini yüzüp deriyi tulum yapıp, Xalbeka ve Küntuğmiş'i bu tulumun içine koyarlar. Tulumu da bir atın kuyruğuna bağlayıp, atı ürkütünce at koşmaya başlar. At koşarken tulumun da ağırlığıyla atın kuyruğu bir tel iki tel derken tamamen kopar ve tulum çölün ortasında bir yerde düşer. Güneşin etkisiyle tulum kurur ve demir gibi sertleşir. Sonra aniden bir kuzgun gelir ve tulumu deler. Onlar da sağ salim tulumun içinden çıkarlar.

Xalbeka ve Küntuğmiş çölün ortasında aç ve susuz kalır. Günlerce yol yürüseler de yönlerini bulamazlar. Bir süre daha yürüyüp sonunda Muğal dağına ulaşırlar. Dağdaki derede yiyecek bir şeyler bulunca karınlarını iyice doyurur burayı da mesken tutup kalırlar.

Küntuğmiş her gün etraftaki yollara gidip gelerek memleketine giden bir yol bulmaya çalışır. Yaz kış geçer. Xalbeka hamile kalır ve vakti geldiğinde iki tane erkek çocuk doğurur.

Yıllar geçer, Küntuğmiş hiçbir yol bulamaz. Çocuklar üç yaşına girer. Küntuğmiş bir gün çok uzakta bir tepe fark eder. Xalbeka ve çocuklarını orada bırakarak tepenin ardına bakmak için gider. Üç gün yol yürüdükten sonra tepenin ardında iki büyük saray ve sarayların birinin önünde bin tane kervanın yattığını görür. Gidip onlardan ekmek ve su istemeye karar verir.

Kervanbaşının adı Azbarxoca'dır. Küntuğmiş Azbarxoca'dan ekmek ve su ister ancak o suyun başını yuha¹⁴ tuttu diye vermek istemez. Küntuğmiş bu duruma sinirlenerek bir parça ekmek ve bir kase su karşılığında yuhayı öldüreyim diye anlaşırlar.

Küntuğmiş suyun hepsini içip, ekmeğin de yarısını yiyerek diğer yarısını eğer kurtulursam çocuklarıma yediririm diye ayırır. Sonra yuhayı öldürmeye gider ve onu öldürür. Döndüğünde kervanın toplanmış gitmekte olduğunu görür. Kervanbaşı, Küntuğmiş'in sağ döndüğünü görünce yanına gelir ve teşekkür eder. Can dostu olurlar. Küntuğmiş'in ekmeğin yarısını sakladığını görmüş olan Azbarxoca, ona ardında kimse olup olmadığını sorsa da Küntuğmiş söylemez. Ancak Azbarxoca ona inanmaz ve Devlet adlı hizmetkarını Küntuğmiş'in yoldaşını bulması için gönderir. Devlet, Xalbeka ve çocukları bulup getirir.

Azbarxoca kendi yoluna gitmek, Küntuğmiş ise Dormen'e gitmek için ertesi sabah buluşmak üzere anlaşırlar. Küntuğmiş ve Xalbeka uyumaya giderler. Küntuğmiş öyle bir uyuya kalır ki sabah olur ama o uyanamaz. Azbarxoca adamlarını küntuğmiş'i uyandırmak için gönderir. Adamlar giderler uyuduklarını görürler. O sırada bir adam Xalbeka'nın yüzündeki örtü düştüğü için onu tanır ve Azbarxoca'ya anlatır. Azbarxoca bir plan yapar. Plana göre Küntuğmiş'i öldürecekler, Xalbeka'yı ise Buvraxan'a götüreceklerdir.

¹⁴ Her şeyi yiyen efsanevi bir mahluk.

Azbarxoca önce Küntuğmiş'a içki içirip onu sarhoş eder. Sarhoş olan Küntuğmiş her şeyi Azbarxoca'ya anlatır. Tam onu öldürecekken Kasım adlı adamı yaptığı iyilikleri hatırlatır. Öldürmesine müsaade etmez. Küntuğmiş'i bir hasıra sarıp orada ölüme terk ederler. Çocukları da orada bırakırlar. Sadece Xalbeka'yı alarak yola çıkarlar. Bir günlük yol gittiklerinde Kasım, adamlarına yola yiyecek ve su bırakmalarını söyler. Eğer Küntuğmiş ayılır ve onları takip ederse bunları yiyerek güç alacaktır sonra da Azbarxoca'yı öldürmeye gelecektir. İşte o zaman Kasım Küntuğmiş'a yardım etmeyi ümit etmektedir.

Küntuğmiş akşam kendine gelir. Herkesin gittiğini fark eder. Etrafa baktığında çocuklarını bulur. Onları da alarak kervanların arkasından gider. Tam çok acıktıkları bir zamanda ekmek ve suyu bulurlar. Karınlarını doyururlar. Bir hafta sonunda Azbarxoca ve karvanlar, Tacan nehrinin kıyısına geldiklerinde karşıya geçerler ve Küntuğmiş'in onları takip etme ihtimaline karşı nehirdeki tüm kayıkları suya bırakırlar.

Küntuğmiş nehre ulaştığı sırada kayık olmadığını fark edince çocuklardan birini kıyıda beklemesi için oturtur diğerini de ağzıyla tutup karşıya geçirmek için suya girer. Tam suda ilerlerken yaşlı bir kurdun kıyıdaki çocuğu belinden tutup götürdüğünü görür. O sırada panikleyince ağzıyla tuttuğu çocuk da suya düşer ve o çocuğu da bir balık yutar. Küntuğmiş sudan çıkıp kurdun kaçırdığı çocuğu kurtarmak ister ama yetişemez. Tam oturmuş feryat ederken bir çoban onu görür ve yanına gelir. Bu halinin sebebini sorar ve Küntuğmiş ona başından geçenleri anlatır. Çoban onun bu haline acıyıp kendisinin diğer çobanlarla kaldığı yere götürmek ister, ancak çoban koyunları bir araya toplamaya gidip döndüğünde Küntuğmiş'in gitmiş olduğunu görür.

Alim avcı adlı büyük avcı, ağını nehre atmış beklerken Küntuğmiş'in oğlunu yutan balık bu ağa takılır. Balığı ağdan çıkarttıklarında bir çocuğun balığın içinden baba diye bağırdığını duyar. Avcı şaşırır çocuğu balığın ağzından çıkarıp kendi evine götürür. Onu balık yuttuğu için çocuğun adını Mahibay koyarlar.

Diğer çocuğu alıp kaçan kurt ise çobanların kaldığı yerden geçerken çocuğu ağzından düşürür. Çobanlar bunu fark edip çocuğu alırlar. Akşam, Küntuğmiş'la karşılaşan çoban döndüğünde olanları dinler ve çocuğun sabah karşılaştığı dervişin oğlu olduğunu anlar. Çobanlar kurdun kaçırdığı bu çocuğa Gürkibay adını verirler.

Diğer taraftan Azbarxoca ve kervanlar günlerce yol aldıktan sonra Zenger şehrine ulaşırlar ve Xalbeka'yı bulduklarını haber verirler. Buvraxan onu bitmiş,

tükenmiş bir halde görünce neler olduğunu sorar ve Xalbeka da her şeyi tek tek anlatır. Padişah tekrar devletin ileri gelenlerini bir araya toplar ve bir karara varırlar. Karara göre Azbarxoca'yı zindana atacaktırlar. Çünkü Xalbeka'nın çocukları er ya da geç intikamlarını alacaklardır. Azbarxoca'nın mallarını da padişah alacaktır. Xalbeka'yı ise sütkardeşi olan muhafız başı Xalmömin'e vereceklerdir. Böyle olunca Xalmömin Xalbeka'yı alıp evine götürür ve ona orada bakar.

Yıllar geçer. Çocuklar 11 yaşına girerler. Gürkibay 10 yaşına girdiğinden beri çobanların yanında koyunlara bakmaktadır. Çoban, Mahibay'ı da sürekli görür. Çocuklar 20 yaşına geldikleri vakit onları Dormen'e götürüp Küntuğmuş'la tanıştırmayı planlamaktadır.

Çocuklar 12 yaşına geldiklerinde bir gün Gürkibay koyunları otlatırken yorulur ve uyur. O sırada diğer çobanlar kıyıda oturmuş konuşurken, Küntuğmuş'i tanıyan çoban ağlar. Bunu gören diğer çobanlar ona ısrar ederler ve çoban tüm bildiklerini anlatır. Bu sırada Gürkibay uyanır ve tüm anlatılanları dinler. Ertesi gün koyunları otlatırken koyunların bir kısmını kurda kaptırdığı için korkar ve kaçır.

Mahibay ise çevik, kıvrak bir çocuktur. Arkadaşları bir sepet balık satarken o dört beş sepet satar. Bir gün yine balık satarken kumar oynayanları görür. Kumarbazlar Gürkibay'ın saf olduğunu bildikleri için onu da oyuna dahil ederler. Bir kerede tüm parasını ve kıyafetlerini kaybeden Mahibay, avcılardan korkar ve kaçmaya karar verir.

Nehrin bir tarafından Gürkibay, diğer tarafından ise Mahibay gelmektedir. Birbirlerini görürler. Uzaktan sohbet ederler. Gürkibay Mahibay'ın da kendisi gibi bir yetim olduğunu öğrenip, her şeyi ondan da dinleyince kardeş olduklarını anlar ama ona söylemez. Bu iki çocuk birbirlerine öyle alışır ve ısınırlar ki birbirlerini görmeden duramazlar.

İki çocuk üç hafta yol yürürler ve sonunda Zenger'e ulaşırlar. Ulaştıktan sonra ayrılmamak için beraber çalışacakları bir iş ararlarken, Xalmömin'le karşılaşırlar. Xalmömin onları kendi evinde kendi hizmetinde çalıştırmaya karar verir. Bu sırada Gürkibay dayısını tanır, ancak Mahibay'a söylemez.

Çocukların şehre gelişinin üstünden beş altı ay geçmiştir ki Padişah Buvraxon ölür. Geleneğe göre padişah öldüğünde "Devlet kuşu" denilen bir kuş uçurulur ve kuş kimin başına konarsa o, ülkenin padişahı olur. Devlet kuşunu uçuralı üç gün olmuştu.

Şehirdeki büyük küçük herkes kırdı bekler. Kuş ise bir insan başı yerine ya ağaca ya da duvara konmaktadır.

Bir gün Küntuğmuş'ın yolu buraya düşer. Belindeki büyük nargileye ateş yakmak için bir ağacın altına oturduğu sırada kuş onun başına konar. Şehirdeki adamlar kuşu kovalar ama kuş tekrar gelip onun başına konar. Adamlar Küntuğmuş'a padişah olduğunun müjdesini verirler ve saraydan bir doğan uçururlar. Doğan da tam üç kez Küntuğmuş'ın başına konunca Küntuğmuş'a devlet yüzüğü verilir ve tüm şehir ona itaat eder.

Padişah olduktan sonra vereceği şölen yemeğinin olduğu gün ilk nöbet Xalmömin'e düşer. Xalmömin tam gidecekken karısını çocuklara dikkat etmesi için uyarır. Xalmömin gittikten sonra Xalbeka hiç görmediği çocukları merak eder. Yengesini kandırır ve çocukları görmeye giderler. Ekmek ve suyu uzattıklarında Mahibay alır. Xalbeka küçük pencereden onları görünce kendi çocuklarını görmüş gibi heyecanlanır. İçinden bunların onun çocuğu olduğu düşüncesi geçer. Xalbeka'nın ağlamaya başladığını duyan Gürkibay da kardeşine sarılıp ağlamaya başlar.

Gürkibay ve Mahibay, akşam içki içip sarhoş olurlar. Mahibay'ın ağlayıp dert yandığını gören Gürkibay, ona her şeyi anlatır. O anlatırken damdan onları izleyen Xalbeka da her şeyi öğrenir.

Çocuklarına sarılıp hasret gideren Xalbeka'yı birden korku sarar. Xalbeka, padişah ona ve Küntuğmuş'a zulm ettiği gibi çocuklarına da zulm eder diye onları Dormen'e Küntuğmuş'i ve onun dostlarını bulmaya gönderir. Çocuklar babalarını ve onun dostlarını bulacak, sonra da gelip Xalbeka'yı buradan götürceklerdir.

Çocuklar annelerini dinleyip, sekiz gün yol yürüdükten sonra Aladağ'a ulaşırlar. Bir at sürüsü ile karşılaşınca Mahibay'ın ısrarıyla içlerinden birkaçını alıp kaçarlar. Yolun bir yerinde ise yoruldukları için uyurlar. Atların çalındığını fark eden at bakıcısı padişaha gidip durumu bildirdi. Padişah da adamlarını hırsızları bulmaya gönderir. Askerler yolları aşip hırsızları bulmaya gelince uyuduklarını görürler ve kollarını bağlayıp kamçılıyarak tekrar Zenger'e götürürler.

Küntuğmuş devletin ileri gelenlerini toplamış otururken, askerler iki çocuğu getirir. Küntuğmuş, Gürkibay ve Mahibay'ı karşısında görünce kendi çocukları aklına gelir ve gözleri yaşarır. Ancak hırsızlık yaptıkları için onları cellatlara teslim eder.

Xalbeka evin damından çevreyi izlerken çocuklarını cellatların elinde görünce içi yanar. Ne yapsa cellatları caydıramaz. Cellatlar önce hangisini öldürelim diye düşünürken, Küntuğmiş kendi çocukları olduğunu anlayıp, tahttan inip zorlukla yanlarına gelir. Padişah geliyor diye korkan cellatlar hemen ipi çocukların boynuna geçirir. Küntuğmiş buna engel olur ve çocukları ipten kurtararak göğsüne bastırır. O sırada Xalbeka, padişahın Küntuğmiş olduğunu görür.

Her şey açıklığa kavuşunca devletin ileri gelenleri Küntuğmiş'a, Buvraxan'ın Azbarxoca'yı zindana attırdığını ve onun hala zindanda olduğunu söyleyince Küntuğmiş iki çocuğunu intikamlarını almak üzere gönderir. Gürkibay ile Mahibay, Azbarxoca'yı öldürür ve intikamlarını alırlar.

Küntuğmiş tüm şehre ziyafet verir. Ziyafet bittikten sonra devletin ileri gelenlerini toplar. Xalmömin'i Zenger şehrine padişah yapar. Küntuğmiş, karısı Xalbeka ve çocukları ile kendi memleketi olan Dormen'e gider. Sağ salım Dormen'e varınca burada da ziyafet verip, muradına erer.

3. METNİN LATİN HARFLİ YAZIÇEVİRİMİ

KÜNTUĞMIŞ

Dormän vilâyatidä Dormänning Küntuğmiş dëgän pälvâni bâr edi. Pälvânning Äppâqây dëgän singlisi bâr edi. Küntuğmiş on törtgä kirgändä ilm-hünär, kâsb-kämälät hâsil qilib, on tört dän ötgändän këyin sipâhilik işlârigä yüz keltirib, qiliç çâpmâq, miltıq âtmâq, çirişbâzlik, köpkâritâzlik, näyzädâstlik, 5 gârâvbâstlik işlârigä qoşış qilib, qırqtâ yigitni yânigä âlib, mâşq qilib, gâh tâqqa, gâh âvgä çıqıb yürär edi.

Şähri Zängär dëgän şähär pädşâsining âtini Buvrâxân dër edi. Buvrâxânning ikki vâziri bâr edi. Birâvini Şâir vâzir dër edi, birâvini Tâhir vâzir dër edi. İkkâvi âkâ-ükâ edi. Bulär niyât qilib edi: “Bizlär fârzând körsäk, oğıl 10 bolsä, qol-qanât bolsin, qız bolsä, dost bolsin”.

Künlärdän bir kün Şâir vâzirning xâtini qız tuğdı, Tâhir vâzirning xâtini oğıl tuğdı. Qızning âtini Xâlbekâ qoydı, oğılning âtini Xâlmömin qoydı. Lëkin Xâlmöminning ënâsi öldi, bälä ëtâk âstidä qâldı, Xâlbekâning ënâsi ëmizib kättä qıldı. Bulär şirxorä bolib, nikâh yürmäydigän bolib qâldı. İkki vâzirning ävvälgi 15 vâ’dälâri Zängär şährining âdâmlâri eşitgän edi: “Xâlbekâ Xâlmöminning baxşändâsi” dër edi, sût ëmişgänini bilmäs edi. Ämmâ Xâlbekâ on tört dän ötgändän këyin âvâzâsi âlämgä këtđi, dângı Dâğıstândän ötđi. Xâlbekâning tävsifini, hüsn zëbâligini eşitgän pädşâlär vâ xânzädâlär hâr mämlikätdän, hâr yurtdän, hâr diyârdän sâvçi qoyâ bërđi. Sâvçilärgä Xâlbekâ: “Hâr kim mëni 20 âlämän dëb këlsä, nârd oyinni qoyämän, oynäymän, ütsä tégämän”, dëb âvâzâ qıldı. Hâr bir törälär, xânzädâlär Xâlbekâ bilän nârd oynäb ütdirdi, birâr kişi Xâlbekâni ütâlmädi.

Kündän küngä Xâlbekâning hüsn ziyâd bolib, şührâti-âvâzâsi ârtär edi.

Künlärdän bir kün Buvrâxân Xâlbekâning cämâlini körib, âşıqı bëqarâr 25 bolib: “Tëgsä hâm âlämän, tégmäsä hâm âlämän, başqaning këlğanini körämän.” dëb âdâm yubârđi. Xâlbekâ cävâb aytdi: “Pädşâ nâmârdlik qılmâsin, özidây pädşâlärgä ta'nâ mälâmât bolmâsin. Mëning şartimni eşitmägän, bilmägän âdâm yoq. Qavlimdän qaytmäymän, şâhingdän qorqmäymän! Bizgä âşıq bolgän bolsä,

kêlsin, nârd oynâsin, ütsä tégämân, ütdirsä, pādşâ dëb siylämäymân, cānidân kēçsâ
 30 bizgä kêlsin!” dëb sāvçisini qaytârdi. Sāvçi bu vāqëälârnî pādşâsigä bāyân qıldı. Pādşâ eşitib hayrân —lâl bolib, ârkânî dāvlâtgä qarâb, ulârdân mäslähât sorâb: — Êy umârâlârim, vâziri dānâlârim, bu işning âxırı qandây bolâdi? Bârib nârdini oynäsäk, ütdirsäk, bizni şâh dëb siylämäsä; qoyâyik dësäk, işqıbâzlik yāmân bolsä. Bârsä qoysä, bir kün birâv ütib âlib kêtsä, qandây bolâdi? — dëdi.

35 Ârkânî dāvlât şu mäslähâtîni aytdi: “Taqsir pādşâyim, buning ilâci şulki, baxtini bağläng, hëç kim Xâlbëkâ dëb âtini aytâ âlmâsin bälki bu şähärgä këlâ âlmâsin.” dëb ma'qul qıldilâr. “Özi hâmbîm tört-bëş yıl ötgândân kēyin êr tälâb bolib, sizgä tēgmây kimgä tēgädi!”

“Pādşâ köçä, güzârlärgä cärçi qoyib: Hâr kim Xâlbëkâ dëb aytsä, âlti ây
 40 zindândä bâqdirämân, süyâgini tâşgä çaqdirämân, tiriklây tērisini şildirämân, içigä sāmân tıqdirämân, ikki közini oyämân, tēpäsigä mâyni quyämân!” dëb qıçqırtâ bërdi. Hëç kimning zähräsi yoqki, Xâlbëkâ dëb aytsä.

Şu ortädä tört-bëş yıl ötib kêtđi. Xâlbëkâ hâmbîm pādşâgä boyın sunmâdi, qırqın qızı bilân, nēçä türli nâzi bilân dâvrini sürib otirâ bërdi.

45 Künlärdân bir kün Xâlbëkâ nâz uyqudâ yâtib êdi, bir tüş kördi; Küntuğmiş bilân ikkâvi bir tōşâkdâ yâtib, bir-birâvigä söz qâtib, Xâlbëkâ sorâdi: “Sên kimsân, cây-mânziling qaydâ, âting kim.” Pâlvân aytdi: “Âtim Küntuğmiş Dormân êlining pâlvânî bolämân. Sên kimsân, âting kim, yurtıng qayêrdâ?”.

Xâlbëkâ aytdi: “Âtim Xâlbëkâ, âtämning âti Şâir vâzir, yurtım şähri
 50 Zängâr”. İkkâvi tüşidâ bir-birâvi bilân tâpışib, yigitning üzügini Xâlbëkâ, Xâlbëkâning üzügini Küntuğmiş âlib qoligä sâldi. Tüş şu yêrgä yêtgândâ uygândi.

Xâlbëkâning Bährägül dëgân kânizi bâr êdi, âksâri sirlärini Bährägülgä aytâr êdi. Bährägül Xâlbëkâning bēzâvtâligini anglâb; —Ây bibim, sēni ilgärigilärdây körmäymân, dârdingni mēngä bildirsäng, tândä cānim bâr, ilâcin
 55 qılsâm kērâk,— dëdi.

Xâlbëkâ aytdi: — Ê Bährägül, mēngä bir dârd tēkkân, ilâci sirâ yoq, — dëb körgân tüşini Bährägülgä bir-bir bāyân qilib, yänâ aytdi: —Bir surâtkâşni kēltirsäng!

Bährägül surâtkâşni âlib keldi. Xâlbëkâ âyim özining surätini qâğâzgä
 60 sâldirib, bir sândıq täyyâr qilib, içini momlâb, sirtini tillâ bilân qâplâb, özining

sâcidân bir tâlâ sâç âlib, özining surätigä örâb, nêçä arzi hâllärini hâm arz qilib, sândıqni qulflâb, kâlitini sândıqqa bağlâb... Bir kättä däryâ şähärning içidân ötär èdi, sândıqni däryâgä sâlib, “Âşıq-ma’şuqlık ävväldän pâk bolsä, şu sandıgım Küntuğmışdân başqagä tēgmäsin”, dēb däryâgä rävânä qıldı. Sândıq nêçä kün,
65 nêçä vaqtlâr âqıb, hêç kimning qoligä tüşmäy, Dormân yurtigä dâxil boldi.

Küntuğmış qırq yigiti bilân däryâning yâqasidä âv qilib yürib èdi, közigä bir sândıq körindi. Yigitlârgä aytdi: — Ât sâlib âlib çıqinglâr!

Yigitlâr Küntuğmışgä arz qıldı ki: “Bu mâlni bir şart bilân âlib çıqamiz; şu sândıqni bōlāmiz, içini âlāsizmi, yâ tışini?” Küntuğmış aytdi: — Sizlâr saylâb
70 âlinglâr.

Yigitlâr bir-birigä qarâb, ittifâq qilib: — Tışı tillä êkân, bizlâr tışini âlāmiz, — dēdilâr.

Küntuğmış aytdi: — Biz içini âlāmiz.

Bir yigit ât sâlib âlib çıqdi. Kâlitni hâm özidä êkân, âçib kördilâr, içidân bir
75 qâğâz çıqdi, qâğâzni yâzib körsä, Xâlbêkâ âyımning tolgân kāmâli, âydäy cāmâli münävvâr bolib turibdi. Küntuğmışning bir ısqı yüz bolib, tâqat kēltirâlmäy, bēhuş bolib yıqıldı. Qırq yigit şâşib, bārısı çuvilläşib, uni ortägä âlib, hây-hâyni sâlib, Âppâqâygä âdâm cōnâtıdi. Âppâqây buni eşitdi, sâçini yâyıb, bêtini yulib, “Âgam!” dēb âkäsining qâşigä yētdi. Âkäsining ong qolidân uşlâb, xumâr közini
80 yâşlâb, üstigä özini taşlâb:

Za’fârândäy sargaytırmä yüzingni,

Uyqudân açgäysän ikki közingni!

Xabäringi bērdi yâru dostlăring,

Nē sâbâbdân kētdi sēning ēslăring?

dēgân èdi, pâlvan közini açdı. Küntuğmış ısqı dârdini pinxân tutâlmäy, yigitlărigä
85 qarâb bir söz aytib turibdi;

Bâğ içidä âlmä-ânâr istäydi,

Boyi mahbub nâzik dildâr istäydi.

Qadrdânlâr, birgä yürgân dostlărim,

90 Dostlär-äy, köngil bir yâr istäydi.

Qatârdä yük târtgän nârçä löklärim,
Duşmängä kètmägän âru këklärim.
Sirdaşlärim, vällämätim, bëklärim,
Dostlär-äy köngil bir yâr istäydi.

95 Dostlärim, qılmänglär bağrimni kâbâb,
Ğaribning könglini âvlâmâq — sâvâb,
Ërtärâq singlimdän âlinglär cävâb,
Dostlär-äy, köngil bir yâr istäydi.

100 Qulâq sâling Küntuğmişning tiligä,
Bulbul âşnâ bolär bağning güligä,
Bârär boldim êndi Zängär êligä,
Dostlär-äy, köngil bir yâr istäydi.

Küntuğmiş yigitlärgä buyurdi: — Qâğâzdägi surätни singlimgä körsätinglär!

105 Yigitlär surätни körsätđi. Äppâqây qaräsä, qâğâzdä bir qız: qâşini kèrib, läbini burib, şirin qilib külib, çikkä bël bolib, suqsurdây tolib, bëlläri burälib turibdi. İnsâf qilib qaräsä, Dormän yurtining qızı tügil, yêr yüzining bärnâläridän häm gözäl. Äppâqây bildiki, äkäsining ilâcini qılâlmäs, Xâlbëkadän başqani xâhlämäs. Nâilâc, nâçar, bâr, äkä, sağ bârgäysän, sâlâmät kèlgäysän, — dëb cävâb
110 bërđi.

Küntuğmiş nêçä vaqt yol yürib, Zängärgä kelsä, dârvâzä bërkilgän êkän. “Dârvâzäni aç!” dëb dârvâzäbân bâvâ qorbâşigä qaräb bir söz dëdi:

Fäläkning dästidän keldim âmân-ä.
Bu dünyädä tirik äyirilgän yâmân-ä,
115 Ät hâritib uzâq yoldän këlâmân,
Äç dârvâzängni, dârvâzäbân-ä!..

120 Béklär minär bédâv âting tålmäsin,
 Bëmähäldä mäl dälädä qålmäsin,
 Âçgin dârvâzängni, bâvâ qorbâşi,
 Målim qålib, oğri zålim ålmäsin.

Dârvâzabân mäst uyqudä yåtgän edi, uyquning quyugığä yètğän edi, tåşdäy qåtgän edi, Küntuğmişning tâvuşi bilän uyğänib, turmâqqa èrinib, aççıq ètib bir söz dèdi:

125 Qandäy âdäm èding kèlgän bëmäzä,
 Dârvâzâmni tögärägi ändâzä,
 Kètgin, här kim bolsäng qålmä yolingdän,
 Kün çıqmäyin açilmäydi dârvâzä!

130 Råhm qılsäm hâzir sèning hålinggä,
 Saqläb tursäm mèn kirgizib qåşimgä,
 Buvrâxângä bârib aytsä câsuslär,
 Èrtä boyälärmän özim qånimgä.

Bu sözni dârvâzabândän eşitib, Küntuğmiş qandäy qılärini bilmäy, bir zämân öylänib qåldi, song dârvâzabångä qaräb bir söz aytdi:

135 Toğri, xatâsi yoq sèning sözingdä,
 Yålgızlıkdän yâş äylänär közimdä,
 Èsimdän çıqmäydi qılsäng yaxşilik,
 Nimä qılsäng ıxtiyåring özingdä.

140 Zèrikmäydi kişi bolsä yoldâşi,
 Xafädir yolâvçi, birginä bâşi,
 Säbâb bilän kèlib èdim şähringgä,
 Qıyâmâtlik dost boläyik, qorbâşi!

145 Näsib bolsä häli nêçä këlärmän,
Här kêlgändä ävväl sêni körärmän,
Qıyâmâtlik dostim dèdim özingni,
Èndi sèning yaxşiliging bilärmän.

Märd bolsäng, sèn dârvâzâni açärsän,
İçki sirni nêgä çetgä sâçärsän?
Qıyâmâtlik dostim dèdim özingni,
Nâmärd bolsäng, şundäy dostdän qaçärsän!

150 Dârvâzâbân bāvâ üç yüz ottizgä kirgän èdi, qarlıkni boynigä âlmäy, dâim
boz bälä bolib yürgän èdi, Küntuğmişning aytgän sözi dârvâzâbângä ta'sir qıldı.
Qulfning kälitini âlib kèlib, dârvâzâni açib yubârdi. Küntuğmişgä qarab, qaydän
boläsän? dèb bir söz aytdi:

155 Âl-âl bolsin, âl-âl bolsin, âl bolsin,
Yarâşıqqa mingän âting dâl bolsin,
Sèning târzing bu yèrlärgä kèlmäydi,
Söylägin, cân dostim, sèngä yol bolsin?

160 Mèngä aytgin uruğingni, âtingni,
Bâyân bèrgin, dostim, mämläkätिंगni,
Sèning târzing bu yèrlärgä kèlmäydi,
Âtäng kim, ènäng kim, aytgin zâtingni.

165 Cân dostim, qayêrdä ösgän diyâring,
Küygän qulsän, çıqar âh bilän zâring,
Bâyân bèr, cân dostim, mämläkätिंगni,
Bu yèrlärgä nè dèb tüşdi güzäring?

Küntuğmiş cävâb bèrib bir söz dèdi:

Cən dostim, Dorməndir oynəgən cəyim,
 Səbil bolib qəldi ösgən diyərim,
 İzləb kəldim Xəlbəkədəy sənəmni,
 170 Yurtingdə bərmikən Xəlbəkə əyim?

Közləri qəradir, qəşi qələmdi(r),
 Kökrəgimgə səlgən qaygu ələmdi.
 Yurtingdə bərmikən Xəlbəkə əyim?
 İzləb kəldim Xəlbəkədəy sənəmdi.

175 Dərvəzəbən Xəlbəkəning atini eşitib, qorqıb kətədi. — Sən bu şəhərnin
 rəsmini bilməysən, şu kəsəfatning atini aytə körmə, bundən buyəqqa əslə aytmə!
 Məndən başqa həc kim eşitməsin, — dəb bir söz dēdi:

Atdən tüşgin, bolgin dostingə məhmən,
 Bu sözləring mənə qıldı sərgərdən,
 180 Xən eşitsə, dostim, təyin öldirər,
 Aytə körmə, atı qursin, köp yəmən!

Ərmən bilən bilməgəning bildirər,
 Xəncər çəkib, qərə bağring tildirər!
 Aytə körmə, atı qursin, köp yəmən,
 185 Xən eşitsə, dostim, təyin öldirər!

—Atdən tüş əndi. Bu kün yət, tənğ atsin, kündüz bolgəndən song bərəsən,
 yəringni körəsən, közi tüşsə öləsən, u yağini özing biləsən, — dəb tüşirib,
 məhmənxənəgə kirgizib, siyləb, xızmat qılə bərədi.

Kuntuğmişning közigə uyqu kəlməy, ertə səhər dostigə qarəb: —Tənğ atib
 190 kətədi, dostim Xəlbəkəgə bərməysizmi? — dēdi. Qorbəşi həm çələ cənsərək bolib
 yətib ēdi, ırğib turib, əldigə tüşib bir köçəgə rəvənə boldi. Bəş-əlti köçədən qırqib
 ötib kətədi, bir kəttə köçəning başigə bərib aytdiki: — Dostim, şu köçədən adəşmə,

başqa yolgä burilmä, toğri köşkining äldigä bäräsän, aytgäningni köräsän, u yâğını özing biläsän! —dëb këtigä qaytdi.

195 Èndi Küntuğmiş şu köçä bilän rävnänä bolib, qayèrgä bärärini bilmäy, päst köçä, räst köçä, mähäv köçä, pës köçä, özi körmägän köp köçä— bir köçägä sâlib këtidi. Şu yürgändän yürä bërdi, tüşgä dävür yürdi, çarsining üstidän çıqıb qâldi. Şähärning bazarı êkän, ädämlär qumursqadäy qımirläb yätibdi. Küntuğmiş kimdän sorärini bilmäy, bazarädagı ädämlärgä baqırıp: “Bizning yârni körgänläring
200 bärmi?” dëb turibdi. Bazarädagı ädämlär: “Bäççağar käsâfât qayâqdän kèldi?” dëb sävdä-sâtıgıgä qarämäy qaçä bërdi.

Bir kampir käläväpürüslär bilän cäncäl qılib otirib èdi. Qaräsä, bir yâş yigit yolbärsdäy bolib: “Xâlbëkani körgän bärmi?” dëb këlädi. Kampir körüb: “Häy ättäng, bu yigit bu èlning räsmini bilmäs êkän, uzâqdän kèlgän êkän, mähädä
205 pädşaning mülâzim ädämlärigä ma'lum bolib nâbud bolmäsin”, dëb câyidän ırıp turib, Küntuğmişgä qaräb töz yürüb, äyâğining bëtini äyâğı bilän bäsib, kifti bilän bir urib ötä bërdi. Küntuğmiş këtigä qaräsä, bir kampir köçägä qaräb, qâşi bilän işârät qılib këtib bärädi. Küntuğmiş: “Şu kampir bir şumlikni bilädi”, dëb ârtidän yürä bërdi. Kampir köp yolgä bärüb, uyâq-buyâqqa qaräb, “Sèn qandäy ädäm
210 boläsän?” dëb soräb, bir söz dëb turibdi:

Zülfi zäräfşânim, qaydän boläsän?
Toti gäzälxânim, qaydän boläsän?
Sèning tärzing bu yerlärgä kèlmäydi,
Täräfsiz pälvânim, qaydän boläsän?

215 Qaräymän, könglingdä qayğu häm dâğing,
Közläring qambärdir, bädäm qävâğing,
Biläging tèmirdän, polät tırnâğing,
Bahâdir nişânim, qaydän boläsän?

Küntuğmiş aytdi: — È mämä, Xâlbëkani biläsänmi? Mèn Dormän
220 mämläkätidän üç äy yol yürüb, şu bugün şähringgä kèlib turibmän, şähringning

päst-bäländini bilmäymän. Ätim Küntuğmiş, Dormän elimni, xalq, qarindâşimni taşläb, şähringgä Xâlbékäni izläb keldim.

Kämpir, aytdi: — Ê cänim bäläm, aşıqlığı qursin, başgä tüşgändän këyin kişini devänä qilib, elidän, yurtidän ayirib ğarib qılğan. Bu sävdâ kimläarning başigä tüşmägän, mämängning häm başigä köp tüşgän... Sän Xâlbékä deb këlğan bolsäng, Xâlbékä mënning qolimdä.

Bu kämpir pädşaning qudäsi edi. Kämpir Küntuğmişning äldigä dästurxân yazib qoyib aytdi: — Oğlim, sän çay içip bolğança mən Xâlbékäni tåpib këlämän, — deb çıqıb kêtidi. Küntuğmiş üyning uyâq-buyâğıgä qarab : “Bu yerlärgä
230 Xâlbékäning özi këlmaq tügöl, izi häm tåpilmäs” deb oylab otirdi.

Endi kämpir üyning sirtigä çıqıb vähm basib, lâl bolib otirib edi, köngligä bir gäp këlüb qaldı: “Tåpdim, tåpdim” deb cayıdän ırğıb turdi. Kämpir nimäni tåpdi? Yänä bir qızı bår edi, ätini Zämängül dër edi, üç ayça bolib edi, Xâlbékä kâniz qılmaqqa älib kêtib edi. Şundän bir kün ilgäri kämpir qızını “Mënning üsti-
235 başımni yuvib bërşin” deb arz qilib älib këlğan edi.

Zämängül hävuz boyidä enäsining üst-başını yuvib otirib edi. Kämpir qızgä qarab rävanä boldi. Yoldä özigä-özi aytdi:

“Mënning Zämängül cänim häm ğolädän kégän, tolädän këlğan, iyläb taşlägän xamirdäy polädän kégän, kaçkül bêt, burni päst qulâğı yuqadän kégän.
240 Qårinli, siyråklı, burbâyli äcäb tåvurrâq qız, hêç kim kämsitmäydi. Xâlbékä şu deb qoynigä sâlamändä-qoyämän, tanib-bilib yatibmi? Bir xânzädä quyävli bolib qâlämän, deb qızning äldigä bårıb, bir söz deb turibdi:

İçki köyläging kiyin-çi,
Tåblab zülfingni tüyin-çi.
245 Bir münäsib yåring keldi,
Gülzämân, bërgin süyünçi!

Kêtär baxtingning qåräsi,
Bitmäs könglingning yaräsi.
Bir münäsib yåring keldi,
250 Keldi Dormänning töräsi.

Närd oynägin, nărdin ütgin,
 Åşıqlıkdän qānlăr yutgin,
 Kēldi Dormănning töräsi,
 Åtingni Xălbēkā tutgin.

255 Sēning hūsning tăzä güldir,
 Sănām qızlăr sēngä quldir,
 Zinhăr, âtim Xălbēkā dē,
 Tăyinlăgăn sōzim şuldir,

Kampir bu sözlărni aytdi, Zămăngülning qulăğıgă yâqıb kētdi, tăğăräni âlib
 260 urdi, ikki boldi, sâbunni âtib yubardı, sâbunni it âldi. Quruq kiyiminin bārisini
 suvgă bāsib âldi. Bir köylăgigă bārini sâlib, ēgnigă âlib, üyigă qarăb răvănă boldi.
 Köçăgă yürmäy, yolni toğrilăb, bir paxsă, ikki paxsă dēvârdän âyâğı tēgmăy, ırğıb
 âşib bārâyâtıbdı. Kămpir tirmălăb, dēvârdän âşălmăy, qızıgă ērişălmăy, ârquasidän
 qıçqırıp: “Ho siyâhbaxt, qarăb tur, bēş-âlti âğız gâpim bâr, tăyinlăyin”, dēsă hăm
 265 Zămăngül qarămăy, ēnăsi yarım yolgă kēlgünçä üyigă kēlib qoydı. Yüzining
 tērlărini artıb, ôzigă ârâ bērib, “Ăssălâm âlăyküm” dēb kirib bardı. Küntuğmişning
 hăybätigă bāqălmăy, pâstrăq otirdi. Küntuğmiş bir qarăb, undän kēyin qarămădi.
 Şu fursătdä mămă kēlib qâldi. Qarăsă,ikkâvi yüzmă-yüz bolib yērga qarăb otiribdi.

Mămă aytdi: — Ê şăhzădă, bu yērdä âslă gumântärs qılmănglăr, bu yērgă
 270 hēc kim kēlmăs, âdām bălăsi gumân qılmăs. İzlăb kēlgăn Xălbēkāng şu. Êndi
 ikkâving oynăb-külă bēringlăr, — dēb kampir çıqıp kētdi.

Zămăngül bir fasl, ikki fasl otirdi, Küntuğmiş gâp qâtmădi. Zămăngül
 ôzigă-ôzi: “Kêl-ê, yâtıb qălgünçä âtib qâl dēgăn êkăn”, dēb bir sōz dēdi.

275 Äyâ töräm, aytmăgünçä bilmăding,
 Yâ bilmăymăn, bizni közgă ilmăding
 Üç âyçălik yoldän yâr izlăb kēlib,
 Nê boldi, yēr bilăn oynăb-külmăding

Bu Zängärdä elning sözlär sözimän,
 Âvâzädâr, elâtimning nâzimän,
 280 Bu ellärdä çin dëgänning özimän,
 İzlägäning — Şâir vâzir qızimän.

Küntuğmişning qahri kelib, här közi piyälädäy bolib, âlâvdäy yänib, bir söz
 dëdi:

Xâlbëkâcân bu yêrlärgä kèlmäsdi,
 285 Kèlgän bilän mèn Xâlbëkâ dëmäsdi,
 Xâlbëkägä mêngzäy bërmä özingni,
 Xâlbëkäning şäkli sëndäy emäsdi.

Zämângül özigä aytdi: “Bu, uni körgän êkân-dä, aytdim mêngä qarämäydi.
 Kèl èndi, ägär körmägän bolsä, özimni bir maqtäyin, ägär qahr qılsä, qaçib çıqıb
 290 kêtämänkü”, dëb gärdänini xam qılıb, Küntuğmişgä qaräb bir söz dëb turibdi.

Xâlbëkâ qızning qâräsi,
 Mënmän qızlärning sâräsi,
 Xâlbëkädän özim yaxşı,
 Bëtidä âvgân yaräsi.

295 Naqş âlmädäy yüzim yaxşı,
 Mëning sözlär sözim yaxşı.
 Xâlbëkäng qızning sâräsi,
 Xâlbëkängdän özim yaxşı.

300 Xâlbëkäng bir qârä qızıdır,
 Şox, közläri âlä qızıdır,
 Xâlbëkängdän özim yaxşı,
 Âşıqlärgä bälâ qızıdır.

305 Işq otigä küydim, töräm,
 Èndi mēni süygin, töräm,
 Xâlbêkängdän özim yaxşı,
 Xâlbêkängni qoygin, töräm.

310 Küntuğmişning aççığı kēlib, şāmşirning dāstigä qol sâldi. Zāmāngül şāşib,
 sürünib taşqarigä çıqāmān dēb mānglāyini bosağagä urib âldi. Bir kāvüş āyāğigä
 ilindi, birāvi içkäridä qâldi. Şu çāpgāndān, hāvlining u başigä yügürib bārib,
 ârçasigä qarāsä, hēç kim yoq. Ästā kētigä qaytib, eşikdān siypālāb qarāsä,
 Küntuğmiş şu otirişdä otiribdi. İçkəri kirib, kāvüşini ālāyin dēsä, yigitning
 häybätidän qorqıb, Küntuğmişgä qarāb bir söz dēgāni, u cāvāb bērgāni:

Gülzāmān:

315 Qulāq sāl, törācān, aytgān sözimä,
 Cimmä-cimmä yāşim tolgān közimä,
 Xâlbêkāni mēn körsätsām, törācān,
 Kirāsigä nē bērāsān özimä?

Küntuğmiş:

320 Sēn tilä, qatārdä bēräy nārimni,
 Nār üstigä yüklāb bēräy zārimni,
 Ävväl Xâlbêkāni körsät közimä.
 Andin songrä ālgin hār dārkāringni.

Gülzāmān:

325 Sēning hūsning mēning aqlim ālādi,
 Zülfig āfāt, hār xayālgä sālādi,
 Māli dūnyāng dārkār ēmäs Zāmāngä,
 Bir āqşām bu yērdä qālsāng bolādi.

Küntuğmiş, “qālsām qālāyin” dēb, rāzilik bērgāndāy boldi, bir pällä aytdi:
 — Xâlbêkägä bārmāymizmi?

330 Gülzāmān aytdi: —Bugün qālsāngiz ēkān.

Küntuğmiş aytdi: — È Gülzämân èsing yoq qız èkäsän. Mèn Xâlbékägä bârgän bilân uni âldimmi, bir tâmaşâyı cämâl üçün körmâq häväsîdämân. Bârib körsäm, kèçqurun qaytib kèlâ bërämändä, — dèdi.

335 Gülzämân: — Töräm, şundây qıling, başqa yèrgä barmäng, kündä biznikigä kèlâ bèring, — dèb âldigä tüşib kètä bèrdi. Xâlbékäning köşkiğä yaqın bârgändän kèyin, Gülzämân aytdi: — Pulingiz barmi? Ägär pulingiz bâr bolsä, şu turgän tim, quruq turgäningiz bolmäs, ikki boğçä mâl âlib çıqsängiz, köşkning âstidä yâyib otirsängiz, dârrâv Xâlbékä çıqadi, köräsiz, közi tüşsâ, öläsiz, u yağını özingiz biläsiz, — dèb ötib kètди.

340 Küntuğmiş timgä kirib, ikki boğçä mätä sâtib âlib, bazzâzvâççä bolib, Xâlbékäning köşki âstidä mätälärini köşkning devârlärigä süyâb, mällärini yâyib otirib èdi. Bir vaqt qaräsä, Xâlbékä qırqın qızı bilân, nèçä sârvînâzi bilân, qançä cädü közi bilân köşkiğä çıqıb bârâyâtibdi. Bu yağıdä toqsân bès, bu yağıdä toqsân bès — oni kâm ikki yüz kâkili bâr, bir yağını tillä suvigä bätirgän, bir yağını nuqrä
345 suvigä bätirgän, tâng şâmâligä qâtirgän, yüzining cilvâsi zülfigä urib, yaşın tüşgändây bolib bârâyâtibdi. Küntuğmiş Xâlbékäning cämâlini körib, bıqınini uşlâb, läbini tişlâb, iyägi qaltirâb, közi yaltirâb, qulâğı bitib, hisâbi yitib, aqlidän kètib, “Sad âfârin hüsni cämâlinggä” dèb, tâvuşining bârîçä baqırîb-çaqırîb bir söz dèb turibdi:

350 Bändämân yüzdä xâlinggä,
Sèning qılgän xayâlinggä,
Şunçä vaqtlâr intıq bolib,
Bugün yètdim cämâlinggä!...

355 Qırqın qızı güldây cäynâb,
Xammâsi suqsurdây boylâb,
Öz zülfimân özi oynâb,
Xâlbékä çıqdi köşkiğä.

Xâlbékä âyim pâstgä qaräsä, bir yigit, Xâlbékä qızlâri bilân köşkiğä çıqdi, dèb şâvqın sâlib turibdi. Köşkning üstigä çıqıb kètди. Öz câyigä bârîb otirib,

360 yuzidän niqâbini âlib, âlämgä nâzâr sâlib, tâmâşâ qilib, qızläridän sorâdi: — Ê kânizlär, pâstdägi turgân âdâmdän hâbârläringiz bârmi? Sâgmi, tëntäkmi?

Şundä, kânizläarning içidä Çaqqân kâniz dëgân bir kâniz bâr êdi, şu turib arz qıldı: — Ê büvişim, pâstdä turgân yigit yängiginä Gülzâmân bilân birgä këlğan êdi. Mên körib tanib âldim. U bâzzâz bolib otiribdi, — dëgändä Gülzâmân: —
365 Âdâmlär soqmâq bilân şundäy gâpirib qoyâ bërâdi, körgân bolsâm kör boläyin, közim çıqsın, —dëb turibdi.

Xâlbekä aytdi: — Ê qızlär, yaxşı bolibdi. Ägär bâzzâz bolsä, Gülzâmân bilân Çaqqân ikkâving bârib, hâr tüsli mätäläridän bir âlçin, bir âlçin âlib kelinglär, körämân, öz yurtimning mâli bolsä, mên körmâq üçün kelib otirgân,
370 cüzâsini bërämân. Ägär ikki âylik, üç âylik yërning mätâsi bolsä, mên râsmimni bilmâydi, mâllärini talatib, özini bädargâ qilib häydäb yubârämân, — dëb Çaqqân bilân Gülzâmân kânizini yubârdi.

Ulär köşkdän pâstgä tüşib, Küntuğmişning şërdäy häybätigä, Rüstämdäy quvvätigä, arsländäy siyâsätigä, bulutdäy sâvlätigä bâsib këlä âlmâdi, mâligä
375 xaridâr bolä âlmâdi, mâlini âlâlmâdi. Çaqqân häyrân bolib, Gülzâmân uzâqdän bêtini bëkitib, qâşigä yolâmây qaçib yüriribdi. İkkâvi Xâlbekäning âldigä qaytib çıqib keldi.

— Ha kânizlär, mätäläring qani? — dëdi.

Şundä Çaqqân câyidän turib, gârdänini xam qilib bir söz dëdi:

380 Mârd oğlângä dâvrân ikki këmäsdi,
Mârd ölmây, haqını duşmân yëmäsdi,
Bilgänimni bir-bir bâyân äyläyin,
Këlğan âdâm sirä bâzzâz êmäsdi.

385 Bëligä bâylängân âlmas qıyâğı,
Könglidä köp êkân qaygu hâm dâğı,
Közläri qambârdır, bådâm qâvâğı,
Bu yurtlikkä oxşâmâydi siyâğı,
Bilägi tēmirdän, polät tırnâğı,
Yigitning tuyğunin kördim, büvişim.

390 Özi sardâr êkân, sardâr säbâqli,
 Ât üstigä mingän küni omâqli,
 Xalâyıqqa yâmân küni kërâkli,
 Qarçıgay kêlbätli, bürgüt qâvâqli,
 Yigitning lâcinin kördim, büvişim.

395 Munça xuşroy êkân, bëring färmâni,
 Uni körgänläarning kêtär därmâni,
 Ungä tèkkân qızning yoqdir ärmâni,
 Bir ta'rif äyläyin, küygin, büvişim...

400 Qırğıy dëgän quşlär bolär qıyâdä,
Ölimçä yâmân iş bärmi dünyâdä?
Suluvligi, büvişim, sizdän ziyâdä,
Pärizâd insânin kördim, büvişim.

405 Kåkilingning bändin tüygin, büvişim,
Yarāşıqqa türli küygin, büvişim,
Bir ta'rif äyläyin küygin büvişim,
Mëni dësäng, şuni süygin, büvişim!
Dünyädän beärman ötäyin dësäng,
Älmädäy iskäläb yätäyin dësäng,
Èrgä tégşäng, şungä tèkkın, büvişim!

410 Xâlbekâ âyimning qahri kèlib: —Mèn sèngä mätä âlib kèl dësäm, sèn
mèngä èr tâpib kèlär èkäsän! Mènçä boldiyü, ziyâdä hãm qâldimi?! — dèb qahri
bilän Çaqqângä bir çängäl sâlib, qırq zinâlik köşkidän siltâb âtib yubârgüdek
boldi. Bährägül vâzirigä fârmân qıldı:— Gülzâmân bilän birgä bârib, hâr tüsli
mätäsidän bir âlçin, bir âlçin âlib kèl! — dèb qaytädän yubârdi. Bährägül hãm
415 Küntuğmişning häybätigä yaqın kélâlmây, quruq qaytib kètdi. Xâlbekâ aytdi: —
Bährägül, âlib kèlgän mätäläring qani?

Bährägül Xâlbəkägä qaräb bir söz dëb turibdi:

420 Büvişim, ul âdäm bazzâz emäsdi,
Cândän keçmäy bu mänzilgä këmäsdi,
Bilgänimni bir-bir bâyân äyläsäm,
Bazzâzlärning şakli undäy emäsdi.

425 Bir oğlandı, misli deryädäy taşgän,
Yüzläri qızarıb älmädäy pişgän,
Barmâqqa här kimning aqli şaşgän.
Qâşidä dänälär sözdän adäşgän,
Duşmäni şer bolsä, qaytmäy saväşgän.
Cämâligä qarägän köz qamäşgän,
Nur yüzigä âyu âftâb taläşgän.

430 Sëni izläb Dormändän yâring kelmäsmi?
Gumânim, şu — Küntuğmiş bolmäsmi?
Şânämân zülflärni täbläb oräyik,
Köşkidän havligä qaytib bäräyik,
Şu bazzâzni âlib bäräb âldinggä,
Ähvâlini özidän, büvişim, soräyik.

435 Xâlbəkä âyim, yaxşı mäslähät bërding, dëb sirini içidä bërkitdi.

Pâdşâ nâğaräni urdi, qızlar häm pâstgä qaräb yürdi, këlib xâs mänziligä kirdi. Xâlbəkä âyim, zärrin pëştâqli äyvânlärini bözäb, qırqın qızını yäsäb, şâhânä kiyimlärini kiyib, özigä ârâ bërdi. Törttä dərbân kânizlärini buyurdi: — Şu bazzâzvâççäni âlib këlinglär, këlmägänigä qoymänglär!

440 Ëndi sözni Küntuğmişdän eşiting. Qızlar pâstgä tüşib këtib ëdi, mätälärini yığıb, bâyläy bërdi: “Fâydanı âz qıldık, sävdanı tāmām qıldık, kündä sähär këlmaq dârkâr, qızlar pâstgä tüşgünçä şu yërdä turmaq dârkâr”, dëb boğçälärini qoltıgıgä âlib këtib bärâyâtir ëdi. Qızlar qaräsä, bazzâz cönäb turibdi. Qızlar ârçasidän çaqırıp bir söz dëdi:

445 Qizil gül açilär gunçädän-gunça,
 Taqatim yoq yänä gül açilgünça,
 Sën sävdägär bolsäng, qizlär xaridär,
 Turä tur, boyingdän, sävdägärväççä!...

Küntugmiş këtigä qaräsä, tört qız “toxtä-çi, toxtä!” deb çäpib käläyätir.
 450 Ävvälgi ikki märtä këlän känizlärdän häm xabäri bär ädi. Küntugmiş toxtämäy:
 — È qizlär, mēni toxtätib nimä qıläsizlär, mätä älämän dēsänglär, timdän älä
 beringlär, mēn sizlär bilän sävdä-satıq qılmäymän, — deb këtä bērdi. Qizlär aytdi:
 — È bāzzāzvāççä, büvişim sizni älib kël deb bizläрни buyurdi. Büvişimning äldigä
 älib bärämiz.

455 Küntugmiş aytdi: — Biz säddä ädäm, imägä tüşünmäymiz, büvişing qandäy
 ädäm, èrkäkmi, äyälmi?

Qizlär: — Vây-boy, nimä bälä, siz qandäy ädäm èdingiz bizläarning
 kättämizni bilmägän? Bizlär şuning känizimiz.

Küntugmiş aytdi: — Büvişing kättäläring bolsä, u häm äyäl èkändä. Mēn
 460 xätin bilän sävdä qılmäymän. Xätin dēgän özini pışıq tutib, bir pul üçün taläşib,
 ädämning könglini qärä qılädi. Bär, bärmäymän! — dēdi.

Qizlär aytdi: — Bärmäysän? Bärmägäninggä qoymäymiz, sēni südräb älib
 bärämiz!

İkki qız ikki boğçasini tärtib älib, ul ikkävi Küntugmişning ikki qoltığıdän
 465 kirib, äyägini yergä tēgizmäy, älib këtä bērdi.

Xälbekä äyim qizläринi yäsäb, özlärigä ärä bērib, xäs mehmānxānäsida
 yigirmä qızni bu yāğigä ötkäzib, yigirmäsini u yāğigä ötkäzib, ziç bolib otirdi.
 Qizlärgä täyin qıldı: — Şu ädäm eşikdän kēlsä. Bittäng cāy bērsäng, yā orningdän
 tursäng — öldirämän! — dēdi. Şu vaqtdä Küntugmiş: — Ässälām äläyküm! —
 470 deb eşikdän kirib bärdi. Buni körgändän, Xälbekä äyim cāyidän ırğib turib: —
 Vääläyküm ässälām, törgä öting! — deb özi pāygägä yügürib ötgänini bilmäy
 qıldı. Xälbekä turışı bilän qırqın qız gurulläb bəri cāyidän turdi. Xälbekä
 Küntugmişgä cāy bērib, qoligä bir piyälä qandçay bērib, qizlärigä aytgän ävvälgi
 sözi üçün izzä bolib, “Yol bolsin”, deb bir söz dēdi:

475 Āl-āl bolsin, āl-āl bolsin, āl bolsin,
Köngli süysä, yârning läbi bâl bolsin,
Qandây qorqmây kelding äcälxânägä,
Cândän qorqmây yürgän cânim, yol bolsin?

480 Bu yèrlärgä nê gözällär yıgılgän,
 Ältin piyälägä mäylär quyılgän,
 Körgän kêtälmägän, bəri soyılgän,
 Cändän qorqmäy yürgän yârim, yol bolsın?

485 Cällâd pādşâ taşnâ sening qâninggä,
Xancâr qoyâr qızıl güldây täninggä.
Qandây rähming kèlmäy şirin câninggä,
Cândân qorqmäy kèlgän cânim, yol bolsin?

Sözlägin, qayêrdä ösgän diyâring?
Nê dëb tüşdi bu yêrlärgä güzäring?
Öz êlingdä şâhing kimdir — nâmdâring
Qorqmây yürgän cânım, sêngä yol bolsın?

Kuntuğmiş Xâlbékâning cāmâlini kōrib, yüz şavqu zavq bilân köngil bērib, nâzigâ qâyil bolib, hūsnigâ mâylil bolib, “Âdām öldirâdigân câllâd qayêrdâ?” dēb bāhâdirlik tāmirlâri hārâkatgâ kēlib, Xâlbékâgâ qarâb bir sōz dēdi:

495 Uşbu dünya bərçä quldän ötärmä,
 Küysin ölim, bərçäni yıǵlätärmä,
 Üç ayçalış yoldän yâr izläb këlîb,
 Ölämän deb, yârin körmäy kêtärmä?

Âmanät, sänämcan, âdämning cayı,
Qılıcdän sèskänmäs bâtirning tâni,

500 Cāndān kēçmäy bu yērlärgä kēlmäydi,
Ölimdān qorqadi dēb aytmägin mēni!...

Xālbēkā qırqın qızlārigä qarāb bir söz dēdi:

505 Ägzigä gāp sālsām, gāpim ālmäydi,
Öcār ēkān, bilgānidān qālmäydi,
Älib kēling, qırqın qızlār, nārdimni,
Tiläk bilān kēlgān ēkān, bolmäydi!

510 Sınab kētsin nāmārdimni, mārdimni,
Älbättä eşitgān mēning şartimni,
Tiläk bilān kēlgān ēkān, bolmäydi,
Älib kēling, qırqın qızlār, nārdimni!

Qollārning uçırgān turnā, gāzidān,
Yanglışmäydi ēndi aytgān sözidān,
Hārnä bolsä ēndi körsin özidān,
Dāmāngir bolmäsin Zāngār qızidān.

515 İkki qız bülān<d>lāb cāyidān turdi,
Bārdi-dā āyimning nārdin kēltirdi,
Yigirmādān bölinişib kānizlār,
Otirib nārdining dānäsini tērdi.

520 İkki tālib çarzāni bop otirib,
Kışt, dēyişib ikkāvı oynāy bērdi.
İkki tālib bir-birigä duç boldi;
Cāmāligä Küntuğmiş vaqtı xuş boldi,
Çaşkādā qurildi āyimning nārdi,
Oynāy-oynāy, biling, rāsā tüş boldi.

525 Kêç bolibdi bulär cüdâ bolmäydi,
 Oyini bulärning âdâ bolmäydi,
 İkki bärnâ “kişt” dèyişib otirdi,
 Qaysisin ütärin kişi bilmäydi.

Küntuğmiş, ütsäm déb cânini sâtär,
 530 Vâ lèkin ütğünçâ köp èrür xatär,
 Kişt dèydi, oynäy bèrdi ikkâvi,
 Şu vaqtdâ kün boldi, bilinglär, yâtär.

Ütişâlmäy otiribdi ikkâvi,
 Şu vaqtdâ tün yarim âqşâmdän ötdi,
 535 Bälki ötib, biling, sähärgä yètди.

Xâlbékä âyimning közini mudrâq bâsdi, uyqıning mästligidän huşını yoqâtib, bir kiştıni bécâ bâsib yubârdi. Şu vaqtdâ tâng yârib, Küntuğmiş bir kiştıni bâsib, Xâlbékä âyimni mât qıldı.

Xâlbékä huşigä kèlib qaräsä, Küntuğmiş mât qilib otiribdi. Câyidän turib,
 540 izzât qilib: — Mèning şartimni bəcâ kèltirding, mèn sèniki boldim, — dèdi. Bâzm suhbätini qurib, ziyâfât qılâ bèrdi. Èndi ikki kâlimä sözni şu şähärning pādşası Buvrâxândän eşiting.

Xâlbékägä âşiq bolgândän song qırq zinâli nâğârâxânâ qıldırıp èdi. Xâlbékägä kişi yubârib aytgân èdiki: “Här kün tâng vaqtidän kiçik çâşkägä dâvür
 545 köşkigä çıqsın, yüzidän niqâbini âlsin, âlämnı tāmâşâ qılsın”. Şu sâbâbdän Xâlbékä här kün bir märtä köşkigä çıkar èdi. Pādşâ hām nâğârâxânägä çıkar èdi, şu câydan Xâlbékäning cāmâlini körär èdi. Şähriğä cārçi qoyib qıçqırtgân èdi: “Här kim pādşaning nâğârâsini eşitmäy, pādşâ nâğârâxânädän tüşmäy üyidän çıqmâsin!” Här vaqt pādşâ pästgä qaytär bolsä, nâğârâni urib qaytär èdi. Şähär
 550 âhâlisi anıq eşitär èdi. Undän ilgäri hēc kim üyidän çıqâlmäs èdi. Âmri pādşâ şu èdiki: “Här kim tāmğä çıqsä, eşikdän qaräsä, tēşikdän qaräsä — bâşi ölimdä, mâlî talândä!”.

Pådşâ üç kün nâğârâxânägä çıqdi, Xâlbekä âyim köşkiğä çıqmädi. Pådşâ
 ikki yüz cällâd, tört yüz mirgazäbni buyurdi: — Bârib köringlär, Xâlbekä käsäl
 555 boldimi, yâ iş osal boldimi!

Pådşâning hükmi bilän cällâd, mirgazäb bâsib kälä bërdi. Känizlär
 Xâlbekäning tâbi yoq deb aytâlmây, cällâdlärdän qorqıb: “Âl keldi!” deb qaçä
 bërdi. Mirgazäblär bir şumlik bolgän êkän, deb hücrälärning eşigini buzib kälä
 bërdi. Qırq köşk içkimä-içki bir-birining üstidän bolgän êdi, bir täräfi Xâlbekäning
 560 köşki êdi. Bährägül çıqıb qaräsä, cällâdlär qariyb ottiz hücräni buzibdi, känizlär
 yığılıb, çuvulläb qaçıb kälâyâtibdi. Bährägül Xâlbekäning âldigä kelsä, âlämdän
 bexabär, Küntuğmiş bilän bir töşäkdä yâtibdi. Şundä Xâlbekäni uygâtıb,
 cällâdlärdän xabär bërüb bir söz dëdi.

Âyimlär şänämän zülfin tarädi,
 565 Şänä taşläb qârä zülfin örädi,
 Ğaflätdän kötärgin, büvim, başingni,
 Sëni deb bir yolbärs ölib bärädi.

Qulâq sâlgın qanizingning tiligä.
 Bulbul âşnä bolär bağning güligä.
 570 Uyqudän kötärgin, büvim, başingni,
 Tüşär bolding zâlimlärning qoligä!

Mërgän âtär suvsiz çölning ğâzini,
 Kim kötärmäs sänäm yârning nâzini.
 Êşitib Bähräning aytgän sözini,
 575 Uyqudän Xâlbekä açdi közini.

Küntuğmiş häm uygânib qaräsä, tört yüz mirgazäb, ikki yüz cällâd häybät
 bältäsi qolidä, kèskir xancäri bëlidä këlib qalıbdi. Küntuğmiş aytdi: — Ê
 Xâlbekäcän, sëni âlmây ölib këtğanimdä, yüräğimdä ât başidäy ärmän kêtär êdi;
 âlhâl: Bir kün häm bolsä, bir yil häm bolsä, ming yil häm bolsä âldim,

580 maqsădimgă yêtdim, ârmănim yoq. Êndi şu yămănlărnıng qolidă ôlgănçă, kôşkdăn taşlăb ôlsăm bolmăydimi?

Xălbêkă aytdi: — Mên hăm qabul qıldim.

İkkăvi bir-birăvini qolmă-qol uşlăb, quçăqlăşib kôşkdăn taşlăb yubărdi. İkkăvining hăm kôylăgigă şămăl kirib, misli qanătdăy bolib, bēăzăr yêrgă tüşdi.

585 Xălbêkă qayăqqa bărărini bilmăy: — Ê pălvăn, âşnăxănăng bărmidi? — dēdi. Kuntuğmiş yărining qolidăn uşlăb, tanış kampirnikigă âlib kēldi. Kămpirning bir gôsălăxănəsi băr ēdi, ikkăvini şu yêrgă yăşirdi.

Pădşăning căllăd, mirğazăblări Xălbêkăni tăpălmăy, hămmă mănzillărini buzib, Xălbêkă qăçibdi, dēb qaytib bărdi. Pădşă bu sôzni eşitib... uyqudă ēdi, 590 uyğănib, măst ēdi, huşyăr boldi. Dărvăză-dărvăzăgă âdăm qoyib bērkittirdi. Hēç kimni şăhărdăn taşqari çıqqalı qoymădi, hămmăgă yol bând boldi. Cărçilăr: “Hăr kim Xălbêkădăn xabăr bērsă, bălki qăşidăgi côrăsi bilăn âlib kēlsă, boyi bărăbărli zăr bērămăn”, dēb kôçămă-kôçă, güzărmă-güzăr, măhăllămă-măhăllă qıçqırub yūribdi. Şăhărning içi âstin-üstün, tălă-top bolib qăldi.

595 Üç kün şăhărgă çaqrıuv boldi. Üç kündăn kēyin yănă qıçqırtıdı: “Hăr kimning hăvlisini, üyini pădşălik âdămlăr bărıb qarăydi, kimnikidăn tăpsă, özini ôldirib, mălını talăydi!” Kampir bu sôzni eşitib qorqdı. Kuntuğmiş bilăn Xălbêkăgă: — Ê bălălărim, mēning üyimni qarăb ôtib kētgănçă, pădşăning bir kôhnă sāmănxănəsi băr, şungă âlib bărıb qoyăyin, üyimni kôrgăndăn kēyin, 600 sizlărni tağı qaytărib âlib kēlărmăn, — dēb, ikkăvini âqşăm hēç kimgă kôrsătmăy, pădşăning sāmănxănəsiğă âlib bărıb bērkıtib kētdi.

Pădşăning Zămăngül dēgăn bir qari êski quli băr ēdi. Dăvlătxănăgă sāmăn dărkăr bolib qăldi. Ottiz qanărni âlib kēlib, sāmănnı tıqıb căylăy bērdi. Yigirmă qanăr tıqıb ēdi, ontăsi qălib ēdi, ikkăvi coppăy bolib qanărning âğzigă yıqılib 605 qăldi. Zămăngülning kôzi tüşdi, tură qăçdı. “Ôzim hăm âcinəsi băr dēb gumăn qılib yūrăr ēdim, năr-mădă êkăn”, dēb qăçă bērdi. Xălbêkă âyim ârqasidăn quvdi. Zămăngül uşlătmăy, taşqarigă çıqıb ârqasıgă qarăsă, Xălbêkă eşikning âldigă kēlib qălibdi. Şundă Xălbêkă êlănib-yalvărıb, qulni âldăb bir sôz dēb turıbdı:

Âqızıng kôzidăn qanlı yăşını.

610 Uçiring qolidăn dăvlăt quşını,

Tän bağıslāb, bāvā, sizgā tēgāyin,
Kēlib kēskin šāhzādāning başini!

615 Ärmān bilān bilmāgānin bildirgin,
Xancār çekib, qārā bağrin tildirgin,
Tän bağıslāb, bāvā, sizgā tēgāyin!
Ėndi kēlib šāhzādāni öldirgin!

Zāmāngül Xālbēkā ēkānligini tanib: “Baxtibādgā qaytgāngā qarā, mēni sihr-nāyrāng bilān firib-füsün qılāmān dēydi, bāvāng bu sāqālñi qayērdā āqartgān?” dēb Xālbēkāgā qarāb bir söz dēdi:

620 Közlāri qambārsān, qāşı qalāmsān,
Körgānlārgā sālğān qayğu-ālāmsān,
Sēndāy sānām mēndāy qulgā tēgārmi,
Cādugār, sihrgār, battāl sānāmsān!

625 Zāmāngül šāhdān süyünçi ālādi,
Bēk Zāmāngül bēklār bēgi bolādi,
Bēklār bēgi nāsib qılsin özigā,
Bāndi başim āzād bolib qālādi.

Xālbēkā la’limi qasāmlārdān içib: — Şu sözimdān qaytsām, yēlkāmning çuqurini körmāy öläyin, başgān izim ārqamdā qālsin, — dēb şundāy “kāttā”
630 qasāmlārdān içib, Zāmāngülñi āvrāb turib ēdi. Zāmāngül hām firib yēmās ēdi, lēkin tāmāşāi cāmāl qilib turib ēdi.

Pādşāning mirāxori köçādā kēlār ēdi. Qulāğıgā güng-güng ādāmning tāvuşi kēlib, dēvārning tēşigidān qarāsā, birāv tāmning töridā, Xālbēkā ortādā, Zāmāngül eşikning āldidā gāplāşib turibdi. Mirāxor çāpib kētdi. Pādşāning āldigā bārīb: —
635 Xuşxabār kēltirdim! — dēdi. Pādşā aytdi: — Ayt, — boying bārāvār zār bērāmān.

Mirāxor aytdi: — Boyim bārābāri zāring bir künlik xarcimgā yētmāydi.
Pādşā: — Ėsā, nimā ālāsān?

— Qorgʻan xanim, èdi qorgʻan! — dèdi Mirʻaxor.

Pàdşā aytdi: — Bār, fālān qorgʻanni sèngā bèrdim, ölgānçā yèb yātā bër!

640 Mirʻaxor qullıq qilib, pàdşāgā arz qıldı:

— Xàlbèkəni bir yigit bilān pàdşālikkā qarāşli sāmānxānādā kördim,
Zāmāngül hām oşā yèrdä.

Ävväl āling Zāmāngülning cānini,

Yèrgä töking uning qızıl qānini,

645 Üçāvi otirur sāmānxānādā,

Taşib bërär èkän āşi-nānini,

dèdi.

Bu sözni èşitib, pàdşāning qahri kèlib, ilāndāy zāhri kèlib, cāllād,
mirgāzāblārigā fārmān qıldı: — Zāmāngülni körgāndān öldiring! U ikkāvini
650 ārkāni dāvlātgā öldirmāy hāzir qiling!

İkki yüz cāllād, tört yüz mirgāzāb, qançā ālāmān bilān sāmānxānāgā qarāb
rāvānā boldi. Zāmāngül Xàlbèkəning āldidān çıqib, “Pàdşādān süyünçi ālāmān”,
dèb kèlāyātir èdi, bir ādām körib: — Qāç, Zāmāngül, ölāsān! — dèdi.

Zāmāngül : — Zāmāngülning nimāsi ölādi! Zāmāngül xuşxabār ālib
655 bārāyātibdi, pàdşā hēc nārsā bèrmāsā hām, bāndi bāşim āzād bolib qālādi,— dèb
bārāyātir èdi: bir cāllād çāpib kèlib qılıç bilān qoyib yubārdi, Zāmāngül
bèçārāning bāndi bāşi āzād bolib qālā bèrdi.

Pàdşāning mirgāzāb, cāllādlāri sāmānxānāgā kirib, Küntuğmiş bilān
Xàlbèkəning ikki qolini bağlāb, siynāsini dāğlāb, āldigā sālīb hāydāb, bāşigā
660 qamçi yāğdirib, urib bārāyātir. Şundā Xàlbèkə āyimning bāşigā tüşgān tayāq özigā
bilinmāy, yārigā rāhmi kèlib, cāllādlārgā èlānib bir söz dèdi:

Uzāqdā qālgāndir mānzili cāyi,

Sābil boldi Xàlbèkəning sārāyi.

Mèni öldir, yārimni āzād āylānglār,

665 Bu işdā yārimning yoqdir günāyi!...

Qulāq sāl, cāllādlār, qılğān dādimā,

Qaytäyin, yëtmäy öldim maqsädimä.
 Mëni öldir, yârim âzâd äylänglär,
 Bir oğlân ölmäsin käsâfätimä!

670 Cällâdlär: — Bu baxti qaytgän, bächçağar, häli häm ävvälgi kättäligini qıldı,
 häli tayâq ötgän yoq, qattıqrâq uring, dëb ilgärigidän köprüq urdi. Şundä
 Küntuğmiş yâriining ähvâligä rähmi këlib, cällâdlärgä ëlänmä, dëb bir söz dëdi:

Äyâ nâzim, gäpim bâr, angläb âl,
 Mën sözläyin, zihningni qoy, qulâq sâl!
 675 Cällâdlärgä ëlänmägin, boyingdän,
 Gävhärni nê bilsin uşâlgän sâpâl.

Yâmânning qarâri bolmäs bir yërdä,
 Kişigä käsâdi tégär târ yërdä,
 Gävhärni nê bilsin, uşâlgän sâpâl,
 680 Zärning qadrin zärgär bilär här yërdä!

Bëfärzändning körgän küni zâyämi?
 Yoqçilik cumârdning közin oyämi?
 Cällâdlärgä ëlänmägin, boyingdän,
 Sën qoy dëgän bilän cällâd qoyämi!

685 Päydä boldim ikki gävhär dänädän,
 Pärvâz qilib uçdim mänzil-xânädän,
 Ölim üçün ğam yëmäymän, boyingdän,
 Ärmânim bir oğıl ëdim ânädän...

690 Bëlimdä bolmädi âlmäs qıyâğım,
 Ğam bilän sargaydi güldäy siyâğım,
 Ölim üçün ğam yëmäymän, boyingdän,
 Qâlmädi âlämdä birâr tuyâğım...

Xâlbekâ Kuntuğmişning bu sözlärini eşitib: “Hây ättäng, yâlgız oğıl êkân”,
déb köngli buzilib, közidän yâşı tizilib, bağri êzilib, cällâdlärgä bir söz déb turibdi.

695 Cällâdlär, aytäyin sêngä bir sözni,
Mêni déb târk êtdi kêçä-kündüzni,
Êsiz, yârim yâlgız êkân ênädän,
Mêrgänlär irim qıp âtmäs yâlgızni.

700 Çinqırmâqdän bundä ärmân qâlmädi,
Tâvuşigä tâğlär tâqat qılmädi.
Zängär êldä kättä-kiçik xalâyıq —
Yığlämägän êldä âdâm qâlmädi.

705 Yığläydi Xâlbekâ, yâşın tiymäydi,
Köp mähâsil birâr fâsl qoymäydi.
Özin cäbri körinmäydi közigä.
Öz yârini äslâ közi qıymäydi:

710 — Zärrin româlimni başgä orädim,
Tüş körgändä yaxşilikkä corädim,
Äzâringdän tändä cânim äylänsin,
Yêring bolib, nê küninggä yarädim!

Sävdâ түşgän Kuntuğmişning başigä,
Kim çidäydi zâlimlärning işigä,
Zulm bilän qângä boyäb zâlimlär,
Häydäb bardi pādşāsining qāşigä.

715 Xâlbekâ Buvrâxängä qaräb bir söz aytdi:

Bir cânim qurbândir yârning yolidä,

Cällädläring turär ongu-solingdä,
 Bugün bändi bolib kèldim, Buvrāxān,
 Nimä qılsāng ıxtiyāring özingdä!

720 Buyur, günāhkārni tåpib qıynāsin,
 Hölü-quruq bāri birdäy küymāsin.
 Härnä qılsāng māyli bolsä günāhim,
 Mèni öldir, boşāt Dormān sārāsin.

Mèn bilmäymän qandäy āzdim sözimdän
 725 Nèçä yillär yāş kètmäydi közimdän,
 Dormān èlning pālvānini āzād qıl,
 Här iş bolsä, bolgän mèning özimdän.

Bilmäs èdi mèning asli-zātimni,
 Suvrātim çizdirdim, yāzdim ātimni,
 730 Bundäy yigit kèlmäs èdi bu yergä,
 Suv bilän yubārdim yāzgän xatimni.
 Mèni öldir, āgār bolsä günāhim,
 Åmān kètsin öz èligä hāmrahim.

Xālbèkā sözini tāmām qılgändän kèyin, Küntuğmiş Xālbèkägä qarāb bir
 735 söz dèdi:

Tinglāmäs bu duşmān köp āhu zāring,
 Kōrārmiz här nimä qılgändä bārin.
 Köp èlānib, cāvlān urmä duşmāngä,
 Mārd bolsāng mārđānā turgil, è yārim.

740 Sözlāringgä duşmān qulāq sālmāydi,
 Nāsihāting qulāğıgä ālmāydi,
 Sir bèrmāgin zār-zār yıglāb duşmāngä,
 Bu bālālār duşmānlikdän qālmāydi.

745 Åşıq bolib, qançä xunâbä içdik,
 İzlâb kældim, ikki aşıq qoşıldik.
 Bändi bolib duşmân qoligä tüşdik,
 Yalinib duşmândän âbro âlgänçä,
 Märdänâlik bilän ölgän yaxşıdır!

Pâdşâning âldidä umäräläri, mähräm, yasāvul, ökäçi, şığāvul, dərbân,
 750 bäkāvul, âsâbädâr, tuğdâr, qâzi, mührdâr otirib êdi; pâdşâ mäslähät sorâb aytdi: —
 Ärkâni dâvlätim: ulâmâ-müftilärim, inâq vâzirlärim, kêngäşdâş dânlärim!
 Mëndäy uluğ pâdşâning häybätidän qorqmây, qılıcdän xavftärs qılmây, pâdşâ
 xânädânigä xıyânät qıluvçılärni nimä qılmâq këräk?

 Ärkâni dâvlät gurullâb birdän arz qıldiki: — Ê taqsir pâdşâyim! Âsib
 755 öldirdingiz — kördik, minârdän taşlădingiz — kördik, topgä sâlib âtdingiz —
 kördik. Bu bēädäblärgä şundäy cāzâ bēramiz : Bir tūyāni âlib kēlib soyāmiz,
 tērisini tulup qilib, xām tērigä ikkāvini ziç qilib tıqtirsāngiz, bir āsāv bāytālning
 dumigä taqıb, çöl cāzirāgä häydāb yubārsāngiz, bulārning ōligini ğacir-quzġunlār
 yēb kētsä, — dēb pâdşāgä maqul qıldilār.

760 Pâdşâ buyurib bir tūyāni soyib, tulup qilib, ikkāvini ziç qilib xām tērigä
 tıqıb, dārvāzādän çıqarib, bir āsāvning dumigä taqıb, bir çöl cāzirāgä qarātib, köp
 ādām çuvlāb hūrkitib, häydāb yubardı. Āsāv bāytāl hūrkitib, ikkāvini südrāb, çölgä
 ulāqıb kētdi. Bāytālning dumi bir tāl, yarim tāl üzilä-üzilä, âlti kün dēgāndä tulup
 bir yērdä tūşib qâldi. Xām tēri âftābning hārārāti bilän qurib, çünān qısdiki,
 765 tēmirdäy bērkitdi. Şu vaqtdä Xālbēkā üzilib qālgānini bilib, Küntuġmişgä bir söz
 dēdi:

 Närkäs-närkäs xumâr közlār süzilib,
 Hasrātingdän yūrāk-baġrim ēzilib,
 Vällāmāt, tāningdä quvvāt bārmidi,
 770 Bizlār qâldik dēymān çöldä üzilib!

Bir tāġdän bir quzġun dāvr âlib uçdi...

Nâgähândän közi tulupgä tüşdi.
 Qanâtni çimirib qonib üstigä,
 Çoqıdı-çoqıdı, tulupni tüşdi.
 775 Qolin sâlib ikkälâsi yirtişdi.
 Sağ-sälâmât şu tulupdän çıqışdi.

Küntuğmiş âmân-êsân, sihât-sälâmât yâri bilân têrining içidän çıqıb
 qaräsälär, qorqınçlık cäzirämä bir çöldä tüşib qalıbdılar. Êl qayâqdä, yol qayâqdä
 — hêç nârsäni bilmädilər. Ätrâfgä qarâydi. Hêç nârsä körinmäydi. Küntuğmişning
 780 közigä uzâqdän sâyädäy qarâyib bir nârsä körindi. Könglidä aytdi : “Şu qarä yâ
 tağ bolgäy, yâ bir qarä dârxat — êl bolgäy”, dëb ikkâvi qol uşlaşib, şu tärâfgä
 qaräb rävânä boldi.

Issıq qumda âyâqlärini âldirib, yol yürälmäy, cäziräning häybätidän
 bädänläridä nâm qâlmäy, taşnä bolib, közläri tinib, başläri äylänib, giyâhlärning
 785 tāmirlärini qazib sorib, “Şu suv bolärmä”, dëb ba’zi tāmirlärni qazib, “Ävqat
 bolärmä”, dëb, nêçä künlär aç, suvsız çöllärdä kèzib, quvvät-mädârî këtib
 bärâyâtib èdi. Xâlbekä âyim taşnäläb, läbläri gèzärib, tändä məcâlî qâlmäy qumgä
 yıqıldı. Şundä Küntuğmişgä qaräb: — Mên sêngä iyärä âlmäymän, bir mänzilgä
 yètälmäymän, qumda ölib qâlämän, mêngä qaräb sên hām nâbüd bolmä, sên èlgä
 790 yètib, ädämlärgä qoşilsäng, yurtinggä bårsäng, mên sêndän rāzimän. Zinhâr mêngä
 qayrilmä, ârqanggä bāqmāy kêtä bër, mênîng kāsāfātîmgä şunçā rānclār kōrdîng,
 qattıq māsāqqatlār tārtdîng — mênîng üçün kōrdîng. Ê pālvānim, mēndän rāzi bol,
 mên hām sēndän rāzimän, kêt! — dëb yığlāb qāldi. Şundä Küntuğmiş
 Xâlbekäning başigä sâyä sâlib, yârini süyāb, könglini āvlāb: — Bir gāyrāt qıl,
 795 yolimiz yaqın qāldi, — dëb könglini kōtārib bir söz dēdi:

Uzâqdän çāpilār ātning sārāsî,
 Kōrinādi bir nārsäning qārāsî.
 Bir fāsîlgä gāyrāt qılgin, boyîngdän,
 Yaqın qāldi mānzilîmning ārāsî...

800 Polāt näyzä qār āstidä yātärmi?

Tëmir näyzäng egâvläsäng ötärmi?
 Sëning yâring nâmârdlârdân ëmâsdir,
 Mârd oğlân sévdigin taşlâb kêtärmi?!

Küntuğmiş yârigä gayrât bërîb, şu qârâ târâfgä tüsmällâb âqşâm yürîb,
 805 kündüzlär ıssıq bolsä çängällärning sayäsîdä ârâm âlib, üç kün dëgändä Muğâlning
 tâğigä yêtdilär. İkkâvlâri hâm xursând bolib, “ölmây şu tâqqa kældik, âlbättä,
 çäşmäzâr suvlâr, hâr âlvân mèvälâr bolsä keräk”, dëb gayrât qilib yürdilär,
 tâğning dâräsining içigä kèlib körsälâr, yâvvâyî yângâqlâr, pistälâr, ciydälâr vâ
 yâvvâyî tâklâr, hâr âlvân mèvälâr pişib turibdi. İkkâvlâri qârinlärini toygızdilâr, bir
 810 câyda âqmâydigân bir çäşmä hâm tâpdilâr. Şu çäşmäning boyini mänzil qilib otirä
 bërdilâr.

Küntuğmiş ël dârägini tâpämânmi, yol dârägini tâpämânmi, dëb hâr kün şu
 tâğlârgä çıqıb izlâr ëdi.

Küntuğmiş kündä ertä turib kêtâr ëdi, bir bäländ çoqqığä çıqıb qarâr ëdi, ël
 815 tâpâlmäs ëdi. Şu qışu-yâz şu yêrdä qâldilâr. Xâlbëkâ âyimning boyidä hâmilä
 päydä bolib âyi-küni yêtib, vaqti-sââti yaqın boldi. Küntuğmiş dâimgi âdätini
 qilib, tâqqa çıqıb kêtib ëdi. Xâlbëkâ ikkitä oğıl tuğıb, bälälärini qoligä âlib, ävvâlgi
 künlâri ësîgä kèlib: “Âçdân öldirib qoysâm qandây qılâr êkânmän?” dëb yığlâb
 otirib ëdi. Qaräsä, Küntuğmiş yänä ël-yol dârägini tâpâlmây gamgin bolib
 820 kélâyâtir. Xâlbëkâ bälälärini qoligä âlib, ërining âldigä çıqıb, gödâklärini körsätib,
 bir söz dëdi:

Qulâq sâlgîn âlvân-âlvân sözlârgä,
 Bizlâr yürdik âdâmi yoq tuzlârgä,
 İkki gödâk fârzând bërdi bizlârgä,
 825 Âçdân ölsä nârâstängni nâylärmân?!

İkki gödâk yığlâşib dâd dëyişädi,
 Âçlikdân ikkâvi fâryâd dëyişädi,
 Gödâklâr zâr yığlâb âvqat dëyişädi,
 Âçdân ölsä nârâstängni nâylärmân?!

830 Bu gödəklär bizni qılär särgärdän,
 Säbil bolib qalgän mänzil häm mäkân,
 Èndi boldi, yârim, ähvâling yâmân,
 Açdän ölsä nârästängni näylärmän?!

835 Râhmim këlär buning yıglägänigä,
 Ot tüşär körgänning, bilsäng, tänigä,
 Açdän ölsä, zâmin boldik qânigä,
 Açdän ölsä nârästängni näylärmän?!

Küntuğmiş yâriming könglini ävläb, gödəklärini qoligä âlib, könglini
 kötärib: “Äslâ xafâ bolmä!” dëb, bir söz dëdi:

840 Däm şu dämdir, özgä dämni däm dëmä,
 Şükür qılgin, dävlätingni kâm dëmä,
 Süydigim, säylängän nâzim sänâmcân,
 Gödäk üçün äslâ, yârim, ğam yëmä!..

845 Uzâqdä qalgändir mänzilim, câyim,
 Säbil bolib Dormän êldä mäkânim,
 Gödəklärni bir ämälläb bâqarmız,
 Tişi bârning rızqı bârdır cânânım...

Yildän-yıl ötdi, Küntuğmiş äslâ èl-yol tãpâlmädi. Bâlälär üçgä kirdi. Şu
 tãgdä Küntuğmiş çıqmägän hëç bir çoqqı qâlmädi. Lëkin uzâqdä, bir bäländdä,
 850 qıyâli çoqqı körindi. Nëçä säfâr bârämân dëb çıqdi, kün këç bolib yëtâlmäy
 Xâlbëkâ yâlgız dëb, qaytib câyigä këlib ëdi. Bir küni öylädi: “Kël-e, Xâlbëkâning
 mänä ikki bäläsi bâr-kü, mën şu tängining üstigä çıqıb, âtrâf-âlâmgä qaräyin, äğär
 èl dâräginı tãpmäsäm, yâ yol dâräginı tãpmäsäm, undän song ümidimni üzib, şu
 tãgdä vahşiy häyvânlar qatârı ötäyindä-këtäyin”, dëb qoğadän bëlbaş qılıb eşib
 855 âldi, bëlını ikki câyidän mähkäm qılıb boğıb âldi. Xâlbëkâ âyim ërining hărăkätini

ilgäridän ziyâd anglâb, könglidä aytdi: “Häy ättäng, bu kêtär êkän şu vaqtgä dävür yol tãpãlmäy yürgän êdi, êndi êligä kêtmaçï boldi, mên qãlär êkänmân”, dëb êrigä qaräb: — Yol bolsin! “Märd yärini taşläb kêtmäydi” dër êding, bugün qandäy nãmärd bolding? Mëni taşläb kêtib bärâyâtıbsän, qaytib kèlmäysän. Ägär
860 kêtsäng, bäläläringni âlib kêt! Mên yãmân bolsäm, bäläläring hãm yãmânmi? — dëdi.

Küntügmışning köngligä qattıq tégib: — Ê ättäng, sëndän bu söz lâzim emäs êdi. Nâhätki sëni taşläb kêtsäm? — dëdi.

Xâlbekä âyim aytdi:— Êndi kêtäsän, bildim êndi.

865 Êri aytdi: — Mên Dormän mämläkätidän sëning üçün kèlgänmân, äslâ taşläb kêtäsmän! Ê sänämcân, tört yildän bëri mên çıqmägän tängi — çoqqı qãlmädi, äslâ yol tãpãlmädim. Änä uzâqdä bir bäländ tängi körinädi. Nêçä märtäbä bärämân dëb çıqdim, sëni yãlgız, qorqadi dëb qaytdim. Êndi şu tängigä hãm çıqıb köräyin, yol däräginı tãpmäsäm, el däräginı tãpmäsäm şu tãgdä vahşiy häyvãnlär
870 qatãridä ötäyindä-këtäyin, — dëb bir söz aytib turibdi:

Däm şu dämdir, özgä dämni däm dëmä,
Şükür qılgin, dävlätingni kãm dëmä.
Bukün kêtsäm, tãnglä qaytib kèlärmän,
Kètdi dëb, sänämcänim, ğam yëmä!

875 Ät çãpilär bäländ tãgning pãstigä,
Qulâq sãlgin ğäpimning pãyvãstigä.
Bukün kêtsäm, tãnglä qaytib kèlärmän,
Çıqıb kèläy bir tãgning üstigä.

880 Sënsiz bu yãringgä âlämdir zindân,
Sën bolmäsäng näylär hur ilä ğılmân?!
Märd oğlân süydigin taşläb kêtmäydi,
Këtädi dëb xafä bolmä, sänämcân!

Küntuğmiş cönab kêtidi. Xâlbekâ: “Èrim mënning könglimgä qaräb aytdi, èndi kèlmäydi”, dëb xoräk mèväläridän âlib, ikki bäläsini kötärib, èrigä bildirmäy
 885 qârämä-qârä këlä bërdi. Küntuğmiş şu yürgändän üç kün yol yürdi. Şu çoqqı, tågning âdä bolgän yeri èdi. Küntuğmiş pästgä qaräsä, bir angqıllägän, kârvân yürgän kättä yol, tågning tumşuğıdän ötib kêtibdi. Küntuğmiş yolni körib: “Mèn hām yol körär èkänmān, yol kördim, èlni hām körärmān. Pāstrāqqa tüşib qarāyin, şu yol qayāqdän kēlib, qayāqqa bārār èkän”, dëb pästgä tüşib qaräsä, yolning ikki
 890 täräfidä ikki kättä sārāy; bir sārāygä ming kârvân tüşib yātibdi. Küntuğmiş aytdi: “Mèn hām ādām körär èkänmān. Kēl-è, Xâlbekā bolsä bir-ikki kün künini körärdä, pästgä tüşäy, şu kârvānlärdän bir kāsä suv, bir nān tilāb ālib yēb kētäy”, dëb pästgä tüşib këlä bërdi. Kēlib, kârvānlärni āräläb: — È yārānlār, nān xudāyi bārmi? — dëb özining kāmkösligigä köngli büzilib, bağri èzilib, özini toxtātālmāy
 895 öksinib, közining yāşini tiyālmāy yıglāb turib èdi, şu kârvānlärning kättäsi — Äzbärxocä, laqabi Äldärxocä dëgän kârvānbāşisi èdi, Küntuğmişgä közi tüşib, qāşigä çaqırıp ālib bir söz dëdi:

Nè säbäbdän bundäy bolding äftädä?
 Ğam bilān bēribsān umring bārbādä,
 900 Surāting qaländär, tärzing xānzādä,
 Yol bolsin, qaddingdän, qaländärväççä?

Qaländär, qayērdä ösgän diyāring?
 Bu cāhāndä nēdūr kāsib ilä kāring?
 Bu yerlārgä nè dëb tüşdi güzāring?
 905 È qaländärväççä, sēngä yol bolsin?

Küntuğmiş aytdi: — È kârvānbāşi, mèn umrim bolib, bir kişining nimärsäsini ālgän emäs èdim, älhāl müsāfirçilik vā ğariblik, bir kāsä suv, bir nāngä zārur bolgāningä şu kârvānlärdän tilānib, yıglāb turibmān, — dëgändä Äzbärxocä bir söz dëdi:

910 Çāşmāning közini yuhā tutibdi,

Mëningdäy nêçâvni bârsä yutibdi.
 Kârvânlâr hâlini xarâb étibdi,
 Täläbingni âllâ bërsin, qaländär.

915 Bilmäymän ähvâlim qandäy bolädi,
 Bir kâsä suv, bir nân bërsäm mên sêngä,
 Çâkârimning biri çöldä ölädi,
 Täläbingni âllâ bërsin, qaländär!

Küntuğmişning aççığı kèlib aytdi: — Özing yâmân xocä êkânsän. Şu ming
 âdâmgä bir kâsä suv bilân bittä nân nimä gâp êkân! Kêl êndi sên mêngä bir kâsä
 920 suv, bir nân bërgin; nânni yëyäyin, suvni içäyin, qolimgä bir ötkir qılıç bër, şu
 yuhâ — äcdâr bilân uruşäyin. Ägâr äcdârhâni öldirsäm, bir kâsä suv bir nâninggä
 râzi bol; ägâr ölib kêtsäm, mëning xunim bir kâsä suv, bir nân bolsin, — dëdi.

— Sên câningni sâtmâqqa xaridâr tâpmäy yürgän êkânsän, — dëb bir kâsä
 suv, bir nânni cânigä bäräkä qilib bërdi. Küntuğmişning köz yâşi hâli hâm
 925 tiyilmäy, suvdän piçä içib, nândän yëb, nân yarım bolib êdi, qâlgän nân tãmağidän
 äslä ötmädi. Kârvânlârning közini âlib, nânni qoynigä sâldi: “Ägâr ölmäy bârsäm,
 gödâklârim emâklâb âldimgä çıqsä, ikkâvining qoligä bölib bërämän”, dëb qâlgän
 suvni içib: —Qani qılıçingni bër!— dëdi.

Küntuğmiş qılıçni qoligä âlib, bâsgän qadämi ongmay, fälâkdän şikâyet
 930 qilib: “Axır âlib kèlib bir nângä sâtding-ä” dëb, köngli pârä-pârä bolib, içi gâmgä
 tolib bir söz dëdi:

935 Yângi tuqqan âydäy bâtib bärämän,
 Äcäl yâqasini tutib bärämän,
 Kârvân rähm etmädi ğarib hâlimä,
 Bârsä kèlmäs yolgä këtib bärämän.

Özimni bir nângä sâtib bärämän,
 Qoş bälâmni yétim étib bärämän.
 Ärmân bilân yığlâb qâldi ârtimdä,

Sänäm yärimni unitib bärämän.

940 Bu ğariblik mäređni qılġän särgärdän,
İzläydi, tıpmäydi däređigä därmän,
Küntuġmiş ilänning aqlin şaşirdi,
İçkäridä tikkä boldi ul ilän.

945 Däm-bädäm pısqırıp dämğä tärtädi,
Däştlärning yüzini tozân tutädi,
Här pısqırıp dämğä tartsä äcdähä
Taġlärning taşını lärzân etädi.

950 Qıyamät bolġändäy boldi bu däştğä,
Zilzilälär tüşdi taġ bilän taşğä,
Küntuġmiş ilänning aqlin şaşirdi,
Ädäm bolsä, äfärin dër bu işğä...

955 Äqızdı közidän qanlı yâşını,
Qıyamät sävdäğä qoydı işini,
Qılıçı qolidä märdning yalangâç,
Kësib äldi äcdähâning başını.

Ärmän bilän bilmägänin bildirdi,
Qılıç sâlib qârä baġrin tildirdi,
Qılıçı qolidä märdning yalangâç,
Märdlik bilän äcdähâni öldirdi.

960 Qılıçı bilän äcdähâning tănäsini beş ġolä qıldı. Här ġoläsini coxâri quriydiğän molä qıldı. Çäşmäning suvigä kiyim, qılıçlärini yuvıp, kärvânlärning qâşigä bärıp qaräsä, cämii kärvân yükini ârtıp, yolġä tüşıp, köçib kêtib bärâyâtıbdı. Küntuġmişni körib toxtäb, cämii kärvân kêtigä qaytdı. Këlib sârâyġä qaytädän tüşdi. Küntuġmişni izzät-hurmät qılıb, hämmäsi cânidän ârtıq bilib, här täräfdän

965 āfārinbād qılışdilär. Äzbärxocä aytdi: — Ê qaländär, bäräkällä ér bolgäninggä! Şu
 äcdähä yigirmä yıl bolib édi, şundäy kättä yolni qatägän qilib édi. Bizlär ming
 sävdägär bolib yürgänimizning ma'nisi şu äcdähädän qorqıb, top cäzâyilimiz bilän
 köp bolib yürämiz. Ägär şu ilän çıqsä, topni ätsäk, köpgä bätälmäs édi. Ägär topi
 bolsä häm, ikki yüz, üç yüz ädäm bolsä, yutib kêtär édi. Sëning şu qılğan işingni
 970 älämning băriçä ta'rif qılsäk häm tāmām bolmäydi. Ägärdä ävväldän sëning şundäy
 ëkäningni bilsäk édi, izingni közlärgä sürmä, özingni başimizgä təc qılmäsmidik.
 Ê qaländär, burungilär aytıbdı: “Aytmäsäng kim bilädi, açmäsäng kim körädi”.
 Ädämlär räsmi, dostlikkə muhabbät qoyıb cörä bolädi. Dost ätini hürmät qilib, bir-
 biridän qaytälmäydi. Mèn çin könglimdän sèn bilän dost bolämän, — déb
 975 quçaqlaşib dost boldi. Hämmä kördi, mübäräkbäd qıldı. Yänä aytdi: — Ê dostim,
 cigärimdän bölingän, közimning rävsäni färzändimni sëndän ilgäri körsäm,
 kälāmıllā ursin. Sèn häm mëndäy e'tıqād qılğäysän, älbättä. Räst aytğäysän: sèn
 këlib, cäninggä bäräkä qilib bir nän bilän bir kāsä suvni älding, yarmini yëding,
 qalgän yärmini kim üçün qoyding? Èndi cörä, sëning şu tağdä bir cöräng bär,
 980 cäning bilän bäräbär köräsän, bälki ziyädä!

Küntuğmiş aytdi: — Tānhā këlib edim, tēnhā edim.

Äzbärxocä qarädi, Küntuğmiş hämrähini aytmädi. Dävlät dëgän bir quli
 bär édi, bir qanätli quşdäy bädpäyi bär édi, bäländ-pästgä iländäy şavşib kêtär édi,
 ulär quşdäy édi. Äzbärxocä aytdi: — Ê Dävlät, bädpäyni min, tağning äftäbroy
 985 bëtini izlägin, dostimning hämrähi bär, älib kël! — déb buyurdi.

Dävlätqul tağning äftäbroy bëtini izläb bärär édi, Xälbəkä äyim häm
 bälälärini kötärib, këlär édi. Äftäbning ıssıgıdän bälälärini taşning säyäsigä
 yätqızib, gödäklärning halqımı küyünib, läyläk quşdäy çirpinib, gäh bunisining
 ägzigä, gäh unisining ägzigä tüpüğini sālīb turib édi. Dävlät üstidän bärīb qāldi.
 990 Xälbəkäni körīb, ätini toxtätib: — Yüring, mèn sizgä keldim, qaländärxān
 çärläydi, — déb Xälbəkä äyimgä qaräb bir söz dëdi:

Oq ätsä mērgänning oqı zirläydi,
 Qamçı tēgsä, çin bēdävlär pirläydi,
 Tağdä otirgän qaländärning dilbäri,
 995 Yüring, sizni qaländärxān çärläydi!

Qaländär bolgäнди kărvânlăr şâhı,
 Hüsni, bilsäng, misli fäläkning mâhi
 Tağdä otirgän qaländärning hämrâhi,
 Yüring, sizni qaländärxân çärläydi!

1000 Xâlbekä âyim Dävlätquldän bu sözlărni eşitib, zâr yığlâb: — Cân äkä,
 mēni yür dēmä, qaländärning özini yubâr, dēdi.

Dävlätqul: — Ê singlim, qaländärxân kărvânlărning içidä misli pādşâ surät
 bolib oltirur. Mēn bir kişining qulimän. Äğăr kēlmädi dēb bârsäm, bēgumân mēni
 öldirädi, mēning qānimgä zāmin boläsän, — dēb bir söz dēdi:

1005 Mēn bârgän song yänä birâv kēlädi,
 Kim bādpâyni minsä, tâpib âlädi,
 Undän kēyin mēndäy Dävlät ölädi,
 Cigärim, mäslähät qandäy bolädi?

Xâlbekä âyim hēc ilâc-çärä tâpâlmäy, ikki gödägin Dävlätning qoligä
 1010 bērib, kărvângä qarâb rävânä boldi. Küntuğmiş qaräsä, Xâlbekä âyim hām
 kēläyâtibdi. Üviz eti uv bolib, tolä bādäni suv bolib, yârigä rähmi kēlib, cāyidän
 turä kēldi.

Äzbärxocä aytdi: — Ê dostim, hämrâhing äyâl êkân-kü, äyâlni cöräm yoq
 dēsä hām bolädi. Şuning üçün hām aytmägän êkānsändä?!

1015 Küntuğmiş yârining âldigä çıqıb, Dävlätqulning qolidän gödäklärini âlib,
 färzändlärini süyib, yârigä dildârlik bērib: — Ê sänâmcân, êndi Dormängä
 kêtärmiz, bizlärdän bu künlăr hām unut bolăr, — dēb bir söz dēdi:

Däm şu dämdir, özgä dämni däm dēmä,
 Şükür qılgin, Dävlätningni kām dēmä.
 1020 Bu mēhnätgä xafä bolmä, boyingdän,
 Yâring eşân, sârvinäzim, gam yēmä!
 Kämlikning kāmâli bârdır, sänâmcân,

Mänmänning zäväli bårdır, boyıngdän!

1025 Sən bilän yaringning дәvr-dävräni,
 Sənsiz xazän bolär baği bostäni,
 Ämän-əsän bārsäng Dormän yurtigä,
 Xızmätkāring pärilärning sultāni!
 Kämlikning kāmāli bårdır, sänāmcān,
 Mänmänning zäväli bårdır, boyıngdän!

1030 Küntuğmiş yārining könglini ävläb, bälälärini kötärīb, sārāyning bir
 tāmānigä ālib kēlib kirgizdi. Yārigä vä gödäklärigä nān bērib, suv bērib, qārini
 toygazdi. Xālbēkā āyim beçārä minnätdürliklär qilib: — Bizlär hām ādāmgä
 qoşılär ēkānmiz, ādāmgä āräläşib yürär ēkānmiz, — dēb binihāyā vaqti xuş boldi.
 Küntuğmiş yārining vaqti xuş bolgānigä köp xursänd bolib, hüsni gül-gül yānib,
 1035 kārvanlärning āldigä çıqdi. Kārvanbāşi aytdi: — Ėy cörä, bu sārāydä kārvanlär
 köp, birävi çıqsä, uni körär, sēning xātiringni pärişān qılär, u sārāygä yubārsām;
 suv üçün undän hām köp bārär. Ėndi dostim, bu sārāygä biz ötäyik, sən āyāling
 bilän bu sārāydä tur, — dēb, bir yaxşı tāmğä qımmätbahā palāslär sālīb, bulärni şu
 sārāygä taşlāb, kārvan u sārāygä ötib kētdi.

1040 Küntuğmiş Äzbärxocä bilän suhbät qilib gäpläşib hāl-āhvāl sorāşib bildiki,
 şu kārvanlär Xālbēkāning yurti Zängärdän ēkān, lēkin özläri Nogāydän kēlāyātğän
 ēkān, şähri Zängärgä qarāb bārāyātğän ēkān.

 Bir häftä hām suhbät boldi. Tüyäläri xob dām āldi. Küntuğmişgä hām
 ikkitä āt in'ām qıldı. Yol xarci, ābi-āzıq hām bērdi. Bir häftädän kēyin Äzbärxocä
 1045 aytdi: — Bizlär ertän köçämiz. Sən Zängär bārsäng, birgä ālib kētär ēdik.

 Küntuğmiş aytdi: — Mēn Dormängä bārāmān.

 Kārvanbāşi aytdi: — Ėrtän sähär kēl, tüyāçi xalqı sähär yük ārtädi, biz
 bilän xoşlāşib qālgın, bālki bārābär sālqındä sēning hām cönägāning yaxşı, — dēb
 va'däläşdilär.

1050 Yātärdä Küntuğmiş Xālbēkāning āldigä kēlib yātđi. Baxtibäd Küntuğmişgä
 şumlik qilib, bir uyquni gāflät āldi, ikkāvı hām uygānmāy qāldi. Kārvanlär ertä
 sähär yüklärini ārtib, tüyälärini cönätib, özläri hām cönāmāqçi boldi.

Äzbärxocä: — Kärvānlär, qaländär uxläb qäldi, bārib uni çağırıp kēlinglär,
— dēb buyurdi.

1055 İkki kārṽān sārāygä bārib körsä, qaländärning üyidän yāruğ çıqadi, üy
rāvşān-münāvvār bolib turibdi. Bir-birigä “Qaländär uygāq ēkān”, dēb ästā-ästā
ēşikning āräsidadän qaräsä bulär uxläb yātibdi; üydä cırāq yoq. Tāzä sıygālib körsä,
Xālbēkā āyimning yüzidän nikāb silcib kētibdi. Yüzi açilib, on tört kēçälik āydäy
bolib, üyni münāvvār qilib turibdi. Kärvānlär özlärini bildirmäy kētgä qaytā
1060 bērdilär. Bārib Äzbärxocägä aytdilär: — Qaländärdä nē bār ēkān, xātin bār ēkān
cāmāli qārāngı kēçäni misli kündüzdäy rāvşān qilib turibdi. Änä xātin, mänä
xātin,— dēb köp ta'rif-täsvirlär qilib maqtadilär.

Äzbärxocä aytdi: — Yāril-ē, bāççağarlär lāf dēbdi, näinki Koyıqāf bolsä,
hēc vaqtdä ādāmning yüzi hām qārāngı kēçäni yāruğ qılādımı?

1065 Şu vaqtdä kārṽānlärdän birāvi aytdi: — È kārṽānbāşı, özimizning ēldä Şāir
qızı — Xālbēkāning cāmāli qārāngı kēçäni yāruğ qılmāsmidi?

Äzbärxocä aytdi: — È kārṽānlär, çākārlär! Undäy bolsä, bu qaländär
Küntuğmiş ēkān, şu āyāl Xālbēkā. Buning ısqıdā pādşāmiz hāli hām bağrini yērgä
bērib yātibdi. Èndi Küntuğmişni öldirmāq dārkar! Xālbēkāni ālib kētāviz. Bār,
1070 tüyälärni qaytār! —dēb qaytādän ālib kēlib tüşirdi.

Äzbärxocä bir mährāmi xāsığä buyurdi: — Mēn qaländär bilän içkilik
içāmān, sēn kāsāgul bolib, sāqı bolāsān. Şārābni süzgändä, mēngä sāvub qālgān
çay bērāsān, ungä arāq bērāsān, — dēb köhnä ēski arāqlärdän çağlāb qoydilär.
Èndi Küntuğmişdän eşiting.

1075 Küntuğmiş sāçrāb uygānsä, tāng ātāyin dēbdi. “Hä ättāng, kārṽān kētib
qālgāndirāv” dēb çıqıp kētdi. Kārṽānlärgä bārsä, bāri bāzm-suhbāt qilib, xātircām
otiribdi, cönāmābdi.

— È birādärlär, bugün yük qoymādinglärmi?

Äzbärxocä aytdi: — Cönāmāqçı ēdik, mēn toxtātdim, bugün hām turinglär,
1080 dēdim. Dostim bu yāqqa kētsä, mēn bu yāqqa kētsām, birāv-birāvimizni
körāmizmi-körmāymizmi, dēdim. Èndi cörä, bir otiriş qilib, suhbāt tutib, içkilik
içib, yüräklärning çerini kētkāzib ālāylik, şu dām ganimāt, — dēb nēçä yaxşı
sözlär bilän izzāt-ikrāmlär bilän Äzbärxocä ikkāvi xās otiriş qilib, özgä
kārṽānlärgä: — Sizlär hām başqa üydä suhbāt qilinglär, — dēb çıkarib yubardı.

1085 İkkāvləri xās otiriş qilib, ikki oğlān kāsāgul bolib, ikkāvīgā bāstirib kāsā
 bēra bērdi. “Suhbāt qıldim” dēb, Küntuğmiş gül arāq içäyâtibdi, Äzbärxocā zālīm
 sāvub qālgān çay içäyâtibdi. Küntuğmişning käyfi başīgā çıqıb, özining
 kimligidān xabār bērib, ālāmdān xabāri bolmāy, çäppä bolib yıqıldı. U yıqılğāndān
 Äldärxocā köhnä arāqni Küntuğmişning āğzi-burnidān, qulāğıdān quydi,
 1090 Küntuğmiş on yillik ölikdān hām yāmān bolib qāldi. Şu vaqt Äldärxocā zālīm
 dostidān qaytib, bir kēskir qılıçni qoligā ālib, Küntuğmişni öldirmāqçı boldi.

Şu kāravnälarning içidä bir qaşşāq, pāk, äzbārāyi tähsili ilm birgä bolib
 kēläyâtib ēdi, tābi-tāqati qālmāy, qandāy yügürib bārganini bilmāy, çāpib bārib
 xocāning qılıçini uşlāy kētdi. Şundä Äldärxocāgā qarāb bir söz dēdi:

1095 Öz ēlingdä dāvri-dāvran ētgāning,
 Ötgān işdān köp puşāymān ētgāning,
 Äcdähāni öldirgāndä şu oğlān,
 Qani, eşān, āhdi päymān ētgāning?!

İçkilik şärbätin içmāy mäst bolding,
 1100 Ävväl dost bop, ēndilikdä qasd bolding,
 Dost ātigā sēn qanāāt qılmāyin
 Ottiz märtä quçaqlāşib dost bolding,
 Qani, eşān, āhdi päymān ētgāning?!

Äldärxocā qahri kēlib, ilāndāy zähri kēlib: — Sēnmi mēning qolimni
 1105 uşlāydiğān, şungā qoşib öldirib qoygānimdä, qolingdān nimä kēlädi? — dēb
 bēçārāning başīgā sālīb-sālīb yubardı. Şu kāravnälarning içidä Qāsim dēgān bir yāş
 yigit kāravnälarning bir bölāgigā kättä ēdi, yügürib kēlib Äldärxocāning qolini
 uşlādi: - Sēngä bir bälā boldimi? Sēngä Buvrāxān pādşā, Xālbēkāni ālib kēlib bēr,
 dēb pul bēribmidi — şu ādāmning qılğān yaxşiligini unutib, yāmānlik qılsāng?!—
 1110 dēb ēdi, Qāsim bilān hām tēpkilāşib qāldi. Kāravnälär uruşib, öz-özi bilān qırılışib
 qālādiğān boldi. Äzbärxocā kördi, bolmādi. Bulärni uruş-cāncālgā qoymādi. Ägär
 uruşsā, köp ādām nābüd bolādi. İlācin tāpmāy, bir kättä kiyizni ālib kēlib, boyrāni
 örāgāndāy Küntuğmişni örāb taşlādi. Älāmānlārigā buyurdi: — İkki başīgā ikki

kättä taş âlib kèlib bâstirib taşläng, içidä dämi qaytib ölib qâlsin! — dèb tüyälärigä
 1115 pätirä-pütir yük ârttirä bèrdi. İkkitä zâlimgä buyurdi. — Bâr, Xâlbékäni âlib çıq!

İkki kârvân çapib bârdi: — Çıq, Xâlbékä! — dèdi. Xâlbékä bəçärä
 kârvânlärdän âtini eşitgändän: “Âh, şorim qursin, bulär məning âtimni qayâqdän
 bildi? Pâlvânni öldirib qoydi”, dèb tâvuşining băriçä çinqırıb yıglây bèrdi. İkki
 bälä uxlâb yâtib èdi, ènäsining tâvuşi bilän ulär hăm yıglâb turä kèldi. Kârvânlär:
 1120 — Çıq! — dèdi. Xâlbékä çıqmädi. İkki zâlim yügürüb kèlib, qâr-yâmğırdây
 tayâqnı yâğdırıb, birâvi urıb, birâvi südrâb çıqıb kètä bèrdi.

Xâlbékä şor zâr yıglâydi, öldim dèb,
 Märd pâlvândän èndi cüdâ boldim, dèb,
 Därgähinggä nimä qıldim, xudâyım,
 1125 Mèn muştıpär bunçä ğamgä qâldim, dèb.

Yıglâydi muştıpär, yâşın tiymäydi,
 Bälälärin sirä közi qıymäydi,
 İkki gödäk zâr yıglâydi qâldik dèb,
 Âsilişib, Xâlbékäni qoymäydi,

1130 Xâlbékä yürmäydi, kârvân urädi,
 Oğlim, dèydi Xâlbékä çinqırädi,
 Gâh turädi, gâh otirib, muştıpär,
 Zulm bilän zâlimlär südrâb bärädi.

— Eşiting, kârvânlär, aytgân sözimni,
 1135 Yıglâtmänglär ikki nâdân qozımni,
 Mèn sizlärdän râzidirmän, kârvânlär!
 Bunçä urmä, öldirib kèt özimni!

İkki gödäk ärmänmän çöldä ölmäsin,
 Mëndäy bolsä, bu dünyâgä kèlmäsin.
 1140 Cân âğalär, mēni öldirib kētinglär,

Gödäklär qalgänin közim körmäsin!

1145 Qızıl gülüm solgänigä yıǵläymän!
 Päymänämning tolgänigä yıǵläymän!
 Baxtim qârä bolgänigä yıǵläymän!
 Märd yârimning ölgänigä yıǵläymän!
 Bâlâm yêtim qalgänigä yıǵläymän!
 Äcdähädän kârvân ölmäy qâlsin dëb,
 Êndi özi ölgänigä yıǵläymän,
 Duşmänlärni “mëning yaxşı dostim” dëb,
 1150 Dosti — duşmân bolgänigä yıǵläymän

Qaytäyin, tänimdä qalmädi tâqat,
 Yâlgânçı dünyädä tâpmädim râhat,
 İlâhi buzilsin fäläk gârdişi,
 Fäläk, sêndän şâd bolmädim bir sâât!

1155 Sâvdâ tüşdi Xâlbëkäning başigä,
 Yâqasi höl közdän âqqan yaşigä,
 Urä-ur dëb, târtä-târt dëb zâlimlär,
 Âlib bârdi köp kârvânning qâşigä.
 Öldim, dëydi zâr yıǵläydi muştıpâr,
 1160 Fäläk titrâr çinqırgân nâlişigä!

Zâlim fäläk âlvân-âlvân döndirdi,
 Urîb-sökib Xâlbëkäni “köndirdi”.
 Çırqırätib, vâ-y-vâylätib şorlini,
 Qolin bağläb, bir tüyägä mindirdi.

1165 Yıǵläydi Xâlbëkâ, yâşin tiymäydi,
 Köp zâlimlär ortägä âlib qoymäydi,
 Kêtarini bilgândän song muştıpâr,

Bälälärin sirä közi qıymadı.

Xälbekä äyim ilâcini tãpãlmãy, kãrvãnlãrgã qarãb, ëlãnib bir söz dëdi:

1170 Bälälärim ër yëtgãn yoq, bolgãn yoq,
Häli nãdãn, hëç nãrsäni bilgãn yoq.
Qançã ëdi gödäklärning günãhi?!
Nãrãstälär oynägãn yoq, külgãn yoq!

1175 Èrtä bilãn uyqısidãn turgãn yoq,
Häli aç-dä, âq sütünã toygãn yoq.
İkki nãdãn bægünãhgã rãhm äylä,
Yãngi turdi, nãdãnlärim ëmgãn yoq!

1180 Özi nãdãn, älvãn-älvãn döngãn yoq,
Häli bulär yëtimlikkã köngãn yoq.
Qançã ëdi nãrãstãning günãhi!
Qãrni açdır, ertä bilãn ëmgãn yoq!

1185 İkki gödäk bægünãhgã rãhm äyläng,
Mëndäyin baxti qarãgã rãhm äyläng.
Qançã ëdi nãrãstãmning günãhi?
Yıglãb qãlgãn mubtälãgã rãhm äyläng!

Sävdãgãrsãn häydägãning lökmidi,
Könglinggã älgãning sëning këkmidi?
Qandäy köngling tãşdãn ëdi, zãlimlär!
Üyingdä şuningdëk bäläng yoqmidi?

1190 Här gãp bolsä bälälärimmãn böläyin,
Yã bolmäsä mën hãm şundä öläyin,
İkki gödäk suvsız çöldä ölmäsin,

Åb bèrgin gödäkni, qolgä åläyin!

1195 Yârim öldi, gödäklärim ölmäsin,
Hêç kimsä dünyädä mëndäy bolmäsin,
Mëndäy bolsä, bu dünyägä kelmäsin,
Mêngä sâlgän bundäy qayğu-vâyimni,
Bu dünyädä hêç bändägä sâlmäsin!

1200 Bënävågä rähm äylänglär, kârvânlär!
İkki nâdân suvsız çöldä ölmäsin!
Mên şorligä munça zulm qılmänglär,
Tänim kêtib, bundä cânım qâlmäsin!
Köngli qattıq, bağrı taşdân zâlimlär!
Hêç bolmäsä bir emizib kêtäyin!

1205 Kârvânlärgä gâlagulä tüşib, bu beçârälärning hâli-âhvâligä yıglâmägän eşli
âdâm qâlmädi. Ba'zi bërähmläri: — Ê, ölmäsä orânläsin; âtäsi dostlik
qılmägänning bäläsi êl bolärmî? — dëdi. Ba'zi rähmi bâr kişilär: — Âtäsi dostlik
qılmäy nimä qıldı?!.. Şu ikki nârästä gödäkning köz yâşi hêç kimni âmân qoymäs!
Emizsä, emizä qâlsin-dä, nimä qılädi! — dëb ändäk işârät qıldı.

1210 Äläm târtib bändi-boğnin boşlädi,
Vâ hasrâtâ, xumâr közni yâşlädi.
Ändäk işârätñi angläb muştıpär,
Tüyädän özini âtib taşlädi.

1215 Qulâq sâling küygänlärning sözigä,
Cimmä-cimmä yâşi tolgän közigä.
Yıgläb bârdi bâlälärning qâşigä,
Bârib âldi gödäklärni tizigä.

Ënäsidadân nê ötgänin bilmäydi,

1220 Nārästälär zulm ètgängä könmäydi.
Öpkäsini bäsälmäydi èntikib,
İkki gödäk Xâlbékäni èmmäydi.

1225 Xâlbékä şor dâryâdäy bop tolädi,
Bolä-bol, dëb kârvân gâzâb qılädi.
Èmâlmäydi öpkäsini bäsälmäy,
Bir-birigä ircäyişib külädi.

—Tâzä gülsän, âftâb tégib soläsän,
Mävc urib dâryâdäy tâşib toläsän,
Ènäng bändi bolgän kârvân qoligä,
Ènängdän äyrilib çöldä qâläsän!

1230 Bâlälärim, èminglârdä, toyinglär,
Bukündän käy, ènä dèrni qoyinglär!
Bukündän käy ènä sèngä qaydädir,
Mâtâm libâsini èndi kiyinglär!

1235 Bir vaqtdä zârrin româl örädim,
Âynä âlib âq yüzimgä qarädim.
Gödäklärim, ènä bolmäy kêtäyin;
Ènä bolib nê küninggä yarädim?!

1240 Âyim qızmän, nê künlärni körämän,
Suvsiz çöldä bâlâm dëb çinqırämän.
Ènä bolib nê küninggä yarädim!
Közim bilän tirik taşläb bârämän.

Ènäng kètdi kârvânlärning qolidä,
Qâlding èndi Zârçämänning çolidä.
Şu körgänim èndi qaytib körmäymän,

1245 Sənsiz qayıb yürəy Zəngər əlidä...

Yəqasi höl közdən aqqan yaşığä,
Dəpsib bərdi Xəlbəkəning qəşigä.
Bəlälərin, şorli, közi qıymäydi,
Urha-ur dəb, turha-tur dəb, zalımlər
1250 Qaryamğırdäy qamçı yağdı başığä.

Ələm tərtib bəndi-boğnin boşladı.
İkki xumər ələ közni yaşladı,
Tayaq zərbi ötib əndi şorlidən,
Bəlälərin silkib qaqıb taşladı.
1255 İkki gödək zər yıqlaşib şu vaqtdä,
Ənə dəd-dä, ətəgidən uşladı.

Xəlbəkə şor oğlim dəb çinqırədi,
Təvuşığə yərlər lərzən bərədi.
İkki gödək ətəgidən uşladı.
1260 Bərəhmlər biləgigə urədi.

Kərvənlər Xəlbəkəni bağləb, siynəsini dağləb, öldirgəni çağləb, əldingi
tüyəgə mindirib, tayəqləb əlib kətdilər. Xəlbəkə şor bəläləridən ayrilib, boyni
ərtigə qayrilib, tə közi körməgünçə ərçasığə qarəb kətdi. Közi körməsdäy
bolgəndən keyin, bəläləridən ümid üzib, öz həli-əhvəligə yıqləb kətə bərdi.

1265 Xəlbəkə bəçərəning dād-fəryədigə yər-əsmən çidəmadi, ba'zi
kərvənlərnin zəhrəsi əb bolib, qoşilib yıqləb kətib bərəyətib ədi, ba'ziləri əsə,
“xop qıldik, pədsəgə yaxşı olcə təpdik”, dəb külib bərəyətib ədi. Şundə, Qəsim
kərvənbəşi adəmlərigə maxfiy aytər ədi: “Həli həm yaxşı boldi, Kuntuğmiş ölməy
qəldi. Bu zalim bəçəgər uni öldirgəndə, köp yəmən bolər ədi, bələlər həm ölər
1270 ədi. Ümidim şu: Kuntuğmiş bir kün, yarım kün ötsə, məstligi tarqab turər,
gödəklərini təpib ələr, bizlərgə qarəb yürər. Əgər yətəlsə, şu bəçəgər Əldərxocəni
adəmləri bilən qırər. Bilməymən, yətəlməy qəlsə, sirə bir toqınışməy kətməs.

Sizlārgä sözim şuki, şu bāççağarlārgä bildirmāy, yolning läbigä bir künlik, yarim künlik yērgä bir közäçä suv, piçä āvqat qoyib kētinglār. Küntuğmiş kēlsä,
 1275 tašnālāb, āçqab, mēcāli kētib qālmāsin. Āgār Küntuğmiş ārqamdān yētsä, mēn hām cānimning bāriçä şu bāççağar Āldārxocä bilān bir kürāşmāsām bolmās”, — dēb ādāmlārigä tāyinlāb, özi Āzbārxocä bilān bārābār bārāyātir ēdi.

Ēndi ikki gödāk ēnäsining şu yāqqa kētgānini bilib, gāh ēmäklāb, gāh südrālib, yoldä ikkāvi yıglāb, ēmäklāy-ēmäklāy qırgä çıqdi. Āzbārxocä
 1280 Küntuğmişdān xavātir qilib, kārவānlārni qıçāştirib, qattıq yürgizib yūrār ēdi. Ēndi gāpnı Küntuğmişdān eşiting.

Şu kün yātđi, āqşām hām ötdi. Bukün Küntuğmişning mästligi tarqab, huşigä kēlib, bir tolğandi, kiyizning bir yāğıdāgi tāş tüşib kētdi. Pālvān kiyizdān çıqıb qaräsä, sārāydān kārவānlār kētib qāpti. Çāpib u sārāygä bārsä, Xālbēkā hām
 1285 yoq, gödāklār hām yoq. Āh tārđib, şerdāy çirpinib, yolbārsdāy yutinib, qāplāndāy çāpinib, bēlini mähkām bağlāb, ētäginı qaytārib, “Şu kārவānlārni şu yoldä bir körīb qālsām, bēärmān bolār ēdim” dēb ayıqdāy hayqırīb, yolning yūzi bilān, kārவānlārning izi bilān, ātdāy çāpib, kiyikdāy sākrāb rāvānā boldi. Şundä özining hāli-āhvāligä, yāridān cüdā bolgānigä, bālālāridān āyrilib qālgānigä fālākdān
 1290 şikāyāt qilib, yūrā bērdi.

Āt çāpilār bälānd tāğning pāstigä,
 Qulāq sāling gāpimning pāyvāstigä,
 Māyib nārdāy ingränādi Küntuğmiş,
 Çāpib çıqdi kättä qırning üstigä.

1295 Yāş ālgāndir vāllāmātning közini
 Ġam bilān unutgān ēndi özini;
 Çāpib çıqsä bittä qırning üstigä,
 Yoldä kördi gödāklārning izini.

“Hāy āttāng, qıyāmāt bolgān ēkāndir,
 1300 Tār āçılğān gülim solgān ēkāndir,
 Yıglāyın pāymānām tolgān ēkāndir.

Zâlim kârvân zulm qılğan êkândir.

1305 Gödâklâr ayrilib qâlgân êkândir,
 Ärmân bilân bâlälârim ölgân êkândir,
 Xâlbekâ yoq, hasrât bilân qân yutâr.
 Ärmân bilân bândi bolgân êkândir”.

1310 Küysin ölim, bärçâni yıglätibdi,
 Zâlim kârvân cüdâ uzâb kêtibdi,
 Küntügmiş közini açib qaräsä,
 İkki gödâk qumdâ aġnâb yâtibdi.

Küntügmişning köngli dâryâdâ yâşib,
 Gödâklâri ênäsidadân adâşib,
 İkki oġli qumdâ aġnâb yâtibdi,
 Quçâqlâşib qozıdâ y bop ayqaşib.

1315 Bulbul âşnâ bolâr bağning güligä,
 Küysin ölim, kim çidâydi hiligä,
 “Hây ättängä-ä, ölib qâlgân êkân” dëb,
 Bârib âldi bâlälârin qoligä.

1320 İkki gödâk yıglâşib, dâd dëyişädi,
 Ênä, dëydi bâlälâr, färyâd dëyişädi.
 Qarmälâydi âtäsining kökrägin,
 Aç qâpti gödâklâr, âvqat dëyişädi.

Küntügmiş bâlälârin qoynigä sâlib, kârvânlârnıng izini âlib, çâpgân âtdây
 rävânâ bolib, yügürib quvâ bërdi. Şu suvsız çöldä özi hâmb açqıb, suvsız, mâcâli
 1325 kêtib këlâyâtib êdi, bâyägi Qâsim kârvânbaşining âdâmlâri qoyib kêtgân nân-
 suvning üstidân këlib, tâpib âlib, özi hâmb yëb, bâlälârinıng hâmb qârnini toydırib,
 yolgä tüşib, könglidä aytdi: “Vâ âcâbâ, kârvânlârnıng içidä hâmb sâxıylârdân bâr

- ékän. Mäbådä Küntuğmiş ârqamizdän kəlsä, açqıb, suvsäb ölmäsin dëb qoyib këtğän ékän-dä”, dëb ârqasidän tüşib quvâ bërdi. Pâlvân ikki bäläsini kôtärib bir
- 1330 häftä quvdi. Här kündä yolning läbidän bir künlük âvqat, bir közäçä suv tâpib, yëb- içib, quvib këtä bërdi. Bir häftä dëğändä, Təcän däryäsining läbigä bârdi. Qaräsä, Äldärxocä xavâtir qılğänidän, “mäbådä ârqamizdän Küntuğmiş kəlsä, suvdän ötälmäsin, ma'täl bolib, ârqamizdän yetälmäsin” dëb däryäning qayıqçä këmälärini häm suvgä âqızib ötib këtibdi.
- 1335 Küntuğmiş u yâq-bu yâqqa yügürib kördi, këmä-qayıq tâpâlmädi. Axır ilâcini tâpmäy, ikki bäläsini yörgäkläb, özini suvgä çäqläb, däryädän yüzib ötmäqçi boldi. Bäläsining bittäsini âğzigä tişläb, u bittäsini däryäning läbigä qoyib, däryägä kirib, birâr ottiz qulâç urib èdi; u, bittä bäläsini qoyğän yërining âldidä bir tüp gışä bâr èdi, şuning âstidä bir qızıl iyäk qari böri pısıb yâtib èdi.
- 1340 Pâlvân uzägändän kèyin böri bäläning bëlidän tişläb âlib këtä bërdi. Bälä qorqıb “Âtä!” dëdi. Âtäsi qaräsä, böri tişläb âlib bäräyâtibdi. “Vâh!” dëb èdi, âğzidägisi häm suvgä tüşib këtädi. Uni bir balıq yutdi. Küntuğmiş: — “Bu-kü öldi, unisigä yetärmikänmân”, dëb suvdän çıqıb quvdi. İkki âyâqligä tört âyâqli nëgä yetkâzsın, u häm qutulib këtädi. Şundä Küntuğmiş bäläläridän âyrilib, qanâtidän
- 1345 qayrilib, ikki bäläsining firâğidä Xâlbəkäni häm èsidän çıkarib: “Ëy zämânä! Qısu-yâzingni, köpü-âzingni, ördäk-gâzingni, kəcä-kündüzingni, ây-âftâb yulduzingni, âsmân-yëringni — härnä baringni bâr ènängä bër!” dëb qaddi bükülib, här bir közidän qaträ-qaträ yâşı tökilib, bir dârdi ming bolib, içi gamgä tolib, cunun sävdäsi qozğalıb, fäläk kəcäraftäridän şıkvä-şikâyätlär qılıb, öz hâli-
- 1350 ähvâligä na'rä tårtib aytğän sözi:

Xânimânim boldi çün bərbäd dästingdän, fäläk!
 Bolmädi gamgin bu könglim şäd dästingdän, fäläk!
 Qılmäding äslä dilim âbäd, dästingdän, fäläk!
 Tâ qıyâmät dâd ètärmän, dâd dästingdän, fäläk!
 Dâd dästingdän fäläk, bédâd dästingdän, fäläk!

1355

Dèydi Küntuğmiş âtimni, Dormän èl pâlvânimän,
 Dilbäridän âyrilib, mèn bir äcäb särsânimän,

Aldirib ikki qozimni, diydäyi giryänämän,
 Änädän baxti qarâ tuğdi, şuning häyränimän.
 1360 Dâd dâstingdän fäläk, bédâd dâstingdän, fäläk!

Küntuğmiş färzänd dâğıgä tâqat keltirâlmäy, nâlišigä äsmän-yër tèbränib,
 yıǵläb bârär èdi. Şu vaqtdä uning näläsini eşitib bir çopân kèlib qâldi. Qaräsä, bir
 âdäm, şër häybätli, yolbärs sifätli bir kişi fäläkdän şikâyât qilib, yıǵlägänigä tâğu
 tâşlär suv bolib turibdi. Çopân bēçärä qoyni qoyib, Küntuğmişning âldigä kèlib:
 1365 — Nēgä munça yıǵläysän? — dēb bir söz dēdi:

Nēgä şunça küyib yıǵläb bârärsän?
 Ot çıqıb âğzingdän sèn âh tårtärsän,
 Ğamning däryäsigä ğarq bop bātärsän,
 Ğamgä tolgän yigit, qaydän boläsän?

1370 Eşitgänni ingratädi nâlišing,
 Nâlišing titrätär kölning qamişin,
 Bu yerlärä bärmi sèning tanişing?
 Ğamgä tolgän yigit, qaydän boläsän?

1375 Quşbânlär quşini kölgä sâlâdi,
 Nâlišläring mèning aqlim âlädi,
 Yüzingni körgänlär häyrân qâlâdi,
 Ğamgä tolgän yigit, qaydän boläsän?

Küntuğmiş çopândän xabäri yoq, öz hâligä yıǵläb bârär èdi, közini açib
 qaräsä, bir çopân kèlib, “qaydän boläsän?” dēb söz soräb turibdi. Küntuğmiş
 1380 köngli qaynâb, bir dârdmänd tâpâlmäy, içi ğamgä tolib turgän emäsmi, çopânni
 mungdâş bilib: — È bēçärä, bēri kēl, — dēb çopângä qaräb, başidän ötgän
 mäşaqatlärini aytib, bir-bir bāyân qilib bir söz dēdi:

Dormän mèning mämläkätim,

1385 Qayrilib sındi qanâtim,
Küntuğmiş dər mēning âtim,
Pâlvân nâmi nişân boldi.

1390 Qulâq sâlgın nâlišimâ,
Yoq sâvdâ tüşdi başimâ,
Mēn yētdim yigit yâşimâ,
Bir küygür tüşdi tüşimâ,
Xâtirim pārişân boldi.

1395 Közdän âqqan yâşım bilân,
Fälâkning gârdişi bilân
Üç ây yürüb Zängär kēldim,
Âşnâ boldim qorbâşimân,
Pâlvân şundâ mēhmân boldi.

1400 Yâr, yâr dēdim qānlâr yutdim,
Hâr târâfgâ közim tutdim,
Âldim yârning nârdin ütib,
Câyım köşku-âyvân boldi.

Yığläyin qanâtim sındi,
Êsiz baxtim qarâ boldi,
Pâdşâsigâ boldim bândi,
Qutulmâğım gumân boldi.

1405 Köndim şundâ taqdirigâ,
Qâyil mângläyning şorigâ,
Bizlârni tıqdi tērigâ.
Bu kēng dünyâ zindân boldi.

Qıldı duşmānlâr mālâmât,

1410 Kördik bir nəçä älämät,
 Çıqdik tərідän sälämät,
 Yänä köngil rävşän boldi.

 Qulâq sâlgın uşbu dâqqa,
 Közimni sâldim här yâqqa,
 1415 Nəçä vaqtlär çöldä kèzib,
 Axır kèldik Muğâl tâqqa,
 Muğâl tâğı vätän boldi.

 Bir-birâvgä bolib päyvänd,
 Köngillärni qilib xursänd,
 1420 Näsib boldi ikki färzänd,
 Yänä köngil rävşän boldi.

 Qıdirdim älvân-älvângä,
 Yügürdim tâğdä, här yângä,
 Tört yıl yürdim Muğâl tâğdä.
 1425 Duçâr kèldim köp kârvângä.
 Özimni sâtdim bir nângä,
 Qımmätimiz bir nân boldi.

 Şirindir âdämning cânı,
 Här kimning èldä dävranı,
 1430 Özimni sâtib bir nângä,
 Mèn öldirdim äcdähâni,
 İlân yèrmän yäksân boldi.

 Nâmus bilän ârim kètdi,
 Qatârimdä nârim kètdi.
 1435 Şärâb bèrib mäst qıp mèni,
 Kârvân yârim âlib kètdi.

Dost kârvânim — duşmân boldi.

1440 Sözlâmâqqa könglim tâlib,
Zülfim bêlimgä ırğâlib,
Qoş bâlâmni tâpib âlib,
Könglim yolgä rävân boldi.

1445 Birini sâlib iynimä,
Birini sâlib qoynimä,
Qoş bâlâmni tâpib âlib,
Kêldim Tâcânning boyinä.
Ötmâqligim gumân boldi...

1450 Birâvini yutdi balıq,
Ul, yêr bilân yâksân boldi...
Şumidi bizgä taqdiri?!
Ärimây mângläyning şori,
Bittâsin âpkêtti bôri,
Uni körmâq gumân boldi,

1455 Qarârim yoq, turây dêsâm,
Mâdârim yoq, yürây dêsâm,
Üyim yoqdir, bârây dêsâm,
Vâtânim yoq, kirây dêsâm,
Yârim yoqdir, körây dêsâm,
Qozım yoq, örgilây dêsâm,
Äcâl yêtmäs öläy dêsâm,
1460 Çopân, başım sârsân boldi!

Çopân: —Ê beçârä, dârding âğır êkân, — dêb qoşilib yığläb, — mên
qoylârni qaytârib âläy, sêni çopânlârning qoşxânäsigä âlib bârämân, biz bilân

birgä boläsän, özinggä kèlgäningdän kèyin Dormän yolini körsätib, âzıq-âvqat bërïb sèni küzätämiz, — dèdi; pàlvångä täsàlli bërïb, qoyigä qaräb kètđi.

1465 Çopân qoylärni qaytärïb yürïb èdi. Küntuğmiş bärâyâtgän yolini hăm qoyib, başqa bir yolgä tüşib, köngli coş urib: “Bâr, dünyädän keçdim!” dèb bu sözlärni aytib kètä bèrđi:

1470 Yâr dèdim xunâbä içdim,
Èy dünyâ, bahringdän keçdim.
Gädâlik yoligä tüşdim,
Qaländär bolgänim bolgän.

1475 Ävväl äyrildim bärimdän,
İkki bälä hăm yârimdän,
Èşiting âhu zârimdän,
Qaländär bolgänim bolgän.

1480 Çıqmädi başım älämdän,
Äyrildim yâru bälämdän,
Cân çıqqunça bu tănämdän,
Qaländär bolgänim bolgän.

Sözlämäqqa könglim tâlib,
Sâçım boynimgä ırğâlib,
Qolimä bir hässä âlib,
Qaländär bolgänim bolgän,

1485 Bağlârdä bârdır nâvbähâr,
Güllâr açılâr hâr sähâr.
Qıdırib şähärmä-şähâr,
Qaländär bolgänim bolgän.

Yığläyin — qanâtim sındı,

1490 Qārā baxtim qārā döndi,
Müsâfırmân — ğarib êndi,
Qalândâr bolġänim bolġän.

Çopân bōridän çöçib, yâylġän qoylârni toplâb qaräsä, Küntuġmiş yoq, qayaqqa kêtġänini bilmây, “Şu ârädä bolsä, kèlib qâlâr”, dèb qoyni häydäb kètđi. Êndi Küntuġmişning bâläläridän eşiting.

1495 Âlim säyyâd dèġän qataġânlik kättä säyyâd bir kättä torni dâryâġa yâzib otirib êdi. Pâlvânning bäläsini yutġän bälıq şu säyyâdning toriġä tüşđi. Kötärib âlsälâr, bir kättä bälıq tüşibđi. İçini yârdi, “Âtä” dèb, içidän bir bälä çıqa kèldi. Âlim säyyâd häyrân bolib, bäläni üyigä âlib bârib, fârzändi yoq êdi, târbiyâ qilib bâqa bèrđi.

1500 Êndi bōri âlib qâçġän bälädän söz eşiting.

Bōri bäläni âlib qâçđi, bir-ikki qırdän âşđi. Ontä çopân itigä âş pişirib yâtib êdi, bōrining ġüzäri şulâr üstidän tüşđi. Çopânlârning közi tüşđi, itni qoşđi, bōri şâşđi, bäläni taşlâb qâçđi. Çopânlâr bäläni tüşirib âlib, häyrân qâlib, birâvi aytdi: “Qırgä çıqqan xâtinning bäläsi”. Birâvi aytdi: “Moltânining bäläsi”, birâvi aytdi:

1505 “Bir uyquçi bèfarq xâtinning bäläsi”.

Şu yèrdä on bir çopân dâim bir qoşxânädä êdi. Kündä kèçqurun bâri yıġilib kèlâr êdi, èrtä turib qoylârini hâr târâfġä häydäb kètâr êdi. Kèçqurun bâyäġi — Küntuġmişġä uçrâşġän çopân qoyni häydäb kèlsä, cöräläri: — Ê birädâr, bizlâr bukün bōridän bir bälä tüşirib âlib qâldik, — dèb ortäġä âlib turibđi. Çopân 1510 könglidä aytdi: “Hâligi şorlining bäläsi”.

Ârädän bir-ikki kün ötmây âvâzä bolib qâldi: “Âlim säyyâd bälıqning içidän bittä tirik bälä tâpgän èmiş”. Buni hâm hâligi çopân eşitdi. “Hâligi şorlining bäläsi”, dèb yürđi.

Çopânlâr bōrini ġürk dèr êkân, öz âti özi bilân, bäläning âtini ġürkibây 1515 qoydilâr. Balıqni säyyâdlâr mâhi dèr êkân, unisining âtini Mâhibây qoydilâr. Bâlälârni târbiyâtdä qoyib, êndi sözni Xâlbekä âyimdän eşiting.

Âldärxocä nèçä vaqt, nèçä künlâr yol yürib, Zängärning şâhriġä dâxıl boldi. Zängärgä, “Xâlbekä kèlâyâtġän èmiş”, dèb âvâzä boldi. Kättä-kiçik qızucüvân, mârdu-zân tâmlârning üstigä çıqıb tâmâşâ qılâr êdi.

1520 Äldärxocä Xälbäkäni Buvräxân pādşāgä köriniş qıldı. Pādşā qaräsä, Xälbäkä äyimning qaddi бүkilib, rängläri sarğayib, qāvāğı tärtib, tayāqdäy qätib, qızıl-äl qānigä bätib, ilgärigi hüsni cilväläridän yüzdän biri häm qālmäbdi. Şundä pādşā: “Häy ättäng, eşiz Xälbäkä sâp boptiyä”, dëb ärkāni dävlatining içidä Xälbäkägä qaräb bir söz dëb turibdi.

1525 Bir vaqtingdä bänät biçding tonlikkä?
Qaräymän, etàging kèpti yènglikkä.
Qaydä qāldi qāşingdägi hämrähing,
Özing kèpsän kârvānlärmän, Xälbäkä?

1530 Ät çäpilär bäländ tågning ästidän,
Cân qutulmäs mëndäy şähning qasdidän,
Qaydä qāldi qāşingdägi şähzädäng?
Yālgān dëmä, sözlä, nâzim, râstidän!

Xälbäkä äyim şähdän bu sözlärni eşitib, tāvuşining băriçä çinqirib, köngli buzilib, bağri èzilib, közining yāşi mârçändäy tizilib bir söz dëdi:

1535 Pādşā, sizgä aytäy gäpning bolgänin,
Ärägä sâlmäy sözning yālgānin.
Sähär vaqti ikki qolim bağländi,
Bilmäymän yârimning tirik, ölgänin.

1540 Vâ hasrätä, içär suvim lâyländi,
Fälâkät başimä yāmān äyländi.
Qâr-yāmğırdäy qamçı yāğdi başimä,
Sähär vaqti ikki qolim bāyländi...

1545 Bir bağçädä älmä èdi, nâr èdi,
Äyirilgän qul bir körmäqqa zâr èdi.
Bilmäymän yârimning tirik, ölgänin,

Ënä dëgän ikki oğlim bår èdi.

1550 Ärmänmän äyrildi qanâti sınıb,
Yolimä tört boldi közläri tinib.
Qälä bërdi Zärçämänning çölidä,
Ënä dëyişib, äydäy bolib tälpinib.

Suvsiz çöldä bälälärim ölgändir,
Ärmänmän gödäklär nábüd bolgändir!
Gödäklärning hëç kimi yoq qâşidä,
Tänäsini qarğa-quzğun älgändir.

1555 Äh tårtgändä ähım ipdäy eşildi,
Äyrılıqdän siynä-bağrim tëshildi.
Gäpning bolgäni şul, èy taqsir pädşä,
Diydâr bugün sizgä kèlib qoşildi!

Buvrâxân ârkâni dâvlätidän sävâl qıldı: — È umärâlär, vâziri dânnâlär!
1560 Pädşä gâzâb qilib, ikki âdâmni bir tërigä tıqıb, bir äsâvning dumigä taqıb, cäziräi
vähmnâki âtaşgä häydäb, yubârsä, şundän çıqıb, bälä-çaqali bolgän dëb hëç
ëşitgänlärning bârmi?!

Ärkâni dâvlät bəri cäyidän turib, qol qavuştirib: — Taqsir pädşâyım, bu
sinâätни bizlär tügil, ilgäri ötgänlär häm körgän emäs, — dëb cävâb bërdi.

1565 Pädşä aytdi: — Şu ikkâvi tëri içidä, çöl-cäzirädä ämân qalgän êkän, oşä ikki
gödäk häm şu Xocädän âtäsining qasâsini, özlärining qasâsini älmäy qoymäs!
Mèn şu bächçağar Xocägä Xälbëkâni âp kèb bër, dëgän êkänmänmi! Äzbärxocäni
zindângä taşlänglär, mällärini pädşälikkä ötkäzinglär! — dëb färmân qıldı.

Cälläd kèlib, Äldärxocäni zindângä taşlädi. Pädşä Xälmömin yasâvulbaşigä
1570 qaräb; — Èy Xälmömin yasâvulbaşı! Bår, Xälbëkâni sèngä bërdim! — dëdi.

Xälmömin cäyidän ırğıb turib, qol qavuştirib, qullıq dëb, Xälbëkâni üyigä
älib bārib bāqa bërdi. Xälbëkә äyimni bāqmāqdä qoyib, ikki kälimä sözni özgä
cäydän eşiting.

Bälälär bir iş buyursä qılğudäy boldi, bir yèrgä buyursä bärrib kèlgüdäy
 1575 boldi. Äydän-ây ötdi, yildän-yil ötdi, on birgä yètdi. Lèkin yurtgä ävazä bolib èdi:
 “Xälbèkani Zängär pādşasi Xälmömin yasāvulbaşigä bèrgän èmiş”. Häligi çopân
 buni hām eşitdi. Lèkin çopân hār zāmān qoy häydäb Qatağāngä bārsä, Māhibāyni
 hām körär èdi. Çopân pulisini bērib: “İkkāvimiz āšnā bolāmiz”, dēb tanış bolib
 yürär èdi. Çopân bēçārä könglidä: “Şu bälälär yigirmägä bārsä, Dormān
 1580 māmłäkätigä ālib bärrib, tanıştīrib, Kūntuğmiş pālvanıng bäläläri èkānligini
 bildirsām”, dēgiç èdi.

Gürkibāy ongä kirgāndān kēyin, çopānlār qoy bāqtirib qoydi, hār kūn
 birāvi bilān birgä yürīb, qoyıni bāqīb kēlār èdi. Hār on bir kūdā nāvbatı bir
 äylānīb kēlār èdi. Bāyāgi, ātāsini körgān çopāngä nāvbat kēlsä, Gürkibāyni
 1585 izzātlāb, eşāgigä mindirib, qoyıni özi bāqār èdi. Köp mēhribānliklār qılār èdi.

Bälälär on ikkigä kirdi. Bir kūn yağın köp bolib, qoy hām köplik qilib,
 Gürkibāy yūgūrib çārçādi. Qoyıni häydäb kēlib, xorāgini yēb, yātīb qāldi. Çopānlār
 qoyning qıyigä ālāv bērib, étāk urib, çoğ qilib, üstlärini kēptirib, gāplāşib otirib
 èdi. Bir çopân gāpirib sālđi: — È birādārlār, şu Gürkibāyni bizlār bōridān tūşirib
 1590 āldik, bir ādām hām izlāb kēlmādi-ya, — dēdi. Buni Gürkibāy eşitib, dārrāv qulāq
 sālđi, “Qani, çopānlār nimä dēr èkān”, dēdi. Bāyāgi — Kūntuğmişni körgān çopân
 yıglāb yubārdi. Bu çopānlār aytdi: — Sēn bir nimāni bilāsān, bizlārgä aytmāysān;
 Gürkibāyni hām köp izzāt qılāsān. Bizlār Gürkibāy dēb èdik, sēn yıglāding. Sēn
 şuning sābābini aytāsān, āğār aytmāsāng, sēni öldirāmiz, — dēb yāmān hāzil
 1595 qıldilār.

Gürkibāy hām qulāğını tikib yātibdi. Şundā bāyāgi çopân cōrālārigä qarāb
 bir söz dēdi:

Bu gödāk bu yērdä bolgān sārgārdān,
 Qoy qaytārib, tilāb yēydi parçā nān,
 1600 Gürkibāyni zātın āylāsām bāyān,
 Ātāsi Dormānli Kūntuğmiş pālvan.

Uzāqdā Gürkining mānzil-diyāri,
 Bēxabār bālāning köp içküyāri,

1605 Qatag'andä säyyädlärning qolidä
Gürkining bir Mâhi dëgän cigäri.

Küymäsin hëç kimning külbäxânäsi,
Örtänmäsin qızıl güldäy tănäsi,
Zängär ëldä Xâlmöminning qolidä
Gürkining Xâlbëkä ätli ënäsi.
1610 Xâlmömin yasävulbäşi tågasi.

È çopânlär, Gürkining ätäsi Küntuğmiş Zängärgä këlän, Xâlbëkäni nârd
oynäb ütib âlgän, pädşäsığä bändi bolgän, pädşâ ikkâvini bir tërigä tıqıb, äsâvgä
südrätib bir çöli cäzirägä häydäb yubârgän. Bulär âmân-ësân tëridän çıqıb, Muğâl
tâğıdä ël tãpâlmäy tört yil qâlgän. Şundä Xâlbëkä hâmilädâr bolib, ikki oğıl
1615 tuqqan. Şu bälälär üçgä kirib, törtgä çıkar bolgändä, bir sävdägärgä duçâr bolgän.
Sävdägärlär Küntuğmişgä arâq bërib, mäst qilib, Gürkining ënäsi Xâlbëkä äyimni,
“pädşägä âlib bärämiz, şâhning in'âmini âlämiz, dëb âlib qâçgän, şu ikki bälä
çöldä qälä bërgän. Ätäsi mästligi tarqab cäyidän turib, ikki bäläsini tãpib âlib,
kärvânlärning ârçasidän tüşib, Tãcän däryâsining läbigä këlib, ikkâvini kôtärib
1620 ötâlmäy, birâvini şu yërgä qoyib, birâvini ägzigä tişläb suvdä süzib bärâyâtgändä,
buni böri âlib qâçgän, u birâvini däryädä bälıq yutgän. Bulärning zâtini bilsänglär
şu, — dëdi.

Gürkibây buning bärisini eşitib âldi, tâng ätgünçä yıgläb çıqdi.

Tâng ätdi, bir çopân Gürkibâyning âldigä bir qorä qoyni sâlib häydättdi.
1625 Gürkibây qoyni yâyib, bir cäygä bärrib, âqşâm yıgläb çıqqan ëdi, yânbâşläb yätib
uxläb qâldi. Özi çilläning içi ëdi. Qoylärgä ontä aç böri tégdi, öldirib bogıb këtä
bërdi. Bir çöçib uyqudän uygânsä, äncä qoy tömpäyib bogızlänib yätibdi. Qaräsä,
qoy üçdän bir bolibdi. Qırıp këtibdi, dëb häyrân bolib, “Èndi bundän bârsäm
çopânlär urär, bälki öldirär, mënning kimim soräb yätibdi...” dëb qorqıb qaçä bërdi.
1630 Èndi gäpni Mâhibâydan eşiting.

U häm ëpçil bälä bolgän ëdi. Säyyädlärning başqa şägird bäläläri bir säbät
bälıq sätgünçä, Mâhibây bësh säbät, älti säbät bälıq sätär ëdi. Şu säbäbdän
säyyädlär köp yaxşı körär ëdi. Bir kün Mâhibây säbätini başığä qoyib, bâzârni

1635 äräläb: “Yāgli kăbâb, dāgli kăbâb, âlib yēsāng tăpăsän sāvâb”, dēb dongıllăb
 kăbâb sâtib kēlâyâtir ēdi, qarăsä, bir çăldēvâr-văyrănăning içidä, dēvârning âstidä,
 törttä âdäm bir-birigä yüzmä-yüz qarăb gärtkäm dēb otiribdi. Mâhibây aytdi:
 “Otirib qılădigän kăs b êkän”. Căyni kêngäytib, bu hăm âşıqni âlib, gärtkäm dēb
 âtâ bērdi. U qımârvâzlăr Mâhibâyning “ândiligini” bilib duqâr tursä hăm, âlâ tursä
 1640 bây bērdi. Puli qâlmăgândän kēyin: “Ė, bu hăm kăs b êmäs êkän” dēb Mâhibây
 oylădi: “Ėndi bārsäm sâyıyădlăr qolimgä kăbâb bērmäs, dâimgidây kōrmäs, ulăr
 bälki ôldirăr, mēning kimim sorăb yâtibdi”, dēb u hăm qâçä bērdi. Qaräng,
 dăryăning bu yăğıdän Gürkibây, u yăğıdän Mâhibây kēlib qâldi. Gürkibây qarăsä,
 dăryăning u yăğıdän ôzigä oxşăgän bir yētim kēlâyâtibdi. Qarăb tursä, yētimlikdän
 1645 kămi yoq, çēnâmăqdän yēngi yoq. Gürki qarăb bir sōz dēdi:

Bălând bolmă păst bolăyik,
 Ėanim bilän qasd bolăyik,
 Dăryădän ôtgın beryâqqa,
 Kēl ikkăvimiz dost bolăylik!

1650 Măvc urib dăryădây tâşib,
 Bir biridän hâl sorâqlăşib,
 İkkăvimiz quçâqlăşib,
 İkki yētim dost bolăylik!

1655 Küyib qâlgän külbăxănăm,
 Otgä küygän güldây tănăm,
 Mēning hăm yoq âtâ-ănăm,
 İkki yētim dost bolăylik!

Mâhibây qarăsä, naq ôzigä oxşăgän bir yētim, dăryădän bu yâqqa ôt, dēb
 çağırıp turibdi; dost bolămiz, dēydi. “Dost bolămiz, dēb aldăb-suldăb, mēning
 1660 üstimdăgi hărnä qâlgänni hăm âlămän dēydiğândirsän. Mēngä sēn dost bolib, şu
 kēbănăgingni bērăsänmi!? Mēn sēn bilän dost bolmăymän”, dēb sōkinä bērdi.

Gürkibây mähri tâblâb, ükäsığä qarâb, yaxşı gäpirib: “Aççıglänmäy cävâb bërgin”, — dëb turibdi.

1665 Cävâb bër, soräymän, ükäm, âtingni,
Bâyân bërgin ösgän mämläkätini,
Aççıglänmäy cävâb bërgin, çirâgım,
Âtäng kim, ênäng kim, aytgin âtingni!

Aytgän sözläri ta'sir qilib, Mâhibâyning köngli ërib: “Mën âtimni aytgändä tanib âlib qoyämi şu, aytsäm aytä qäläyinçi”, — dëb bir söz dëdi:

1670 Qavmim yoq, âgacân, qarindâşim yoq,
Säyr étäyin dësäm, êmikdâşim yoq,
Bârmâqqa bâgım yoq, bâtmâqqa tâgım,
Quvândisiz bépädärdän bolämän!

1675 Özim yëtim, yëtimlikdän kämim yoq,
Tänhâdirmän, qâşimdä hämdämim yoq
Hëç müräbbim, yänimdä âdämim yoq,
Müräbbisiz bépädärdän bolämän!

1680 Âh ursäm gamxânä könglim coşadi,
Âlâm târtsäm bändi-boğnim boşadi,
Bäliqning qârnidän çıqqan êkänmän,
Âtimni Mâhibây yëtim dëyişadi!

Mâhibây bu sözni aytgändän, Gürkibây bəcâräning yüräk-pürägi yârilgändäy bolib, ükäsı êkänligini bilib, nəcä şirinzäbânliklär bilän: — Däryädän öt, — dëdi. Bu äslâ ötmädi. Axırı özi däryädän âqa-âqa ötdi. Şundä Mâhibây: “Bu
1685 dâştlikning suvgä âqıb êntikişigä qarä” dëb, mähax qilib turib ëdi, Gürkibây suvdän çıqıb, ükäsı bilän körişib, ikkâvi çinäçâq âlişib, bälälärning räsmini qilib, ikkâvi dost boldi. Gürkibây qaräsä, Mâhibây ükäsı yämân tēzzäbân, bir gäpni äslâ

toxtätä âlmäydiğängä oxşaydı. Könglidä aytdı: “Kêl-ê, bungä âkängmän dëb
aytmäyin, mäbâdâ bir hâdisä ruy bërmäsin”, dëb ikkâvi dostlik muhabbätini
1690 mähkäm qılıb, yolgä tüşib kêtä bërdi. Yoldä Gürkibây Mâhibâygä bu sözlärni
aytib bärâyâtibdi:

Säbâb bilän âdâm êldän adäşär,
Yüräkli êr nâmus üçün taläşär.
Ât bilän bolmäydi eşşäk bärâbär,
1695 Hâr kim têngin tâpib yürsä yaräşär.

Aql dëgân âqıb yâtgân arıqdir,
Birâv köprüq, birâv âzraq âlibdir.
Bây bilän kâmbağal yoldâş bolmäydi;
Qaydä bârsäng ğarib têngi ğaribdir.

1700 Ğariblär yığläsâ bédârd külâdi,
Bëpârvâ köngligä nimä këlâdi?!
Dostim, êndi dâim birgä bolâylik,
Yëtimning qadrini yëtim bilâdi.

Bédârdning könglidä hëç qayġu bolmäş,
1705 Quşdän ildâm köngil — bir ötkir âlmäs.
Hâr kim öz têngin tâpib yoldâş bolsâ,
Ölgänçâ bir-biridän köngli qâlmäs.

Dost këçmäydi äslâ dostning bähridän,
Âvlâq yürmäq yaxşı duşmân zähridän!
1710 Şähâr bârgän yaxşı-yâmân körâdi,
Bir xabär âläyik Zängär şähridän.

Bâlälär bir-birlärigä şundây mëhr qoyib qâldilärki, birâvini-birâvi lâhzä
körmäsä, äslâ tâqat qılâlmäydi.

İkki bälä şu yürgänçä, üç häftä yol yürib, Zängärning şahrigä yètdi. Bu
 1715 kättä şaharning içigä kirib èdi, Gürkibâyning ägzi açıldı qâldi. Lèkin, Mâhibây
 şahâr câyda ösgän emäsmi, urib kêtib bärâyâtibdi. Bu bälälärni här kim körsä:
 “Yol bolsin, bälälär?”, dèb bir gâp qâtadi. Mâhibây, “Bizlär nân täläb”, dèb cävâb
 bërädi. Ulär aytadi: “Undäy bolsä, biräving biznikidä turinglär”. Mâhibây aytadi:
 “Biz ikkävimiz ayrilmäymiz, ägär ayrilsäk, täng atmäs, kün häm bätmäs.
 1720 İkkävimiz bir kişidä xızmat qılâemiz”, dèb kêtib bärâyâtibdi. Gürkibây ägzi açilib,
 här dökängä bir qaräb: “Ädäm häm bundäy köp bolär èkän”, — dèb kèyin-kèyin
 qâladi. Undä Mâhibây toxtäb: — Tèz yürsäng-çi, — dèb çağırıp turadi. Gürkibây:
 — Bärâyâtibmân! — dèb tağı kèyin qâladi. Şundäy qilib, ikkâvi kêtib bärâyâtir
 èdi, bir pillä Mâhibây qaräsä, bir kättä ädäm kèläyâtibdi: ätigä tillä dävri sâlgän,
 1725 ikkitä mährämbäççä ikki cilâvidän älgän, äldidägi ädämlär dökändän tüşib, köçädä
 qol qâvuştirib sâlâm bërüb turibdi. Ärqasidä qâlgänlär dökängä çıqıp otirâyâtibdi.
 Şu vaqt Mâhibâygä u ädämning közi tüşib, ätini toxtätib: “Qaydän boläsän?” —
 dèb bir söz aytib turibdi:

Sävâl-cävâb:

1730 Bâğçäli bostânim, qaydin bolursän?
 Toti gâzälxânim, qaydin bolursän?
 Sèning tärzing bu yèrlärgä kèlmäydi,
 Yâş gödäk nâdânim, qaydin bolursän?

1735 Äğa, bizlär yüz ming gâmdän bolämiz,
 Här zämân yüz ming mâtämdän bolämiz,
 Sormä äğa tär siynämning dârdini,
 Bizni sorsäng Qatağândän bolämiz.

1740 Äl-äl bolsin, äl-äl bolsin, äl bolsin,
 Uzundir, kältädir — här ton mol bolsin,
 Qatağân yurtidän bolsäng, gödäklär,
 Zängärning şahridä sizgä yol bolsin?

Gärđişi kâc êkân bu väyrân fäläk,
 Här kimni här küygä äylädi häläk,
 Bizni sorsäng Qatağândän bolämiz,
 1745 Ağacân yurtinggä kældik nân täläb.

Xälmömin yasâvulbaşî aytdi: — Vâ äcäbâ, sizlär nân täläb bolgändä, nimä iş qıläsizlär?

Mâhibây aytdi: — Ê äkâ, här kimning qolidän kêlgäni. Bizlärning işimiz şuki, özingizdäy yaxşılärning, bâybiçälärning bäläsini kôtärämiz, yığläsâ
 1750 yüpätämiz, oynätämiz, âtini sugârib kêlämiz. Ägär mähmânxânäsığä mähmân kêlsä, üyidän nân-suv âlib çıqamiz, şu-dä bizlärning işimiz.

Xälmömin yasâvulbaşî aytdi: — Undäy bolsä, biräving mênikigä baringlär, âlib kêtäyin.

Mâhibây aytdi: — Yoq, äkâ, bizlär bir-birimizdän äyrilsäk, täng hâ
 1755 âtmäs, kün hâ bätmäs, här kimnikidä yürsäk hâ birgä yürämiz, — dëgändän, âtrâfdägi âdâmlär bări çuvläb: — Xälmömin yasâvulbaşî, ikkâvi hâ çaqqânginä bälälär êkân, ikkâvini hâ âlib baraqâling, — dëy bërdilär. Şundä Gürkibây tağasi êkânlığını bilib, bëtini dëvârgä qilib yığläy bërdi, Mâhibây aytdi: — Ê cinni, nêgä yığläysän? Sên yığläy bëribâq küydirding!

1760 Gürkibây bëçärä nimä dëyarini bilmäy aytdi: — Ê Mâhicân, yetimligi qursin, ränginggä qaräsäm za'färändäy särgayıbsän, mênig hâ rängim särgaygän, dëb yığläymän. Mëngä işing bolmäsin, sên sävdängni qılâ bër! — dëdi.

Mâhibây nimä dëdi, nimä qoydi — yasâvulbaşî bilân kêlišib ikkâvi tağasi bilân qoşilib, hâvlisigä bärä bërdi. Yoldä bäräyätib Xälmömin şärâbçini körsättdi:
 1765 — Ägär pädşâlikkä şärâb këräk bolsä, şärâb kêltir dëb buyursäm, şu hâvlidän şärâb âlib bäräsizlär, — dëdi. Şärâbçini hâ çaqırdi: — Şu ikki bäläning qaysisi qançâ şärâb dëb kêlsä, bërib yubârä bëring, — dëdi. Şärâbçi “xop” dëb qâldi. Xälmömin ikki bäläni öz üyigä âlib bârdi. Bälälär xızmatini qilib yürä bërdi. Gürkibây şu hâvlidä ênäsini bâr dëb oyläydi, bilädi, Mâhibây bilmäydi.

1770 Bälälärning bârgänigä bëş-âlti ây bolib ëdi, şu şähärning pädşâsi — Buvrâxân öldi. U vaqtdä pädşâ ölsä, dävlat quşı dëgän quş bolär êkân, quşni uçırär êkân, quş kimning başığä qonsä, pädşâ qılär êkân. Dävlatquşini uçırgänigä üç kün

bolib édi. Zängär şährining kättä-kiçik âdâmi dälädä édi. Quş gâh dâraxtgâ, gâh dëvârgâ qonib yürüb édi. Şu vaqtdä Küntuğmişning hâmi güzäri şu yërgâ tüşib
 1775 qalgân êkân. Küntuğmiş kättä bir çilimni bëlîgâ bağlâb âlibdi, yâmân cändälär
 kiyib âlibdi, hêç kim bilân işi yoq, âdâm bilân xuşi yoq. Çëkkâni bâng, aytâdi
 vädäväng. Bir qurib qalgân dâraxtning âstîgâ bârib, kömir qılmaçï bolib âlâv
 yâqıb, nâşâning târâddüdidä édi, dâvlâtquşi Küntuğmişning başîgâ qondi. Şähri
 Zängärning âdâmläri quşni quvlâb bârsä, quş bir dëvânâning başîgâ qonib turibdi.
 1780 Ärkâni dâvlât âtdän tüşib, izzât-ikrâmlär bilân sâlâm bërîb: “Taqsir pādşâyim,
 yurtingiz qutli bolsin!” dësälär. Küntuğmiş tèskâri qarâb, dım indämâydi.

Axır âdâmlär quşni âlib kêtîdilär. Pādşâning ârkîdän bâz uçîrdîlär. Yänä
 këlîb Küntuğmişgâ qondi. Bu mâvrud hâmi, “Yurtingiz qutli bolsin” dësälär, dım
 indämâydi. Tağın quşni âlib kêtîdilär. Âlib bârib yänä ârkîdän uçîrdîlär. Quş këlîb,
 1785 üçîncî märtäbä bângîning başîgâ qondi. Bu mâvrud şähri Zängärning ulâmäläri,
 fuzäläläri, kättä-uluğlâri këlîb, mübârâkbâdlîk qılıb: “Taqsir pādşâyim, yurtingiz
 qutli bolsin” dësälär, tèskârîgâ qarâb, cävâb bërmedi. Şundä kättälär turib aytdi: —
 Ê yârânlar, üç dëpti, üçdän këyin puç dëpti. Êndi şu âdâmni âlib bârib pādşâ
 qılmaq dârkâr. Şu işgâ qarägändä, şu âdâm nâzâkätli âdâm, yâ bolmäsä quşni
 1790 ärvâh urgân. Ägär bângî bolsä, cinni bolsä, bir küni pādşâlık taxtini taşlâb kêtîb
 qâlär; birâving pādşâ boläsän-dä, — dëb qolîdän çilîmini târtîb âlib, bir âq
 kîgîzning üstîgâ çîqarîb, çîr tēvârägîdän kôtârîb, cârçîlär: — Zâmân kimning
 zâmâni, qaländärxânning zâmâni, — dëb köçä-köçälärgä câr sâlîb qıçqırâ bërîdilär.
 Küntuğmişni kôtârîb kêtîrîb tillä tâxt üstîgâ otqızdîlär. Üstîgâ pādşâhânä xıl'atlär
 1795 kîygîzîb, başîgâ tillädän bolgân tâcni qarqarâ qılıb otqızîb, hükümât nigînîni
 qolîgâ sâlîb, câmi mârduîmi şähâr itâât qıldîlär. Änä Küntuğmiş yâşlıkdän bërî yurt
 sorâb yürgänni körgân êmäsmi, Zängärni üzükdây çängäligä âlib, çîrsillätîb sorâb
 kêtä bërîdi. Şundä çülânxor ümâräläriğä fërman bërîdîki: “Mëning çülân âşîmgâ
 këlğân âmâldârlärim, bir häftä bir häftädän cilâvxânädä istîqâmât qılıb kêtsin”.
 1800 Ävväl nâvbât Xâlmömin yasâvulbaşîgâ tēgdî.

Yasâvulbaşî hâvlîsîgâ këlîb, ävväl Gürkîbây bilân Mâhibâygâ täyin qıldı.
 U: — Bâlälär, mën yängî bolgân pādşâning cilâvxânäsîdä bir häftä turîb këlâmân,
 lëkin sizlär âqşâm uxlämânglär, kündüz uxlänglär! Sipâyî xalqîning duşmâni köp
 bolädi, kēç bolgändä äslâ dârvâzâni açmänglär, mabâdâ bâlälîk qılıb bir hâdisä roy

1805 bərməsin, — dəb köp təyinlədi. Kəyin içkərigə kirib əyālīgə təyin qıldiki: — O, xətīn, ikkitə yətim bālā ilgərigi yətimlərdəy bəpərvā qālib, kətib qālməsin, hālī-əhvālidən xəbərdār bol, “Ə yətim-de” demə! Mən bulärning əxırını körämən dəb yürībmän. Bulärni əslā yətim demägəysən, — dəb xətīnigə köp təyinlədi. Undən song həvlisidən çıqıb, pādşāning dāvlətxānəsīgə kətədi.

1810 Xālbəkə əyim çəcəsiğə aytdi: — Yəngə, əkəm sirə yətimni deməs ədi, ikki yətim bār dəb əğzidən tüşirməydi. Şu yətimlərnı bir körsək nımə qılədi?

Xālmöminning xətini aytdi: — Əkəng bolsə çıqıb kətədi, körsəng yür əsə, körsətib kələyin, — dəb bittə nən, bir kəsə suv əlib məhmānxānəning əşigidən uzətib ədi. Məhibəy kəlib qolidən əlib kətədi. İkkāvləri otirib, nənni ortəgə qoyib
1815 yəmāqçı bolib turib ədi. Xālbəkə əyim məhmānxānəning təkçə təşigidən qarəb, ikkāvini körgən həmənanə üvüz eti uv bolib, tolə bədāni suv bolib, a'zāsīgə lərzə pəydā bolib, emçəgigə sūt kəlgəndəy boldi. Qaddi bükilib, közidən yāşi təkilib, təvuşining bəriçə çinqirib yıglāy bərđi. Çəcəsi aytdi: — Ə siyāhbəxt, mən səning köngling açilsin dəb kəlsəm, sən qaytə dərđi ələmingni ziyadə qılding-kü!

1820 Şundə Xālbəkə əyim yəngəsīgə qarəb, Xālbəkə ölsin, sorəmā dəb bir söz dēdi:

Bāləmdən əyrildim qanətim sınıb,
Yoligə tərildim közlərim tinib,
Şu bālələrnı körgən zəmənan, yəngəcən,
1825 Kökrəgimgə sūtım toldi iysinib.

Əmən bolsin bālələrim, ölməsin,
Təzə güldəy əftəb tēgib solməsin,
Əft-əncəmi, qəşi-közi oxşaydı,
Şu ikkəvi ikki bāləm bolməsin?!

1830 Ənəsin kəlgənin Gürkibəy bildi,
Məhini qoynigə əlib yıqıldı.
Gürkibəy köp gəpni gəpgə uləydi,
Məhini əyqaləb bəbəxt yıgləydi.

Yıǵläğängä häyrân qalıb Mâhibây,
1835 “Nêgä munça yıǵläysän?” dëb soräydi.

Gürkining Mâhigä bërgän cävâbi:

Êşikkä bir äyâl këlğan êkândi,
Şu äyälning oǵli ölgän êkândi,
Bizni körib zâr yıǵläydi muştıpär,
1840 Oyläsäm bizlärdäy bolğan êkândi.

Xâlbëkä âyim yängäsigä aytgän sözigä puşäymân edi. Lëkin könglidä, şu
ikkâvi mëning bäläm, dëdi.

Ëndi Xâlbëkäning yängäsidän eşiting. Aytdiki: — Xâlbëkä! Mën bir yâqqa
bârämân dësäm, äkängiz urişädi. Fälânçi ölgän, fälânçinining enäsi häm ölgän, taǵı
1845 birâvnikigä qutli bolsin häm lâzim bolğan. Şundäy äkängiz yoq vaqtdä barmäsäm
bolmäydi, äkängiz këlsä yubarmäydi. Äkängiz yoqdä bärrib këlä qäläyin?

Xâlbëkä âyim: — Barsängiz bärrib këlä qäling, — dëb çözmä-çalpäk qilib
bërdi, hävlidän çıqarib yubardı. Xâlbëkä âyim üyni ävlâq qilib, ikki bäläni âldigä
çaqırıp âlib, nängä toygazib, ikkâvigä qaräb bir söz dëb turibdi:

1850 Biznikidä yëtim yürgän, yëtimlär,
Pâygädän törgä tërmülgän, yëtimlär,
Bir gäpim bär qulâq sâling gödäklär,
Dälälärdän çöpçäk tërgän, yëtimlär!

1855 Êrtä bilän âq sütimni emälmäy,
Ënâcân, dëb qavätimdä yürälmäy,
Sën ikkâving ikki bäläm bolmänglär?
Qâlibinglär Zärçämändä iyärälmäy.

Ât çäpilär bäländ taǵning pästigä,
Qulâq sâling gäpimning päyvästigä,

1860 Sèn ikkåving ikki bålām bolmānglār?
 Gödāklār, sözlānglār mēngā rāstidān!

Xālbēkā āyimning bu sözini eşitib, Gürkibāy “Mābādā Māhibāy haqıqat hālñi aytib qoyārmi”, dēb Xālbēkāgā cāvāb bērib: “Bizlārdā ātā-ēnā qayāqdā, āsmāndān dumālāb tūşib, yērdān tāltāyib çıqıb, şāmāldā yumālāb kättā
 1865 bolgānmiz”, dēb aytib sālmasin dēb, āldini ālib, Xālbēkā āyimning hām könglini qaytārib, bir söz dēdi:

 Sèn āyimsān, bānāt biçding tonlikkā,
 Bizlār yētim, ētāk kēlgān yēnglikkā,
 Kāvlāy bērsāng mākāningdān kētārmiz,
 1870 Undāy dēmā, könglim yārim, Xālbēkā!

 Küymāsin hēc kimning külbaxānāsi,
 Örtānmāsin qızil güldāy tānāsi.
 İkkāvımız ikki yurtdān bolāmiz,
 İkkāvımız ikki ādām bālāsi.

1875 Xālbēkā āyim aytdi: “Bulār mēning bålām ēmās ēkān, mēning bālālārim hām şulārdāy yētim bolib yürgānmikān, mēn şulārgā yaxşilik qılāy, şāyād şulārning āldigā kēlgāy”, dēb köp-köp qarāşār ēdi.

 Xālmōminning kētgānigā tōrt kün bolib ēdi. Bālālār āqşām uxlāmās ēdi.
 Uyqu ğalābā qilib, Gürkibāy aytdi: — È Māhicān, uyqu hām gārāng qıldı, uyqu
 1880 bolmāsā bu hām bālā ēkān, şu bugün tikkā turib uxlāb qālmāsāk dēymān.

 Māhibāy aytdi: — Uyquni qaçirādigān işlār bār. Mēn bir iş qılāmān dēsām, sèn urişā bērāsān, şuning üçün sēngā aytālmāymān.

 Gürkibāy aytdi: — Sèn bir kāsāfāt işni qılāmān dēysān, şuning üçün qoysin dēb uruşāmān, bolmāsā nēgā urişāyin, uyqu kēlmāydidgān işing bolsā, şuni qıl, —
 1885 dēdi.

 Māhi aytdi: — Uyquning āfāti — bozā-de, cāningdān, bozāni içib ālgın, uyqıng qayāqqa qarāb kētār ēkān.

Gürkibây aytdi: — Sèn kəsâfât işni qılâmân dëysän! Bozäni sâtib âlmâqqa puling bolmäsä, bozägä mäst bolib dälbaşlâb yürgändä, qolgä tüşsäk, è, bu
1890 bälä-de, dëb qollâb âlâdigân âdäming bolmäsä!

Mâhibây aytdi: — È mücmäl, bozägä hăm pulmi! Şärâbçigä bärîb, yasâvulbaşî buyurdi, dëb kättä bir közäsini âlib kélâmân, — dëb yügürîb çıqıb kètdi. Çapıb bärîb, bözaxânäning eşigini taq-taq urdi. Bozäpürüş aytdi: — Kim?

— Yasâvulbaşîning yétimi, — dëdi.

1895 Şärâbçi ırğıb turib, çirâgni yâqıb, eşikni açib: — È ükacân, kälä bëring, këtä bëring, bizlär bilân âşnâ-taniş bolä bëring, hâr qançä bozä këräk bolsä âlib këtä bëring, bëmälâl, — dëb bir közäni ârqlättdi. Mâhibây közäni kütärib yëtib kèldi.

Gürkibây aytdi; — Mën çopânlärdän eşitär èdim, bozäni qırq âdäm içär
1900 èmiş, bolmäsä çärtäng bolib içär èmiş.

Mâhibây aytdi; — Sèn Gürki, gäpni nimä biläsän! Sëni biy qılâmân, özim käsägül bolâmân, sëning telpäging ong âtälîq bolädi, mëning telpägim çäp âtälîq bolädi, çärtäng bolämiz, Xâlbekä piyälä tâğâräni bërädi-dä, — dëb yügürîb çıqıb kètdi. Bärîb eşikni taq-taq urdi. Xâlbekä aytdi: — Kim?

1905 Mâhibây aytdi: — Yétim.

— Nègä kèlding?

Bittä tâğârä, bittä piyälä bëring, bozä içämiz, — dëdi. Xâlbekä aytdi: — Bozä içmâqni kim qoyibdi sizlärgä! Şährimizning yängi bolgân xâni bär, bozäning tähqıqı qattıq! — dëb bir söz dëdi:

1910 Bozä içgäning nèçä şäbgärd bilmäsin,
Èrtä bilân şâhgä äyân qılmäsin,
Bozäning tähqıqı qattıq, färzändim,
Ämälärlär èltib dârgä ilmäsin!

dëb èdi. Mâhibâygä qattıq tégdi, yığlâb qaytib, tikkä Gürkining âldigä kèlib,
1915 Mâhibây bir söz dëb turibdi:

Şänämân zülfini tâblâb örmädi,

Mèni özin bäläsidäy körmädi,
 İlâhi yétimi qursin dünyâdä,
 Bir tågârä, piyäläsin bERMÄdi.

1920 Ênäm bolsä çıxarib bERMÄsmidi,
 Aytgänimdän, “mä bäläm” dEMÄsmidi,
 İlâhi yétimi qursin, Gürkibây,
 Başimdän ming yolä örgilmÄsmidi.

Mâhibâyning yıgläb qaytgäni Xâlbékä âyimgä köp ta'sir qilib edi. “Häy
 1925 ättäng, ävväl qılğan päyrävligimning bärini békâr qıldimmi, şu yétim köngli qalıb
 yıgläb kETdi” dEB cayıdän turib, bir tågârä bilän piyäläni âlib, bälälärning
 ârqasidän âlib bARDi. Bälälär tågârä bilän piyäläni körib, dimâğı çâğ bolib, käyfi
 toğri boldi. Külişib-oynäşÄlmädi, Xâlbékädän iymändi. Xâlbékä buni fähmläb:
 “Mèning âldimdä bulär yazılmäs êkän”, dEB ästäginä çıqıb kETdi. Bälälärgä
 1930 bildirmäy tÄmning üstigä çıqıb moridän qarädi-dÄ turdi.

Undä, Mâhibây Gürkibâygä: — O, “biy bÄvÄ”, çökkäläb otiring, kättä
 âdämning yänbäşlÄb yÄtgäni uyât bolädi, — dEB turğızib otqızdi. Özi biläkni
 şimärib, êtäkni qaytÄrib, Gürkibâyning tÄlpäğini ong âtÄlıq qilib, ong tÄräfigä
 çälqa qilib oltirğızib qoydi; özining tÄlpäğini çÄp âtÄlıq qilib, çÄp tÄräfgä çÄlqaytib
 1935 otqızib qoydi. Mâhibây: — Êy âtÄlıq tÄlpäklär, dürüst otiringlär, — dEB
 tÄlpäklärgä hÄm doq qılÄyätibdi. Käsägül bolib bir söz dEDI:

Särgaymäsin rÄngi-royim,
 Uluğımsän duâgoyim,
 Ävväl başläng ülkän “biyim”,
 1940 “Biyim”, ällÄyâr-ällÄyâr.

Bukün quräylik suhbätDi,
 Bu suhbät hÄm ganimätDi,
 AdäştirmÄnglär nävbätDi,
 Suhbät, ällÄyâr-ällÄyâr.

İçküyâri, cigärbändi bolmäsmi?
 Kişidä bolmäsmi qavmü-qarindâş?
 Ünib ösgän vilâyâti bolmäsmi?

1975 Mên bēbaxtni şadu xandân äyläsäng,
 Nē bolūr quvântirib, xursänd äyläsäng.
 Gürkibây, bilmäymän âtä-ēnāmni,
 Ägär bilsäng, nētär bāyân äyläsäng?!

Gürki bēçärä özini toxtatālmāy, yūrāgi tāşib, Māhibāygä: — È cigärim,
 1980 kişining zâti-züryâti, âtä-ēnâsi, eli-yurti bolmäsmi? — dēb bir söz dēdi:

Uzâqdä, Māhibây, ösgän diyârim,
 Bēxabâr qālgändir köp içküyârim,
 İkkâvimiz sût ēmişgän şırxorä,
 Mên äkängmân, sēn boläsän cigärim!

1985 Bu yētimlik bizni qıldı sârgärdân,
 Mēhnät qilib tilâb yēymiz parçä nân,
 Zâtımız äyläsäm mên sēngä bāyân,
 Âtämizning âti Küntuğmiş pālvân.

Yētimlik qaytârdi, botām, ra'yingni,
 1990 Dormän dēydi ünib-ösgän cāyingni,
 İkkâvimiz bir âtäning bālâsi,
 Küntuğmiş pālvân dēr qıblägâyingni ...

Sēn şorlini suvdä bālıq yutgändir,
 Mên şorlini bōri âlib kētgändir.
 1995 Şundäy bop äyirilgän ikkâvginämiz,
 Ğam bilân sârgaygän güldäy tănämiz,
 İkkâvimiz sût ēmişgän şırxorä,

Şu bəbaxt Xəlbəkə bizning ənəmiz.

2000 Məhining köz yaşı rəvənə bolib,
 Əkəm dəb, aqlıdan bəğanə bolib,
 Çinqırır zər yığlab turdi cəyidən,
 Gürkinin başıdan pərvənə bolib.

2005 Bu sözni Gürkibəy Məhigə aytdı,
 Xəlbəkə xətasız bərin eşitdi,
 Bələlərinin bu sözünü eşitib,
 Quvəngəndən bəbaxt özindən kətdi.

2010 Ələm tərtib bəndi-boğnin boşladı,
 Və həsrətə, humar kəzni yaşladı,
 Bu sözlərin bərin eşitib,
 Və bələm, dəb təmdən özin təşlədi.

Söz eşiting süxanvərinin sözindən,
 Yaş quyilib ikki qərə közindən,
 Və bələm, dəb təmdən özin təşlədi,
 Bələm, dedi şorli, kətdi özindən...

2015 Səvdə tüşdi bələlərinin başığa,
 Yəqasi həl közdən əqqan yaşığa,
 İkki bələ zər yığlaşıb, ənə dəb,
 Çəpib bərdi Xəlbəkənin qəşigə.

2020 İskələydi, közin yaşın tiyməydi,
 Bələlərin qımirlərgə qoyməydi,
 İkkəvini bəsib əpti təşigə,
 İkki bələ diydərigə toyməydi.

— Bir bağçädä âlmä êkän, nâr êkän,
 Äyrlgänlär bir körmâqqa zâr êkän,
 2025 Êndi ölsäm, âlämdä yoq ärmânim,
 Ölmäy tirik körär künim bâr êkän...

Xâlbekä âyim bâläläri bilän tâpişdi. Aytdi: — Ê gödäklärim! Sizlär cüdä
 yâş êdinglär, müräbbiyläring yoq êdi, öldi demâqqa tilim barmäs êdi. Xayâlim
 bilän tirik qılär êdim. Êndi mêngä bâlä qayâqdä déb ümidimni üzgän êdim. Ming-
 2030 ming şükür, tirik bâr êkânsız, — déb bâläläriñing başidän ötgänini sorâb turibdi:

Kârvân meni âlib qâçgändä, qâlding,
 Êli yoq, âvqat yoq, çöllärdä qâlding,
 Nè âzâblär çekkândirsız, bâllärim,
 Mëndän, qâlib, qaysi êllärgä bârding?

2035 Közlärim tört boldi, qozim, yolingdä,
 Duşmânlär urârdi ongi-solingdä.
 Êmäklägän yâş bâlä êding ikkâving,
 Qayêrlärdä yurding, kimning qolindä?

2040 Öläp déb oylägän êdim, haqıqat,
 Äyrlib, tänimdä qâlmâdi tâqat,
 Êsân kördim, siz vâyägä yêtkänçä,
 Kim qıldı ikkâving bunçä târbiyât?

Bâlälär başidän ötgänini, eşitgänini ênäsigä birä-bir aytib bərişdi. Xâlbekä
 süyünib, bâläläri bilän âğız-burun öpişib, xumâri târqaşib, gäpläşib otirişdi.

2045 — Âtängning ölik-tirigidän xabâr tâpârmiz, tirik bolsä diydâr körişârmiz,
 ägär çöllärdä ölib kêtgän bolsä — “ât ornini tây bâsar”, dëgän gâp bâr, êndigi
 qolqanâtim sizlär, — dëdi Xâlbekä.

“Âgzi küygän âşni püfläb içädi”, dëgän êkän, Xâlbekäni vähimä bâsdi,
 qorqdi. Xâlbekäning xayâlidä, birâv qarâb, tingläb turgändäy, bulärning

2050 tanışganini bilgändäy, ertä bilän pādşagä bārib aytgändäy, yāngi bolgān pādşā hām zulm qilib, bulārni dārgä tārtgändäy bolā bērdi.

Şundä Xālbēkā bēçārä bālälärigä aytdi: — Sizlārdān könglim cāy boldi, Zāngäri qursin. Bu yurtning pādşasi, ämäldārläri ätäläringgä zulm qıldı, sizlārgä hām zulm qıladi. Mēni dēsānglār, tāng ätmäy kētinglār, birāv körmäsin, bilmäsin!
2055 — dēdi.

— Eşitinglār, bālām, ēnāng dārdini,
İzlānglār ätāngning Dormān yurtini,
Tāng ätmäy çıqınglār Zāngār şähridān,
Ėgārlāb mininglār äkām ätini.

2060 Hār tārāfgä bēdāv ātni çāpinglār,
Dormān bārib ätāng dostin tāpinglār,
Qırq cöräsi bilän Zāngärgä kēlib,
Ėnāngni bu yērdān ālib kētinglār.

İlgār qıp, fārzāndim, Dormān bārsānglār,
2065 Āppāqāy ämmāngni tāpib ālsānglār,
Ėnāng xursānd bolār, qoziçāqlārim,
Mēni ālib kētmāq üçün kēlsānglār.

Xālbēkā āyim şāhānā sārpalārni ālib kēlib, qıp-qızıl kiyimlārgä bālälärini orāb taşlādi. Yāv-yärāğ, yol xarcisigä dāvür ālib kēlib bērdi. Bālälärning özläri
2070 bāqıb yātgan ikki ātning ēgār, yügān, pūştān, dāvürigä dāvür bērdi. İkki bālā ātlärini ēgällāb, üstigä minib, ēnäsidadn fātiha sorāb turdi.

Xālbēkā bālälärigä qarāb bir söz dēdi:

Bālām, aytgān nāsihätim unutmä,
Äldingdān kim çıqsä, sālāmsiz ötmä,
2075 Bir ġaribni körsāng zinhār āğritmä!
Nāsihätim qabul qılgin, Māhicān,

Zinhâr mænmänlikning yolini tutmä...

2080 Tång atmäy Zängärdän çıqıb kêtärsän,
Suvsiz çöldä âtingni oynätärsän,
İkâvgingäng yol târtsänglär, gödäklär,
Säbil qalgur Zärçämängä yetärsän.

2085 Şahlärgä qurilgän nuqrädän cây bâr,
Hâr kim küysä şundä âh bilän vây bâr,
Şu yerdä bizlärgä bolgän qıyâmât,
İkki yâqdä ikki kättä sârây bâr.

Âtdän tüşib ikkâving dâd êtinglär,
Âtäm déb yıglâşib färyâd êtinglär,
Ölgän bolsä, şundä bolür mâzâri,
Tuğ kötärib, bëlgi qilib kêtینگlär.

2090 Bälälär ênäsidadän cävâb âlib, êrtä sähâr şähärning dârvâzäsidadän çıqıb
cönädi. İkkâvi külişib, oynâşib, kättä yoldä şerdây hayqırıp, yolbârsdây çirpinib,
qâplândây yüräklänib, Rüstämdây häybât qilib kêtä bërdi. Sâkkiz kün yol yürüb
Âlâtâqqa yetdi. Mâhibây qaräsä, ming bir, ikki ming bir, üç ming bir, tört ming bir
— on mingçä yılqı yâyilib yüribdi. Buvrâxân pâdşâning yılqısı Âlâtâgdä yürär èdi.
2095 Qançä qulni xâtin, bälä-çaqasi bilän “şu yılqılärgä qaräysän” déb otqızib qoygän
èdi.

Şu qullärgä ikki âmäldâr sârdâr-kättä èdi.

İkki âmäldâr qımızni içib, käyf qilib, mäst bolib, kökälämdä ağnâb yâtib
èdi, şu bälälär yılqılärning üstidän bârib qâldi. Mâhibây yılqılärni körib,
2100 “Kördingmi?” déb, Gürkibâygä bir söz aytdi, Gürkibây Mâhining ra'yini qaytârib
bir söz aytdi:

Mâhibây:

Mirişkârlär çıqar âydin köllärgä,
Bâtirlär yügürär yasâvli yâvgä,

2105 Şu yıldıñdān häydäb kêtsäk, Gürkibây,
Kim çıqsä bërämiz Dormändä sävğa.

Gürkibây:

Här täräfgä sälmä, Mâhi, közingni,
Mëngä aytmä tuzsız, yâmân sözingni,
2110 Bu yerdä egäsiz yâtgân mâl bârmi?
Bir iş qilib kâytmägin özingni!

Mâhibây Gürkibâyning sözigä qulâq sälmäy, şoxlik qilib, bir top yılqını
âldigä sälib häydäb yürä bërdi. Şundä qullär qarşıb: — Ê, hä vâhâ... oho! Hâzil
qılmä, hâv bälä! Nâbüd boläsän! — deyişä yâtibdi. Mâhibây yılqılärni häydäb
2115 çinqırıp yürä bërdi. Şundä ikki ämäldâr ätlärgä minib, qorıqlärini qollärigä âlib,
“Mâlني qayâqqa âlib bäräsän?! déb çinqırıp, âğzigä këlğanini aytib sökib
këlâyâtibdi.

Yürgän yolim botäközli cönägär,
Näyzä tēgsä âq bädändän qân âqar,
2120 Yılqım sēmiz qārä tērli bolmäsın,
Mällärni câyigä qoygin, bächçağar!

Yığlätib çäşmängni giryân äylärmän,
Älämni başinggä zindân äylärmän,
Mällärni câyigä qoygin, bächçağar!
2125 Yëtib âp yēr bilân yäksân äylärmän!

Ëndi sēngä yürmâqlikkä yol qaydä,
Bärmâqqa pânâh bop turär èl qaydä,
Kēsärmän, hārâmi, tândân başingni,
Toxtä oğri, sēngä tēkin mâl qaydä!

2130 Mâhibây qaräsä, ikki ämäldâr sökib këlâyâtibdi. Mâhibây aytdi: — Ê nâkäs, mâl häydägän âdâm sêngä bërâydi-dä! “Özingni êr bilsäng, birâvni şer bil”, dëgän êkän. Sëndän qorqdikmi? Biz häm sëndây zorni izläb yürgän, kël! — dëb turibdi.

2135 Êndi köring, bälälär mäydân başlädi,
Täräf keldi dëdi, vaqtin xuşlädi.
Çırqırab, varqırab ikki ämäldâr,
Bälälärning boynigä qorıq taşlädi...

2140 Êndi köring, bälälär “oyin” başlädi,
Mäydân boldi dëdi, vaqtin xuşlädi.
Bir yulquvdä târtib âlib qolidän,
Qorıgını öz boynigä taşlädi.,

2145 Ärmân bilän bilmägänin bildirdi,
Zorlik qilib için gâmgä toldirdi,
Qorıq bilän yıqıb âtdän ağdärib,
Ämäldârning âgzin qumgä toldirdi,

“Täläbgâring këlä bër!” dëb, ikkâvi yılqılärni quvib, âldigä sâlib häydây kêtidi. Häydâv körmägän xâm yılqılär têrläb, çärçäb qâldi. Şundä bir kölning läbigä bärüb qâldilär. Mâhibây aytdi: — Ê Gürkibây, çärçädik-kü, şu yêrdä yâtib, bir dämimizni âlib ötib kêtsäk nimä qılädi?

2150 Gürkibây häm : — Xayr, — dëdi. Şundä ikkâvi yılqılärni ârqagä qaytärüb, âtdän tüşdi. “Âtimiz tepsinib, çivinläb, çängitib bizni uxlätmäs, dëb âtlärni uzâqqa bâylädi. İkkâvi häm kiyimlärini yëçib, çâpânlärini üstlärigä âyqârä yâpinib yâtdi, başini qoygândän târrädây bolib, qattıq uxläb qâldi. Bulärni uyqudä qoying, êndi gâpni başqa yêrdän eşiting.

2155 Bir yılqıbâqar këlib: “Dâd, yılqıgä oğri tégdi”, dëb bolgän sözlärni pädşägä aytib arz qilib ëdi. Şundä pädşâ: “Şu oğrilärni tâpäsän-dä këläsän!” dëb lâşkär cönätib yubârdi. Lâşkär köçäning yüzi bilän, bälälärning izi bilän kēçä-kündüz yol

tartib, kölgä kəlib qarəsä, bälälär uxləb yătıbdı. Ləşkär täppä-täppä ätdän taşlāb, ikki bäläning uyqudā qolini mähkäm bāylāb, ikkāvining başıgā qamçı yāğdırdı.

2160 Şundä, Māhibāy qamçı yāğıb turgānini özi nāzār-tüzār qılmāy, ākəsi
Gürkibāyning qamçı yəgānigā içi açıb, — Məning yāmānligim üçün sən tayāq
yəding, — dəb Gürkibāy ākəsiğā qarāb bir söz dēdi:

2165 Gürkibāy, ālmādim sēning tilingni,
 Ättāngä, körmādim Dormān əlimni,
 Uyqudā bağlādi nāzik qolimni,
 Məning üçün sən hām körding ölimni.

2170 Gürki sēning aytgān tiling ālmādim,
 Cāzā bundāy əkän, ävväl bilmādim,
 Nāsihāting əslā bāvār qılmādim,
 Qılıçlāşıb, māydān içrā ölmādim.

 Bāndi boldim ärmān bilān duşmāngä,
 İçim toldi qayğu bilān ärmāngä,
 Märd bolib kirmādim, qaytäy, māydāngä,
 Kāsāfātim tēgdi, Gürkibāy, sēngä.

2175 Bulār tüşgān köp duşmānning qoligä,
 Piyādālāb sālđı suvsız çoligä,
 Sättä zālim rāhm äylāmāy bāllārgä,
 Bāndi qıp häydādi Zāngār əligä.

2180 Qamçı bilān sālādi,
 Bāllār cānin ālādi,
 Tēz yūrgin, dəb āmāldār,
 Qattıq zulm qılādi.

İkki bälä çöllärdä

2185 Åtning yolin âlädi,
 Hây ättäng, dëb Mâhibây,
 Köp häm ärmân qılâdi.

 Âlhä yürdi, âl yürdi,
 Âzginä êmäs, mol yürdi.
 2190 Âyâqläri tëshilib,
 Äyni on kün yol yürdi.

 Qoli bağli, zâr yıǵläşib bälälär,
 Bändi bolib bârdi Zängär şährigä.

Şundä bulärning këlâyâtgäni Zängär şährigä âvâzä boldi, “Yängi bolgän pädşäning şu bändisini toxtovsiz dârgä tärtädi, dëb âvâzä bolib, yaxşı-yâmân,
 2195 xırdü-kälân, qızü-cüvân köçä-köylärdä tämlärning üstigä çıqıb, bu ikkâvini körib:
 “Hây ättäng, dünyâsi qursin, şundây yaş bälälär ölib kêtädi. Çıqmäsäk bolär êkân,
 çıqıb älämimiz ziyädä boldi”, dëb, ârqaşidän êrgäşä bërdilär. Êndi yängi bolgän pädşädän eşiting.

Küntuǵmiş ârkâni dävlat — vâzir-vüzärâ, qâzi-füzälâ, müfti-ülâmâ,
 2200 mährâm, yasâvul, ökäç, şıǵâvul. Cämii sipâhiläri bilân otirib êdi. İkkitâ bäläni âlib
 bârdi. Küntuǵmiş bälälärni körgändän mähri tâblâb, âtâlik mähri qaynâb, üvüz êti
 uv bolib, tolâ bädäni suv bolib, köngli buzilib, közining yaşı tizilib: “Kël-ê, bu
 bälälärni âǵzigä bir luqmâ sâlây, ägär bizlär qılǵänimiz yoq dësä, âzâd qılây, bu
 bälälärni öldirişgä kişining közi qıymâydi”, dëb, ikki bäläsigä qarâb bir söz dëdi:

2205 Yürgän yèring bäländmidi, pästmidi?
 Köp âdâm bändi qıp sêngä qasdmidi?
 Âqsuvdän nè dëb häydäding yılqımni?
 Häydäģäning yâlgânmid, râstmidi?

 Qızil gül âçilär ğunçädän-ğunçä,
 2210 Tâqatim yoq taǵı gül âçilğünçä,

Råstdä dësäm ikkåvginäng yâş bälä,
 Yâlgız dësäm, bundä şâhid bir nêçä,
 Häydägäning yâlgånmidi, råstmidi?

2215 Yâş bälälär, könglingni şad äyläyin,
 Bu fâni dünyädän färyad äyläyin.
 Råstin aytsäng, bälälär, âzad äyläyin,
 Häydägäning yâlgånmidi, råstmidi?

Bälälär pādşāning bu sözini eşitib: münkir kelsä, âzad bolär êkän, lèkin
 mærdlik qoldän ketädi, — dëb Māhibây: — Ê pādşāyim, mærdlär ölāmān dëb
 2220 sözidän qaytmæbdi, — dëb âtäsigä qaräb bir söz dëdi:

Ölāmān dëb, mærd qavlidän tåyāmä!
 Yoqçilik cömærdning közin oyamä.
 Âqsuvdän yılqıngni özim häydädim,
 Qolingdän këlğanini qılgin, ayamä!

2225 Şu bälälärni häydäb bârgän ämældârlär birdän çuvläb arz qıldı: — Taqsir
 pādşāyim, bundäy boyni yogån bälä yërning yüzidä yoq, taqsir, on kündän bəri
 häydäb këlâyâtibmiz, ertädän kèçgä dāvür bizlär bilän orlaşib këlädi, ör yağini
 bizlærgä bërmay këlâyâtibdi. Bundäy boyni yogån bäläning boynini pādşā êgär dëb
 âlib kældik.

2230 Şundä pādşā häyrân bolib nimä dërini bilmäy qâldi. “Oğriligi anıq” dëb
 eşitgändän kèyin ävväldän hükm bolgän êdi, cälläd-mirgazäblär urib-sökib dârgä
 qaräb âlib këtä bërdi. Şundä, Xâlbekä beçärä häm äyällär bilän dârning âldidägi
 tāmning üstigä çıqqan êkän, şundäy tikilib qaräsä, ikki bäläsini cälläd-mirgazäblär
 âlib këlâyâtibdi. Bälälärini tånib, içi otdäy yānib, çirqıräb, tām dän özini taşlädi.

2235 Şundä Xâlbekä cällädlærgä êlärib, bir söz aytâyâtibdi:

Sizlærgä buyurib Zängärning şâhı,
 Kökkä çıkqar mëndäy küygänning âhı,

Rähm äylä, gödäkni urmä, cällädlär.
Qançä edi bälälärimning günâhi!?

2240 Ärmän bilän bilmägänim bildirding,
Xancär çekib qārā bağrim tildirding,
Arzimä qulâq sâl, cällâd mirğazäb,
Bälälärimni âzâd qıl, mēni öldiring!

Xâlbekining aqli şaşib qâlgän edi. Cällâdlärdän köp tayâq yēb, nimä dērini
2245 bilmäy, dârni körgändän, enä emäsmi, cāni çıqıb qorqıb, hä dērgä hâli, yürärgä
mâcâli bolmäy, dârgä qaräb bir söz dēdi:

Uzâqdä bällärning mänzil-diyâri,
Zâr yıgläydi enäsi-içküyâri.
Haqıqat izlägän sēngä âsildi,
2250 Birdän yıqılâ kör, zâlimning dâri!

Dormän bällärning mänzili-câyi,
Kökkä çıkar mēndäy küygänning âhı.
Birdän yıqılâ kör, dârning âğâçi,
Qançä edi bälälärimning günâhi?!

2255 Enäsining bu sözlärigä Gürkibâyning yüräk-bağri ezilib, enäsigä qaräb: —
È şorli, qısmäti qattıq enäm, bu dünyâgä kēlib birâr şâd bolmäy yıgläb ötgän
enäm, bu âğâçning qolidän nimä kēlädi! — dēdi.

Gürkibây qaräsä, cällâdlär Mâhining başidä, Mâhini öldirmâqçı
bolâyâtıbdı. Şundä enäsigä aytâyâtgän sözini qoyıb, cällâdlärgä aytdı: — O
2260 cällâdlär! Ävväl mēni öldiringlär. Mēning âldimdä Mâhi ölmäsin, mēning közim
körmäsin! Mēning yaşım kättä, yol mēniki! — dēb cällâdlärgä qaräb bir söz dēdi:

Bu yētimlik mēni qıldı särgärdän,
Väyrân boldı, qaytäy, mänzil hām mâkân,

2265 Mëndän burun märd Mâhini öldirmä,
Yolim uluğ, mèning yâşım kättäkân!

Zâlim cällâd, bilmägänim bildirgin,
Yığlätmä Mâhini, oynäb-küldirgin,
Mèni öldir, Mâhini qoy, cällâdlär!
Yâşım uluğ, ävväl mèni öldirgin!

2270 Cällâdlär: — Yâşi kättä bolsä, ävväl şuni öldiräyik, — dèdi. Şundä Mâhi
zâr yıgläb: — Èy cällâdlär! Günâhni mèn qılgänmän, Gürkibây mèni şunçä
qaytârdi, aytgänini qılmädim. Gürkining günâhi yoq, mèni öldiringlär, Gürkini
âzâd qilinglär, mèn Gürkining qanıgä zâmin bolmäyin! — dèb cällâdlärgä qaräb
bir söz dèdi:

2275 Qânlär âqsin mèning ikki közimdän,
Yängilmädim äslä aytgän sözimdän.
Bu işdä Gürkining yoqdir günâhi,
Qançä günâh bolsä yâlgız özimdän!

2280 Bèklärning bèlindä âlmäs qıyâğı,
Gam bilän sârgaygän güldäy siyâğı,
Küntuğmişning üyi säbil qâlmäsin,
Qurimäsin pâlvân âtäm tuyâğı!

2285 Èndi köring, pâlvân közin yâşlädi,
Quvângändän yâqasını uşlädi,
Vâ bäläm dèb, mäyiblärdäy ingränib,
Küntuğmiş taxtidän özin taşlädi.

Küntuğmiş taxtidän tüşib, aqlidän adäşib, nimä qılärini bilmäy şaşib
därning ästigä kèlsä, tāmāşäbin ziç top bolib turibdi, yol bèrmäydi.

2290 Ädämlär, “pādşā keldi”, dēgānigä cällädlär şaşib, “Şu vaqtgä dāvür
 öldirmäbsän”, dēb bizlärni öldirädi”, dēb, Mähibâygä piçaq sâlmâqqa şaşib,
 boynidän ärqân bilän kürmäk bāylāb, mirgazäblär “Tärt!” dēb yubardı. Tärtib
 yubardı. Küntuğmiş pālvān çapib kēlib, Mähibâyni süyāb, cällädlärgä: İpni qoyib
 yubâr! — dēdi. Cällädlär ipni qoyib yubardı. Mähining dāmi tutilib, dāmi içigä
 tüşib qāldi. Küntuğmiş Mähini kökrägigä ālib: — Şāmālñi açinglär! — dēb hār
 2295 közidän yētmiş qaträ yāşini tōkib, qaddi bükilib, Mähining bētigä tikilib turibdi.
 Gürkibây hām ükäsining āldigä bārib: “Vây, ükämñän āyrıldım”, dēb yıglāb
 turgān mähäldä Xālbēkā şorli hām “Vây, bālām”, dēb qaräsä, Küntuğmiş pālvān
 Mähini kökrägigä ālib, kōtārib yıglāb turibdi. Şundä, Xālbēkā āyim ērini qarğab:
 — Pādşā bolmäy boluvsiz qālgūr,—dēb ērini muştlāb qāldi. Xālbēkā bēçārä bilsä,
 2300 Zāngärgä yāngi bolgān pādşā Küntuğmiş pālvān ēkän.

Şu turgān xalāyıq bildi: Şu Küntuğmiş pālvān ēkän, oğri bolib qolgä tüşgān
 bālälär — qumda qālgān oşā gödäklär ēkän. Ärkāni dāvlāt, Xālmōmin baş bolib
 kēlib, Mähibâyni süyāb kōtārib, ärkä ālib çıqib kētdilär. Bir sâätdän keyin,
 Mähibây özigä keldi. Xālbēkā bēçārä Mähini bağrigä bāsdi.

2305 Ėndi, turgān kättä kiçiklär, pādşāning āldidä turgān kişilär Küntuğmiş bilän
 qaytā başdän kōrişib, ıxlās-e'tıqādi ziyādä bolib, Gürkibây bilän Mähibâyni izzät-
 hürmät qilib, qaytā başdän mübārākbād qıldilär.

Zāngärning kättä-kiçiklärini yığib turgān vaqtidä, ärkāni dāvlāt turib arz
 qıldı: — Buvrāxān Äzbärxocāni zindāngä taşlāgān ēdi, zindāndä yātibdi,
 2310 fārmāyışlari nimä?

Küntuğmiş: — Ālib çıqinglär! — dēb buyurdi. Äzbärxocāni zindāndän ālib
 çıqdilär. Küntuğmiş ikki oğligä buyurdi: — Öçläringni ālinglär, mēn qāşigä
 bārmāymän, yüzini kōrmāymän.

Şundä Mähibây bilän Gürkibây qollärigä xancärni ālib, Äldärxocāning
 2315 qāşigä bārdi. Aytdi: — Ėy ātāmning “dosti”! Bizlärni taniysänmi?! Bizlär
 Zärçämānning çolidä emäklāb yıglāb qālgān bālälär bolāmiz. Sēning qılgān
 “yaxşiligingni” qaytārmāqçı bolib kēldik! — dēb ikki bālā Äldärxocāni bāsib āldi.
 Äldärxocā hökizdäy baqırıp-bōkirib, itdäy bolib ölibdi.

Küntuğmiş ēlgä toy bērib, toy tāmām bolädigān kuni cāmii ärkāni dāvlātñi
 2320 yığib, Xālmōminni Zāngärgä pādşā qıldı.

Èndi Küntuğmiş pālvān Dormān èligä bārmāqçı bolib, yol cābdugını täyyārlādi. İkki bālāsi, qāşidā Xālbēkā yāri bilān, qançā xızmatkār, kānizāklāri bilān cōnādi. Şundā Xālmōmin Zāngārning uluğ ākābirlāri bilān on künlik yèrgä birgä kēlib, Küntuğmiş pālvān bilān xoşlāşib, singlisi Xālbēkā bilān xoşlāşib, 2325 ciyānlāri bilān kōrişib, yığlāşib, Zāngārgä qaytdi.

Küntuğmiş āmān-ēsān, sihāt-sālāmāt yurtigä bārib, singlisi Āppāqāy bilān, qavmü qarindāşlāri bilān, özining yāru-cōrālāri bilān kōrişdi. Xālbēkā yāri, ikki fārzāndi bilān taniştirdi. Küntuğmiş Dormān èligä toy bērib, murād-maqsādigä yētdi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNDEKS SIRASI, SÖZLÜK VE İNDEKS

1. İNDEKS SIRASI

İSİM

1. TEKLİK

1.1. Yalın Teklik Halleri

1.1.1. Nominatif

« + edatlar [+çi, +(y)ă, +kü, +gină, +dăy] + soru

« + yardımcı fiiller [âç-, âl-, âliş-, ât-, bër-, bol-, boşlă-, il-,
kêl-, kêtir-, qâl-, qaynă-, qıl-, qur-, ôt-, sâl-, sor-, târqaş-, tâşlă-, tâblă-,
târt-, tæg-, tol-, tur-, ur-, yè-, yèt-, yür-]

1.1.2. Genitif

[+ning] + soru

1.1.3. Akkuzatif

[+ni] + soru

1.1.4. Datif

[+gă, +kă, +qa] + soru

1.1.5. Lokatif

[+dă] + soru

1.1.6. Ablatif

[+dăn] + soru

1.1.7. Instrumental

[bilăn] + soru

1.1.8. Eşitlik

[+çă] + soru

1.2. İyelik Şekilleri

Teklik	1. şahış +(i)m	Nominatif
		Genitif
		Akkuzatif
		Datif

		Lokatif	+ soru
		Ablatif	
		İnstrumental	
		Eşitlik	
	2. şahıs +(i)ng	Nom. ve diğer haller	+ soru
	3. şahıs +(s)i	Nom. ve diğer haller	+ soru
Çokluk	1. şahıs +(i)miz	Nom. ve diğer haller	+ soru
	2. şahıs +(i)ngiz	Nom. ve diğer haller	+ soru
	3. şahıs +lâri	Nom. ve diğer haller	+ soru

2. ÇOKLUK

2.1. Yalın Çokluk Halleri :

Nominatif ve diğer haller	+ soru

2.2. İyelik Şekilleri (Çokluk isimlerin)

Teklik	1. şahıs	Nom. ve diğer haller	+ soru
	2. şahıs	Nom. ve diğer haller	+ soru
	3. şahıs	Nom. ve diğer haller	+ soru
Çokluk	1. şahıs	Nom. ve diğer haller	+ soru
	2. şahıs	Nom. ve diğer haller	+ soru
	3. şahıs	Nom. ve diğer haller	+ soru

3. GEÇİCİ EKİLİ İSİM ŞEKİLLERİ

[+âv	
+çä	
+çi	
+dâ	
+gä, +qa	
+li	
+lik, +lıq	
+mân	
+râq	
+siz]	+ soru

(Bu eklerle yapılan kalıcı isimler alfabetik sırada verilmiştir.)

FİİL

1. OLUMLU FİİL ÇEKİMİ

1.1. Basit Kipler :

1.1.1. Geniş Zaman (-är)

Teklik	1. şahıs	-ärmän	+ soru
	2. şahıs	-ärsän	
	3. şahıs	-är	
Çokluk	1. şahıs	-ärmiz	+ soru
	2. şahıs	-ärsiz	
	3. şahıs	-ärlär	

1.1.2. Şimdiki Zaman (-ä/-y)

Teklik	1. şahıs	-ämän	+ soru
	2. şahıs	-äsän	
	3. şahıs	-ädi	
Çokluk	1. şahıs	-ämiz	+ soru
	2. şahıs	-äsiz	
	3. şahıs	-ädilär	

(Bu kip geniş zaman ve yerine göre gelecek zaman anlamını da verir.)

(-yäp)

Teklik	1. şahıs	-yäpmän	+ soru
	2. şahıs	-yäpsän	
	3. şahıs	-yäpti	
Çokluk	1. şahıs	-yäpmiz	+ soru
	2. şahıs	-yäpsiz	
	3. şahıs	-yäpti(lär)	

(-mâqdä)

Teklik	1. şahıs	-mâqdämän	+ soru
	2. şahıs	-mâqdäsän	
	3. şahıs	-mâqdä	
Çokluk	1. şahıs	-mâqdämiz	+ soru
	2. şahıs	-mâqdäsiz	

	3. şahıs -mâqdâ(lär)	
	[-(ä)yâtir]	
Teklik	1. şahıs -(ä)yâtirmän	+ soru
	2. şahıs -(ä)yâtirsän	
	3. şahıs -(ä)yâtir	
Çokluk	1. şahıs -(ä)yâtirmiz	+ soru
	2. şahıs -(ä)yâtirsiz	
	3. şahıs -(ä)yâtir(lär)	

1.1.3. Geçmiş Zaman (-gän)

Teklik	1. şahıs -gänmän	+ soru
	2. şahıs -gänsän	
	3. şahıs -gän	
Çokluk	1. şahıs -gänmiz	+ soru
	2. şahıs -gänsiz	
	3. şahıs -gän(lär)	

(-mış, -miş)

Teklik	1. şahıs -mışmän	+ soru
	2. şahıs -mışsän	
	3. şahıs -mış(dir)	
Çokluk	1. şahıs -mışmiz	+ soru
	2. şahıs -mışsiz	
	3. şahıs -mış(lär)	

[-(i)b]

Teklik	1. şahıs -(i)bmän	+ soru
	2. şahıs -(i)bsän	
	3. şahıs -(i)bdi	
Çokluk	1. şahıs -(i)bmiz	+ soru
	2. şahıs -(i)bsiz	
	3. şahıs -(i)bdi(lär)	

(-di)

Teklik	1. şahıs -dim	+ soru
	2. şahıs -ding	

	3. şahıs -di	
Çokluk	1. şahıs -dik	+ soru
	2. şahıs -dingiz	
	3. şahıs -di(lär)	

1.1.4. Gelecek Zaman (-ädigän/-ydidän)

Teklik	1. şahıs -ädigänmän	+ soru
	2. şahıs -ädigänsän	
	3. şahıs -ädigän	
Çokluk	1. şahıs -ädigänmiz	+ soru
	2. şahıs -ädigänsiz	
	3. şahıs -ädigän(lär)	

1.1.5. Emir Kipi (Her şahıs için ayrı ek vardır.)

Teklik	1. şahıs -(ä)y/-(ä)yin	+ soru
	2. şahıs -gin/eksiz	
	3. şahıs -sin	
Çokluk	1. şahıs -(ä)ylik	+ soru
	2. şahıs -ng/-ngiz/-nglär/-ngizlär	
	3. şahıs -sinlär	

1.1.6. Şart Kipi (-sä)

Teklik	1. şahıs -säm	+ soru
	2. şahıs -sän	
	3. şahıs -sä	
Çokluk	1. şahıs -säk	+ soru
	2. şahıs -sängiz	
	3. şahıs -sälär	

1.1.7. İstek Kipi (-mâqçi)

Teklik	1. şahıs -mâqçimän	+ soru
	2. şahıs -mâqçisän	
	3. şahıs -mâqçi	
Çokluk	1. şahıs -mâqçimiz	+ soru
	2. şahıs -mâqçisiz	

	3. şahıs -mâqçı(lär)	
	(-gäy)	
Teklik	1. şahıs -gäymän	+ soru
	2. şahıs -gäysän	
	3. şahıs -gäy	
Çokluk	1. şahıs -gäymiz	+ soru
	2. şahıs -gäysiz	
	3. şahıs -gäy(lär)	

1.1.8. Gereklilik Kipi (-sä këräk)

Teklik	1. şahıs -säm këräk	+ soru
	2. şahıs -säng këräk	
	3. şahıs -sä këräk	
Çokluk	1. şahıs -säk këräk	+ soru
	2. şahıs -sängiz këräk	
	3. şahıs -sälär këräk	

(-mâq këräk)

Teklik	1. şahıs -mâqim këräk	+ soru
	2. şahıs -mâqing këräk	
	3. şahıs -mâqi këräk	
Çokluk	1. şahıs -mâqimiz këräk	+ soru
	2. şahıs -mâqingiz këräk	
	3. şahıs -mâqläri këräk	

1.2. Basit Gerundiumlar

[-ä/-y,	
-b (-bän)	
-mäy (-mäyin)	
-gäç (-käç, -qaç)	
-gäni (-käni, -qani),	
-günçä (-künçä, -qunçä)]	+ soru

C) Basit Partisipler

1) Asıl Partisipler

[-miş	
-gän (-kän, -qan)	
-är, -mäs	

-(ä) yâtgân

-ädigân, -ydidgân]

+ soru

2. OLUMSUZ FİİL ÇEKİMİ

2.1. Basit Kipler

2.1.1. Geniş Zaman (-mäs)

+ soru

(Sıralama basit çekimdeki gibi.)

2.1.2. Şimdiki Zaman (-mä-)

+ soru

(Sıralama basit çekimdeki gibi.)

2.1.3. Geçmiş Zaman (-mä-)

+ soru

(Sıralama basit çekimdeki gibi.)

2.1.4. Gelecek Zaman (-mä-)

+ soru

(Sıralama basit çekimdeki gibi.)

2.1.5. Emir Kipi (-mä-)

+ soru

(Sıralama basit çekimdeki gibi.)

2.1.6. Şart Kipi (-mä-)

+ soru

(Sıralama basit çekimdeki gibi.)

2.1.7. İstek Kipi (ëmäs)

+ soru

(Sıralama basit çekimdeki gibi.)

3. BİRLEŞİK FİİL

esas fiil + yardımcı fiiller [-ä/-y + YF/- (i)b + YF]

+ soru

[-ä bër-

-ä yâz-

ä/-y âl-

-ä/-y bâşlä-

-ä/-y bër-

ä/-y bil-

-ä/-y qâl-

-ä/-y qoy-

-ä/-y öt-

-b âl-

-b bâq-

-b bër-

-b bol

-b çıq-

-b kël-

-b kêt-

-b kör-

-b qâl-

-b qarâ-

-b qoy-

-b otir-

-b ôt-

-b täşlä-

-b tur-

-b yât-

-b yêt-

-b yür-

-b yubâr-]

+ soru

4. HAREKET İSİMLERİ [-mâq]

+ soru

2. SÖZLÜK VE İNDEKS

- A -

aççıq : acı, öfke

a. 122

a. èt- 122

a. +ı kël- (aççığı kel-) “gazaba gelmek, öfkelenmek” 307, 918

aççıglän- : öfkelenmek

a. -mäy 1662, 1666

açi- : acımak

a. -b 2161

adäş- : yanılmak, yolunu kaybetmek

a. -är 1692

a. -gän 425

a. -mä 192

a. -b 1312, 2287

ağdär- : düşürmek, yıkmak, devirmek

a. -b 2144

ağnä- : yuvarlanmak

a. -b 1310, 1313, 2098

axır (< A. āḫır) : son, ya, ki

a. 930, 1335, 1416, 1782

a. +i 32, 1684

aql (< A. 'aql) : akıl, zekā

a. 1696

a. +m 324, 1375

a. +i 424, 2244

a. +in 942, 950

a. +idän 347, 2000, 2284

aldä- : aldatmak

a. -b 608

a. -b - sıldāb 1659

andin : bk. u(l)

anġqillā- : etrafında hiç ağaç olmayan uzun yol

a. -gän 886

anglā- : anlamak

a. -b 53, 673, 856, 1212

anıq : belli, kesin, doğru, net

a. 550, 2230

arâq (<A. a'rāk) : rakı

a. 1073, 1086, 1616

a. +ni 1089

a. +lārdän 1073

arîq : ark, dere

a. +dir 1696

arslan : aslan

a. +däy 374

arz (<A. 'arz) : şikayet; rica

a. qıl- 61, 68, 235, 363, 640, 754, 1965, 2156, 2225, 2308

a. +imä 2242

arzi- hāl (<F. tam. 'arz-ı hāl) : hālın bildirimi

a. +lärini 161

asli-zât (<F. 'aşl-ı zât) : kişinin aslı

a. +imni 728

aya- : acımak, esirgemek

a. -mä 2224

ayıq : ayı

a. +däy 1287

ayir- : ayırmak

a. -b 224

ayqaş- : üst üste yatmak; birbirine sarılıp yatmak

â. -b 1314

ayt- : söylemek, demek

- a. -är 53, 1268
- a. -äsän 1594
- a. -ädi 1718, 1776
- a. -gän 544
- a. -bdi 972
- a. -dim 288
- a. -di 26, 35, 47, 49, 56, 57, 67, 69, 73, 133, 153, 219, 223, 227, 237, 259, 269, 288, 328, 330, 331, 336, 367, 415, 452, 455, 459, 462, 577, 582, 635, 636, 639, 715, 750, 780, 856, 864, 865, 883, 890, 906, 918, 965, 976, 981, 984, 1013, 1035, 1045, 1046, 1047, 1063, 1065, 1067, 1079, 1327, 1503, 1504, 1510, 1565, 1592, 1636, 1688, 1746, 1748, 1752, 1754, 1758, 1760, 1787, 1810, 1812, 1818, 1875, 1879, 1881, 1883, 1886, 1888, 1891, 1893, 1899, 1901, 1904, 1905, 1907, 1954, 2003, 2027, 2052, 2100, 2101, 2130, 2148, 2259, 2315
- a. -diki 192, 1843
- a. -dilär 1060
- a. -gäysän 978
- a. -äyin 695
- a. -äy 1535
- a. ! 635
- a. -gin 158, 161, 1667
- a. -säm 1669
- a. -säng 2216
- a. -sä 39, 42, 130
- a. -b 1382, 1467, 1954, 2116, 2156
- a. -gändä 1668
- a. -gändän 1682
- a. -gän 151, 314, 512, 473, 574, 1134, 1350, 1668, 1841, 2073, 2167, 2276
- a. -gänimdän 1921
- a. -gänini 2272
- a. -gändäy 2050
- a. -gäningni 193
- a. -ålmäymän 1882

- a. -mägän 1014
- a. -mädi 982
- a. -mäyin 1689
- a. -mä! 176, 2109
- a. -mägin 501
- a. -mäsäng 972, 1594
- a. -mägünçä 274
- a. -ä äl- 36, 176
- a. -ä kör- 181, 184, 557
- a. -ä qäl- 1669
- a. -ä yât- 2235, 2259
- a. -b bâr- 1691
- a. -b ber- 2043
- a. -b qoy- 1863
- a. -b sâl- 1865
- a. -b tur- 86, 870, 1728

a'zâ (<A. a'zā) : üye, aza

- a. +sigä 1816

- Ä -

ä : ünlem bildirir

ä. 114

äcäb (<A. aceb) : acaba, şaşılacak şey, hayret

ä. 240, 1357

äcäbâ (<A. a'cebâ) : şüphe ve tereddüt bildiren edat, acaba

ä. 1327, 1746

äcāl (<A. ecel) : ecel, ömrün sonu

ä. 933, 1459

äcāl xānā (<F. b. ecelhāne): ecel yeri

ä. +gä 477

äcdāhā (<F. ejderhā): ejderha

ä. 946, 966

ä. +ning 955, 960

ä. +ni 959, 1097, 1431

ä. +dän 967, 1147

äcdār (<F. ejder) : ejderha

ä. 921

äcdār hā (<F. ejderhā) : ejderha

ä. +ni 921

äcinā (<A. ecinnî) : ecinne, cin

ä. +si 605

äftādā (<F. üftāde) : biçare, düşkün

ä. 898

äft-äncām : dış görünüş

ä. +i 1828

ägār (<F. eger) : eğer, şayet

ä. 289, 336, 367, 370, 732, 852, 859, 921, 922, 926, 968, 1003, 1111, 1271, 1275, 1594, 1719, 1750, 1765, 1790, 1978, 2046, 2203

ä. +dā 970

āhāli (<A. ahālī) : nüfus, halk, ahali

ä. +si 550

āhd (<A. 'ahd) : ant, yemin

ä. +i 1098, 1103

āhvāl (<A. ahvāl) : hal, durum, ahval

ä. +ni 434

ä. +gä 672

ä. +im 914

ä. +ing 832

ākā : ağabey

ä. 109, 1000, 1748, 1754

ä. +m 1810, 2000, 2059

ä. +ng 1812

ä. +ngmān 1688, 1984

ä. +si 2160

ä. +sining 79, 108

ä. +gä 2162

ä. +ngiz 1844, 1845, 1846

ākā-ūkā : ağabey-kardeş

ä. 9

ākābir (<A. ekābir) : önde gelenler

ä. +läri 2323

āksār (<A. ekşer) : ekser, çokluk

ä. +i 52

ālām (<A. elem) : elem, keder, dert

ä. 1210, 1251, 1679, 2007

ä. +dān 1476

ä. +ingni 1819

ä. +imiz 2197

ä. +di 172

ālāmāt (<A. 'alāmet) : işaret, belirti, alamet

ä. 1410

älbättä (<A. elbette) : mutlaka, elbette

ä. 508, 806, 977

Äldarxocä : metinde geçen özel bir isim

ä. 896, 1089, 1090, 1104, 1276, 1332, 1517, 1520, 2318

ä. +ning 1107, 2314

ä. +ni 1271, 1569, 2317

ä. +gä 1094

älhāl (<A. el-ḥāl): şu anda, şimdi

ä. 579, 907

älläyâr- älläyâr : ninni veya şarkı nakaratı

ä. 1940, 1944, 1948, 1952

älvân (<A. elvān): renkler, çeşitler

ä. 807, 809

älvân-älvân (<A. elvān) : rengarenk

ä. 822, 1161, 1178

ä. +gä 1422

ämäldâr (<A. F. b.s. 'amel-dār) : görevli, memur

ä. 2097, 2098, 2115, 2130, 2136, 2181

ä. +ning 2145

ä. +lär 1913, 2225

ä. +lärim 1799

ä. +läri 2053

ämällä- (<A. 'amel + la-) : bir çaresini bulmak

ä. -b 846

ämmä : babanın kız kardeşi, hala

ä. +ngni 2065

ämmâ (<A. ammā) : ama, fakat

ä. 16

äm̄r (<A. emr) : emir, buyruk

ä. +i 550

änä : işte

ä. 867, 1061, 1796

ānçā : birkaç, çok

ä. 1627

āndāk : biraz, azıcık

ä. 1209, 1212

āndāzā (<F. endāze) : oymacılık sanatıyla işlenmiş

ä. 125

āndilik : her şeye hemen inanan, saf, çabuk aldanan

ä. +ini (āndiligini) 1638

ārālāš- : karışmak

ä. -b 1033

āri- : yok olmak

ä. -māy 1450

ārḱ : saray; art,

ä. 1784

ä. +gä (ārkkä) 2303

ä. +dän 1784

ä. +idän 1782

ārḱāni dāvlāt (<F. tam. erḱān-ı devlet): devletin ileri gelenleri

ä. 35, 754, 1563, 1780, 2199, 2302, 2308

ä. +ining 1523

ä. +ni 2319

ä. +gä 31, 650

ä. +idän 1559

ä. +im 751

ārqa : arka

ä. +mdä 629

ārḱān : urgan, halat

ä. 2291

ārmān (<F. ermān) : ukde, gerçekleşmeyen arzu

ä. 182, 578, 613, 699, 938, 956, 1304, 1306, 2142, 2171, 2172, 2186, 2240

ä. +mān 1138, 1547, 1552

ä. +gä 2172

ä. +im 580, 688, 2025

ä. +i 397

ärt- : silmek, kurulamak

ä. -b 266

ärvāh (<A. ervāḥ) : ruh, hayalet

ä. 1790

äsäbādār (<A. 'aşabe + <F. dār) : mabeyn; sarayda vezirlerin ve diğer kişilerin müracaat edecekleri ve padişaha yakın olanların bulunduğu daire

ä. 750

äsāv : saf kan, soylu

ä. 757, 762

ä. +ning 761, 1560

ä. +gä 1612

äslā (<A. ašlā) : asla, hiçbir vakit

ä. 176, 269, 706, 839, 843, 848, 865, 867, 926, 1353, 1684, 1687, 1708, 1713, 1804, 1808, 1960, 2169, 2276

ässälām äläyküm (<A. cüm. es-selāmün-‘ aleyküm): “selamet üzerinize olsun!” anlamına gelen selamlama sözü

ä. 266, 469

ästā (<F. āheste) : yavaş, sakın

ä. 310

ä. +ginä 1929

ästā-ästā : yavaş yavaş

ä. 1056

ätrāf (<A. eṭrāf) : civar, etraf

ä. +gä 779

ä. +dägi 1756

ätrāf-älām (<A. eṭrāf + <A. 'ālem) : etraf, çevre

ä. +gä 852

ättāng : ne yazık!, yazıklar olsun!

ä. 204, 693, 856, 862, 1075, 1299, 1523, 1925, 2185, 2196

ä. +ä 1317, 2164

ävlād (<A. evlād): nesil, sülale, kuşak

ä. +i 1971

ävrä- : oyalamak, kandırmak

ä. -b 630

ävväl (<A. evvel) : önceki, evvel

ä. 143, 321, 643, 1100, 1472, 1800, 1801, 1925, 1939, 2168, 2260, 2269, 2270

ä. +dän 63, 970, 2231

ävvälgi : önceki, evvelki

ä. 14, 450, 473, 670, 817

äyâ (<A. eyā) : seslenme ünlemi, ey, hey

ä. 274, 673

äyâl (<A. 'iyāl) : kadın, bayan

ä. 459, 1013, 1068, 1837

ä. +mi 456

ä. +ning 1838

ä. +ni 1013

ä. +ing 1037

ä. +igä 1805

ä. +lär 2232

äyân (<A. 'ayān) : açık, belli

ä. 1911

äyqalä- : üstüne kapanmak

ä. -b 1833

äylä- : eylemek

ä. -rmän 2122, 2123, 2125

ä. -di 1743

ä. ! 1176, 2238

ä. -yin 382, 398, 405, 2214, 2215, 2216

ä. -ng 1182, 1183, 1185

ä. -nglär 664, 668, 1199

ä. -säm 420, 1600, 1987

ä. -säng 1975, 1976, 1978

ä. -mäy 2177

äylän- : dönmek, dolaşmak

ä. -är 135

ä. -di 1540

ä. -sin 709

ä. -b 784, 1584

äyläntir- : döndürmek

ä. -di 1953

äyni (<A. 'ayni) : aynı, bir, benzer

ä. 2190

äyri- : ayrılmak

ä. -gän 414, 1995, 2024

ä. -dim 1472, 1477, 1822, 2296

ä. -di 1547

ä. -säk 1719, 1754

ä. -b 1229, 1262, 1344, 1357, 2040

ä. -gän 1544

ä. -mäymiz 1719

ä. -b qâl- 1289, 1303

äyriliq : ayrılık

ä. +dän 1556

äyvân (<F. eyvân) : eyvan, kemerli yüksek bina, oturacak yüksek yer, köşk

ä. 1400

ä. +lärini 437

äzâb (<A. 'azâb) : ıstırap, işkence, keder, azap

ä. +lär 2033

äzbârâyi tâhsili ilm (<F. b.i. ezber + <A. taḥşîl + <A. 'ilm) : ilim tahsili için

ä. 1092

Äzbârxocâ : metinde geçen özel bir isim

ä. 896, 908, 965, 982, 984, 1013, 1040, 1044, 1053, 1063, 1067, 1071, 1079,

1083, 1086, 1111, 1277, 1279

ä. +ni 1567, 2309, 2311

ä. +gä 1060

- Å -

âb (<F. āb) : su

â. 1266, 1293

âb-âzıq (<F. āb + <T. azık): yiyecek içecek

â. +i (âbi-âzıq) 1044

âbâd (<F. ābād) : abat, şen, mamur

â. 1353

âbro (<F. tam. āb-ı rûy) : itibar, etki

â. 747

âç : aç, açlık

â. 786, 1175, 1322, 1626

â. +dân 818, 825, 829, 833, 836, 837

â. +dir 1181

âç- : açmak

â. -ärsän 146

â. -di 85, 575

â.! 112, 116

â. -gin 119

â. -inglär 2294

â. -gäysän 82

â. -b 1378, 1895

â. -mänglär 1804

â. -mäsäng 972

â. -b qarä- 1309, 1379

â. -b kör- 74

â. -b yubâr- 152

âçil- : açılmak

â. -är 445, 1485, 2209

â. -di 1715

â. -sin 1819

â. -b 1058, 1720

â. -günçä 446, 2210

â. -gän 1300

â. -mäydi 127

â. -b qâl- 1955

âçlik : açlık

â. +dän 827

âçqa- : acıkmak

â. -b 1275

âçqı- : acıkmak

â. -b 1324, 1328

âdä (<A. edā') : eda, naz

â. bol- "bitmek" 526, 886

âdäm (<A. ādem) : adam

â. 26, 27, 78, 124, 209, 270, 383, 418, 455, 456, 457, 468, 492, 590, 653, 702, 762, 891, 951, 969, 1112, 1206, 1363, 1590, 1636, 1692, 1721, 1724, 1776, 1789, 1874, 1899, 2131, 2206

â. +ning 461, 498, 632, 1064, 1109, 1428, 1727, 1932

â. +ni 1560, 1788

â. +gä 919, 1032, 1033

â. +dän 361

â. +im 1676

â. +ing 1890

â. +i 823, 1773

â. +lär 198, 200, 365, 596, 973, 1725, 1756, 1782, 2289

â. +läri 15, 199, 205, 790, 1268, 1272, 1277, 1325, 1779

âdämzâd (<A. ādem + <F. -zād): insanoğlu

â. +ning 1971

âdât (<A. 'ādet) : adet, gelenek, alışkanlık

â. +ini 816

âfärin (<F. āferîn) : beğenme, aferin, bravo!

â. 348, 951

âfârinbâd (<F. âferîn + <F. bād) : var ola!

â. qıl- “kutlamak, tebrik etmek” 965

âfât (<A. âfet) : afet, büyük felaket; düşman

â. 325

â. +i 1886

âftâb (<F. âf-tâb) : güneş, güneşin ışığı

â. 428, 1226, 1827

â. +ning 767, 987

âftâbroy (<F. âftâb-rûy) : güneşe karşı olan (yer)

â. 984, 986

âğa : ağabey

â. 1734, 1736

â. +m 79

â. +lär 1140

â. +cân “sevgili ağabeyim” 1670, 1745

âğaç : ağaç

â. +ning 2257

â. +i 2253

âğır : ağır, çetin, güç

â. 1461

âğız : ağız

â. 264

â. +ingdän (âgzingdän) 1367

â. +gä (âgzigä) 503, 604, 989, 1337, 1620, 2116, 2203

â. +dän 1811

â. +in (âgzin) 2145

â. +i (âgzi) 1715, 1720, 1955, 2048

â. +idägisi (âgzidägisi) 1341

âğız-burun : ağız burun

â. 2044

â. +i +idän (âgzi-burnidän) 1089

âğrit- : ağrıtmak, incitmek

å. -mä 2075

åh (müşterek, āh): ah! yazık

å. 163, 736, 1117, 1285, 1367, 1474, 1555, 1678, 1967, 2083

å. +ım 1555

å. +ı 2237, 2252

åxır (< A. āhır) : son

å. +ini 1807

åq : kuvvetlendirme edatı

b. 1759

åq : ak, beyaz

å. 1175, 1235, 1791, 1854, 2119

åq- : akmak

å. -är (åqar) 2119

å. -sin 2275

å. -b 65, 1392, 1685

å. -qan 1156, 1246, 2016

å. -mäydigän 810

å. -ä (åqa-åqa) “aka aka, akarak” 1684

å. -b yât- 1696

åqart- : ağartmak

å. -gän 619

åqız- : aktırmak

å. -di 952

å. -ing 609

å. -b 1334

åqsuv : ak, temiz su

å. +dän 2207, 2223

åqşâm : akşam

å. 327, 600, 804, 1282, 1625, 1803, 1878

å. +dän 534

ål : kırmızı

å. 154, 475, 1738

å. kël- 557

ål- : almak

å. -är 1271

å. -ämän 20, 25, 451, 651, 652, 1660

å. -äsän 637

å. -ädi 324, 624, 1006, 1375, 2180, 2184

å. -ämiz 71, 73

å. -ämizi 1617

å. -äsizmi 69

å. åpti (ålibdi) 2021

å. -dim 364, 579, 1399

å. -dimmi 332

å. -di 260, 261, 308, 855, 955, 1043, 1051, 1217, 1318, 1623, 2317

å. -dik 1590

å. -ädigän 1890

å. -äyin 311, 1193

å. -äy 1462

å.! 673, 2187

å. -gin 322, 1886

å. -sin 545

å. -äyik 1711, 1955

å. -äylik 1082

å. -ing 643, 978

å. -inggä 433

å. -inglär 70, 97, 2312

å. -sänglär 2065

å. -sälär 1497

å. åp (alib) 1567, 2125

å. -b 5, 51, 61, 77, 340, 360, 464, 510, 631, 771, 835, 817, 829, 838, 884, 897, 926, 929, 1015, 1091, 1235, 1323, 1326, 1440, 1444, 1482, 1503, 1637, 1697, 1775, 1776, 1791, 1797, 1813, 1849, 1865, 1926, 1928, 2090, 2115, 2140, 2149, 2294, 2298, 2314

- å. -gän 907, 1612, 1725
- å. -gäning 1187
- å. -gändir 1295, 1554
- å. -gänçä 747
- å. -mäs 1705, 2279
- å. -mäsin 36, 37, 120
- å. -mädim 2163, 2167
- å. -mädi 374, 375
- å. -mäymän 788
- å. -mäy 150, 578, 1566
- å. -mäydi 503, 741
- å. -mäy digängä 1688
- å. -äl- 375
- å. -ä bër- 451
- å. -b bår 433, 454, 462, 599, 600, 1158, 1462, 1498, 1572, 1580, 1617, 1753, 1766, 1768, 1784, 1788, 1927, 2116, 2200
- å. -b båraqål- 1757
- å. -b båräyât- 654, 1341
- å. -b çıq- 67, 68, 74, 337, 1115, 1751, 2303, 2311
- å. -b kël- 59, 152, 235, 368, 410, 414, 416, 439, 443, 453, 505, 586, 592, 600, 603, 756, 860, 930, 985, 1031, 1070, 1108, 1112, 1114, 1892, 2068, 2069, 2229
- å. -b këlâyât- 2234
- å. kêt- (åpkêt- : ålip kêt-) 1541
- å. -b kêt- 34, 234, 465, 1045, 1069, 1262, 1340, c1436, 1782, 1784, 1814, 1896, 1994, 2063, 2067, 2232
- å. -b qâç- 1500, 1501, 1618, 1621, 2031
- å. -b qål- 1509
- å. -b qoy- 1166, 1669
- å. -b tur- 1509
- å. -b ur- 259
- å. -b yè- 892, 1634
- å. -b yıqıl- 1831

âlâ: alaca, rengarenk

â. 300, 1252

â. tur- “aşık oyununda aşığın yatay düşmesi” 1638

âl-âl : kırmızı

â. 154, 475, 1738

âlâm (<A. 'âlem) : alem, dünya

â. +ning 970

â. +ni 545, 2123

â. +gä 17, 360,

â. +dä 692, 2025

â. +dän 561, 1088

â. +dir 879

âlâmân : halayık

â. +lärigä 1113

Âlâtâğ : metinde geçen bir yer ismi

â. +gä (Âlâtâqqa) 2093

â. +dä 2094

âlâv : alev, ateş

â. 1588, 1777

â. +däy 282

âlçin : arşın

â. 368, 414

âld : ön, huzur, yan

â. +idä 634, 749, 1339, 2305

â. +idän 652

â. +idägi 1725, 2232

â. +imgä 927, 1929

â. +imdä 2260

âldigä : önüne, huzuruna

â. 191, 193, 227, 242, 335, 376, 453, 561, 607, 634, 659, 820, 1015, 1035, 1050,

1364, 1624, 1848, 1877, 1914, 2113, 2146, 2296

âldin : önce, evvel

â. +i 1865

â. +ingi 1261

â. +ingdän 2074

âldir- : almak

â. -b 783, 1358

âlim (<A. 'alîm) : bilgin, alim

â. 1495, 1498, 1511

âliš- : birbirini almak

â. -b 1686

âllâ : Allah

â. 913, 917

âlmä : elma

â. 1543, 2023

â. +däy 295, 408, 423

âlmä-ânâr : elma ve nar

â. 87

âlmäs (<A. elmäs) : elmas

â. 384, 689

âlti : altı (sayı)

â. 39, 763, 1632

âltin : altın

â. 480

âmân (<A. āmān) : sağ, salim

â. 733, 1208, 1565, 1826

â. +ä 113

âmânât (<A. emānāt): emanet

â. 498

âmân-êsân (<A. āmān + esen) : sağ salim

â. 777, 1026, 1613, 2326

ânä : anne

â. +dän 688, 1359

Äppäqây : metinde geçen özel bir isim

å. 2, 78, 105, 108, 2065, 2326

å. +gä 78

år (<A. 'ār) : ar, utanma

å. +im 1433

å. +u 92

ārā (<F. ārā) : ara, mesafe

å. +gä 1536

å. +dä 1493

å. +dän 1511

å. +si 799

å. +sidän 1057

ārā (<F. -ārā) : süsleyen, bezeyen

å. bër- “süslemek, bezemek” 266, 438, 466

ārälä- : arasına girmek, içine dahil olmak

å. -b 893, 1634

ārām (<A. ārām) : rahat, huzur

å. āl- “rahat etmek, dinlenmek” 805

ārqa : arka, peş

å. +gä 2150

å. +mdän 1275

å. +nggä 791

å. +sigä 310, 607, 1263

å. +sidä 1726

å. +sidän 263, 443, 606, 1329, 1619, 1927, 2197

å. +mizdän 1328, 1332, 1333

ārqalät- : sırtlamak

å. -di 1897

årt : art, arka

å. +igä 1263

å. +idän 208

å. +imdä 938

årt- : artmak, çoğalmak; yüklemek

å. -är 23

å. -b 962, 1052

å. -ädi 1047

årtiq : artık, fazla, aşkın

å. 964

årttir- : yüklemek

å. -ä 1115

ås- : asmak

å. -b 754

åsil- : asılmak

å. -di 2249

åsiliş- : asılmak, çekiştirmek

å. -b 1129

åsmån (<F. āsmān) : gökyüzü, gök, sema

å. +dän 1864

åsmån-yér (<F. āsmān + yer) : yer ve gök

å. 1631

å. +ingni (åsmån-yèringni) 1347

åst : alt

å. +igä 1777, 2288

å. +idä 13, 338, 341, 800, 1339, 1635

å. +idän 1529

åstin-üstün : alt üst; karmakarışık

å. 594

aş (<F. āş) : aş, pilav

å. 1501

å. +ni 2048

å. +imgä 1798

aş- : aşmak

å. -di 1501

å. -b 263

å. -ålmäy 263

âşi-nân (<F. âş + <F. nân) : aş, ekmek

â. +ini 646

âşîq (<A. 'āşîq) : aşık

â. 28, 543, 744, 745,

â. +ni 1637

â. +lärğä 302

âşîqlîk : aşıklık, aşık olma hali

â. +i (âşîqlîgi) 223

â. +dän 252

âşîqî bēqarâr (<A. 'āşîq-ı bîqarar) : kararsız aşık

â. 24

âşîq-ma'şuqlîk (<A. 'āşîq + <A. ma'şûk) : aşık maşukluk

â. 63

âşnâ (<F. āşinā) : dost

â. 100, 569, 1315, 1395, 1578

âşnâxânâ (<F. b. āşināḥāne) : tanıdık evi

â. +ng 585

âşnâ-tāniş (<F. āşinā + tañiṣ) : tanıdık, akraba

â. 1896

ât : ad, isim

â. +ini 7, 12, 36, 175, 176, 233, 973, 1117, 1514, 1515

â. +im 47, 49, 221, 257, 1385

â. +imni 729, 1117, 1356, 1668, 1681

â. +ing 47, 48

â. +ingni 158, 254, 1664, 1667, 2079

â. +i 49, 1514, 1988

â. +igä 1101

ât : at

â. 67, 74, 115, 391, 578, 875, 1044, 1291, 1529, 1694, 1858, 2046

â. +däy 1288, 1323

â. +ning 796, 2070, 2184

â. +ni 2060

å. +dän 178, 186, 1780, 2086, 2144, 2151, 2158

å. +ing 117, 155

å. +i 181, 184

å. +ini 990, 1727, 1750, 2059

å. +igä 1724

å. +imiz 2151

å. +lärni 2151

å. +lärgä 2115

å. +lärini 2071

ât- : atmak; kurşuna dizmek, vurmak

å. -är 572

å. -di 1624

å. -dingiz 755

å. -äyin 1075

å. -sin 186

å. -sä 992

å. -säk 968

å. -b 412

å. -günçä 1623

å. -mäs 698, 1719, 1755

å. -mäy 2054, 2058, 2078

å. -ä tur- 1638

å. -b kêt- 189

å. -b qâl- 273

å. -b taşlä- 1213

å. -b yubâr- 260

å. -maq 4

âtä : ata, baba

å. 1341, 1497

å. +ning 1991

å. +m 2087, 2282

å. +mning 49, 2315

å. +ng 161, 1667, 1061

å. +ngning 2045, 2057

å. +si 1206, 1207, 1341, 1601, 1611, 1618,

å. +sining 1321, 1566

å. +sini 1584

å. +sigä 2220

å. +mizning 1988

å. +läringgä 2053

âtä-ânä : anne baba

å. +m 1656

âtä-ênä : anne baba

å. 1863

å. +mni 1977

å. +si 1980

âtälîq : padişah sarayında yüksek dereceli memur, danışman

å. 1902, 1933, 1934, 1935

âtälîk : padişah sarayında yüksek dereceli memur, danışman

å. 2201

âtli : isimli, adlı

å. 1609

âtaş (<F. âteş) : ateş

å. +gä 1561

âv : av

å. 66

å. +gä 6

âvâzä (<F. âvāze) : dedikodu, söylenti

å. 20, 1511, 1518, 1575, 2193, 2194

å. +si 17

âvâzädâr (<F. âvāze + <F. -dār) : ünlü, şöhretli

å. 279

âvgân : çıban

å. 294

âvqat : yemek, yiyecek

â. 785, 828, 1274, 1322, 1330, 2032

âvlâ- : avlamak; avutmak

â. -mâq 96

â. -b 794, 838, 1030

âvlâq : ıssız, تنها yer

â. 1709

â. qıl- “boşaltmak, dışarı çıkmak” 1848

ây : ey! (hitap edatı, nida)

â. 53

ây : ay, 30 gün

â. 39, 220, 1394, 1770

â. +dây 75, 932, 1058, 1550

ây : gök cismi; ay

â. 428

ây-âflâb (ay + <F. b.i. âf-tâb) : güneş ve ay

â. 1346

âyâq : ayak

â. +ı (âyâğı) 206, 262,

â. +ıning (âyâğıning) 206

â. +ını (âyâğını) 465

â. +ıgä (âyâğıgä) 308

â. +läri 2189

â. +lärini 783

âyâqlı : ayaklı

â. 1343

â. +gä 1343

âyçä : ay, 30 gün

â. 233

âyçälik : aylık, 30 günlük

â. 276, 496

âydän-ây : ay, 30 gün

å. 1575

âydin : aydınlık

å. 2103

âyim : asilzadelere mensup kadınlara hitap edilen isim veya unvandan sonra söylenir;
hanımefendi

å. 59, 170, 173, 358, 435, 437, 466, 470, 553, 606, 787, 855, 864, 986, 1000,
1009, 1010, 1032, 1169, 1238, 1533, 1810, 1815, 1820, 1841, 1847, 1848, 1875,
1963, 2027, 2068, 2298

å. +ning 75, 410, 516, 523, 536, 660, 815, 1058, 1521, 1862, 1865

å. +ni 538, 1572, 1616

å. +gä 991, 1924

å. +dän 1516

å. +sän 1867

å. +lär 564

âyqârâ yapin- : elbisenin bir kanadını başına, bir kanadını ayağına çekip yorgan yapmak

a. -b 2152

ây-kün : ay ve güneş

å. +i (âyi-küni) 816

âylik : aylık

å. 370

âynä (<F. âyîne) : ayna

å. 1235

âz : az

å. 441, 1346

å. +ginä “azıcık” 2188

âz- : yanılmak

å. -dim 724

âzâd (<F. âzād) : serbest olan, özgür

å. 627, 655, 657, 664, 668, 726, 2203, 2216, 2218, 2243, 2273

âzâr : azar, paylama

å. +ingdän 709

âzıq-âvqat : erzak

å. 1463

âzrâq : daha az

å. 1697

-B -

bağır : bağır, ciğer

- b. +in (bağrin) 614, 957
- b. +ini (bağrini) 1068
- b. +gä (bağrigä) 2304
- b. +im (bağrim) 2241
- b. +imni (bağrimni) 95
- b. +ing (bağring) 183
- b. +i (bağri) 694, 894, 1203, 1534

bağışlä- : bağışlamak, adamak

- b. -b 611, 615

bahâ (<F. bahā) : değer, kıymet

- b. +dir 218

bahr : nasip

- b. +ingdän 1469

baxşändä (<F. bağşende) : beşik kertmesi

- b. +si 16

baxt (<F. baht) : baht, kader, talih

- b. +ini 36
- b. +im 1144, 1402, 1489
- b. +ingning 247
- b. +i 670, 1183, 1359

baxtibäd (<F. baht + <F. bed) : kötü talih

- b. 1050
- b. +gä 617

baqır- : bağırmaq

- b. -b 199
- b. -b bökir- “bağıra çağıra” 2318
- b. -b çağır- “bağıra çağıra” 348

balıq : balık

b. 1342, 1447, 1496, 1497, 1621, 1632, 1993

b. +ning 1511, 1680

b. +ni 1515

battāl (<A. baṭṭāl) : cesur, kahraman

b. 623

ba'zi (<A. ba'zī) : bazı, bazen

b. 785, 1206, 1207, 1265, 1266

bäcâ : bəcə keltirmek

b. kəltir- “yerine getirmek” 540

bäççagâr : küfür sözü

b. 126, 200, 670, 1269, 1276, 1567, 2121, 2124

b. +lär 1063

b. +lärgä 1273

bädän : beden, vücut

b. +dän 2119

b. +i 1011, 1816, 2202

b. +läridä 784

bädargä : bädargä qılmâq

b. qıl- “sürgüne göndermek” 371

bähâdirlik (<F. bahâdır) : yiğitlik, cesur

b. 493

bähr (<A. behr) : menfaat

b. +idän (bähridän) 1708

Bährä : bk. Bährägül

b. +ning 574

Bährägül : metinde geçen özel bir isim

b. 52, 53, 56, 59, 413, 414, 416, 417, 560, 561

b. +gä 52, 57

bäkâvul : çeşnicibaşı

b. 750

bälâ (<A. belā) : bela, dert, gam, keder

b. 302, 457, 1108

b. +lär 743

bäländ (<F. bülend) : yüksek, yüce

b. 814, 867, 875, 1291, 1529, 1646, 1858

b. +midi 2205

b. +dä 849

bäländ-päst (<F. bülend + <F. pest) : aşağı-yukarı

b. +gä (bäländ-pästgä) 983

bälki (<F. belki) : belki, ihtimal, hatta

b. 36, 535, 592, 980, 1048, 1629, 1642

bänât : ipek, kumaş

b. 1525, 1867

bänd : meşgul, dolu

b. 591

bändä (<F. bende) : kul, köle

b. +gä 1198

b. +män 350

bändi (<F. bendî) : tutsak

b. 1612

b. +n 403

b. +i 627, 655, 657, 718, 746, 1228, 1306, 1403, 2171, 2178, 2192, 2206

b. +sini 2194

bändi-boğın : bağ

b. +in boşlä- “eli ayağı boşalmak; bağları çözülmek” 1210, 1251, 2007

b. +im boşlä- “eli ayağı boşalmak; bağları çözülmek” 1679

bäng (<F. beng) : esrar

b. 1776

bängi (<F. bengî) : esrarkeş, tiryaki

b. +ning 1785

bärâbär : beraber, birlikte

b. 980, 1048, 1277, 1694

b. +i 636

b. +li 592

bārākā (<A. bereket) : bereket, bolluk

b. 978

b. qıl- “helal etmek” 924

bārākällä : bravo, aferin, sağol; maşallah

b. 965

bärävär : eşit, denk

b. 635

bärbād (<F. b.s. ber-bād) : kötü, fena

b. 1351

b. +ä 899

bärçä : hep, bütün

b. 494

b. +ni 495, 1307

bäri : hep, bütün

b. 472, 481, 721, 1076, 1506, 1563, 1756

b. +ng 2009

b. +n 2004

b. +ni 261, 1925

b. +si 77

b. +sini 260, 1623

bärnä (<F. bernā) : genç, delikanlı, yiğit (Metinde kadın için “güzel” anlamında kullanılmıştır.)

b. 527

b. +läridän 107

bäyân (<A. beyān) : beyan, anlatma

b. 30, 57, 159, 164, 382, 420, 1382, 1600, 1665, 1978, 1987

bäytäl : kısrak

b. 762

b. +ning 757, 763

bāzm (<F. bezm) : ziyafet, şölen, meclis

b. 540

bāzm-suhbāt (<F. bezm + <A. şoḥbet) : meclis ve sohbet

b. qıl- 1076

bāzzāz (<A. bezzāz) : bez, kumaş satıcısı

b. 364, 367, 383, 418, 443

b. +ni 433

b. +lärning 421

bāzzāzvāççä (<A. bezzāz + <F. beççe) : bez, kumaş satıcısı

b. 340, 453

b. +ni 439

bādām : badem

b. 216, 386

bādpāy (<F. bād + <F. pāy) : rüzgar ayaklı

b. +ni 1006

b. +nimin 984

b. +i 983

bāğ (<F. bāğ) : bağ, bahçe

b. 87

b. +ning 100, 569, 1315

b. +ım 1672

b. +ı 1025

b. +lārgä 1484

bāğçä (<F. b.i. bāğ-çe) : bağ, bahçe

b. -dä 1543, 2023

bāğçäli : bahçesi olan

b. 1730

bāğlā- : bağlamak

b. -di 2165

b. -ng 36

b. -b 62, 659, 1164, 1261, 1286

b. -b āl- 1775

bāğlān- : bağlanmak

b. -di 1537

bāgli : bağlı

b. 2191

bâq- : bakmak

b. -ar 1585

b. -armiz 846

b. -b 1583, 2070

b. -mäy 791

b. -ä bër- 1499, 1572

b. -älmäy 267

b. -mâqdä 1572

bâqdir- : saklamak, tutmak

b. -ämän 40

bâqtir- : baktırmak

b. -b 1582

bâl : bal

b. 476

bâl (bk. bälä) : çocuk

b. +lär 2180

b. +lärning 2247, 2251

b. +lärgä 2177

b. +lärim 2033

bälä : çocuk

b. 13, 151, 1119, 1340, 1473, 1497, 1509, 1512, 1617, 1631, 1714, 1806, 1880, 2017, 2022, 2029, 2037, 2070, 2114, 2183, 2211, 2226, 2317

b. +ning 1340, 1514, 1603, 1766, 1963, 2159, 2228

b. +ni 1498, 1501, 1503, 1768, 1848, 2200

b. +dän 1500

b. +m 223, 1146, 1239, 1829, 1842, 1856, 1860, 1875, 1921, 2010, 2013, 2014, 2056, 2073, 2285, 2297

b. +mni 937, 1440, 1444

b. +dän 1477, 1822

b. +ng 1189

b. +si 270, 852, 1207, 1504, 1505, 1510, 1513, 1874, 1991, 2322

- b. +sidäy 1917
- b. +sining 1337, 1345
- b. +sini 884, 1329, 1336, 1338, 1496, 1618, 1749, 2233
- b. +sigä 2204
- b. +lär 848, 1269, 1320, 1579, 1586, 1615, 1712, 1717, 1757, 1768, 1802, 1878, 1927, 2043, 2090, 2099, 2134, 2138, 2158, 2196, 2214, 2216, 2218, 2302, 2316
- b. +lärning 1216, 1686, 1770, 1926, 2015, 2069, 2137, 2157
- b. +lärni 1516, 1716, 1824, 2201, 2203, 2204, 2225
- b. +lärgä 1929
- b. +lärim 598, 1551, 1170, 1230, 1304, 1826, 1875
- b. +lärimmän 1190
- b. +lärimning 2239, 2254
- b. +lärimni 2243
- b. +läring 860
- b. +läringni 860
- b. +läri 1580, 1631, 2027, 2044
- b. +läriining 1326, 2005, 2030
- b. +lärin 1127, 1168, 1248, 1254, 1318, 2020
- b. +läriini 817, 820, 987, 1030, 1323, 2068, 2234
- b. +lärigä 2052, 2072
- b. +läridän 1262, 1264, 1289, 1344, 1494
- b. +dè 1890

bälä-çaqa : çoluk çocuk

- b. +si 2095

bälä-çaqali : çoluk çocuklu

- b. 1561

bälälik : çocukluk

- b. 1804

bältä : balta

- b. +si 577

bâr : var; hepsi, tamamı

- b. +ning 847

b. +imdän 1472

b. +in 1472,

b. +dir 847, 1022, 1023, 1028, 1029, 1484

bâr- : varmak, gitmek

b. -ärsän 1366

b. -är 101, 889, 986, 1037, 1362, 1378

b. -ärini 195, 585

b. -ämän 850, 868, 932, 933, 935, 936, 937, 939, 1046, 1241, 1462, 1844

b. -äsän 186, 193, 2116

b. -ädi 208, 567, 1133

b. -ämiz 454, 463, 1617

b. -äsizlär 1766

b. -ding 2034

b. -di 266, 470, 589, 714, 1116, 1158, 1216, 1247, 1331, 1768, 1927, 2018, 2192, 2201, 2315

b. -di-dä 516

b. -äy 1455

b.! 1, 2, 8, 52, 54, 109, 233, 264, 336, 344, 362, 450, 461, 587, 599, 602, 605, 639, 673, 980, 983, 985, 1060, 1069, 1115, 1207, 1327, 1339, 1347, 1466, 1546, 1570, 1769, 1811, 1852, 1881, 1908, 1962, 2026, 2030, 2046, 2082, 2083, 2085

b. -mi 200, 203, 336, 361, 400, 894, 1372, 1562, 2110

b. -midi 585, 769

b. -mikän 170, 173

b.! -kü 852

b. -äyik 432

b. -ing 1950

b. -ingni 1347

b. -inglär 1752

b. -säm 926, 1003, 1628, 1641

b. -sän 1699

b. -säng 790, 1026, 1045

b. -sänglär 2064

b. -sä 34, 911, 935, 1076, 1284, 1577, 1579, 1779

b. -sängiz 1847

b. -gäysän 109

b. -b 32, 130, 192, 209, 242, 309, 332, 359, 368, 413, 433, 554, 596, 599, 601, 634, 962, 989, 1053, 1055, 1060, 1093, 1217, 1318, 1498, 1572, 1574, 1580, 1625, 1777, 1784, 1788, 1846, 1847, 1891, 1893, 1904, 2050, 2061, 2099, 2148, 2296, 2326

b. -gän 332, 1005, 1710, 2225

b. -gändän 336

b. -gänini 1093

b. -mäs 2038

b. -mäymän 461, 2313

b. -mäysän 462

b. -mäymizmi 329

b. -mäysizmi 190

b. -mäng 334

b. -mäsäm 1845

b. -mägäninggä 462

b. -ä bër- 1764

b. -äqâl- 1757

b. -äyât- 263, 343, 346, 443, 655, 656, 660, 787, 859, 962, 1042, 1266, 1267, 1277, 1341, 1465, 1620, 1691, 1716, 1720, 1723, 1764

b. -mâqqa 424, 1672, 2127

b. -mâqçi 2321

bâriçä : olduğu kadar

b. 348, 970, 1118, 1276, 1533, 1818

bâs- : basmak; yerine geçmek

b. -är 2046

b. -di 536, 2048, 2304

b. -âlmây 1224

b. -âlmâydi 1220

b. -b 206, 231, 538

b. -gän 629, 929

b. -b âl- 261, 2021, 2317

b. -b kél- 374, 556

b. -b yubâr- 537

bâstir- : bastırmak, ezmek

b. -b 1085, 1114

bâş : baş

b. 2302

b. +dän 1947, 2306, 2307

b. +im 627, 655, 1460, 1476,

b. +mä 1388, 1540, 1541

b. +imdän 1923

b. +ingni 566, 570, 2128

b. +inggä 2123

b. +i 139, 551, 657

b. +idäy 578

b. +ini 612, 955, 2153

b. +igä 192, 225, 309, 659, 660, 711, 794, 1087, 1106, 1113, 1155, 1250, 1633, 1772, 1778, 1779, 1785, 1795, 2015, 2159

b. +idä 2258

b. +idän 1381, 2002, 2030, 2043

b. +imizgä 971

b. +läri 784

bâşqa : başka

b. 177, 193, 223, 334, 707, 1084, 1466, 1631, 2154

b. +ning 25

b. +ni 108

b. +gä 64

bâşlä- : başlamak

b. -di 2134, 2138

b. -ng 1939

bât- : batmak

b. -ärsän 1368

b. -b 932, 1522

b. -mäš 1719, 1755

b. -älmäs 968

b. -mâqqa 1672

bâtir : cesur, yiğit, savaşçı

b. +ning 499

b. +lär 2104

bâtir- : batırmak

b. -gän 344, 345

bävä : baba

b. 112, 119, 150, 611, 615, 1931

b. +ng 618

bävär : inanç, inanış

b. qıl- “inanmak” 2169

bây : zengin

b. 1698

b. bër- “kaybetmek, yutulmak” 1640

bâybiçärä (bay + <A. bî + <F. çāre) : zengin

b. +lärning 1749

bâyägi : önceki, deminki

b. 1325, 1507, 1584, 1591, 1596

bâylä- : bağlamak

b. -di 2152

b. -y 441

b. -b 2159, 2291

bâylä- : bağlanmak

b. -di 1541

b. -gän 384

bâz : hemen

b. 1782

bâzâr (<F. bāzār) : pazar, çarşı

b. +ni 1633

b. +dägi 199, 200

b. +i 198

bèädäb (<A. bî + <A. edeb) : terbiyesiz, edepsiz

b. +lärgä 756

bèärmân (<A. bî + <F. ermân) : ukdesiz, arzusuz

b. 407, 1287

bèázâr (<A. bî + <A. a'zâr) : hasarsız, zararsız

b. 584

bébaxt (<A. bî + <F. baht) : bahtsız, talihsiz

b. 1833, 1998, 2006

b. +ni 1975

bècâ (<F. b.s. bî-câ) : yersiz, zamansız

b. 537

bèçärä (<A. bî + <F. çäre) : çaresiz, zavallı

b. 1032, 1116, 1364, 1381, 1461, 1579, 1760, 1979, 2052, 2232, 2299, 2304

b. +ning 657, 1106, 1265, 1682

b. +lärning 1205

bèdâd (<F. bî-dâd) : çaresiz

b. 1355, 1360

bèdâv : asil, saf kan

b. 117, 2060

b. +lär 993

bèdârd (<A. bî + <F. derd) : dertsiz

b. 1700

b. +ning 1704

bèfarq (<A. bî + <A. fark) : farksız, kayıtsız, ilgisiz

b. 1505

bèfärzând (<A. bî + <F. ferzend) : evlatsız, çocuksuz

b. +ning 681

bègânä (<F. b.s. bî-gâne) : yabancı; ilgisiz

b. 2000

bəgümân (<A. bî + <F. gümān) : şüphesiz

b. 1003

bəgünâh (<A. bî + <F. günāh) : günahsız, suçsuz

b. +gä 1176, 1182

bəxabār (<A. bî + <A. ḥaber) : habersiz, bilgisiz

b. 562, 1603, 1982

bəhuş (<A. bî + <F. ḥûş) : şaşkın, sersem

b. bol- bayılmak 76

bək : bey

b. 625

b. +i (bəgi) 625, 626

b. +lär 117, 625, 626

b. +lärning 2279

b. +lärin 93

bəkār (<A. bî + <F. kār) : boş, beyhude

b. qıl- “boşa çıkarmak” 1925

bəqavmü-qarindâşlık : akrabasızlık

b. +ini (bəqavmü-qarindâşlığını) 1965

bəkit- : kapamak, gizlemek

b. 376

bəl : bel

b. 106

b. +imgä 1439

b. +imdä 689

b. +indä 2279

b. +ini 855, 1286

b. +igä 384, 1775

b. +idä 577

b. +idän 1340

b. +läri 106

bələ : (bk. bälä) çocuk

b. +lär 1574

bêlbâğ : kuşak

b. 854

bêlgi : işaret

b. qıl- “belirlemek, nişan koymak” 2089

bêmâhâl (<A. bî + <A. maḥall): vakitsiz, zamansız

b. +dä 118

bêmälâl (<A. F. b.s. bî-meâl) : manasız, hükümsüz söz

b. 1897

bêmazâ (<A. bî + <F. meze) : tatsız, tuzsuz

b. 124

bênâvâ (<A. bî + <F. nevâ) : çaresiz, nasipsiz, muhtaç

b. +gä 1199

bêpädär (<A. bî + <F. peder) : babasız

b. +dän 1673, 1677

bêpärvâ (<A. bî + <F. pervâ) : çekinmeden, sakınmadan; kaygısız

b. 1701, 1806

bêr- : vermek

b. -är 646

b. -ämän 370, 593, 635, 927

b. -ämändä 333

b. -äsän 317, 1073, 1882

b. -ädi 365, 1258, 1718

b. -ädi-dä 1903

b. -ämiz 756, 2106

b. -äsänmi 1661

b. -bsän 899

b. -dim 639, 1570

b. -ding 435

b. -di 19, 42, 44, 83, 110, 188, 197, 201, 207, 209, 335, 438, 441, 452, 465, 520, 531, 541, 556, 558, 559, 603, 606, 657, 824, 885, 893, 924, 1044, 1086, 1115, 1118, 1121, 1264, 1290, 1324, 1329, 1331, 1340, 1627, 1629, 1467, 1499, 1549,

1564, 1572, 1638, 1640, 1642, 1661, 1758, 1764, 1768, 1690, 1798, 1818, 1848,
2051, 2069, 2070, 2092, 2113, 2115, 2232

b. -diki 1798

b. -dilär 811, 1060, 1757, 1793, 2197

b. -äy 319, 320

b.! 164, 639, 791, 920, 928, 1108, 1347, 1567, 1664, 1762, 2146,

b. -gin 159, 246, 920, 1193, 1665, 1663, 1666

b. -sin 235, 913, 917

b. -ing 335, 395, 1767, 1896, 1895, 1897, 1907

b. -inglär 271, 452

b. -säm 915

b. -säng 468, 1869

b. -sä 592

b. -b 166, 266, 466, 473, 491, 563, 804, 1010, 1016, 1031, 1088, 1435, 1464,
1578, 1616, 1759, 1767, 1780, 1863, 2319, 2328

b. -bmidi 1109

b. -gän 1576, 1618, 1836

b. -gändäy 328

b. -gäni 312

b. -ä bër- 1086

b. -b tur- 1726

b. -b yåt- 1069

b. -mäs 1641

b. -mäsmidi 1920

b. -mädi 1787, 1919

b. -mäy 2228

b. -mäydi 2288,

b. -mäydi-dä 2131

b. -mä 286

b. -mägin 742

b. -mäsin 1689, 1805

b. -mäsä 655

bèrähm (<A. bî + <A. raḥm) : merhametsiz, acımasız, kalpsiz

b. +lär 1260

b. +läri 1206

bèri : -den beri

b. 866, 1381, 1796, 2226

bèriş- : vermek

b. -di 2043

bèrkil- : kapatılmak, kilitlenmek

b. -gän 111

bèrkit- : sağlamlaştırmak

b. -di 435, 765

b. -b 601

bèrkittir- : kapattırmak

b. -di 590

bèryâq : bu taraf, beri taraf

b. +qa 1648

bèş : beş (sayı)

b. 343, 344, 960, 1632

bèş-âlti : beş ve altı (sayı)

b. 191, 264, 1770

bèt : yüz, çehre

b. 239

b. +ini 78, 206, 376, 985, 986, 1758

b. +igä 2295

b. +idä 294

bèzä- : süslemek, bezemek

b. -b 437

bèzâvtälik : rahatsız

b. +ini (bèzâvtäligini) 53

bıqın : gövdenin her bir yanı

b. +ini 346

bibi : hanım, hatun; hala

b. +m 53

biç- : biçmek

b. -ding 1525, 1867

bil- : bilmek

b. -ärmän 145

b. -är 680

b. -äsän 187, 194, 1592, 1901

b. -äsänmi 219

b. -ädi 208, 972, 1703, 1769

b. -äsiz 338

b. -dim 864

b. -di 1118, 1830, 2301

b. -diki 108, 1040

b. ! 2132

b. -sin 676, 679

b. -ing 524, 535

b. -inglär 532

b. -säng 835, 997, 1978, 2131

b. -sänglär 1621

b. -sä 2299

b. -säk 971

b. -b 765, 964, 1278, 1381, 1638, 1683, 1758

b. -gän 1171

b. -gändäy 2050

b. -gändän 1167

b. -gänimni 382, 420

b. -gänidän 504

b. -mäs 16, 204, 728

b. -mäymän 221, 275, 724, 914, 1272, 1538, 1545, 1977

b. -mäysän 176

b. -mây 132, 195, 199, 471, 585, 1493, 1760, 2230, 2245, 2287

b. -mäydi 371, 528, 1218, 1769

- b. -mägäning 182
- b. -mägänin 613, 956, 2142
- b. -mägänim 2240, 2266
- b. -mägän 27, 458
- b. -mädim 2168
- b. -mäding 274
- b. -mädilär 779
- b. -mäsin 1910, 2054

biläk : bilek

- b. +ni 1932
- b. +i (bilägi) 388
- b. +igä (bilägigä) 1260
- b. +ing (biläging) 217

bilän : ile

- b. 21, 44, 46, 50, 60, 66, 68, 122, 140, 163, 182, 195, 202, 206, 207, 277, 285, 332, 342, 343, 358, 363, 365, 368, 372, 412, 413, 452, 460, 472, 491, 506, 509, 556, 562, 592, 597, 613, 618, 641, 651, 656, 658, 684, 690, 713, 731, 748, 764, 777, 899, 919, 921, 938, 949, 956, 959, 960, 967, 974, 978, 980, 1024, 1038, 1040, 1048, 1071, 1083, 1110, 1119, 1133, 1174, 1181, 1241, 1272, 1276, 1277, 1287, 1288, 1296, 1304, 1305, 1306, 1392, 1393, 1433, 1448, 1462, 1514, 1583, 1647, 1661, 1683, 1686, 1692, 1694, 1698, 1763, 1764, 1776, 1780, 1801, 1854, 1896, 1911, 1926, 1927, 1945, 1959, 1996, 2027, 2029, 2044, 2050, 2062, 2083, 2095, 2125, 2142, 2144, 2157, 2171, 2172, 2179, 2200, 2227, 2232, 2240, 2280, 2291, 2305, 2306, 2314, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328

bildir- : bildirmek

- b. -är 182
- b. -din 2266
- b. -ding 2240
- b. -di 956, 2142
- b. -gin 613
- b. -säm 1581
- b. -säng 54

b. -mây 884, 1059, 1273, 1930

bilin- : bilinmek

b. mây 661

binihâyâ (<A. bî + <A. nihāye) : nihayetsiz, sonsuz, tükenmez

b. 1033

bir : bir (sayı)

b. 11, 21, 24, 34, 45, 46, 56, 57, 60, 61, 62, 67, 68, 74, 76, 86, 90, 94, 98, 102, 105, 112, 122, 132, 133, 153, 166, 177, 191, 192, 196, 202, 207, 208, 210, 232, 233, 234, 241, 242, 245, 249, 261, 262, 267, 272, 273, 282, 289, 290, 299, 308, 312, 327, 328, 332, 342, 344, 348, 358, 362, 368, 379, 398, 405, 412, 414, 417, 422, 444, 460, 473, 474, 493, 502, 537, 546, 558, 559, 561, 563, 567, 579, 587, 598, 602, 608, 619, 636, 641, 653, 656, 661, 669, 672, 677, 688, 694, 695, 715, 716, 734, 756, 757, 760, 761, 763, 764, 765, 771, 778, 780, 781, 788, 794, 795, 797, 798, 809, 810, 814, 821, 839, 846, 849, 851, 867, 870, 878, 886, 890, 892, 897, 906, 907, 909, 915, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 930, 931, 936, 978, 979, 982, 983, 991, 1003, 1004, 1017, 1030, 1038, 1043, 1044, 1051, 1071, 1081, 1091, 1092, 1094, 1106, 1107, 1108, 1112, 1154, 1164, 1169, 1204, 1234, 1270, 1272, 1273, 1274, 1276, 1283, 1286, 1329, 1330, 1331, 1339, 1342, 1348, 1357, 1362, 1363, 1365, 1379, 1380, 1382, 1390, 1410, 1426, 1427, 1430, 1466, 1482, 1495, 1497, 1505, 1506, 1509, 1522, 1524, 1525, 1534, 1543, 1544, 1560, 1574, 1583, 1586, 1589, 1590, 1592, 1597, 1605, 1612, 1613, 1615, 1624, 1625, 1627, 1628, 1631, 1633, 1635, 1639, 1644, 1645, 1651, 1658, 1669, 1687, 1689, 1705, 1711, 1717, 1720, 1721, 1724, 1728, 1775, 1777, 1779, 1790, 1791, 1799, 1802, 1804, 1811, 1813, 1820, 1837, 1843, 1849, 1852, 1866, 1881, 1883, 1892, 1897, 1909, 1915, 1919, 1926, 1936, 1955, 1959, 1965, 1980, 1991, 2023, 2024, 2072, 2075, 2093, 2100, 2101, 2111, 2112, 2140, 2147, 2149, 2155, 2162, 2203, 2204, 2212, 2220, 2235, 2246, 2261, 2274, 2303

b. +dây 721

b. +ginä “yalnız” 139

b. +gä 89, 158, 363, 413, 1045, 1092, 1463, 1575, 1701, 1755, 2324

b. +i 916

b. +ini 1442, 1443

b. +idän 1651

b. +dän 754, 2225, 2250, 2253

birä-bir : birebir

b. 2043

birâr : birer

b. 21, 692, 704, 1338, 2256

birâv : biri(si)

b. 34, 633, 1005, 1080, 1697, 2049, 2054

b. +ni 2131

b. +nikigä 1845

b. +imizni 1080

b. +ing 1718, 1752, 1791

b. +i 309, 1036, 1065, 1121, 1503, 1504, 1583, 1712

b. +ini 8, 1447, 1620, 1621, 1712

bir-bir : bir bir; tek tek

b. 57, 382, 420, 1382

bir-birâvi : birbirî

b. +gä 1418

b. +i 50

b. +ini 583

b. +igä 46

bir-biri : birbirî

b. +ning 559

b. +gä 71, 521, 1056, 1225, 1636

b. +dän 974, 1707

b. +mizdän 1754

b. +lärigä 1712

bir-ikki : bir iki

b. 891, 1501, 1511, 1953

birâdär (<F. birāder) : birader, erkek kardeş

b. 1508

b. +lär 1078, 1589

bit- : sona ermek, bitmek

b. -b 347

b. -mäs 248

bittä : bir tane

b. 919, 1297, 1338, 1512, 1813, 1907

b. +ng 468

b. +sin 1451

b. +sini 1337

biy : kabile başı, meclis başı

b. 1901, 1931

b. +im 1939, 1940

biz : biz

b. 73, 455, 1037, 1047, 1462, 1719, 2132

b. +ning 199, 1998

b. +ni 33, 275, 830, 1737, 1744, 1839, 1985, 2151

b. +nikigä 335

b. +nikidä 1718, 1850

b. +gä 28, 30, 1449

b. +lär 9, 71, 458, 770, 823, 966, 1032, 1045, 1508, 1564, 1589, 1593, 1717, 1734, 1754, 1868, 1896, 2203, 2227, 2315

b. +lärday 1840

b. +lärning 457, 1748, 1751

b. +lärni 453, 1407, 2290, 2315

b. +lärgä 824, 1271, 1592, 2084, 2228

b. +lärda 1863

b. +lärdañ 1017

boğ- : düğümlemek, boğmak

b. -b 855, 1626

boğça : bohça

b. 337, 340

b. +sini 464

b. +lärini 442

boğızlân- : boğazlanmak

b. -b 1627

bol- : olmak

b. -är 100, 399, 569, 1017, 1025, 1269, 1287, 1315, 1721, 1771, 2066, 2196, 2218

b. -ärmi 785, 786, 1207

b. -ursän 1730, 1731, 1733

b. -ur 1976, 2088

b. -ämän 48, 975, 1673, 1677, 1902

b. -äsän 153, 210, 211, 214, 218, 1004, 1072, 1369, 1373, 1377, 1379, 1463, 1727, 1984, 2114

b. -äsän-dä 1791

b. -ädi 32, 34, 327, 625, 914, 973, 1008, 1014, 1112, 1804, 1902, 1903, 1932

b. -ämiz 1578, 1659, 1734, 1735, 1737, 1744, 1873, 1903, 2316

b. -gän 28, 558, 559, 727, 1299, 1306, 1471, 1475, 1479, 1483, 1487, 1491, 1561, 1612, 1615, 1631, 1840, 1845, 2231

b. -bdi 367, 525, 1628

b. bopti (bolibdi) 1523

b. -dim 101, 540, 685, 1123, 1395, 1403, 2171

b. -ding 571, 859, 898, 1099, 1100, 1102

b. -di 65, 191, 237, 260, 261, 277, 328, 411, 413, 521, 522, 524, 532, 590, 591, 595, 652, 663, 782, 816, 832, 857, 943, 948, 975, 1010, 1033, 1043, 1052, 1091, 1111, 1268, 1288, 1337, 1351, 1386, 1391, 1396, 1400, 1402, 1404, 1408, 1412, 1417, 1420, 1421, 1427, 1432, 1437, 1441, 1446, 1448, 1452, 1460, 1518, 1548, 1574, 1575, 1687, 1817, 1928, 1961, 1962, 2035, 2052, 2138, 2193, 2197, 2263

b. -dimi 555, 1108

b. -diki 1961

b. -dik 836

b. -äyin 365

b. ! 790, 922, 1807

b. -gin 178

- b. -sin 10, 154, 155, 157, 474, 475, 476, 478, 482, 486, 490, 858, 901, 905, 922, 1717, 1738, 1739, 1741, 1781, 1783, 1787, 1826, 1845
- b. -äyik 141, 1646, 1647
- b. -äylik 1649, 1653, 1657, 1702, 1945, 1946, 1947
- b. -ingdän 976
- b. -säm 365, 860
- b. -säng 126, 146, 149, 226, 447, 739, 1740
- b. -sä 10, 28, 33, 63, 138, 142, 289, 336, 367, 369, 370, 426, 459, 513, 549, 579, 722, 727, 732, 805, 891, 951, 969, 1063, 1067, 1139, 1190, 1196, 1493, 1706, 1718, 1752, 1765, 1790, 1812, 1884, 1896, 1920, 2045, 2046, 2088, 2270, 2278
- b. -gäy 781
- b. -sä këräk 807
- b. -b 14, 23, 25, 31, 37, 76, 77, 106, 190, 195, 203, 205, 231, 233, 268, 282, 340, 352, 375, 474, 492, 584, 604, 710, 744, 746, 784, 806, 816, 845, 850, 906, 925, 930, 966, 967, 1011, 1034, 1059, 1072, 1085, 1088, 1237, 1240, 1266, 1324, 1333, 1348, 1418, 1498, 1550, 1575, 1586, 1614, 1628, 1660, 1683, 1770, 1773, 1777, 1816, 1817, 1878, 1889, 1900, 1927, 1936, 1999, 2000, 2002, 2098, 2153, 2173, 2192, 2194, 2202, 2230, 2301, 2306, 2318, 2321
- b. bop (bolib) 519, 1100, 1222, 1314, 1386, 1995, 2127
- b. -gänçä 228
- b. -gän 886, 1170, 1228, 1598, 1795, 1802, 1908, 2050, 2084, 2155, 2193, 2197, 2300
- b. -gändäy 948
- b. -gändä 1615, 1746, 1804
- b. -gändän 186, 543, 1264
- b. -gänim 1471, 1475, 1479, 1483, 1487, 1491
- b. -gänimgä 908
- b. -gänin 1535
- b. -gäninggä 965
- b. -gänigä 1034, 1144, 1150
- b. -gäni 1557
- b. -gänmiz 1865

- b. -gändi 996
- b. -gändir 1552
- b. -gändirsizlär 1958
- b. -ädigän 2319
- b. -äyätibdi 2259
- b. -mäs 337, 677, 1276, 1704
- b. -mäsmi 430, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1980
- b. -mäymän 1661
- b. -mäydi 506, 509, 525, 526, 970, 1694, 1698, 1846
- b. -mäydimi 581
- b. -mädim 1154
- b. -mädi 689, 1111, 1352
- b. -mäyin 2273
- b. -mäy 1088, 1236, 2246, 2256, 2299
- b. -mä 789, 839, 882, 1020, 1646
- b. -mäsin 27, 205, 514, 1195, 1762, 1829, 2120
- b. -mänglär 1856, 1860
- b. -mäsäng 880
- b. -mäsä 1191, 1204, 1789, 1880, 1884, 1889, 1890, 1900
- b. -ä äl- 375
- b. -ä bër- 1896, 2051
- b. -b bäräyät- 346
- b. -b kël- 718, 2302, 2317
- b. -b këläyät- 819, 1092
- b. -b qâl- 14, 168, 241, 594, 603, 627, 655, 657, 831, 1090, 1511, 1955
- b. -b oltir- 1003
- b. -b otir- 364, 467
- b. -b tur- 76, 1056, 1364, 1815, 2288
- b. -b yür- 151, 968, 1578, 1876

bolä-bol : hadi hadi

- b. 1223

boluv : olma

b. +siz 2299

bosağa : eşik

b. +gä 308

bostân (<F. bostân) : bostan, bahçe

b. +im 1730

b. +i 1025

boşä- : çözülmek

b. -di 1679

boşât- : serbest bırakmak, azat etmek

b.! 723

boşlä- : (dügüm) çözmek

b. -di 1210, 1251, 2007

botä : deve yavrusu; kuzum (Metinde bir okşama sözü olarak kullanılmıştır.)

b. +m 1989

botäközli : deve yavrusu gibi gözleri olan

b. 2118

boy : boy

b. +im 636

b. +ing 635

b. +ingdän “ne olursun!” 448, 675, 683, 687, 691, 798, 1020, 1023, 1029

b. +i 88, 592

b. +ini 810

b. +idä 236, 815

b. +inä 1445

boyä- : boyamak

b. -b 713

boyälä- : boyanmak

b. -rmän 131

boyın : boyun

b. 43

b. +imgä (boynimgä) 1481

b. +i (boyni) 1262, 2226, 2228,

b. +ini (boynini) 2228

b. +igä (boynigä) 150, 2137, 2141

b. +idän (boynidän) 2291

boylä- : göstermek, salınmak

b. -b 355

boyrän (<F. būriyā) : hasır

b. +i 1112

boz : açık toprak rengi

b. bälä (boz bälä) “yeni doğmuş çocuk” 151

bozä : boza

b. 1896, 1907, 1908, 1910, 1946, 1960

b. +ning 1908, 1912

b. +ni 1886, 1888, 1889, 1958, 1959, 1963

b. +gä 1889, 1891

b. +de 1886

bozäxanä (boza + <F. ḥāne) : boza satılan yer

b. +ning 1893

bozäpürüş (boza + <F. -fūrūş) : boza satıcısı

b. 1893

böl- : bölmek

b. -ämiz 69

b. -äyin 1190

b. -b 927

böläk : bölük, parça

b. +igä (böläigä) 1107

böliniş- : bölüşmek, arasında paylaşmak

b. -b 517

böri : kurt

b. 1339, 1340, 1341, 1451, 1500, 1501, 1502, 1621, 1626, 1994

b. +ning 1502

b. +ni 1514

b. +dän 1492, 1509, 1589

bu : bu

b. 30, 32, 36, 68, 114, 132, 156, 160, 165, 175, 179, 186, 204, 213, 224, 227, 229, 259, 269, 278, 280, 284, 288, 327, 343, 387, 419, 467, 479, 488, 500, 589, 597, 618, 648, 665, 670, 693, 730, 736, 743, 756, 830, 856, 862, 879, 903, 904, 940, 948, 951, 1000, 1017, 1020, 1035, 1037, 1038, 1067, 1080, 1139, 1196, 1198, 1205, 1269, 1335, 1352, 1372, 1408, 1466, 1478, 1533, 1563, 1592, 1598, 1637, 1640, 1643, 1658, 1682, 1684, 1690, 1714, 1716, 1732, 1742, 1783, 1785, 1862, 1880, 1889, 1942, 1957, 1960, 1961, 1985, 2003, 2005, 2009, 2053, 2063, 2110, 2195, 2202, 2203, 2215, 2218, 2255, 2256, 2257, 2262, 2277

b. +kü 1342

b. +ndäy “böyle” 730, 898, 1197, 1721, 2168, 2226, 2228

b. +ning 35, 834, 1068, 1623

b. +ni 78, 470, 1512, 1577, 1590, 1621, 1928

b. +nisining 988

b. +ngä 1688

b. +ndä 699, 1202, 2212

b. +ndän 176, 1628

b. +lär 9, 14, 525, 1057, 1117, 1179, 1613, 1875, 1929, 2175

b. +lärning 526, 758, 1621, 1807, 1955, 2049, 2193

b. +lärni 1038, 1111, 1808, 2051, 2153

bugün : bugün

b. 220, 330, 353, 718, 858, 1078, 1079, 1558, 1880

bukün : bugün

b. 873, 877, 1282, 1509, 1941

b. +dän 1231, 1232

bulbul : bülbül

b. 100, 569, 1315

bulut : bulut

b. +däy 374

bunça : bu kadar, bunca

b. 1125, 1137, 2042

bur- : bükme

b. -b 106

buräl- : kıvrırmak; döndürmek

b. -b 106

burbâyli : baldırlı

b. 240

buril- : dönmek; çevrilmek

b. -mä 193

burun : burun

b. +i (burni) 239

burun : önce, evvel

b. 2264

b. +gilär 972

Buvräxân : metinde geçen özel bir isim

b. 7, 24, 718, 1108, 1520, 1559, 1771, 2094, 2309

b. +ning 8

b. +gä 130, 715

b. +dän 542

buyâq : bu taraf

b. +gä (buyâqqa) 176

buyur- : buyurmak, emretmek

b. -di 103, 438, 453, 554, 985, 1054, 1071, 1113, 1115, 1892, 2311, 2312

b. ! 720

b. -säm 1765

b. -sä 1574

b. -b 760, 2236

buz- : kırmak, dağıtmak

b. -bdi 560

b. -b 558, 589

buzil- : bozulmak; kırılmak

b. -sin 1153

b. -b 694, 894, 1534, 2202

bükil- : eğilmek

b. -b 1521, 1817, 2295

bükül- : bükülmek, eğilmek

b. -b 1348

bülän<d>lä- : ayaklanmak

b. -b 515

bürgüt : kartal

b. 393

büvi : eski zamanlarda, hükümdar ve çevresine mensup olan hatunlara hitap sözüdür,
hürmet bildirir

b. +m 566, 570

büviş : eski zamanlarda, hükümdar ve çevresine mensup olan hatunlara hitap sözüdür,
hürmet bildirir

b. +im 363, 389, 394, 398, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 409, 418, 434, 453

b. +imning 453

b. +ing 455, 459

- C -

cābduq : levāzımāt

c. +ini (cābdugını) 2321

cābr (<A. cebr) : cebir, zulüm

c. +i 705

cāhān (<F. cihān) : cihan, dünya, ālem

c. +dā 903

cāllād (<A. cellād) : insanı kesen, asan kimse; cellat

c. 483, 492, 554, 556, 576, 588, 648, 651, 656, 684, 1569, 2242, 2266

c. +lār 560, 666, 670, 695, 2238, 2258, 2260, 2268, 2270, 2271, 2289, 2293

c. +lārgā 661, 672, 675, 683, 694, 2235, 2259, 2261, 2273, 2292

c. +lārdān 557, 563, 2244

c. +lāring 717

c. +lāri 658

cāllād-mirgāzāb (<A. cellād + <F. mîr-i gāzab) : muhafız

c. +lār 2231, 2233

cāmāl (<A. cemāl) : yüz güzelliği

c. +inggā 348, 353

c. +i 75, 1061, 1066

c. +ini 24, 346, 491, 547

c. +igā 427, 522

cāmii (<A. cemî') : cümle, hep, bütün

c. 962, 963, 1796, 2200, 2319

cāncāl : kavgā

c. 202

cāndā : eski elbise

c. +lār 1775

cār (<A. cehr) : yüksek sesle söyleme

c. sāl- "yaymak, ifşa etmek" 1793

cārci : tellal

c. 39, 547

c. +lär 591, 1792

cävâb (<A. cevāb) : cevap

c. 26, 97, 109, 166, 312, 1564, 1662, 1664, 1666, 1717, 1787, 1863, 2090

c. +i 1836

cävlân (<A. cevlān) : dolaşma, gezinme

c. ur- “cılveleşmek, oynaşmak” 738

cäynä- : neşelenmek, açmak (bitki için)

c. -b 354

cäzâyil : tüfek

c. +imiz 967

cäzirä (<A. cezîre) : çok sıcak, açık yer

c. +ning 783

c. +gä 758, 761, 1613

c. +mä 778

c. +i 1560

cädü (<F. cādû) : cadı, büyücü

c. 343

cädugär (<F. cādû-ger) : büyücü, sihirbaz

c. 623

cân (<F. cān) : can, ruh; hayat, yaşayış

c. 157, 162, 164, 167, 1000, 1140, 1478, 1530

c. +dän 419, 478, 482, 486, 500

c. +im 54, 223, 238, 478, 486, 490, 709, 716, 1202

c. +imning 1276

c. +ing 980

c. +ingni 923

c. +inggä 485, 978

c. +ingdän 1886

c. +i 1428, 2245

c. +in 2180

c. +ini 529, 643

c. +igä 924

c. +idän 29, 964

cânân (<F. cānān) : sevgili, gönül verilmiş

c. +im 847

cânsäräk : sersemlemiş

c. 190

câsus (<A. cāsûs) : casus, hafiye

c. +lär 130

cây (<F. cāy): yer, makam

c. 468, 473, 2082

c. bol- “gönlü dolmak” 2052

c. +ni 1637

c. +gä 1625

c. +dä 810, 1716

c. +dän 547, 1573

c. +im 167, 844, 1400

c. +ingni 1990

c. +i 498, 661

c. +igä 359, 851, 1958, 2121, 2124

c. +idän 205, 232, 379, 470, 472, 515, 539, 855, 1011, 1563, 1571, 1618, 1926, 1956, 2001

câylä- : yerleştirmek

c. -y 603

cây-mänzil (<F. cāy + <A. menzil): ikametgah

c. +ing (cây-mänziling) 47

cèzâ (<A. cezâ') : ceza, karşılık (iyi veya kötü)

c. 756, 2168

c. +sini 370

cigär (<F. ciger) : ciğer, bağır; en yakın, yakın dost, kardeş

c. +im 1008, 1979, 1984

c. +imdän 976

c. +i 1605

cigärbänd : en yakın, yakın dost, kardeş

c. +i 1972

cilâv : dizgin

c. +idän 1725

cilâvxânâ (cilâv + <F. hâne) : ahır

c. +dä 1799

c. +sidä 1802

cilvâ (<A. cilve) : cilve, naz

c. +si 345

c. +läridän 1522

cimmâ-cimmâ : damla damla, dolu dolu, çipil çipil

c. 315, 1215

cinni (<A. cinnî) : cinli, deli

c. 1758, 1790

ciyân : yeğen

c. +läri 2325

ciydä : iğde

c. +lär 808

coxâri : mısır

c. 960

coppây : dertop; yumak

c. bol- “dertop olmak, top gibi olmak, yumak olmak” 604

corâ- : yarmak

c. -dim 708

coş (<F. cûş) : coşma, kaynama

c. ur- “sevinmek” 1466

coş- : çoşmak

c. -ädi 1678

cömärd (<F. civân + <F. merd) : cömert, eli açık, asil

c. +ning 2222

cönä- : gitmek, yola çıkmak

c. -di 2091, 2323

c. -b 443, 883

c. -gäning 1048

c. -mâqçi 1052, 1079

c. -mäbdi 1077

cönägär : patika

c. 2118

cönät- : gitmek, yola çıkmak

c. -di 78

c. -b 1052, 2157

cörä : arkadaş, dost

c. 973, 979, 1035, 1081

c. +m 1013

c. +ng 980

c. +si 592, 2062

c. +läri 1508, 2327

c. +lärigä 1596

cumärd (<F. civān + <F. merd) : cömert, eli açık, asil

c. +ning 682

cunun (<A. cünûn) : delilik

c. 1349

cüdä (<F. cüdā) : ayrı, ayrı düşmüş, ayrılmış

c. bol- “ebedi olarak ayrılmak” 525, 1123, 1289, 1308, 2027

cüvân (<F. civān) : yiğit; delikanlı

c. 1518, 2195

- Ç -

çaqqân : kurnaz, gözü açık; zeki, hamarat, becerikli

ç. 362, 372, 375, 379

ç. +ginä 1756

ç. +gä 412

çälä : yarım, az buçuk

ç. 190

çäldévâr-väyrânä : virane duvar

ç. +ning 1635

çälqa : çälqa qılmâq

ç. qıl- “sırtüstü kapaklanmak” 1934

çälqayt- : sırtüstü kapaklanmak, sırtını yere verip yatırmak

ç. -b 1934

çängäl (<F. çengäl) : pençe; tokat; kaktüs, çöl bitkisi

ç. 412

ç. +igä 1797

ç. +lärning 805

çängit- : tozutmak, toz kaldırmak

ç. -b 2151

çäp (<F. çep) : sol

ç. 1902, 1934

çäpin- : atılmak

ç. -b 1286

çäppä : çap, ters

ç. 1088

çärçä- : yorulmak

ç. -di 1587

ç. -dik-kü 2148

ç. -b 2147

çäşmä (<F. çeşme) : pınar, su kaynağı; göz pınarı

ç. 810

ç. +ning 810, 910, 961

ç. +ngni 2122

çāsmāzār (<F. çeşme + <F. zār) : pınarı, çeşmesi çok olan yer

ç. 807

çāg : zaman, vakit

ç. 1927

çākār (<F. çāker) : hizmetkār

ç. +imning 916

ç. +lār 1067

çâqdir- : kırmak

ç. -āmān 40

çâqır- : çağırmaq

ç. -di 1766

ç. -b 444, 897, 1053, 1659, 1722, 1849

çâqlā- : hazırlamak

ç. -b 1073, 1261, 1336

çâp- : koşmak; atılmak

ç. -inglār 2060

ç. -ilār 796, 875, 1291, 1529, 1858

ç. -b 449, 634, 656, 1093, 1116, 1284, 1288, 1294, 1297, 1893, 2018, 2292

ç. -gān 1323

ç. -gāndān 309

ç. -māq 4

çâpān : kaftan

ç. +lārini 2152

çârlā- : davet etmek

ç. -ydi 991, 995, 999

çârsi : çarşı, pazar

ç. +ning 197

çârtāng : harareti

ç. 1900, 1903

çârzâni (<F. çehâr + <F. zânû) : dört diz

ç. bol- “bağdaş kurmak” 519

çâşkâ (<F. çāšgāh) : tan vakti

ç. +gä 544

ç. +dä 523

çây : çay

ç. 228, 1073, 1087

çêçâ : anne; yaşı kendisinden büyük olan kadnlara hürmet maksatlı seslenme sözcüğü

ç. +si 1818

ç. +sigä 1810

çêk- : çekmek; tütün içmek

ç. -b 183, 614, 2241

ç. -gäni (çêkkäni) 1776

ç. -gändirsiz (çêkkändirsiz) 2033

çênâ- : ölçüp biçmek

ç. -mâqdän 1645

çêr : kaygı, elem

ç. +ini 1082

çêt : kıyı, kenar; dış

ç. +gä 147

çiq- : çıkmak

ç. -ar 163, 546, 1615, 2103, 2237, 2252

ç. -amän 308

ç. -adi 338, 1055

ç. -amiz 68, 1751

ç. -dim 868

ç. -di 74, 75, 357, 358, 553, 850, 1035, 1279, 1294, 1623

ç. -dik 1411

ç. -dilär 2312

ç. ! 1115, 1116, 1120

ç. -sin 366, 545

ç. -inglär 67, 2058, 2311

ç. -sä 551, 927, 968, 1036, 1297, 1074, 2106

ç. -sängiz 337

ç. -b 6, 197, 231, 343, 560, 607, 652, 777, 813, 814, 820, 852, 1015, 1087, 1284, 1343, 1367, 1519, 1561, 1613, 1686, 1726, 1809, 1864, 1930, 2195, 2197, 2245

ç. -gunçä (çıqqunçä) 1478

ç. -gän (çıqqan) 1504, 1625, 1680, 2233

ç. -mäydi 136

ç. -mädi 553, 1120, 1476

ç. -mäyin 127

ç. -mäsin 549

ç. -mäsäk 2196

ç. -mägän 849, 866

ç. -äl- 550

ç. -a kël- 1497

ç. -b bäräyät- 343

ç. -b cönä- 2090

ç. -b qâl- 197

ç. -b kël- 377, 878

ç. -b kêt- 229, 271, 289, 359, 817, 1076, 1121, 1812, 1892, 1903, 1929, 2078, 2303

ç. -b kör- 868

çıqar- : çıkarmak

ç. -b 761, 1084, 1345, 1792, 1848, 1920

çıqış- : birlikte çıkmak

ç. -di 776

çidä- : tahammül etmek

ç. -ydi 712, 1316

ç. -mädi 1265

çikkä : aşık kemiğinin iç tarafı

ç. 106

çilim : nargile

ç. +ni 1775

ç. +ini 1791

çillâ : yılın en sıcak ve en soğuk kırk günü

ç. +ning 1626

çimir- : (kanat) çırpmaq

ç. -b 773

çin : doğru, gerçek

ç. 280, 974, 993

çinäçâq : çinäçâq âlişmaq

ç. âliş- “sımsıkı sarılmak, birbirini sımsıkı tutmak” 1686

çinqır- : inlemek; avazı çıktığı kadar bağırmaq, haykırmak

ç. -ämân 1239

ç. -âdi 1131, 1257

ç. -b 1118, 1533, 1818, 2001, 2115, 2116

ç. -gân 1160

ç. -maqdan 699

çir (<F. çehâr) : dört

ç. 1792

çirâq (<F. çerâğ) : yağ lambası, ışık

ç. 1057

ç. +ni (çirâgni) 1895

ç. +im (çirâgım) 1666

çirişbâzlik : ok atıcılığı

ç. 4

çirqırä- : bağırıp çağırmaq

ç. -b 2136, 2234

çirqırät- : haykırmak

ç. -b 1163

çirpin- : çırpınmaq

ç. -b 988, 1285, 2091

çirsillät- : bağirtmək

ç. 1797

çivinlä- : kışnemək

ç. -b 2151

çizdir- : çizdirmek

ç. -dim 729

çoğ : kor

ç. 1588

çoqıdi-çoqıdi : gagalaya gagalaya

ç. 774

çoqqı : tepe

ç. 849, 850, 866, 885

ç. +gä 814

çopân (<F. çûbān) : çoban

ç. 1362, 1379, 1460, 1461, 1465, 1492, 1501, 1506, 1508, 1509, 1512, 1579, 1589, 1591, 1596, 1624

ç. +ni 1380

ç. +gä 1381, 1584

ç. +dän 1378

ç. +lär 1503, 1514, 1582, 1587, 1591, 1592, 1611, 1629

ç. +lärning 1462, 1502

ç. +lördän 1899

çopânpuli (<F. çûbān + <F. pûl) : çoban parası

ç. +si 1578

çöçi- : ürkmek

ç. -b 1492, 1627

çökkälä- : diz üstü oturmak

ç. -b 1931

çöl : çöl

ç. 758, 761

ç. +ning 572

ç. +gä 762

ç. +dä 770, 778, 916, 1138, 1192, 1200, 1229, 1239, 1324, 1415, 1551, 1618, 2079

ç. +i 1613

ç. +igä 2176

ç. +idä 1243, 1549, 2316

ç. +lârdä 786, 2032, 2046, 2183

çöl-câzirä (çöl + <A. cezîre) : çok sıcak kurak yer, çöl

ç. +dä (çöl-câzirädä) 1565

çöpçäk : çerçöp, kuru dal

ç. 1853

çözmä-çölpäk : yağda pişirilen yufka, hamur işi

ç. 1847

çuqur : çukur

ç. +ini 629

çuvlä- : ata gitsin diye söz söylemek, dehlemek; yüksek sesle konuşmak

ç. -b 762, 1756, 2225

çuvilläş- : haykırmak

ç. -b 77

çuvullä- : bağrışmak

ç. 561

çülân : şölen

ç. 1798

çülânxor : şölen yemeğine katılacak olan kişi

ç. 1798

çün : çünkü

ç. 1351

çünân (<F. çûnân) : öyle, böyle; o kadar

ç. 764

- D -

dälä : kır, tarla; dışarı, şehrin dışı

d. +dä 118, 1773

d. +lärdän 1853

dälbänglä- : sendelemek

d. -b 1889

däm (<F. dem) : an, zaman; nefes, soluk

d. 840, 871, 1018, 1082

d. âl- “dinlenmek” 1043

d. +ni 840, 871, 1018

d. +gä 944, 946

d. +i 1114, 2293

d. +imizni 2149

d. +dir 840, 871, 1018

däm-bädäm (<F. b.zf. dem-be-dem) : vakit vakit, daima

d. 944

därä : iki dağ ya da tepe arasındaki kısım, vadi

d. +sining 808

däraxt (<F. diraht) : ağaç

d. 781

d. +ning 1777

d. +gä 1773

däräk : delil, iz, işaret

d. +ini (däräğini) 812, 819, 853, 869

därbân (<F. b.s. der-bân) : kapıcı, iç hizmetçi

d. 438, 749

därd (<F. derd) : dert, gam, keder

d. 56

d. +ing 1461

d. +ingni 54

d. +i 1348, 1819

d. +ini 85, 1736, 2056

d. +igä 941

därdmänd (<F. derd + <F. mend) : dert sahibi, tasalı, kaygılı

d. 1380

därgāh (<F. der-gāh) : dergah, mesken, konut

d. +inggä 1124

därkār (<F. b.s. der-kār) : gerek; istek; bilinen, belli

d. 326, 442, 603, 1069, 1789

d. +ingni 322

därman (<F. dermān) : derman, ilaç, çare

d. 941

d. +i 396

därrāv : hemen; çabuk

d. 338, 1590

därvāzā (<F. dervāze) : büyük kapı; ana kapı; şehir kapısı

d. 111, 127

d. +ni 112, 146, 152, 1804

d. +dän 761

d. +mni 125

d. +ngi 116, 119

d. +sidän 2090

därvāzābān (<F. b.i. dervāze-bān) : kale kapıcısı; muhafız

d. 112, 121, 150, 175

d. +gä 133, 151

d. +dän 132

d. +ä (därvāzābān-ä) 116

därvāzā-därvāzā (<F. dervāze) : büyük kapı, ana kapı; şehir kapısı

d. +gä 590

däryā (<F. deryā) : nehir

d. 62

d. +däy 422, 1222, 1227, 1311, 1650

d. +ning 66, 1333, 1337, 1643, 1644

d. +gä 63, 64, 1338, 1495

d. +dä 1621

d. +dän 1336, 1648, 1658, 1683, 1684

d. +sining 1331, 1619

d. +sigä 1368

däst (<F. dest) : el; sap

d. +ingdän 1351, 1352, 1353, 1354, 1355, 1360

d. +igä 307

d. +idän 113

dästurxân : sofrâ

d. 227

däšt (<F. dešt) : bozkır, çöl, kır, ova

d. +gä 948

d. +lärning 945

däštlik : bozkır, çöl, kır, ova

d. +ning 1685

dävlät : metinde geçen özel bir kişi ismi; Dävlätqul

d. 982, 984, 989, 1007

d. +ning 1009

d. +ingni 1019

dävlät (<A. devlet) : devlet

d. 610, 1771

d. +ingni 841, 872

dävlätxânä (<A. F. b.s. devlet-ḥāne) : ev, konak; saray

d. +gä 602

d. +sigä 1809

Dävlätqul : metinde geçen özel bir kişi ismi

d. 986, 1002

d. +ning 1015

d. +dän 1000

dävlätquşı : devlet kuşu

d. 1778

d. +ni 1772

dävr (<F. devr) : devir, çağ

d. 771

d. +ni 1724

d. +ini 44

dävrân (<A. devrân) : devran, zaman

d. 380

d. +i 1429

dävr-dävrân (<F. devr + <A. devrân) : devran, zaman

d. +i (dävr-dävrâni) 1024

d. +i (dävri-dävrân) 1095

dävür : at yaygısı

d. +igä 2070

dâd (<F. dād) : imdat; medet

d. 826, 1319, 1354, 1355, 1360, 2086, 2155

d. +imä 666

dâd-färyâd (<F. dād + <F. feryād) : feryat

d. +igä (dâd-färyâdigä) 1265

dâğ (<F. dāğ) : yara, iç yarası

d. +qa (dâqqa) 1413

d. +ing 215

d. +ı 385

d. +igä 1361

dâğıstân : Metinde geçen özel bir yer adı

d. +dân 17

dâğlâ- : dağlamak

d. -b 659, 1261

dâgli : pişirilmiş

d. 1634

dâxil (<A. dāḫil) : dahil, iç, içeri, içinde

d. 65, 1517

dâim (<A. dā'im) : daima, devamlı, sürekli

d. 150, 1506, 1702

dâimgi (<A. dā'imî) : daima, devamlı

d. 816

d. +däy 1641

dâl : Firdevsi'nin Şehnâme adlı eserinde adı geçen İran'ın ünlü pehlivan ve savaşçısı, Rüstem

d. 155

dāmāngir (<F. b.s. dāmen-gîr) : davacı; öfke, kin tutucu

d. 514

dānā (<F. dān) : tane; satranç taşları

d. 685

d. +sin 518

dānā (<F. dānā) : bilen, bilge, hakim

d. +lär 425, 1559

d. +lärin 32, 751

dāng : ün, şöhret

d. +ı 17

dâr (<F. dār) : dar ağacı

d. +ning 2232, 2253, 2288

d. +ni 2245

d. +gä 1913, 2051, 2194, 2231, 2246

d. +i 2250

dāvür : -e kadar

d. 197, 544, 857, 2069, 2070, 2227, 2289

dè- : demek

d. -r 7, 8, 9, 16, 233, 858, 951, 1385, 1514, 1515, 1591, 1992

d. -rni 1231

d. -(y)erini 1760

d. -rgä 2245

d. -rini 2230, 2244

d. -ymän 770, 1880

d. -ysän 1883, 1888

d. -y 1757

d. -ydi 531, 618, 1131, 1159, 1320, 1356, 1659, 1990

d. -ydgändirsän 1660

d. -bdi 1063, 1075

d. -dim 144, 148, 1080, 1081, 1397, 1468

d. -di 34, 55, 112, 123, 166, 177, 190, 273, 283, 333, 378, 379, 444, 461, 469, 474, 493, 502, 540, 563, 586, 619, 635, 638, 647, 653, 661, 672, 735, 766, 795, 821, 839, 861, 863, 897, 909, 922, 928, 931, 991, 1001, 1004, 1017, 1094, 1116, 1120, 1169, 1207, 1341, 1365, 1382, 1464, 1534, 1570, 1590, 1591, 1597, 1622, 1645, 1669, 1684, 1762, 1763, 1766, 1767, 1821, 1842, 1866, 1885, 1894, 1907, 1909, 1936, 1956, 1966, 1980, 2014, 2047, 2055, 2072, 2135, 2150, 2162, 2204, 2220, 2246, 2257, 2261, 2270, 2274, 2293

d. -dilär 72

d.! 257

d. -säm 410, 1453, 1454, 1455, 1456, 1457, 1458, 1459, 1671, 1844, 1881, 1967, 2211

d. -sä 264, 311, 1014, 2203

d. -säk 33

d. -sänglär 451, 2054

d. -sälär 1781, 1783, 1787

d. -b 20, 26, 30, 36, 37, 41, 64, 79, 109, 112, 153, 177, 200, 205, 208, 229, 230, 232, 235, 240, 242, 266, 271, 273, 290, 308, 328, 335, 339, 348, 359, 372, 411, 414, 435, 442, 449, 452, 453, 470, 471, 474, 492, 497, 529, 557, 558, 567, 589, 593, 600, 605, 606, 619, 629, 671, 672, 694, 696, 759, 781, 785, 786, 793, 795, 807, 812, 818, 839, 850, 851, 854, 858, 868, 870, 874, 882, 884, 889, 893, 894, 923, 927, 930, 975, 991, 1004, 1017, 1033, 1038, 1048, 1056, 1062, 1070, 1073, 1076, 1082, 1084, 1086, 1105, 1109, 1110, 1114, 1118, 1122, 1123, 1125, 1128, 1147, 1149, 1157, 1209, 1223, 1239, 1249, 1257, 1267, 1277, 1287, 1317, 1328, 1329, 1333, 1341, 1343, 1347, 1365, 1379, 1381, 1461, 1466, 1493, 1497, 1509, 1518, 1523, 1561, 1564, 1568, 1571, 1578, 1593, 1594, 1617, 1628, 1629, 1634, 1637, 1640, 1642, 1658, 1659, 1661, 1669, 1685, 1689, 1717, 1720, 1721, 1722,

1723, 1728, 1762, 1765, 1769, 1791, 1793, 1805, 1808, 1811, 1813, 1820, 1835, 1847, 1855, 1863, 1865, 1877, 1884, 1890, 1892, 1897, 1903, 1909, 1926, 1929, 1932, 1935, 1954, 1958, 1980, 2000, 2010, 1013, 2017, 2029, 2030, 2039, 2087, 2095, 2100, 2116, 2146, 2151, 2155, 2156, 2162, 2181, 2185, 2194, 2197, 2204, 2207, 2219, 2220, 2221, 2228, 2230, 2261, 2273, 2285, 2290, 2291, 2294, 2296, 2297, 2299, 2317

d. -gän 85, 273, 460, 684, 1567, 2046, 2048, 2132

d. -gänni 1951

d. -gändä 364, 763, 805, 908, 1331

d. -gändän 1755

d. -gäni 312

d. -gänigä 2289

d. -giç 1581

d. -mäs 1810

d. -mäski 285

d. -mäsmidi 1921

d. -mä 840, 841, 871, 872, 1001, 1018, 1019, 1531, 1807, 1870

d. -mägäysän 1808

d. -māqqa 2028

d. -pti 1788

d. -b ayt- 39, 42, 501, 557, 1688, 1865

d. -b bār- 1003

d. -b bārâyât- 655

d. -b buyur- 985, 1054, 2311

d. -b qâl- 1767

d. -b kël- 20, 203, 225, 653, 1767, 1819

d. -b kêt- 194

d. -b kör- 56

d. -b otir- 1636

d. -b siylä- 29, 33

d. -b sor- 210

d. -b tur- 200, 210, 242, 290, 349, 366, 417, 608, 694, 1524, 1663, 1849, 1915, 2133

d. -b tüş- 165, 488, 904

d. -b tüşir- 187

d. -b yür- 1513, 1807

déd-dä (dedi-dä) : demek

d. 1256

dégän : adlı, isimli

d. 1, 2, 7, 52, 362, 399, 602, 896, 982, 1106, 1495, 1546, 1605, 1696, 1771

d. +ning 280

dèpsi- : tepişmek

d. -b 1247

dévänä (<F. divāne) : divane, deli, budala

d. 224

d. +ning 1779

dévâr (<F. divār) : duvar

d. +ning 633, 1635

d. +gä 1758, 1774

d.+dän 262, 263

d. +lärigä 341

déyiş- : demek

d. -ädi 826, 827, 828, 1319, 1320, 1322, 1681

d. -b 520, 527, 1550

d. -ä yât- 2114

dım : azıcık, gıdım

d. 1781, 1783

dıl (<F. dîl) : gönül, kalp

d. +im 1353

dilbâr (<F. b.s. dil-ber) : dilber, gönlü alıp götürən, güzel

d. +i 994

d. +idän 1357

dildâr (<F. b.s. dil-dâr) : birinin gönlünü almış, sevgili

d. 88

dildârlık : birinin gönlünü almış, sevgili

d. 1016

dimâğ (<A. dimāğ) : akıl, şuur

d. +ı 1927

diyâr (<A. diyār) : memleket, ülke

d. +dân 19

d. +im 168, 1981

d. +ing 162, 487, 902

diydâ (<F. dîde) : göz

d. +i (diydäyi) 1358

diydâr (<F. dîdâr) : yüz, çehre

d. 1558

d. köriş- “buluşmak” 2045

d. +igä 2022

doq : tehdit, uyarı

d. 1936

dongıllâ- : anlaşılması zor söz söylemek

d. -b 1634

Dormän : metinde geçen özel bir yer ismi

d. 1, 47, 65, 107, 219, 221, 723, 726, 845, 865, 1026, 1356, 1383, 1463, 1579, 1990, 2057, 2061, 2064, 2164, 2251, 2321, 2328

d. +ning 1, 250, 253

d. +gä 1016, 1046

d. +dä 2106

d. +dän 429

d. +dir 167

Dormänli : Dormän ilinden olan

d. 1601

dost (<F. dost) : dost

d. 10, 141, 973, 974, 975, 1100, 1101, 1102, 1437, 1649, 1653, 1657, 1659, 1660, 1661, 1687, 1708, 1947

d. +ning 1708

d. +dän 149

d. +im 144, 148, 157, 159, 162, 164, 167, 180, 185, 190, 192, 976, 1013, 1037, 1080, 1149, 1702, 1948

d. +imning 985

d. +in 2061

d. +i 2315

d. +igä 189

d. +idän 1091

d. +lärim 89, 95

d. +läring 83

dost-duşmān (<F. dost + <F. dūşmān) : dost düşman

d. +i (dosti-duşmān) 1150

dostlār-āy : ey dostlar

d. 90, 94, 98, 102

dostlik : dostluk

d. 1206, 1207, 1689

d. +gä (dostlikkā) 973

dökān (<A. dükkān) : dükkān

d. +gä 1721, 1726

d. +dän 1725

dön- : dönme; çevrilmek

d. -di 1489

d. -gän 1178

döndir- : döndürmek; çevirmek

d. -di 1161

duāgöy (<A. F. b.s. duā-gû) : duā okuyan, duā eden, duācı

d. +im 1938

duç (tuş) : denk; karşı

d. bol- “karşı karşıya gelmek” 521

duçâr (<F. dūçār) : tutulmuş, uğramış, maruz kalmış

d. bol- 1615

d. kël- 1425

duqâr : aşık oyununda aşığın dik durması

d. tur- 1638

dum (<F. düm) : kuyruk

d. +i 763

d. +igä 758, 761, 1560

dumälä- : yuvarlanmak

d. -b 1864

duşmân (<F. düşmân) : düşman

d. 381, 736, 740, 746, 1437, 1709

d. +ning 2175

d. +gä 92, 738, 742, 2171

d. +dän 747

d. +i 426, 1803

d. +lär 1409, 2036

d. +lärni 1149

duşmânlik : düşmanlık

d. +dän 743

dünyâ (<A. dünyā) : dünya, içinde yaşadığımız âlem

d. 494, 1408, 1469

d. +gä 1139, 1196, 2256

d. +dä 114, 400, 1152, 1195, 1198, 1918

d. +dän 407, 1466, 2215

d. +ng 326

d. +si 2196

dürüst (<F. dürüst) : doğru, düzgün, sağlam

d. 1935, 1955, 1957

- È -

è : E! ünlem bildirir

è. 56, 219, 223, 269, 331, 360, 363, 367, 451, 453, 577, 585, 598, 739, 754, 792, 862, 866, 893, 905, 906, 965, 972, 976, 984, 1002, 1013, 1016, 1063, 1065, 1067, 1078, 1206, 1381, 1461, 1508, 1559, 1589, 1611, 1640, 1748, 1758, 1760, 1788, 1807, 1818, 1879, 1889, 1891, 1895, 1954, 1979, 2027, 2113, 2130, 2148, 2219, 2256

ê- : imek fiili

ê. -miş 1512, 1518, 1576, 1900

ê. -dim 140, 606, 688, 907, 981, 1287, 1899, 1954, 2029, 2039

ê. -ding 124, 858, 2037

ê. -di 1, 2, 6, 7, 8, 9, 15, 16, 23, 45, 52, 53, 63, 66, 85, 121, 122, 150, 151, 191, 202, 227, 231, 233, 234, 235, 236, 342, 362, 364, 440, 443, 450, 543, 546, 547, 549, 550, 559, 560, 578, 587, 589, 590, 602, 604, 630, 631, 632, 638, 653, 656, 728, 730, 750, 787, 813, 814, 815, 817, 819, 857, 861, 863, 886, 895, 896, 925, 966, 968, 969, 971, 983, 984, 986, 987, 989, 1093, 1107, 1110, 1119, 1172, 1180, 1184, 1188, 1266, 1267, 1268, 1269, 1270, 1277, 1280, 1325, 1338, 1339, 1341, 1362, 1378, 1465, 1496, 1498, 1502, 1506, 1507, 1519, 1543, 1544, 1546, 1575, 1578, 1579, 1581, 1583, 1584, 1585, 1589, 1626, 1625, 1631, 1632, 1633, 1635, 1685, 1715, 1724, 1770, 1773, 1774, 1778, 1810, 1814, 1815, 1841, 1877, 1878, 1914, 1924, 1960, 1961, 1962, 1964, 2028, 2094, 2096, 2099, 2156, 2200, 2231, 2239, 2244, 2254, 2309

ê. -diki 544, 551

ê. -dik 1045, 1079, 1593

ê. -dingiz 457

ê. -dinglär 2028

êg- : eġmek

ê. -är 2228

êgä : sahip

ê. +siz 2110

ëgällä- : ele geçirmek, sahip olmak

è. -b 2071

ëgär : eyer

è. 2070

ëgärlä- : eyerlemek

è. -b 2059

ëgävlä- : eğelemek

è. -säng 801

ëgin : omuz

è. +igä (ëgnigä) 261

ëkän : -miş; iken

è. 71, 74, 111, 198, 204, 273, 330, 385, 390, 395, 504, 506, 509, 558, 606, 646, 693, 697, 866, 889, 919, 1041, 1042, 1056, 1060, 1068, 1317, 1328, 1461, 1514, 1515, 1565, 1591, 1637, 1640, 1721, 1742, 1757, 1771, 1772, 1775, 1875, 1880, 1887, 1929, 2023, 2024, 2026, 2048, 2132, 2168, 2196, 2218, 2233, 2300, 2301, 2302

è. +kü 1013

è. +ingni 971

è. +dä (ëkän-dä) 288, 459, 1329

è. +män 818, 857, 888, 891, 1680

è. +mänmi 1567

è. +sän 331, 411, 918, 923

è. +sändä 1014

è. +di 1837, 1838, 1840

è. +miz 1033

è. +siz 2030

è. +dir 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, 1306

ëkänlik : -miş; iken

è. +ini (ëkänligini) 617, 1580, 1683, 1758

ël : halk; memleket

è. 778, 781, 812, 814, 853, 869, 1356, 1614, 2127

è. bol- “dost olmak” 1207

è. +ning 204, 278, 726
 è. +ni 888
 è. +gä 789, 2319
 è. +dä 701, 702, 845, 1065, 1429, 1607
 è. +dän 1692
 è. +imni 221, 2164
 è. +ingdä 489, 1095
 è. +i 2032
 è. +ining 47
 è. +igä 733, 857, 101, 2178, 2321, 2328
 è. +idä 1245
 è. +idän 224
 è. +lärgä 2034
 è. +lärdä 280

èlän- : yalvarmak

è. -b 661, 738, 1169, 2235
 è. -mä 672
 è. -mägin 675, 683
 è. -b yalvär- (èlänib-yalvärīb) 608

èlät : halk, memleket

è. +imning 279

èlti- : götürmek, taşımak

è. -b 1913

èl-yol : halk, memleket

è. 819, 848

èl-yurt : halk, yurt

è. +i (èli-yurti) 1980

èm- : emmek

è. -inglärda 1230
 è. -gän 1177, 1181
 è. -mäydi 1221
 è. -älmäy 1854

è. -älmäydi 1224

ëmäklä- : emeklemek

è. -b 927, 1278, 2316

è. -gän 2037

ëmäklä- ëmäklä- : emekleye emekleye

è. -y (ëmäkläy- ëmäkläy) 1279

ëmäs : değil

è. 326, 863, 907, 1564, 1640, 1875, 2188

è. +mi 1380, 1716, 1797, 2245

è. +di 287, 383, 418, 421

è. +dir 802

ëmçäk : meme

è. +igä (ëmçägigä) 1817

ëmikdâş : kardeş

è. +im 1671

ëmiş- : emmek

è. -gän 1983, 1997

è. -gänini 16

ëmiz- : emdirmek

è. -sä 1209

è. -b 13, 1204

è. -ä qâl- 1209

ënä : anne

è. 1231, 1232, 1236, 1237, 1240, 1256, 1320, 1546, 1550, 2017, 2245

è. +dän 697

è. +m 1920, 2256, 2257

è. +ng 161, 1228, 1242, 1667, 2056, 2066

è. +ngni 2063

è. +ngä 1347

è. +ngdän 1229

è. +si 13, 265, 1609, 1616, 1844

è. +sining 236, 1119, 1278, 2255

è. +sini 1769

è. +sigä 2043, 2255, 2259

è. +sidän 1218, 1312, 2071, 2090

è. +miz 1998

è. +sin 1830

è. +cân “anneciğim” 1855

ênä-içküyär : en yakın, kardeş, dost

è. +si +i (ênäsi-içküyäri) 2248

ëndi : şimdi

è. 101, 145, 186, 195, 231, 270, 289, 304, 440, 512, 513, 541, 580, 616, 832, 857, 864, 868, 883, 919, 979, 1016, 1037, 1069, 1074, 1081, 1123, 1148, 1233, 1243, 1244, 1253, 1278, 1280, 1296, 1494, 1490, 1500, 1516, 1628, 1630, 1641, 1702, 1788, 1843, 1957, 2025, 2029, 2126, 2134, 2138, 2153, 2191, 2283, 2321

ëndigi : şimdiki

è. 2046

ëndilik : şimdi, hālā

è. dā 1100

ëntik- : boğulur gibi olmak

è. -b 1220

ëntikiş : nefes nefese kalma

è. +igä 1685

épçil : çevik, kıvrak

è. 1631

ër : erkek; koca

è. 37, 411, 965, 1170, 1693, 2131

è. +gä tæg- “kocaya varmak” 409

è. +im 883

è. +i 865

è. +ining 820, 855

è. +ini 2298, 2299

è. +igä 858, 884

ërgäş- : izlemek, takip etmek

è. -ä bèr- “peşine takılmak” 2197

èri- : erimek, duygulanmak

è. -b 1668

èrin- : erinmek, üşenmek

è. -b 122

èriş- : erişmek, ulaşmak

è. -âl- 263

èrkäk : erkek

è. +mi 456

èrtä : erken

è. 131, 189, 814, 1051, 1507, 2090

è. +dän 2227

è. bilän “sabahleyin” 1174, 1181, 1854, 1911, 2050

èrtän : yarın

è. 1045, 1047

èrtärâq : daha erken

è. 97

èrü- : erimek

è. -r 530

ès : akıl

è. +imdän 136

è. +ing 331

è. +igä 818

è. +idän 1345

è. +läring 84

èsä : ise

è. 636, 1266, 1812

èsân : sağlıklı, sıhhatli

è. 1021, 2041

èsiz : eyvah!, yazık

è. 697, 1402, 1523

èski : eski

è. 602, 1073

èsli : akıllı

è. 1205

êş- : bağlamak, eğirmek, burmak

è. -b 854

êşäk : eşek

è. +igä (êşägigä) 1585

êşân (<F. îşân) : hoca; itibar kazanmış ruhani din kişisi

è. 1098, 1103

êşik : kapı

è. +ning 607, 634, 1057

è. +ni 1895, 1904

è. +gä (êşikkä) 1837

è. +dän 310, 468, 470, 551

è. +ini (êşigini) 558, 1893

è. +idän (êşigidän) 1813

êşil- : eğirmek, burmak

è. -di 1555

êşit- : işitmek

è. -är 550, 1899

è. -di 78, 1512, 1577, 2004

è. -ing 440, 542, 1074, 1134, 1281, 1474, 1494, 1500, 1516, 1573, 1630, 1843, 2011, 2154, 2198,

è. -inglär 2056

è. -lärning 1562

è. -sä 180, 185

è. -b 31, 132, 175, 574, 589, 597, 648, 693, 1000, 1362, 1533, 1590, 1862, 2005, 2009, 2218

è. -gän 15, 18, 508

è. -gänni 1370

è. -gändän 1117, 2231

è. -gänini 2043

è. -mäy 548

è. -mäsin 177

è. -mägän 27

è. -b äl- 1623

èşşäk : eşek

è. 1694

èt- : etmek

è. -ärmän 1354

è. -ädi 947

è. -bdi 912

è. -di 696

è. -äyin 1671

è. -inglär 2086, 2087

è. -b 122

è. -gäning 1095, 1096, 1098, 1103

è. -gängä 1219

è. -mädi 934

è. -b bär- 937

ètäk : etek

è. 13, 1588, 1868

è. +ni 1933

è. +ing (ètäging) 1526

è. +ini (ètägin) 1286

è. +idän 1256, 1259

è'tiqād (<A. i'tiqād) : düğümlenip kalma, bir şeye bağlanma; inanç

è. 977

èy (<A. F. ey) : ey!

è. 32, 1035, 1345, 1469, 1557, 1570, 1935, 2271

èzil- : ezilmek

è. -b 694, 768, 894, 1534, 2255

- F -

fasl (<A. faşl) : zaman, ara; ayrıntı; ayırma, ayrılma

f. 272, 704

f. +gä 798

f. +dä 1639

fähmlä- (<A. fehmlä-) : anlamak

f. -b 1928

fäläk (<A. felek) : felek; gökyüzü, semā

f. 1153, 1154, 1160, 1161, 1349, 1351, 1352, 1353, 1354, 1355, 1360, 1742

f. +ning 113, 997, 1393

f. +dän 929, 1289, 1363

fäläkät (<A. felāket) : felaket; bela; bahtsızlık

f. 1540

fālān : falan

f. 639

f. +çi “filanca” 1844

f. +çining 1844

färmān (<F. fermān) : ferman, emir, buyruk

f. 413, 649, 1568

f. +i 395

färmāyış (<F. fermāyış) : emretme, buyurma

f. +läri 2310

färyād (<F. feryād) : feryat, yardım istemek için çıkarılan yüksek ses

f. 827, 1320, 2087, 2215

färzänd (<F. ferzend) : oğul, çocuk, evlat

f. 9, 824, 1361, 1420

f. +im 1912, 2064

f. +imni 976

f. +i 1498, 2328

f. +läri 1016

fāni (<A. fānî) : ölümlü, fani

f. 2215

fātiha (<A. fātiḥa) : başlangıç, giriş

f. sor- “helallik istemek” 2071

fāydā (<A. fā'ide) : fayda, yarar; kazanç, kār

f. +ni 441

f. +sigä 1639

fərmān (<F. fermān) : ferman, emir, buyruk

f. 1798

fırâq (<A. firāk) : ayrılık, ayrılma

f. +ıdä (fırâğıdä) 1345

firib (<F. -firīb) : hile, düzen

f. 618, 630

füsün (<F. füsûn) : sihir; büyü

f. 618

fursāt (<A. furṣat) : fırsat

f. +dä 268

füzälâ (<A. fuḏalâ') : fazıl kişiler

f. +läri 1786

- G -

gädälük (<F. gedā) : dilencilik

g. 1470

gäp : söz, fikir, cümle

g. 232, 272, 503, 919, 1190, 1717, 2046

g. +ning 1535, 1557

g. +ni 1281, 1630, 1687, 2154, 1832, 1901

g. +gä 1832

g. +im 264, 503, 673, 1852

g. +imning 876, 1292, 1859

gäpir- : konuşmak, söylemek

g. -b 365, 1589, 1662

gäpläş- : konuşmak, söyleşmek

g. -b 634, 1040, 1588, 2044

gäräng : sersem

g. 1879

gärävbästlik : düello

g. 5

gärdän (<F. gerden) : gerdan, boyun

g. +ini 290, 379

gärdiş (<F. gerdiş) : dönme, dönüş; çember

g. +i 1153, 1393

g. +i kâc (gärdiş kâc) “talihi kara” 1742

gärtkäm : kumar oynarken zarı atmadan önce söylenen söz

g. 1636, 1637

gävhar (<F. gevher) : cevher, elmas

g. 685

g. +ni 676, 679

gâh (<F. gâh) : gah, zaman bildiren edat

g. 5, 6, 988, 989, 1132, 1278, 1773

gèzär- : çatlamak, bozarmak

g. -b 787

giryân (<F. giryān) : ağlayan, ağlayıcı

g. 2122

ğ. +ämän 1358

giyâh (<F. giyāh) : taze ot

g. +lärning 784

gödäk (<F. gûdek) : çocuk, bebek

g. 824, 826, 843, 1128, 1138, 1182, 1192, 1221, 1255, 1259, 1278, 1310, 1319, 1566, 1598, 1733

g. +ning 1208

g. +ni 1193, 2238

g. +ini (gödägini) 1009

g. +lär 828, 830, 1141, 1285, 1303, 1322, 1552, 2080, 2302, 1740, 1852, 1861

g. +lärning 988, 1015, 1172, 1298, 1553

g. +lärni 846, 1217

g. +lärin 927, 1194, 1236, 2027

g. +läri 1312

g. +lärini 820, 838, 1271

g. +lärigä 1031

gösäläxânä : ahır

g. +si 587

gözäl : güzel

g. 108

g. +lär 479

gumân (<F. gümān) : şüphe

g. 270, 605, 1404, 1446, 1452

g. +im 430

gumântärs (<F. gümān + <F. ters): şüphe

g. 269

gurullä- : mırıldaşmak, fısıldaşmak

g. -b 472, 754

göl (<F. gül) : çiçek, gül çiçeği; saf

g. 445, 446, 1086, 2209, 2210

g. +däy 354, 484, 690, 1607, 1655, 1996, 2280, 1827, 1872

g. +im 1142, 1300

g. +igä 100, 569, 1315

g. +lär 1485

g. +sän 1226

g. +dir 255

göl-göl (<F. gül) : çiçek, gül çiçeği

g. 1034

Gölzämän : metinde geçen özel bir kişi ismi

g. 246, 313, 323, 330, 331, 334, 336, 363, 364, 367, 372, 375, 413

günâh (<F. günāh) : suç

g. 2278

g. +ni 2271

g. +im 722, 732

g. +i 664, 1172, 1180, 1184, 2239, 2272, 2277, 2256

günâhkâr (<F. b.s. günāh-kār) : suçlu, suç işleyen

g. +ni 720

günây : bk. günâh

güng-güng : dilsiz

g. 632

gürk (<F. gür) : kurt

g. 1514

Gürki : (bk. Gürkibây) metinde geçen özel bir kişi ismi

g. 1645, 1979, 2167, 1901

g. +ning 1602, 1605, 1609, 1611, 1616, 2272, 2273, 1836, 1914, 2002

g. +ni 2272

Gürkibây : metinde geçen özel bir kişi ismi

g. 1514, 1582, 1587, 1590, 1593, 1596, 1623, 1625, 1643, 1662, 1682, 1685,

1687, 1690, 1720, 1722, 1757, 1760, 1769, 1801, 1830, 1832, 1862, 1879, 1883,

1888, 1899, 1922, 1954, 1956, 1960, 1969, 1977, 2003, 2105, 2107, 2100, 2148,
2150, 2162, 2163, 2174, 2271, 2258, 2296, 2306, 2314

g. +ning 1600, 1624, 2112, 2161, 2255, 1715, 1933

g. +ni 1584, 1589, 1593

g. +gä 1931, 1965, 2100

g. +cân “sevgili Gürkibay” 1968

güzār (<F. güzār) : geçme, geçiş; yol

g. +ing 165, 488, 904

g. +i 1502, 1774

g. +lārgä 39

güzārmä-güzār : yol yol

g. 593

- Ğ -

ğacir-quzğun : akbaba, kuzgun

ğ. +lär (ğacir-quzğunlär) 758

ğafłät (<A. ğaflet) : bilgisizlik; dikkatsizlik

ğ. 1051

ğ. +dän 566

ğaläbä (<A. ğalebe) : galip gelme, yenme

ğ. qıl- “baskın çıkmak, bastırmak” 1879

ğalağulä : gürültü

ğ. 1205

ğam (<A. ğam) : gam, keder, acı, dert

ğ. 687, 690, 691, 899, 1296, 1951, 1996, 2280

ğ. yè- “tasalanmak” 843, 874, 1021

ğ. +ning 1368

ğ. +gä 930, 1125, 1348, 1369, 1373, 1377, 1380, 2143

ğ. +dän 1734

ğamgin (<A. F. b.s. ğam-ğîn) : kederli, hüznü, tasalı

ğ. 819, 1352

ğamxânä (<A. F. b.s. ğam-ğâne) : kaygı, tasa yurdu

ğ. 1678

ğanim (<A. ğanim) : düşman; ganimet alan

ğ. 1647, 1945

ğanimät (<A. ğanîmet) : düşmandan alınan mal

ğ. 1082

ğ. +di (dir) 1942

ğarib (<A. ğarîb) : garip, kimsesiz, zavallı

ğ. 224, 934, 1490, 1699

ğ. +ning 96

ğ. +ni 2075

ğ. +lär 1700

ğ. +dir 1699

ğariblik : gariplik, kimsesizlik

ğ. 907, 940

ğarq (<A. ġarq) : suya batma; batma

ğ. bol- “batmak” 1368

ğayrät (<A. ġayret) : gayret, çalışma, çabalama

ğ. 794, 798, 804, 807

ğazäb (<A. ġazab) : öfke, hiddet, kırgınlık

ğ. 1223, 1560

ğazälxân (<A. ġazel + <F. -ḡān) : gazel okuyan

ğ. +im 212, 1731

ğâz : kaz

ğ. +ini 572

ğ. +idän 511

ğilmân (<A. ġilmān) : delikanlı, genç

ğ. 880

ğışä : kamışa benzeyen ama içi boş olmayan saz

ğ. 1339

ğolä : dal, filiz; parça

ğ. 960

ğ. +dän kël- “etine dolgun” 238

ğ. +sini 960

ğunçädän-ğunçä (<F. ġonca) : gonca, açılmamış çiçek; gonca gonca

ğ. 445, 2209

- H -

hak (<A. ḥaḳḳ) : bir insana ait olan şey, hak

h. 381

haqıqat (<A. ḥaḳıḳat) : gerçek, doğru, hakikat

h. 1862, 2039, 2249

halq (<A. ḥalk) : boğaz

h. +ımı 988

hasrät (<A. ḥasret) : hasret; acı, dert

h. 1305

h. +ingdän 768

h. +å 1211, 1539, 2008

hayqır- : haykırmak

h. -b 1287, 2091

hayrân (<A. ḥayrân) : hayran

h. bol- “şaşırmak” 31, 375, 1498, 2230

h. qâl- “şaşırmak” 1376, 1503, 1628, 1834

h. +imän 1359

hä : evet

h. 378, 1075, 2113, 2245

hä : ünlem bildirir

h. 1157, 2187

hâbâr (<A. ḥaber) : son ve yeni havadis, bilgi, haber

h. +läringiz 361

häftä (<F. hefte) : hafta, yedi gün

h. 1043, 1330, 1331, 1714, 1799, 1802

h. +dän 1044, 1799

häläk (<A. helāk) : āväre, perişan, sersem

h. 1743

hâli : hâlâ, henüz, daha

h. 142, 670, 671, 924, 1068, 1171, 1175, 1179, 1268

hāligi : o, mezkûr

h. 1510, 1512, 1576

hām (<F. hem) : hem

h. 25, 37, 43, 61, 74, 108, 190, 215, 225, 230, 238, 264, 385, 411, 414, 436, 450, 459, 546, 576, 579, 582, 584, 605, 630, 642, 655, 670, 789, 793, 806, 810, 831, 860, 868, 888, 891, 924, 969, 970, 977, 986, 1010, 1014, 1017, 1032, 1037, 1043, 1044, 1048, 1051, 1052, 1064, 1068, 1079, 1084, 1090, 1110, 1119, 1268, 1269, 1276, 1282, 1284, 1285, 1324, 1326, 1327, 1334, 1342, 1344, 1345, 1465, 1473, 1512, 1522, 1564, 1566, 1577, 1578, 1586, 1590, 1593, 1596, 1631, 1637, 1638, 1639, 1640, 1642, 1656, 1660, 1675, 1719, 1721, 1754, 1755, 1756, 1757, 1761, 1766, 1774, 1783, 1844, 1845, 1865, 1876, 1879, 1880, 1891, 1936, 1942, 1956, 1961, 1971, 2050, 2054, 2132, 2150, 2152, 2166, 2186, 2232, 2263, 2296, 2297

hāmānā (<F. hemānā) : şimdiye kadar, hālā

h. 1816

hāmdām (<F. b.i. hem-dem) : sıkı fıkı arkadaşlık

h. +im 1675

hāmmā : hep, bütün

h. 588, 975

h. +gä 591

h. +si 964

hāmrahı (<F. b.i. hem-rāhî) : yol arkadaşlığı, yoldaşlık

h. 985, 998

h. +ni 982

h. +m 733

h. +ng 1013, 1527

hār (<F. her) : hep, bütün, her

h. 18, 19, 21, 39, 126, 143, 282, 322, 325, 368, 413, 424, 544, 546, 548, 549, 551, 591, 595, 680, 727, 737, 807, 809, 812, 946, 960, 964, 1190, 1330, 1348, 1398, 1414, 1423, 1429, 1485, 1507, 1577, 1582, 1583, 1695, 1706, 1716, 1721, 1735, 1739, 1743, 1748, 1755, 1896, 1959, 2060, 2083, 2108, 2294

hārākāt (<A. ḥareket) : hareket

h. +gä 493

h. +ini 855

hārāmi (<A. ḥarāmî) : hırsız, haydut

h. 2128

hārārāt (<A. ḥarāret) : sıcaklık, hararet

h. +i 764

hārnä : her ne

h. 513, 722, 1347, 1660

hässä : değnek

h. 1482

häväs (<A. heves) : heves, arzu, istek

h. +idämän 332

häy : hey

h. 203, 693, 856, 1299, 1317, 1523, 1924, 2196, 2185

häybät (<A. heybet) : heybet

h. 576, 2092

h. +igä 267, 374, 415

h. +idän 312, 752, 783

häybätli : heybetli

h. 1363

häydä- : kovmak, sürmek

h. -y 2146

h. -dim 2223

h. -ding 2207

h. -di 2178

h. -b 371, 659, 714, 758, 762, 1493, 1507, 1508, 1561, 1577, 1587, 1613, 2105, 2113, 2114, 2225, 2227

h. -gän 2131

h. -gäning 1186, 2208, 2213, 2217

häydät- : kovmak, sürmek

h. -di 1624

häydäv : sürüş; koşturma (hayvan için)

h. 2147

hāyvān (<A. ḥayvān) : hayvan

h. +lār 854, 869

hāzil (<A. hezl) : şaka, alay, eğlence

h. qıl- “dalga geçmek, alay etmek” 1594, 2113

hā : ünlem bildirir

h. 1249

hādisä (<A. ḥādiṣe) : olay, hadise

h. 1689, 1804

hāl (<A. ḥāl) : hāl, durum

h. 1651

h. +ni 1863

h. +imä 934

h. +inggä 128

h. +i 2245

h. +ini 912

h. +igä 1378

h. +lärini 61

hāl-āhvāl (<A. ḥāl + <A. aḥvāl) : hal, durum

h. 1040

h. +igä (hāli-āhvāligä) 1205, 1264, 1289, 1349

h. +idän (hāli-āhvālidän) 1806

hāmīlā (<A. ḥāmīle) : gebe, hamile

h. 815

h. +dār 1614

hārit- : yormak

h. -b 115

hāsil (<A. ḥāşıl) : husule gelen, ortaya çıkan, üreyen

h. 3

hāv : bağırma ünlemi

h. 2114

hāvli : avlu

h. +ning 309

h. +gä 432

h. +dä 1769

h. +dän 1765, 1848

h. +sini 596

h. +sigä 1764, 1801

h +sidän 1809,

hāvuz (<A. ḥavẓ) : havuz

h. 236

hây-hây : “hay hay” diye bağırma

h. +ni 77

hâzir (<A. ḥāzır) : huzurda, hazır

h. 128, 650

hêç (<F. hîç) : yok denecek kadar az, hiç

h. 36, 42, 65, 177, 240, 270, 310, 550, 590, 600, 655, 779, 849, 1009, 1064,
1171, 1195, 1198, 1204, 1208, 1553, 1561, 1606, 1676, 1704, 1776, 1871

hili : elem

h. +gä 1316

hisâb (<A. ḥisāb) : hesap

h. +i 347

ho : ünlem bildirir

h. 264

hökiz : öküç

h. +däy 2318

höl : ıslak, yaş

h. 721, 1156, 1246, 2016

humâr (<A. ḥumār) : içkiden sonra gelen baş ağrısı, sersemlik

h. 2008

hur (<A. ḥûr) : peri

h. 880

huş (<F. hûş) : bilinç, akıl, şuur

h. +ni 536

h. +gä kël- “ayılmak, kendine gelmek” 539, 1283

huşyâr (<F. hûş-yâr) : akıllı; uyanık; dikkatli

h. 590

hücrä (<A. hücre) : hücre

h. +ni 560

h. +lärning 558

hükm (<A. hükm) : hüküm, yargı

h. 1639, 2231

h. +i 556

hükümät (<A. hükûmât) : hükümet

h. 1795

hürk- : ürkemek

h. -b 762

hürkit- : ürkütmek

h. -b 762

hürmät (<A. hürmet) : hürmet, saygı

h. 974

hüsn (<A. hüsn) : güzellik, iyilik

h. 18

h. +ning 255, 324

h. +ni 23, 348, 997, 1034, 1522

h. +nigä 492

- X -

xabār (<A. ḥaber) : haber

x. 563, 592, 1088, 1711, 2045

x. +ingi 83

x. +i 450, 1088, 1378, 1962

x. +siz 1961

xabārdār (<A. ḥaber-dār) : haberli

x. 1807

xafā : üzüntülü, kederli

x. 839

x. bol- “üzülmek” 882, 1020

x. -dir 139

xalq (<A. ḥalk) : halk, insanlar

x. 221

x. +ı 1047

x. +ining 1803

xalāyīq (<A. ḥalā'īq) : halk, insanlar

x. 701, 2301

x. +gä (xalāyīqqa) : 392

xam (<F. ḥam) : eğri, bükülmüş

x. qıl- “eğilmek, bükülmek” 290, 379

xamir (<A. ḥamîr) : hamur

x. +däy 239

xammā : hepsi

x. +si 355

xancār (<A. ḥancer) : hançer

x. 183, 484, 614, 2241

x. +ni 2314

x. +i 577

xandān (<F. ḥandān) : gülen, sevinçli

x. 1975

xarāb (<A. ḥarāb) : yıkık, virān

x. 912

xarc (<A. ḥarc) : harç

x. +imgä 636

x. +i 1044

x. +isigä 2069

xaridār (<F. b.s. ḥarîdār) : müşteri, alıcı

x. 375, 447, 923

xatā (<A. ḥatā') : hata, yanlış

x. +si 134

x. +siz 2004

xatār (<A. ḥaṭar) : tehlike

x. 530

xatim (<A. ḥātim) : mektup

x. +ni 731

xavâtir (<A. ḥavāṭir) : endişe

x. qıl- “endişe etmek” 1280, 1332

xayāl (<A. ḥayāl) : hayal

x. +gä 325

x. +im 2028

x. +inggä 351

x. +idä 2049

xayr (<A. ḥayr) : allahaısmarladık

x. 2150

xazān (<F. ḥazān) : sonbahar, güz; hazan yaprağı

x. 1025

xāhlä- : istemek

x. 109

xāl (<F. ḥāl) : ben

x. +inggä 350

Xālbékä : metinde geçen özel bir kişi ismi

x. 12, 15, 16, 19, 21, 26, 36, 39, 42, 43, 45, 46, 49, 50, 56, 59, 75, 170, 173, 225, 226, 233, 240, 254, 257, 285, 291, 338, 342, 357, 358, 367, 410, 415, 435, 437, 466, 470, 472, 502, 536, 538, 539, 546, 553, 554, 575, 582, 585, 589, 606, 607, 608, 617, 628, 633, 660, 693, 703, 715, 734, 765, 787, 815, 817, 820, 851, 855, 864, 883, 891, 986, 991, 1000, 1009, 1010, 1032, 1058, 1068, 1116, 1120, 1122, 1130, 1131, 1165, 1169, 1222, 1257, 1262, 1265, 1284, 1305, 1516, 1518, 1521, 1523, 1528, 1533, 1572, 1609, 1614, 1616, 1810, 1815, 1820, 1841, 1843, 1847, 1848, 1862, 1865, 1870, 1875, 1903, 1904, 1907, 1924, 1928, 1963, 1998, 2004, 2027, 2043, 2047, 2052, 2068, 2072, 2232, 2235, 2297, 2298, 2299, 2304, 2322, 2324, 2327

x. +däy 169, 174

x. +ning 13, 17, 23, 24, 51, 52, 53, 175, 230, 287, 341, 346, 335, 376, 491, 547, 557, 559, 561, 652, 659, 663, 794, 851, 1041, 1050, 1066, 1155, 1247, 1843, 2018, 2049, 2244

x. +ni 22, 203, 219, 222, 228, 316, 321, 562, 588, 641, 990, 1069, 1108, 1115, 1129, 1162, 1221, 1261, 1345, 1520, 1567, 1570, 1571, 1576, 1611, 2048

x. +gä 190, 286, 329, 331, 417, 493, 543, 544, 598, 619, 734, 1524, 1863

x. +dän 108, 293, 592, 1928

x. +ng 270, 299, 297

x. +ngni 306

x. +ngdän 298, 301, 305

x. +cân “sevgili Xâlbekä” 284, 578

Xâlmömin : metinde geçen özel bir kişi ismi

x. 12, 1569, 1570, 1571, 1576, 1610, 1746, 1752, 1756, 1764, 1768, 1800, 2302, 2323

x. +ning 13, 15, 1608, 1812, 1878

x. +ni 2320

xâṁ (<F. ḥām) : pişmemiş, çiğ

x. 757, 760, 764, 2147

xân (<F. ḥān) : han, hükümdar; han, kervansaray

x. 180, 185

x. +im 638

x. +i 1908

xānādān (<F. ḥanedān) : aile; hanedan

x. +igä 753

xānimān : ev bark

x. +im 1351

xānzādä (<F. ḥān + <F. zāde) : hükümdar oğlu

x. 241, 900

x. +lär 18, 21

xās (<A. ḥāṣṣ) : has, özgü

x. 436, 466, 1083, 1085

x. +gä 1071

xâtin (<A. ḥātûn) : kadın

x. 460, 1060, 1061, 1062, 1805, 2095

x. +ning 1504, 1505

x. +i 11, 1812

x. +igä 1808

xâtir (<A. ḥāṭır) : hatır, hafıza

x. +im 1391

x. +ingni 1036

xâtircām : gönlünce; ferah, rahat

x. 1076

xāvftārs (<A. ḥavf + <F. ters) : tehlike, korku

x. 752

xırd : küçük

x. 2195

xıyānāt (<A. ḥıyānet) : hayinlik, vefasızlık

x. 753

xil'at (<A. ḥil'at) : bir tür kıyafet

x. +lär 1794

xizmāt (<A. ḥizmet) : hizmet

x. 188, 1720

x. +ini 1768

xizmātkār (hizmet-kār) : hizmetçi

x. 2322

x. +ing 1027

xob : iyice

x. 1043

xop : peki, olur

x. 1767

x. qıl- “iyi yapmak” 1267

xocā (<F. h̄āce) : hoca

x. 918

x. +ning 1094

x. +gä 1567

x. +dän 1566

xorāk : yenebilen

x. 884

x. +igi (xorāgini) 1587

xoşlāş- : halleşmek

x. -b 1048, 2324

xudā (<F. ḥudā) : sadaka

x.+im (xudāyim) 1124

x. +i (xudāyi) 893

xumār (<A. ḥumār) : mahmur

x. 79, 767, 1211, 1252

x. +i tārqaş- “sıkıntısı dağılmak” 2044

xun (<F. ḥûn) : kan

x. +im 922

xunābā (<F. b.i. ḥûn-ābe) : kanlı su

x. 744, 1468

xursānd (<F. ḥursend) : memnun, şen

x. 806, 1034, 1419, 1976, 2066

xuş (<F. ḥoş) : hoş, iyi, güzel

x. bol- “keyfi yerine gelmek” 522, 1033, 1034

x. +i 1776

xuṣxabār (<F. ḥoṣ + <A. ḥaber) : hoş haber

x. 635, 654

xuṣlā- : sevmek

x. -di 2135, 2139

xuṣroy (<F. b.s. ḥoṣ-rûy) : hoş yüzlü

x. 395

- I -

ixlās-e'tiqād (<A. iḥlāṣ + <A. i'tikād) : bağlılık, inanç

1. +i 2306

ixtiyār (<A. iḥtiyār) : seçme; insiyatif

1. +ing 137, 719

irğāl- : sallanmak

1. -b 1439, 1481

irğı- : irkilmek; sıçramak

1. -b 191, 205, 232, 262, 470, 1571, 1895, 1956

ıssıq : sıcak

1. 783, 805

1. +ıdän (ıssığıdän) 987

ışq (<A. 'aşk) : aşk

1. 85, 303

1. +ı 76

1. +ıdä 1068

- İ -

ıç : ıç

- i. +im 2172
- i. +in 2143
- i. +i 594, 930, 1348, 1380, 1626, 1953, 2161, 2234
- i. +ini 60, 69, 73, 1497
- i. +igä 40, 808, 1715, 2293
- i. +idä 87, 362, 435, 1002, 1092, 1106, 1114, 1327, 1523, 1565, 1635
- i. +idän 62, 74, 777, 1497, 1512
- i. +ki 147, 243

ıç- : ıçmek

- i. -är 1539, 1899, 1900
- i. -ämän 1072
- i. -ädi 2048
- i. -ämiz 1907
- i. -dim 1468
- i. -dik 744
- i. -äyin 920
- i. -b 628, 630, 925, 928, 1082, 1886, 1946, 1959, 1961, 1963, 2098
- i. -gäning 1910
- i. -mäy 1099
- i. -mägän 1950
- i. -äyät- 1086, 1087
- i. -mâqni 1908

ıçkâri : ıçeri

- i. 311
- i. +gä 1805
- i. +dä 309, 943

ıçki : ıç

- i. +mä ıçki (ıçkimä-ıçki) “ıç ıçe” 559

ıçkilik : alkollü ıcecek

i. 1071, 1081, 1099

ıcküyär : ıçı yanan; yakın dost

i. +im 1982

i. +i 1603, 1972

ıçrā : ıçerisinde, ıçinde

i. 2170

ıkkālā : ikisi; her ikisi

i. +si 775

ıkkāvi : ikisi; her ikisi

i. 9, 46, 50, 268, 376, 464, 520, 531, 533, 583, 604, 781, 827, 1051, 1083, 1279, 1565, 1686, 1687, 1689, 1723, 1756, 1763, 1829, 1842, 1956, 1959, 2091, 2146, 2150, 2152

i. +ning 584, 927, 2159

i. +ni 587, 600, 649, 757, 760, 762, 1612, 1619, 1757, 1816, 2021, 2195

i. +gä 1085, 1849

i. +ing 271, 368, 1856, 1860, 2037, 2042, 2086

i. +miz 1578, 1649, 1652, 1719, 1720, 1873, 1874, 1983, 1991, 1997

i. +läri 806, 809, 1085, 1814

i. +ginäng 2080, 2211

i. +ginämiz 1995

ıkki : iki

i. 8, 14, 41, 82, 260, 262, 272, 337, 340, 344, 370, 380, 450, 464, 515, 519, 521, 527, 541, 554, 576, 651, 659, 685, 745, 824, 826, 852, 855, 884, 889, 890, 969, 1009, 1055, 1085, 1113, 1116, 1118, 1120, 1128, 1135, 1138, 1176, 1182, 1192, 1200, 1208, 1221, 1252, 1255, 1259, 1278, 1310, 1313, 1319, 1329, 1336, 1343, 1345, 1358, 1420, 1473, 1537, 1542, 1546, 1560, 1565, 1572, 1614, 1617, 1618, 1653, 1657, 1714, 1725, 1766, 1768, 1810, 1829, 1848, 1856, 1860, 1873, 1874, 1958, 1959, 1963, 2012, 2017, 2022, 2070, 2085, 2093, 2097, 2098, 2115, 2130, 2136, 2159, 2183, 2204, 2233, 2275, 2312, 2317, 2322, 2327

i. +gä 1586

i. +tä 817, 1044, 1115, 1725, 1806, 2200

ıl- : asmak

i. -mäding 275

i. -mäsin 1913

ilä (<A. ilā) : ile

i. 880, 903

ilâc (<A. 'ilāc) : çare, derde deva olan şey, ilaç

i. +in 54, 1112

i. +i 35, 56

i. +ini 108, 1169, 1336

ilâc-çârâ (<A. 'ilāc + <F. çāre) : derman, çare

i. 1009

ilâhi (<A. ilāhî) : Allahım, ey Allah; ne tuhaf; ilâhi

i. 1153, 1918, 1922, 1969

ilân : yılan

i. 943, 968, 1432

i. +dây 648, 983, 1104

i. +ning 942, 950

ildām : hızlı, çabuk

i. 1705

ilgâr : öncü, ileri, ilerici

i. qıl- 2064

ilgâri : önce, ileri; eskiden

i. 234, 550, 977, 1564

i. +dân 856, 671

i. +gi 1522, 1806

i. +gilärdây 54

ilin- : bağlanmak; takılmak

i. -di 309

ilm-hünär (<A. 'ilm + <F. hünar) : iş, meslek

i. 2

imâ (<A. îmā') : işaret, ima

i. +gä 455

inâq : güvenilir

i. 751

in'ām (<A. in'ām) : bağış

i. qıl- “hediye etmek” 1044

i. +ini 1617

indā- : demek, söylemek; seslenmek

i. -mäydi 1781, 1784

ingrān- : inlemek, inildemek

i. -ädi 1293

i. -b 2285

ingrāt- : inletmek

i. -ädi 1370

insāf (<A. inṣāf) : insaf

i. 107

insān (<A. insān) : insan

i. +in 402

intıq : sabırsızlıkla bekleyen

i. 352

ip : ip

i. +däy 1555

i. +ni 2292, 2293

ircäyiş- : ses çıkarmadan dudaklarını kapatıp kıkırdamak

i. -b 1225

irim : üzerlik, nazarlık; kaza, bela kovmak için yapılan batıl inanç uygulaması

i. 698

iskālā- : koklamak

i. -di (iskäläydi) 2019

i. -b 408

istā- : istemek

i. -di (istäydi) 87, 88, 90, 94, 98, 102

istıqāmāt (<A. istiḳāmet) : ikāmet

i. qıl- “ikāmet etmek” 1799

iş : iş

i. 400, 555, 727, 1574, 1747, 1881, 2111

i. +ning 32

i. +ni 1883, 1888

i. +gä 951, 1789

i. +dä 665, 2277

i. +dän 1096

i. +ing 1762, 1884

i. +ingni 969

i. +i 1776

i. +ini 953

i. +igä 712

i. +imiz 1748, 1751

i. +lär 1881

i. +lärigä 3, 5

işārāt (<A. iṣāret) : işaret; bir şeyi gösterme

i. 208, 1209

i. +ni 1212

işqibâzlık (<A. F. b.i. 'aşq-bâz) : düşkünlük, merak

i. 33

it : köpek, it

i. 260

i. +däy 2318

i. +ni 1502

i. +igä 1501

itâât (<A. itā'at) : itaat; boyun eğme

i. 1796

ittifâq (<A. ittifāq) : ittifak; birleşme

i. 71

iyāk : çene kemiği; çenenin alt kısmı

i. 1339

i. +i (iyägi) 347

iyär- : izlemek, takip etmek

i. -ä äl- 788

i. -älmäy 1857

iyin (bk ègin) : omuz

i. +imä 1442

iyälä- : yumuşatılmış, kıvama gelmiş

i. -b 238

iymän- : çekinmek, sıkılmak

i. -di 1928

iysin- : gönlün yumuşaması

i. -b 1825

iz : iz; işaret

i. +im 629

i. +ingni 971

i. +i 230, 1288, 2157

i. +ini 1298, 1323

i. +lär 813

izlä- : aramak

i. -di (izläydi) 941

i. -gin 985

i. -nglär 2057

i. -b 169, 174, 222, 270, 276, 429, 496, 745, 986, 1590, 2132

i. -gän 2249

i. -gäning 281

izzä : utanç

i. bol- “utanmak” 474

izzät (<A. 'izzet) : izzet; değer, kıymet

i. qıl- “değer vermek” 540, 1593

izzät-hurmät (<A. 'izzet + <A. hürmet) : izzet ve hürmet

i. qıl- “izzet hürmet göstermek” 964, 2306

izzät-ikrām (<A. 'izzet + <A. ikrām) : izzet ve ikram

i. +lär (izzät-ikrāmlär) 1083, 1780

izzätlä- : değer vermek

i. -b 1585

- K -

kābāb (<A. kebāb) : ateşte alazlanarak ya da kavrularak pişirilen her türlü nesne, kebab

k. 95, 1634, 1635, 1641

kāc (<F. kec) : eğri

k. 1742

kācrāftār (<F. b.s. kec-reftār) : eğri gidiş

k. +idān 1349

kāçkü (<F. keçkü) : çanak, kase; yuvarlak

k. 239

kālāmīllā : Allah çarpsın

k. 977

kālān (<F. kelān) : büyük, iri

k. 2195

kālāvāpūruş (kālāvā + <F. -fūrūş) : ipek satıcısı

k. +lār 202

kālimā (<A. kelime) : kelime, söz

k. 541, 1572

kālit : anahtar

k. +i 74

k. +ini 62, 152

kāltā : kısa

k. +dir 1739

kām (<F. kem) : az, eksik

k. 344, 841, 872, 1019

k. +im 1674

k. +i 1645

kāmāl (<A. kemāl) : olgunluk, yetkinlik, eksiksizlik

k. +i 75, 1022

k. +ä 1028

kāmbağal : fakir

k. 1698

kämköslük : fakirlik, yoksulluk

k. +igä (kämkösligigä) 894

kämlük : azlık, eksiklik

k. +ning 1022, 1028

kämpir : yaşlı kadın, kocakarı

k. 202, 203, 207, 208, 209, 223, 227, 231, 232, 234, 236, 259, 263, 271, 597

k. +ning 586

k. +nikigä 586

kämsit- : küçümsemek; azaltmak

k. -mäydi 240

käniz (<F. kenîz) : cariyе

k. 234, 362

k. +i 52

k. +ini 372

k. +imiz 458

k. +lär 361, 378, 517, 556, 560

k. +lärning 362

k. +lärini 438

k. +lärdän 450

känizäk (<F. kenîzek) : küçük cariyе veya acındırma anlamıyla cariyeniz

k. +läri 2322

kärvân (<F. kârvân) : kervân, kafilе

k. 886, 890, 934, 962, 963, 1039, 1055, 1075, 1116, 1130, 1147, 1223, 1228, 1302, 1308, 1436, 2031

k. +ning 1158

k. +gä 1010, 1425

k. +im 1437

k. +lär 912, 996, 1035, 1041, 1051, 1053, 1059, 1067, 1110, 1119, 1134, 1136, 1199, 1261, 1284

k. +lärning 895, 926, 961, 1002, 1106, 1107, 1035, 1092, 1242, 1266, 1288, 1323, 1327, 1619

k. +läрни 893, 1280, 1286

k. +lärgä 1076, 1084, 1169, 1205

k. +lärdän 892, 908, 1065, 1117

k. +lärmän 1528

kärvänbäşi (<F. kärvän + baş) : kervanbaşı

k. 906, 1035, 1047, 1065, 1268

k. +ning 1325

k. +si 896

käsād (<A. kesād) : kesat, yokluk, kıtlık; dar

k. +i 678

käsāfāt (<A. keşāfet) : bela; felaket; zararlı, kötü iş

k. 200, 1883, 1888

k. +ning 176

k. +im tég- “kötülüğü dokunmak” 2174

k. +imgä 791

k. +imä 669

käsäl (<A. kesel) : hasta

k. 554

käsib (<A. kesb) : meslek; çalışıp kazanma

k. 903, 1637, 1640

käsib-kämālāt (<A. kesb + <A. kemālāt) : kazanç

k. 3

kättä (<F. kette) : büyük, iri

k. 62, 192, 629, 887, 890, 966, 1107, 1112, 1114, 1294, 1495, 1497, 1715, 1724, 1775, 1864, 1892, 1931, 2085, 2091, 2261, 2270, 2305

k. qıl- “büyütmek” 13

k. +si 895

k. +mizni 458

k. +lär 1787

k. +läring 459

kättäkän : büyük, iri

k. 2265

kättalik : büyüklük

k. +ini qıl- 670

kättä-kiçik (<F. kette + küçük) : büyük küçük

k. 701, 1518, 1773

k. +läri 2308

kättä-uluğ (<F. kette + ulu) : büyük, ulu

k. +läri 1786

käy (bk. kèyin) : sonra

k. 1231, 1232

käyf (<A. keyf) : keyif; afiyet

k. 2098

k. +i 1087, 1927

kâkil (<F. kākūl) : kākūl, perçem

k. +i 344

k. +ingning 403

kâr (<F. kār) : iş güç, iş

k. +ing 903

kâsâ (<F. kâse) : kase

k. 892, 907, 915, 919, 921, 922, 923, 978, 1085, 1813

k. +ni 1953

kâsâgul : sāki, kadehçi

k. 1072, 1085, 1902, 1936

kâvlâ- : en ince ayrıntısına kadar araştırmak, her şeyi öğrenmek istemek

k. -y 1896

kāvüş : ayakkabı

k. 308

k. +ini 311

kâyit- : azarlamak

k. -mägin 2111

kéb (bk. kēlib) : gelmek

k. 1567

kébâb (<A. kebāb) : ateşte alazlanarak ya da kavrularak pişirilen her türlü nesne, kebab

k. +ning 1639

kébänäk (<F. kepenek) : Çobanların omuzlarına aldıkları dikişsiz, kolsuz, keçeden yapılmış giyecek, aba; kepenek

k. +ingni (kébänägingni) 1661

kêç : geç; akşam

k. 525, 850, 1804

k. +gä 2227

kêç- : geçmek; vazgeçmek

k. -dim (kêçtim) 1466, 1469

k. -sä 29

k. -mäy 419, 500

k. -mäydi 1708

kêçä : gece

k. +ni 1061, 1064, 1066

kêçä-kündüz : gece gündüz

k. 2157

k. +ni 696

k. +ingni 1346

kêçälik : gecelik, geceye özgü olan

k. 1058

kêçqurun : akşamleyin

k. 333, 1506, 1507

kêk : garez, kin

k. +midi 1187

k. +lärim 92

kêl- : gelmek

k. -ärmän 142, 600, 873, 877

k. -är 411, 632, 834, 986, 1507, 1583, 1584

k. -ämän 115, 228, 1802, 1892

k. -äsän 2156

k. -ädi 203, 1005, 1105, 1701, 2227, 2257

k. -ämiz 1750

- k. kèpsän (kèlibsän) 1528
- k. kèpti (kèlibdi) 1526
- k. -dim 113, 169, 174, 222, 718, 745, 990, 1394, 1425, 1445
- k. -ding 477, 1906
- k. -di 59, 200, 245, 249, 250, 253, 377, 557, 586, 1012, 1119, 1497, 1898, 2135, 2289, 2304
- k. -dik 806, 1416, 1745, 2229, 2317
- k. -gäysän 109
- k. -gäy 1877
- k. -äyin 1813
- k. -äy 878
- k.! 289, 410, 414, 453, 919, 985, 1047, 1381, 1649, 2132
- k. -ing 505, 510
- k. -inglär 369, 439, 1053
- k. -sin 29, 30
- k. -säm 1819
- k. -sänglär 2067
- k. -sä 20, 111, 468, 561, 592, 1274, 1328, 1332, 1508, 1584, 1751, 1767, 1846, 2218, 2288
- k. -b 140, 152, 220, 232, 265, 268, 276, 282, 307, 369, 410, 436, 493, 496, 539, 577, 603, 607, 612, 616, 633, 648, 656, 661, 672, 756, 808, 818, 851, 889, 893, 918, 930, 963, 978, 981, 1011, 1031, 1050, 1070, 1104, 1107, 1108, 1112, 1114, 1120, 1283, 1326, 1364, 1362, 1379, 1493, 1558, 1569, 1587, 1619, 1643, 1783, 1784, 1786, 1801, 1814, 1914, 2062, 2068, 2069, 2155, 2158, 2256, 2292, 2303, 2324
- k. -günçä 265
- k. -güdäy 1574
- k. -gän 124, 204, 225, 235, 238, 270, 285, 363, 383, 416, 450, 486, 506, 509, 1611, 1799, 1837, 1868
- k. kègän (kèlgän) 238, 239
- k. -gändäy 1817
- k. -gändä 143

- k. -gänmän 865
- k. -gäningdän 1463
- k. -gäni 1748
- k. -gänin 1830
- k. -gänini 25, 2116, 2224
- k. -mäs 270, 730, 935
- k. -mäsmi 429
- k. -mäski 284
- k. -mäski (këmäski) 380, 419
- k. -mädi 1003, 1590
- k. -mäysän 859
- k. -mäy 189, 485
- k. -mäydi 156, 160, 213, 500, 884, 1732
- k. -mäydiğän 1884
- k. -mäsin 1139, 1196
- k. -mägänigä 439
- k. -è (kèl-è) 273, 851, 891, 1688, 2202
- k. -âl- 415
- k. -ä âl- 36, 374
- k. -ä bër- 333, 335, 556, 558, 885, 893, 1895, 2146
- k. -ä qâl- 1846, 1847
- k. -äyât- 449, 561, 653, 820, 1011, 1041, 1093, 1325, 1518, 1635, 1644, 1724, 2117, 2193, 2227, 2228, 2130, 2234
- k. -mâq 230, 441

kêlbätli : şekil, biçim

- k. 393

kêliš- : anlaşmak, barışmak

- k. -b 1763

kêltir- : getirmek; başa çıkmak

- k. -dim 635
- k. -ding 540
- k. -di 516

k.! 1765

k. -säng 58

k. -b 4, 1794

k. -âl- 76, 1361

kêmä : küçük kayık

k. +lärini 1333

kêmä-qayıq : küçük kayık

k. 1335

kêng : geniş

k. 1408

kêngäşdâş : konsey, kurul; meclis üyeleri

k. 751

kêngäyt- : genişletmek

k. -b 1637

kêptir- : kurutmak

k. -b 1588

kêr- : germek

k. -b 105

kêrāk : gerek

k. 753, 1765, 1896

kêrākli : gerekli

k. 392

kês- : kesmek

k. -ärmän 2128

k. -b 955

kêskin : kesin; tez, çabuk

k. 612

kêskir : keskin

k. 577, 1091

kêt : arka; peş

k. +gä 1059

k. +igä 194, 207, 310, 449, 963

kêt- : gîtmek

k. -ärsän 2078

k. -är 247, 396, 578, 814, 856, 969, 983, 1045, 1507, 1887

k. -ärmi 497, 803

k. -ärini 1167

k. -ärmiz 1017, 1869

k. -ämänkü 290

k. -äsän 864

k. -ädi 882, 2196, 2219

k. -ämiz 1069

k. -bdi 887, 1058, 1308, 1334, 1628

k. -di 17, 43, 84, 175, 190, 192, 197, 229, 259, 271, 339, 359, 415, 601, 634, 763, 874, 883, 1039, 1076, 1094, 1242, 1263, 1283, 1342, 1344, 1433, 1434, 1436, 1464, 1493, 1809, 1812, 1814, 1893, 1904, 1926, 1929, 1957, 2006, 2014, 2147

k. -dilär 1262, 1782, 1784, 2303

k. -äyin 1204, 1236, 1753

k. -äy 892

k. ! 793, 860, 1137

k. -gin 126

k. -sin 507, 733, 1799

k. -inglär 1140, 1274, 2054, 2063, 2089

k. -säm 863, 873, 877, 922, 1080

k. -säng 860

k. -sä 34, 759, 1080

k. -säk 2105, 2149

k. -b 208, 234, 348, 440, 443, 786, 817, 859, 935, 962, 1075, 1202, 1266, 1275, 1284, 1325, 1716, 1720, 1723, 1790, 1806

k. -gänça 598

k. -gän 1325, 1329, 2046

k. -gänimdä 578

k. -gänini 1278, 1493

k. -gänigä 1878

k. -gändir 1994

k. -mäsmän 866

k. -mäs 1272

k. -mäydi 725, 858, 881

k. -mägän 92

k. -âl- 481

k. -ä bër- 335, 452, 465, 791, 1121, 1264, 1331, 1340, 1467, 1626, 1690, 1798, 1896, 1897, 2092, 2232

k. -mâq 2067

k. -mâqçi 857

kêtkâz- : gidermek

k. -b 1082

kêyin : sonra

k. 3, 17, 37, 223, 267, 336, 595, 599, 734, 1007, 1044, 1264, 1340, 1463, 1582, 1640, 1788, 1805, 2231, 2303

k. qâl- “arkada kalmak” 1723

kêyin-kêyin : sonra

k. 1721

kêz- : gezmek, dolaşmak

k. -b 786, 1415

kiçik : küçük

k. 544

k. +lär 2305

kift : omuz

k. +i 206

kigiz : keçe

k. +ning 1792

kim : kim, kimse

k. 19, 36, 39, 47, 48, 126, 161, 177, 240, 270, 310, 548, 550, 551, 573, 592, 712, 972, 973, 979, 1006, 1316, 1667, 1695, 1706, 1716, 1776, 1893, 1904, 1908, 2042, 2074, 2083, 2106

k. +ning 42, 65, 424, 596, 1429, 1606, 1748, 1772, 1792, 1871, 2038

k. +ni 591, 1208, 1743

k. +nikidän 596

k. +nikidä 1755

k. +gä 38, 600

k. +dän 198

k. +im 1629, 1642

k. +i 1553

k. +lärning 224

k. +dir 489

k. +sän 46, 48

kimlik : kimlik

k. +idän (kimligidän) 1088

kimsä : kim, kimse

k. 1195

kir- : girmek

k. -di 437, 848, 1586

k. -äy 1456

k. -b 266, 311, 340, 465, 470, 584, 658, 1338, 1615, 1715, 1805

k. -gän 150

k. -gändä 2

k. -gändän 1582

k. -mädim 2173

kirä (<A. kirā') : karşılık; kira

k. +sigä 317

kirgiz- : sokmak

k. -di 1031

k. -b 129, 188

kişi : kişi, kimse

k. 21, 138, 528, 544, 1363

k. +ning 906

k. +lär 2305

kişt : tavlâ, satranç gibi oyunlarda “hamle” anlamında kullanılan meydan okuma sözü

k. 520, 527, 531

k. +ni 537

kiy- : giymek

k. -inglär 1233

k. -b 438, 1776

kiygiz- : giydirmek

k. -b 1795

kiyik : geyik

k. +däy 1288

kiyim : giyim, giyecek

k. 961

k. +çi 243

k. +ining 260

k. +lärgä 2068

k. +lärimini 438, 2152

kiyiz : hasır

k. +ning 1283

k. +ni 1112

k. +dän 1283

koyıqâf (<F. kûy-i ƣaf) : Kaf dağı; masallarda, zümrüd-i anka kuşunun yaşadığı rivayet olunan dağ

k. 1063

köç- : göçmek

k. -ämiz 1045

k. -b 962

köçä (<F. kûçe) : sokak

k. 39, 195, 196

k. +ning 192, 2157

k. +gä 191, 196, 262, 207, 632

k. +dä 1725

k. +dän 191, 192

köçä-köçä : sokak sokak

k. +lärgä 1793

köçä-köy : cadde sokak

k. +lärgä 2195

köçämä-köçä : sokak sokak

k. 593

köhnä (<F. köhne) : köhne, yıpranmış

k. 599, 1073, 1089

kök : gök; mavi

k. +gä (kökkä) 2237, 2252

kökälä : çayır

k. +mdä 2098

kökräk : göğüs; kucak

k. +in (kökrägin) 1321

k. +imgä (kökrägingä) 172, 1825

k. +igä (kökrägigä) 2294, 2298

köl- : göl

k. +ning 1371, 2147

k. +gä 1374, 2158

k. +lärgä 2103

kömir : kömür

k. 1777

kön- : razı etmek; peki, olur demek

k. -dim 1405

k. -gän 1179

k. -mäydi 1219

k. -mädingiz 1955

köndir- : razı etmek

k. -di 1162

köngil : gönül

k. 90, 94, 98, 102, 491, 1412, 1421, 1705

k. +im (könglim) 1352, 1441, 1438, 1480, 1678, 1870, 2052

- k. +imgä (könglimgä) 883
- k. +imdän (könglimdän) 974
- k. +ing (köngling) 1188, 1819
- k. +ingning (könglingning) 248
- k. +ingni (könglingni) 2214
- k. +inggä (könglinggä) 1187
- k. +ingdä (könglingdä) 215
- k. +i (köngli) 476, 694, 894, 930, 1203, 1311, 1380, 1466, 1533, 1668, 1707, 1925, 2202
- k. +ini (könglini) 461, 794, 795, 838, 1030, 1865
- k. +ini ävlä- (könglini ävlä-) “gönül almak” 96
- k. +igä (köngligä) 231, 862
- k. +idä (könglidä) 385, 780, 856, 1327, 1510, 1579, 1688, 1701, 1704, 1841
- k. +läрни 1419

köp : çok

- k. 181, 184, 196, 209, 225, 385, 530, 704, 736, 738, 761, 968, 1034, 1036, 1037, 1062, 1096, 1112, 1158, 1166, 1269, 1425, 1585, 1586, 1593, 1603, 1633, 1721, 1803, 1805, 1808, 1832, 1924, 1982, 2206, 2186, 2175, 2244
- k. +gä 968
- k. +ingni 1346

köp-köp : çok çok

- k. 1877

köplik : çokluk

- k. 1586

köprâq : daha çok

- k. 671, 1697

köpkäritâzlik : keçi oyunu

- k. 4

kör : kör, görmeyen

- k. 365

kör- : görmek

- k. -ärmän 143, 888

k. -är 547, 888, 891, 1036, 1578, 1633, 2026
 k. -ärdä 892
 k. -ärmiz 737
 k. -ämän 25, 369, 1238, 1807
 k. -äsän 187, 193, 980
 k. -ädi 973, 1710
 k. -äsiz 338
 k. -dim 389, 394, 402, 641, 888, 2041
 k. -ding 791, 792, 2166
 k. -dingmi 2100
 k. -di 45, 975, 1111, 1298, 1335
 k. -dik 755, 756, 1410
 k. -dilär 74
 k. -äyin 869
 k. -äy 1457
 k. ! 2250, 2253
 k. -ing 2134, 2138, 2283
 k. -inglär 554
 k. -sin 513
 k. -säm 333, 977
 k. -säng 1812, 2075
 k. -sä 75, 1055, 1057, 1716
 k. -säk 9, 1811
 k. -sälär 808
 k. -b 24, 203, 346, 364, 491, 653, 887, 963, 990, 1839, 1927, 2099, 2195
 k. -gän 57, 203, 288, 365, 481, 681, 1564, 1584, 1591, 1797, 1816, 1824, 1961
 k. -gänning 835
 k. -gändä 708
 k. -gändän 470, 599, 649, 2201, 2245
 k. -gänim 1244
 k. -gänlär 1376
 k. -gänlärning 396

- k. -gänlärgä 621
- k. -gänläring 199
- k. -mä 1641
- k. -mäsdäy 1263
- k. -mäymän 54, 1244, 2313
- k. -mäy 497, 629
- k. -mädim 2164
- k. -mädi 1917
- k. -mä 176, 181, 184
- k. -mäsin 1141, 2054, 2261
- k. -mäsä 1713
- k. -mägän 196, 289, 1960, 2147
- k. -mägünçä 1263
- k. -ämizmi-kör- “görüp görmemek” 1081
- k. -b qıl- 1287
- k. -mâq 332, 369, 1453
- k. -mâqqa 1544, 2024

körin- : görünmek

- k. -ädi 797, 867
- k. -di 67, 780, 850
- k. -mäydi 705, 779

köriniş : görünüş

- k. qıl- “göstermek; takdim etmek” 1520

körüş- : görüşmek; selamlaşmak

- k. -ärmiz 2045
- k. -di 2327
- k. -b 1686, 2306, 2325

körsät- : göstermek

- k. -di 105, 1764
- k. ! 321
- k. -inglär 104
- k. -säm 316

k. -b 820, 1463, 1813

k. -mäy 600

köşk (<F. kûşk) : köşk

k. 559, 1400

k. +ning 337

k. +dän 373, 580, 583

k. +i 341, 560

k. +ining 193, 341, 359

k. +igä 335, 343, 357, 358, 545, 553

k. +idän 412, 432

kötär- : kaldırmak

k. -ämiz 1749

k. -gin 566, 570

k. -b 795, 839, 884, 987, 1030, 1329, 1496, 1619, 1792, 1794, 1897, 2089, 2303, 2298

k. -ärmäs 573

köyläk : gömlek

k. +ing (köyläging) 243

k. +igä (köyläigä) 261, 584

köz : göz

k. 427, 924, 1208, 1999

k. +gä il- “itibar etmek” 275

k. +ni 1211, 1252, 2008

k. +dän 1156, 1246, 1392, 1967, 2016

k. +im 366, 1141, 1241, 1398, 2260

k. +imning 976

k. +imni 1414

k. +imdä 135

k. +imdän 725, 2275

k. +imä 315, 321

k. +in 682, 2222, 2283, 2019

k. +ingni 82, 2108

k. +i 187, 282, 338, 343, 347, 605, 706, 772, 896, 1127, 1168, 1263, 1248, 1263, 1502, 1727, 2204

k. +ining 895, 1534, 2202

k. +ini 41, 79, 85, 536, 575, 910, 926, 1295, 1309, 1378

k. +igä 66, 189, 705, 780, 1215

k. +idän 609, 694, 952, 1348, 1817, 2012, 2295

k. +lär 767

k. +lärgä 971

k. +lärim 1823, 2035

k. +läring 216

k. +läri 171, 300, 386, 620, 784, 1548

közü : testi

k. 1959

k. +ni 1897

k. +sini 1892

k. +ça 1274, 1330

kuyâv : güveyi; damat

k. +li bol- 241

kül- : gülmek

k. -ädi 1225, 1700

k. -b 106, 1267, 1964

k. -gän 1173

külbäxânä : ev

k. +m 1654

k. +si 1606, 1871

külüş- : gülüşmek

k. -b 2091

k. -b oynäşâl- “gülüşüp oynaşmak” 1928

kün : gün

k. 11, 24, 34, 45, 64, 127, 186, 234, 544, 546, 553, 579, 595, 763, 805, 812, 850, 885, 891, 1270, 1282, 1582, 1586, 1633, 1719, 1755, 1772, 2092, 2190

k. bol- “gün bitti” 532, 1878

k. öt- 1270, 1511
 k. +gä 23
 k. +dä 334, 441, 814, 1330, 1506, 1583
 k. +dän 23, 595, 2226
 k. +im 2026
 k. +inggä 710, 1237, 1240
 k. +i 391, 392, 681, 851, 1790, 2319
 k. +ini 891
 k. +lär 786, 1017, 1517
 k. +läрни 1238
 k. +lördän 11, 24, 45
 k. +läri 818

kündüz : gündüz

k. 186, 1803
 k. +däy 1061
 k. +lär 805

künlik : günlük

k. 636, 1330, 1273, 1274, 2323

Küntuğmiş : metinde geçen özel bir kişi ismi

k. 1, 2, 45, 47, 51, 66, 69, 73, 85, 103, 111, 132, 166, 195, 198, 207, 208, 219, 221, 229, 267, 272, 311, 312, 318, 328, 330, 331, 340, 346, 449, 450, 455, 459, 469, 491, 522, 529, 537, 539, 562, 576, 577, 586, 597, 658, 672, 734, 777, 793, 804, 814, 816, 819, 838, 848, 849, 883, 885, 886, 887, 890, 906, 929, 942, 950, 981, 982, 1010, 1015, 1030, 1034, 1040, 1046, 1050, 1068, 1075, 1086, 1090, 1268, 1270, 1274, 1275, 1293, 1309, 1323, 1328, 1332, 1335, 1342, 1344, 1356, 1361, 1378, 1379, 1385, 1465, 1492, 1580, 1601, 1611, 1775, 1781, 1796, 1988, 1992, 2199, 2201, 2286, 2287, 2292, 2294, 2297, 2300, 2301, 2305, 2311, 2312, 2319, 2321, 2324, 2326, 2328
 k. +ning 76, 99, 122, 151, 189, 227, 266, 282, 307, 373, 415, 464, 693, 711, 779, 862, 918, 924, 1087, 1089, 1282, 1311, 1364, 1494, 1774, 1778, 2281
 k. +ni 963, 964, 1069, 1091, 1113, 1591, 1794
 k. +gä 68, 152, 206, 290, 312, 473, 765, 788, 896, 1043, 1050, 1508, 1616, 1783

k. +dän 64, 440, 1074, 1280, 1281

küräş- : güreşmek; savaşmak

k. -mäsäm 1276

kürmək : ilmek

k. 2291

küy (<F. kûy) : köy; şehir

k. +gä 1743

küy- : yanmak; için için yanmak

k. -dim 303

k. -gin 398, 404, 405

k. -sin 495, 1307, 1316

k. -sä 2083

k. -b 1366, 1654

k. -gän “çok çekmiş” 163, 1655, 2048

k. -gänning 2237, 2252

k. -gänlärning 1214

k. -mäsin 721, 1606, 1871

k. -dirding 1759

küygür : yanasıca

k. 1390

küyün- : yanmak; için için yanmak

k. -b 988

küzät- : uğurlamak; götürmek

k. -ämiz 1464

- Q -

qabul (<A. qabûl) : kabul

q. qıl- “kabul etmek” 582, 2076

qaç- : kaçmak

q. -di 1503

qadä (<A. qadem) : adım

q. +mi 929

qadd (<A. qadd) : endam, boy

q. +ingdän 901

q. +i 1347, 1521, 1817, 2295

qadr (<A. qadr) : kadir, değer

q. +in 680

q. +ini 1703

qardän (<A. F. b.s. qadr-dän) : kadir, değer bilen

q. +lär 89

qahr (<A. qahr) : kahır

q. qıl- 289

q. +i kël- “öfkelenmek” 282, 410, 648, 1104

q. +i 411

qaläm (<A. qalem) : kalem

q. +sän 620

q. +di(r) 171

qaländär (<F. qalender) : kalender; derviş

q. 900, 902, 913, 917, 965, 972, 996, 1071, 1067, 1056, 1053, 1471, 1475, 1479, 1483, 1487, 1491

q. +ning 994, 998, 1001, 1055

q. +dä 1060

qaländärxân (<F. qalender + <F. hân) : derviş

q. 990, 995, 999, 1002

q. +ning 1793

qaländärväççä (<F. kalender + <F. beççe) : dervişin oğlu

q. 901, 905

qaltirä- : titremek

q. b 347

qamäş- : kamaşmak

q. -gän 427

qambär (<A. 'anber) : amber

q. +sän 620

q. +dir 216, 386

qamçi : kamçı

q. 660, 993, 1250, 1541, 2159, 2160, 2161, 2179

qamiş : kamış

q. +in 1371

qanâät (<A. qanā'at) : kanaat; kismete razı olma

q. 1101

qanâr : büyük kap

q. 604

q. +ning 604

q. +ni 603

qanât : kanat

q. +däy 584

q. +ni 773

q. +im 1384, 1401, 1488, 1822

q. +i 1547

q. +idän 1344

qanâtli : kanatlı; kanadı olan

q. 983

qançä : kaç; ne kadar

q. 342, 651, 744, 1172, 1180, 1184, 1767, 1896, 2095, 2239, 2254, 2278, 2322

qandäy : nasıl

q. 32, 34, 124, 132, 209, 455, 457, 477, 485, 724, 818, 859, 914, 1008, 1093, 1188

qandçây : kelle şekeri

q. 473

qani : hani

q. 378, 416, 928, 1098, 1103, 1591

qaniz (bk. kâniz) : cariyeye

q. +ingning 568

qarâ : kara, siyah

q. 1359, 1402

q. +gä 1183

qarâ- : bakmak; bekleme

q. -är 814

q. -ymän 215, 1526

q. -ysän 2095

q. -ydi 596, 779

q. -dim 1235

q. -di 982

q. -didä 1930

q. -yin 852, 888

q. ! 617, 1685

q. -ng 1642

q. -säm 1761

q. -sä 105, 107, 202, 207, 268, 310, 342, 358, 443, 449, 539, 551, 560, 576, 607, 633, 819, 886, 889, 962, 1010, 1057, 1284, 1309, 1331, 1341, 1362, 1379, 1492, 1520, 1627, 1635, 1643, 1658, 1687, 1724, 2093, 2130, 2158, 2233, 2258, 2297

q. -sälär 778

q. -b 71, 267, 268, 598, 858, 883, 991, 1042, 1094, 1644, 1781, 1787, 1815

q. -gän 427

q. -gändä 1789

q. -mädi 267

q. -mäy 201, 265

q. -mäydi 288

qarâb : -e doğru; göre

q. 31, 86, 112, 133, 152, 189, 206, 207, 209, 229, 237, 261, 264, 290, 312, 417, 436, 493, 502, 619, 651, 715, 734, 782, 788, 789, 1010, 1169, 1263, 1271, 1381, 1464, 1524, 1570, 1596, 1636, 1645, 1662, 1721, 1820, 1849, 1887, 1957, 2049, 2072, 2162, 2204, 2220, 2232, 2246, 2255, 2261, 2273

qarâr (<A. qarâr) : karar

q. +im 1453

q. +i 677

qarâş- : yardımlaşmak

q. -âr 1877

q. -b 2113

qarâşli : karşı karşıya

q. 641

qarât- : baktırmak; yönlendirmek

q. -b 761

qarçıgay : atmaca; şahin

q. 393

qarğa- : beddua etmek

q. -b 2298

qarğa-quzğun : karga ve kuzgun

q. 1554

qorıq : kemend

q. 2144

q. +lärini 2115

qari : ihtiyar

q. 602, 1339

qarilik : ihtiyarlık

q. +ni 150

qarindâş (<A. qarîn-dâş) : akraba

q. 1970, 1973, 2327

q. +im 1670

q. +imni 221

q. +läri 2327

qariyb : neredeyse; yakın

q. 560

qarqarä : tepeli bataklık kuşu

q. 1795

qarmälä- : el yordamıyla aramak

q. -ydi 1321

qasäm (<A. qasem) : yemin

q. +lärdän 628, 630

qasäs : öç, intikam

q. +sini 1566

qasd (<A. qasd) : öç, intikam

q. 1100, 1647, 1945

q. +midi 2306

q. +idän 1530

qaşşaq : yoksul, sefil

q. 1092

qatağân : yasak

q. 966, 1740

q. +gä 1577

q. +dä 1604

q. +dän 1737, 1744

qatağânlık : yasaklı

q. 1495

qatâr (<A. qatâr) : sıra; dizi

q. +dä 91, 319

q. +imdä 1434

qatâri : gibi; benzer

q. 854

q. +dä 870

qaträ (<A. qatre) : damla

q. 2295

qaträ-qaträ : damla damla

q. 1348

qattıq : katı, sert; sıkı

q. 792, 862, 1203, 1280, 1909, 1912, 1914, 2153, 2182, 2256

qattıqrâq : daha katı; daha sert

q. 671

qavât : ev

q. +imdä 1855

qavl (<A. qavl) : söz

q. +imdän 28

q. +idän 2221

qavm (<A. qavm) : kavim

q. 1970, 1973, 2327

q. +im 1670

qayâq : nere

q. +gä (qayâqqa) “nerede” 585, 889, 1493, 1887, 2116

q. +dä 778, 1863, 2029

q. +dän 200, 889, 1117

qaydin : nereden

q. 1730, 1731, 1733

qaydä : nerede

q. 47, 1527, 1531, 1699, 2126, 2127, 2129

q. +dir 1232

qaydän : nereden

q. 152, 211, 212, 214, 218, 1369, 1373, 1377, 1379, 1727

qayêr : nere

q. +gä 195

q. +dä 48, 162, 487, 492, 618, 902

q. +lârdä 2038

qaygu : kaygı; tasa

q. 172, 215, 385, 1704, 2172

qaygu-äläm (<T. kaygı + <A. elem) : kaygı ve elem

q. +sän 621

qayğu-vây : ağrı, acı bildirme amacıyla kullanılır

q. +imni (qayğu-vâyimni) 1197

qaynâ- : kaynamak

q. -b 1380, 2201

qayril- : bükülmek

q. -b 1263, 1345, 1384

q. -mä 791

qaysi : hangi

q. 2034

q. +si 1766

q. +sin 528

qayt- : (geri) dönmek

q. -är 549, 1079

q. -dim 868

q. -di 194, 963, 2325

q. -äyin 667, 1151

q. -äy 2173, 2263

q. -säm 628

q. -b 310, 333, 376, 415, 432, 589, 851, 859, 873, 877, 1091, 1114, 1244, 1245, 1914

q. -gän 670

q. -gängä 617

q. -gäni 1924

q. -mäbdi 2220

q. -mäymän 28

q. -mäy 426

q. -ä bër- 1059

q. -ålmäy 974

qaytä : yeniden; tekrar

q. 1819, 1947, 2306

q. +dän 414, 963, 1070, 1958

qaytär- : geri vermek; döndürmek

q. -ärđi 30, 1989, 2272

q. -b 600, 1286, 1462, 1465, 1599, 1866, 1933, 2100, 2150

q. -mâqçi 2317

qazi- : kazımak

q. -b 785

qâç- : kaçmak

q. -ärsän 149

q. -bdi 589

q. -di 605, 1501

q. ! 653

q. -b 289, 376, 561

q. -gän 1500, 1617, 1621

q. -gändä 2031

q. -ä bër- 201, 557, 606, 1629, 1642

qâçir- : kaçırmaq

q. -ädigän 1881

qâğâz (<F. kâğaz) : kağıt

q. 75

q. +ni 75

q. +gä 59

q. +dä 105

q. +dägi 103

qâq- : kakmak

q. -b 1254

qâl- : kalmak; yenilmek

q. -är 857, 1493, 1791, 1955

q. -ämän 242, 789

q. -äsän 1229

q. -ädi 627, 655, 1376, 1722, 1723

q. -ädigän 1111

q. -bdi 577, 608

q. -bdilär 778

- q. -dim 1125
- q. -ding 1243, 2031, 2032
- q. -di 13, 14, 133, 168, 197, 232, 268, 309, 472, 594, 603, 605, 764, 793, 795, 799, 938, 989, 1051, 1053, 1090, 1110, 1269, 1362, 1511, 1527, 1531, 1587, 1626, 1643, 1715, 1767, 1953, 1955, 2099, 2147, 2153, 2230, 2294, 2299
- q. -dimi 411
- q. -dik 770, 1128, 1509
- q. -dilär 815, 2148
- q. -dilärki 1712
- q. -äyin 328, 1846
- q. -äyinçi 1669
- q. ! 273
- q. -gin 1048
- q. -ing 1847
- q. -sin 629, 1114, 1147
- q. -sindä 1209
- q. -säm 328, 1287
- q. -säng 327
- q. -sä 1272
- q. -sängiz 330
- q. -b 120, 604, 1503, 1806, 1834, 1925, 2034
- q. -günçä 273
- q. -ğur 2081, 2299
- q. -gän 831, 844, 925, 927, 979, 1072, 1087, 1185, 1303, 1317, 1565, 1614, 1654, 1660, 1775, 1777, 2244, 2302, 2316
- q. -gänigä 1146, 1289
- q. -gänin 1141
- q. -gänini 765
- q. -gänlär 1726
- q. -gändir 662, 1982
- q. -gändiräv 1076
- q. -ä bër- 657, 1549, 1618

q. -mäs 1707

q. -mäsäk 1880

q. -mäbdi 1522

q. -mädi 692, 699, 702, 849, 867, 1151, 1206, 2040

q. -mäydi 504, 743

q. -mäy 784, 787, 1093

q. -mä 126

q. -mäsin 118, 1202, 1275, 1806, 2281

q. -mägändän 1640

qålib (qålib èt-) : kalmak

q. -inglär 1857

qån : kan

q. 1305, 2119

q. +gä 713

q. +imgä 131, 1004

q. +inggä 483

q. +ini 644

q. +igä 836, 1522, 2273

q. +lär 252, 1397, 2275

qånli : kanlı

q. 609, 952

qåp- : kapmak

q. -di (qåpti) 1284, 1322

qåplä- : kaplamak

q. -b 60

qåplän : leopar

q. +däy 1285, 2092

qår : kar

q. 800

qår-yåmgır : kar yağmur

q. +däy 1120, 1250, 1541

qårä : kara, siyah

q. 183, 299, 461, 565, 614, 780, 781, 804, 957, 1144, 1489, 2012, 2120, 2241

q. +si 247, 291, 797

q. +dir 171

qârâ- : kararmak

q. -b (qârâyib) 780

qârämâ-qârâ : karşı karşıya

q. 885

qârângı : karanlık

q. 1061, 1064, 1066

qârin : karın

q. +ni (qârni) 1181

q. +nini (qârnini) 1031, 1326

q. +nidän (qârnidän) 1680

q. +lärini 809

qârinli : karınlı; göbekli

q. 240

Qâsim : metinde geçen özel bir isim

q. 1106, 1110, 1267, 1325

qâş : kaş

q. +imgä 129

q. +imdä 1675

q. +ingdägi 1527, 1531

q. +i 171, 207, 620

q. +ini 105

qâşidä : önünde; yanında; huzurunda

q. 425, 1553, 2322

q. +gi 592

qâşigä : önüne; yanına; huzuruna

q. 79, 376, 714, 897, 962, 1158, 1216, 1247, 2018, 2312, 2315

qâş-köz : kaş göz

q. +i (qâşi-köz) 1828

qât- : katılaşmak, sertleşmek; katmak

q. -ädi 1717

q. -b 46, 1521

q. -gän 122

q. -mädi 272

qâtir- : dondurmak

q. -gän 345

qâvâq : göz kapağı

q. +ing (qâvâğıng) 216

q. +ı (qâvâğı) 386, 1521

qâvâqli : bakışlı

q. 393

qâvüştir- : kavuşturmak; birleştirmek

q. -b 1563, 1571, 1726

qâyıqçä : küçük kayık

q. 1333

qâyil : bravo, aferin

q. 492, 1406

qâzi (<A. qazî) : kadı

q. 750

qâzi-fuzälâ (<A. qazî + <A. fuḏalâ') : fazıl kişiler

q. 2199

qıblägây (<A. kıble) : kible

q. +ingni 1992

qıçäştir- : hızlandırmak

q. -b 1280

qıçqır- : bağırarak; haykırmak

q. -b 264, 593

q. -ä bër- 1793

qıçqirt- : bağırarak

q. -di 595

q. -gän 547

q. -ä bër- 41

qıdır- : aramak

q. -dim 1422

q. -b 1486

qıl- : kılmak; yapmak

q. -är 818, 830, 1036, 1519, 1585, 1772, 2029

q. -ärini 132, 2287

q. -ämän 618, 1881, 1883, 1888, 1901

q. -äsän 1593

q. -ädi 461, 1209, 1223, 1811, 2054, 2149, 2182, 2186

q. -ädimi 1064

q. -ädigän 1637

q. -ämiz 1720

q. -äsizlär 451, 1747

q. -dim 582, 1086, 1124

q. -dimmi 1925

q. -dingkü 1819

q. -di 14, 21, 30, 64, 151, 179, 363, 413, 468, 538, 640, 649, 670, 960, 961, 975, 1044, 1208, 1209, 1409, 1520, 1559, 1568, 1801, 1879, 1985, 2042, 2053, 2225, 2262, 2309, 2320

q. -diki 68, 754, 1805

q. -dik 441, 1267

q. -dilär 37, 759, 1595, 1796, 2307

q. -gäysän 977

q. -äy 1876, 2203

q. ! 726, 794, 1884, 2243

q. -gin 798, 841, 872, 1019, 2076, 2224

q. -sin 545, 626

q. -ing 334, 650

q. -inglär 1084, 2273

q. -säm 128

q. -säng 136, 137, 719, 722, 1109

q. -sä 289

q. -säk 970

q. -säm këräk 55

q. -b 3, 5, 9, 57, 60, 61, 66, 71, 106, 107, 202, 208, 224, 235, 290, 340, 371, 379, 539, 540, 606, 631, 640, 686, 757, 760, 807, 810, 817, 854, 855, 924, 930, 964, 966, 974, 978, 1032, 1040, 1051, 1059, 1061, 1062, 1076, 1081, 1083, 1085, 1280, 1290, 1349, 1363, 1382, 1419, 1498, 1560, 1586, 1588, 1616, 1639, 1668, 1685, 1686, 1690, 1723, 1758, 1768, 1786, 1795, 1799, 1804, 1847, 1848, 1879, 1924, 1933, 1934, 1965, 1986, 2051, 2089, 2092, 2098, 2111, 2112, 2143, 2156, 2307

q. qıp (qilib) 698, 1435, 2064, 2178, 2206

q. -güdäy 1574

q. -gän 224, 351, 666, 940, 969, 1109, 1302, 1925, 2316

q. -gänmän 2271

q. -gändä 737

q. -gändän 734

q. -gänimiz 2203

q. -gänidän 1332

q. -mäs 270

q. -mäsmidi 1066

q. -mäsmidik 972

q. -mädim 2169, 2272

q. -mäding 1353

q. -mädi 700

q. -mäymän 452, 460

q. -mäy 752, 1208, 2160

q. -mäyin 1101

q. -mäsin 26, 1911

q. -mä 2114

q. -mänglär 95, 269, 1201

q. -mägänning 1207

q. -ä bër- 188, 541, 1762

q. -äyât- 1936

q. -âl- 108, 1713

q. -mâq 753, 1789

q. -mâqqa 234

q. -mâqçi 1777

qıldir- : kıldırmaq; yaptırmak

q. -b 543

qılıç : kılıç

q. 4, 656, 920, 957

q. +ni 929, 1091

q. +dän 499, 752

q. +ingni (qılıçıngni) 928

q. +i (qılıci) 954, 958, 960

q. +ini (qılıçini) 1094

q. +lärini 961

qılıçläş- : savaşmak

q. -b 2170

qılış- : kılmak; yapmak

q. -dilär 965

qıluv : kılma; yapma

q. +çilärni 753

qımârvâz (<A. F. b.i. qumâr-bâz) : kumarbaz; kumar oynayan

q. +lär 1638

qımirlä- : kıpırdamak; kımıldamak

q. -rgä 2020

q. -b 198

qımiz : kımız

q. +mi 2098

qımmät (<A. kıymet) : baha, değer; kıymet

q. +imiz 1427

qımmätbahâ (<A. kıymet + <F. bahâ') : kıymetli, değerli

q. 1038

qıp-qızıl : kıpkırmızı

q. 2068

qır : tepe; kır

q. +ning 1294, 1297

q. +gä 1279, 1504

q. +dän 1501

qır- : kırmak; öldürmek

q. -är 1272

q. -b 1628

qırılış- : kırılmak

q. -b 1110

qırq : kırk

q. 66, 77, 412, 543, 559, 1899, 2062

q. +dä (qırqtä) 5

qırqın : kırk

q. 44, 342, 354, 437, 472, 502, 505, 510

qırqı- : kesmek, kısaltmak; kestirmeden gitmek

q. -b 191

qırğıy : gagası kısa ve sönük, esasen bıldırcın avına salınan, pençeli yırtıcı kuş; doğan

q. 399

qıs- : kısmak

q. -diki 764

qısmät (<A. kısmet) : kısmet; bölme, pay etme

q. +i 2256

qış : kış

q. 815, 1346

qıy : koyun pisliği; tezek

q. +igä 1588

qıy- : kıymak

q. -mäydi 706, 1127, 1248, 2204

q. -mädi 1168

qıyâ : yüksek

q. +dä 399

qıyâq : kılıç

q. +ım (qıyâğım) 689

q. +ı 384, 2279

qıyâli : bir tarafı yüksek bir tarafı alçak yer

q. 850

qıyâmât (<A. kıyāmet) : dünyanın sonu; kıyamet

q. 948, 953, 1299, 1354, 2084

qıyâmâtlik : kıyamet

q. 141, 144, 148

qıynâ- : işkence etmek

q. -sin 720

qız : kız

q. 10, 11, 105, 331, 449, 464, 240, 472, 515, 1518, 2195

q. +ning 12, 242, 291, 297, 397

q. +ni 467

q. +gä 237

q. +mân 1238

q. +imân 281

q. +i 44, 107, 233, 342, 354, 1066

q. +ini 234, 437

q. +igä 263

q. +idän 514

q. +lär 256, 367, 436, 440, 442, 443, 447, 451, 452, 457, 462, 505, 510

q. +lärning 292

q. +lärgä 468

q. +läri 358

q. +lärini 466

q. +lärigä 473, 502

q. +läridän 360

q. +dir 299, 300, 302

qızär- : kızarmak

q. -b 423

qızıl : kırmızı

q. 445, 484, 644, 1142, 1339, 1607, 1872, 2209

qızıl-âl : kırmızı

q. 1522

qoğa : hasır otu

q. +dän 854

qol : kol

q. 307, 781, 1563, 1571, 1726

q. +gä 1193, 1889, 2301

q. +dän 2219

q. +im 1537, 1542

q. +imni 1104, 2165

q. +imgä 920, 1641

q. +imdä 226

q. +imä 1482

q. +in 775, 1164

q. +ingdä 2038

q. +ingdän 1105, 2224

q. +i 2191

q. +ini 659, 1107, 2159

q. +igä 51, 65, 473, 571, 746, 817, 820, 838, 927, 929, 1009, 1091, 1228, 1242, 1318, 1796, 2175

q. +idä 577, 580, 954, 958, 1604, 1608

q. +idän 79, 586, 610, 1015, 1748, 1791, 1814, 2140, 2257

q. +lärning 511

q. +lärigä 2115, 2314

q. +mä-qol “el ele” 583

qol-qanât : kol kanat

q. 10

q. +im 2047

qollä- : desteklemek

q. -b 1890

qoltuq : koltuk

q. +ıgä (qoltuğıgä) 442

q. +ıdän (qoltuğıdän) 464

qon- : konmak

q. -di 1778, 1783, 1785

q. -sä 1772

q. -b 773, 1774, 1779

qorä : ağıl

q. 1624

qorbâşi : nöbetçi; bekçi; kale bekçisi

q. 119, 141, 190

q. +gä 112

q. +män 1395

qorğân : şehir

q. 638

q. +ni 639

qorıq : kemend

q. täşlä- “kemend atmak” 2137

q. +ını (qorıgni) 2141

qorq- : korkmak

q. -ädi (qorqadi) 501, 868

q. -di 597, 2049

q. -dikmi 2132

q. -b 175, 312, 557, 967, 1340, 1629, 2245

q. -mäymän 28

q. -mäy 477, 478, 482, 486, 490, 752

qorqınçlık : korkulu

q. 778

qoş : çift

q. 937, 1440, 1444

q. +ilär 1033

qoş- : koşmak

q. -di 1502

q. -b 1105

qoş- : birleştirmek; katmak

q. -mäng 1954

qoşxânä : hizmetçi evi

q. +dä 1506

q. +sigä 1462

qoşil- : birleşmek; katılmak

q. -di 1558

q. -dik 745

q. -säng 790

q. -b 1266, 1461, 1764

qoşış : katma; toplama

q. 5

qoy : koyun; göğüs

q. 1577, 1582, 1586, 1599, 1627, 1628

q. +ning 1588

q. +ni 1364, 1493, 1508, 1583, 1585, 1587, 1624, 1625

q. +nigä 241, 926, 1323, 1831

q. +imä 1443

q. +igä 1464

q. +ämi 1669

q. +läрни 1462, 1465, 1492, 1507

q. +lärgä 1626

qoy- : koymak; izin vermek

q. -är 484

q. -ärmi 1863

q. -ämän 20

q. -bdi 1907

q. -ding 979

q. -di 12, 265, 953, 1118, 1582, 1763, 1934, 1935, 1960

q. -dilär 1073, 1515

q. -äyin 599

q. -äyik 33

q. ! 674, 684, 2268

q. -gin 306, 2121, 2124

q. -sin 1883

q. -ing 2153

q. -inglär 1231

q. -säm 818

q. -sä 34

q. -b 39, 228, 547, 590, 656, 973, 1274, 1325, 1328, 1338, 1364, 1466, 1516, 1572, 1620, 1633, 1712, 1814, 1958, 2259, 2292, 2293

q. -gän 1338, 2095

q. -gändän 2153

q. -gänimdä 1105

q. -ä bër- 19, 365

q. -ämi 684

q. -mäs 1208, 1566

q. -mädi 591, 1111, 1129

q. -mädinglärmi 1078

q. -mäydi 704, 1166, 2020

q. -mäymiz 462

q. -mänglär 439

qozğal- : kalkmak; depreşmek

q. 1349

qozi : kuzu

q. +däy 1314

q. +im 1458, 2035

q. +imni 1135, 1358

qoziqâç : kuzucuk

q. +lärin 2066

quçâqlaş- : kucaklaşmak

q. -b 583, 975, 1102, 1314, 1652

qudä : dünür

q. +si 227

qul : kul, köle

q. 1544

q. +ni 608, 2095

q. +gä 622

q. +dän 494

q. +imän 1003

q. +sän 163

q. +i 602, 982

q. +lär 2113

q. +lärgä 297

q. +dir 256

qulâç : kulaç

q. 1338

qulâq : kulak

q. sâl- “işitmek” 99, 314, 568, 666, 674, 740, 822, 876, 1214, 1292, 1387, 1413, 1590, 1852, 1859, 2112, 2242

q. +ı (qulâğı) 239, 347

q. +ını (qulâğını) 1596

q. +ıgä (qulâğıgä) 259, 632, 741

q. +idän (qulâğıdän) 1089

qulf (<A. kufl) : kilit, sürgü

q. +ning 152

qulflä- : kilitlemek

q. -b 62

qullıq : kulluk; teşekkür

q. 1571

q. qıl- “teşekkür etmek” 640

qum : kum

q. +gä 787, 2145

q. +dä 783, 789, 1310, 1313, 2302

qumursqa : karınca

q. +däy 198

qur- : kurmak; hazırlamak

q. -äylik 1941

q. -sin 181, 184, 223, 1117, 1761, 1918, 1922, 1969, 2053, 2196

q. -b 541, 1777

qurbân (<A. qurbān) : kurban

q. +dir 716

quri- : kurumak

q. -digän 961

q. -b 764

q. -mäsin 2282

quril- : kurulmak

q. -di 523

q. -gän 2082

quruq : kuru

q. 260, 337, 415, 721

quş : kuş

q. 1771, 1772, 1773, 1779, 1784

q. +däy 983, 984, 988

q. +ni 1771, 1779, 1782, 1784, 1789

q. +dän 1705

q. +i 1771

q. +ini 610, 1374

q. +lär 399

quşbân (kuş + <F. -bān) : kuşçu

q. +lär 1374

qutli : kut; baht, zenginlik

q. 1781, 1783, 1787, 1845

qutul- : kurtulmak

q. -b 1344

q. -mäs 1530

q. -mâğım 1404

quv- : kovmak

q. -di 606, 1303, 1343

q. -b 1331, 2146

q. -ä bër- “peşinden gitmek” 1324, 1329

quvân- : sevinmek

q. -disiz 1673

q. -gändän 2006, 2284

quvântir- : sevindirmek

q. -b 1976

quvlä- : kovmak

q. -b 1779

quvvät (<A. kuvvet) : kuvvet, güç

q. 769

q. +igä 374

quvvät-mädâr (<A. kuvvet + <A. medâr) : güç, kuvvet

q. +i (quvvät-mädâri) 786

quy- : dökmek, koymak

q. -ämän 41

q. -di 1089

quyil- : dökülmek

q. -b 2012

q. -gân 480

quyuq : koyu

q. +igä (quyuğıgä) 121

quzğun : kuzgun

q. 771

- L -

laqab (<A. lāqab) : lakap, bir kimseye adından başka takılan ad

l. +i 896

la'l : olmadık, manasız

l. +imi 628

lāb (<F. leb) : yolun başı; ağız; kıyı

l. +i 476

l. +ini 106, 347

l. +igä 1273, 1331, 1337, 1619, 2148

l. +idän 1330

l. +läri 787

lāhzä (<A. lāḥze) : lahza; an

l. 1712

lärzä (<F. lerze) : titreme; sarsılma

l. 1816

lärzän (<F. lerzän) : titrek, titreyen

l. 947, 1258

läşkär (<F. leşker) : asker; yiğit

l. 2157, 2156, 2158

läyläk : leylek

l. 988

lâçin : şahin

l. +in 394

lâf (<F. laf) : söz

l. 1063

lâl (<A. lāl) : hayret; dilsiz

l. 31, 231

läylän- : çamurlanmak

l. -di 1539

lâzim (<A. lâzım) : lazım; gerek

l. 862, 1845

lêkin (<A. lākin) : ama

l. 12, 530, 631, 849, 1041, 1575, 1577, 1715, 1803, 1841, 2218

libās (<A. libās) : elbise

l. +sini 1233

lök (<F. lûk) : deve; tek hörgüçlü deve

l. +midi 1186

l. +lärin 91

luqmā (<A. luḡme) : lokma

l. 2203

- M -

mahbub (<A. maḥbûb) : sevilen; sevilmiş; sevgili

m. 88

maxfiy (<A. maḥfi) : gizli

m. 1268

ma'ni (<A. ma'nā) : sebep; amaç

m. +si 967

maqsād (<A. maḥṣad) : maksat, amaç

m. +gä 1950

m. +imä 667

m. +imgä 580

ma'qul (<A. maḥûl) : söylenilmiş, denilmiş

m. qıl- "salık vermek" 37

maqta- : övmek

m. -dilär 1062

m. -yin 289

ma'lum (<A. ma'lûm) : bilinen, belli

m. 205

ma'täl : ma'täl bolmâq

m. bol- "gözü yolda kalmak; muntazır" 1333

mä (<A. mā-) : aha, işte

m. 1921

mäbâdâ : eğer; şayet

m. 204, 1328, 1332, 1689, 1804, 1862

mäcäl (<A. mecāl) : güç, kuvvet

m. +i 787, 1275, 1324, 2246

mäclis (<A. meclis) : meclis; toplanılan yer

m. +gä 1954

mädâr (<A. medâr) : güç, kuvvet

m. +im 1454

māhāl (<A. mehāl) : zaman, vakit

m. +dä 2297

māhällämä-māhällä (<A. maḥalle) : mahalle mahalle

m. 593

māhāsıl (<A. b.i. mā-ḥaṣal) : hasıl olan, meydana gelen şey, netice

m. 704

māhkām (<A. muḥkem) : sağlam; dayanıklı

m. 855, 1286, 1690, 2159

māhrām (<A. maḥrem) : gizli olan

m. 749

m. +i 1071

māhrām : katip

m. 2200

māhrāmbäççä (māhrām +<F. beççe) : erkek hizmetçi; kähya

m. 1725

mākān (<A. mekān) : yer, mekān

m. 831, 2263

m. +im 845

m. +ingdän 1869

mālāmāt (<A. melāmet) : suçlayıcı sözler; ayıplama, kınama

m. 27, 1409

māmlākāt (<A. memleket) : memleket

m. +dän 18

m. +im 1383

m. +ingni 159, 164, 1665

m. +igä 1580

m. +idän 220, 865

mānā : işte

m. 852, 1061

mānglāy : alın, alın yazısı

m. +ning 1406, 1450

m. +ini 308

mānmān : kibirli; böbürlenen

m. +ning 1023, 1029

mānmānlik : kendini beğenmişlik

m. +ning 2077

mānzil (<A. menzil) : menzil; yol

m. 810, 831, 2263

m. +gä 419, 788

m. +im 844

m. +imning 799

m. +i 661

m. +igä 436

m. +lärini 588

mānzil-cāy (<A. menzil + <F. cāy) : menzil, yer

m. +i (mānzili-cāyi) 2251

mānzil-diyār (<A. menzil + <A. diyār) : menzil, ülke

m. +i (mānzil-diyāri) 1602, 2247

mānzil-xānā (<A. menzil + <F. ḥāne) : konak yeri

m. +dän 686

mārcān (<A. mercān) : mercan

m. +däy 1534

mārd (<F. merd) : mert; özü sözü doğru

m. 146, 380, 381, 739, 803, 858, 881, 1123, 1145, 1519, 2173, 2221, 2264

m. +ning 954, 958

m. +ni 940

m. +imni 507

m. +lär 2219

mārdānā (<F. merd-āne) : mertçe; erkekçe

m. 739

mārdānālik : mertlik

m. 748

mārdlik : mertlik

m. 959, 2219

märdüm (<F. merdüm) : insan; halk

m. +ü 1796

märtä : defa; kez

m. 450, 546, 1102

märtäbä (<A. mertebe) : mertebe, derece; rütbe

m. 867, 1785

mäslähät (<A. maşlahat) : ögüt, tavsiye

m. 31,435, 750, 1008

m. +ni 35

mäst (<F. mest) : sarhoş, mest

m. 121, 590, 1435, 1616

m. bol- “çok canı çekmek; aşırı istek duymak” 1099, 1889, 1946, 1960, 1961, 2098

mästlik : sarhoşluk

m. +i (mästligi) 1270, 1282, 1618

m. +idän (mästligidän) 536

mäşaqqat (<A. meşakḳat) : zorluk, zahmet, sıkıntı

m. +lär 792

m. +lärini 1382

mäşq (<A. meşḳ) : meşḳ; eğlence

m. 5

mätä (<A. metä') : mal; kumaş

m. 340, 410, 451

m. +si 370

m. +sidän 414

m. +läring 378, 416

m. +lärini 341, 440

m. +läridän 368

mävc (<A. mevc) : dalga

m. 1227, 1650

mävrud (<A. mevrûd) : gelmiş, gelen

m. 1783, 1785

mäydân (<A. meydân) : meydan; alan

m. 2134, 2139, 2170

m. +gä 2173

mäyib (<A. ma'yûb) : sakat

m. 1293

m. +lârdäy 2285

mäyl (<A. meyl) : tamam

m. +i 722

mâzax (<A. mizāḥ) : alay, mizah

m. qıl- “alay etmek; keyiflenmek” 1685

mâzâr (<A. mezâr) : mezar

m. +i 2088

mâh (<F. mäh) : ay

m. +i 997

mâhi (<F. mähî) : balık

m. 1515

Mâhi (bk. Mahibây) : metinde geçen özel bir isim

m. 1605, 1886, 2108, 2260, 2270

m. +ning 1999, 2100, 2258, 2293, 2295

m. +ni 1831, 1833, 2258, 2264, 2267, 2268, 2294, 2298, 2304

m. +gä 1836, 2003

m. +cân “sevgili Mâhi” 1760, 1879, 2076

Mâhibây : metinde geçen özel bir isim

m. 1515, 1632, 1633, 1636, 1640, 1643, 1658, 1681, 1682, 1684, 1687, 1715,

1717, 1718, 1722, 1724, 1748, 1754, 1758, 1763, 1769, 1814, 1834, 1862, 1881,

1891, 1897, 1901, 1905, 1915, 1931, 1935, 1953, 1956, 1961, 1981, 2093, 2099,

2102, 2112, 2114, 2130, 2148, 2160, 2185, 2219, 2304, 2314

m. +ning 1638, 1668, 1924, 1964

m. +ni 1577, 2292, 2303, 2306

m. +gä 1690, 1727, 1801, 1914, 1979, 2290

m. +dän 1630

mâxâv : çatlak, kötü, bozuk yol

m. 196

māl (<A. māl) : mal; varlık

m. 118, 337, 2110, 2129, 2131

m. +ni 68, 2116

m. +im 120

m. +i 326, 369, 551

m. +ini 375, 597

m. +igä 374

m. +lärni 2121, 2124

m. +lärini 341, 371, 1568

māmā : anne

m. 219, 268, 269

m. +ngning 225

māt : mat (etmek)

m. 538, 539

mātām (<A. mātem) : yas; matem

m. 1233

m. +dän 1735

māy : yağ

m. +ni 41

m. +lär 480

māyil (<A. meyl) : meyl; eğilme, eğiklik

m. 492

mēhmān (<F. mehmān) : misafir, konuk

m. 178, 1396, 1750

mēhmānxānā (<F. mehmān + <F. hāne) : misafirhane

m. +ning 1813, 1815

m. +gä 188

m. +sigä 1750

m. +sidä 466

mēhnāt (<A. miḥnet) : zahmet; eziyet; iş, emek

m. 1986

m. +gä 1020

mêhr : şefkat

m. qoy- “şafkati gelmek; ısınmak” 1712

m. +i tâblä- “şefkati gelmek; ısınmak” 1662, 2201

m. +i qaynä- “şefkati gelmek; ısınmak” 2201

mêhribânlik (<F. b.s. mihr-bân) : şefkatli; merhametli

m. +lär qıl- 1585

mên : ben

m. 129, 219, 228, 285, 316, 331, 364, 410, 452, 459, 540, 582, 674, 724, 788, 790, 793, 852, 857, 860, 865, 866, 887, 891, 906, 915, 974, 990, 1003, 1005, 1046, 1071, 1079, 1080, 1125, 1136, 1191, 1201, 1275, 1357, 1389, 1431, 1461, 1567, 1661, 1668, 1802, 1807, 1818, 1843, 1876, 1881, 1899, 1954, 1975, 1984, 1987, 1994, 2271, 2273, 2312

m. +däy 622, 752, 977, 1007, 1139, 1195, 1196, 1530, 2237, 2252

m. +däyin 1183

m. +gä 54, 56, 158, 288, 411, 789, 790, 919, 1072, 1197, 1660, 1762, 1861, 2029, 2109

m. +dän 177, 792, 2034, 2264

m. +män 292

m. +ing 27, 226, 234, 238, 296, 324, 370, 508, 540, 598, 727, 728, 791, 792, 883, 922, 1004, 1104, 1117, 1149, 1375, 1383, 1385, 1629, 1642, 1656, 1659, 1761, 1798, 1842, 1875, 1902, 1929, 2161, 2265, 2275, 2166, 2260, 2261

m. +ingdäy 911

m. +i 19, 179, 304, 369, 406, 451, 501, 617, 664, 668, 696, 723, 732, 859, 1001, 1003, 1140, 1435, 1917, 2031, 2054, 2067, 2243, 2260, 2262, 2268, 2269, 2271, 2272

m. +iki 2261

m. +ikigä 1752

m. +ça 411

mêngzä- : benzemek

m. -y 286

mêrgän : nişancı; avcı

m. 572

m. +ning 992

m. +lär 698

mévä (<F. mîve) : meyve

m. +lär 807, 809

m. +läridän 884

miltıq : silah, tüfek

m. 4

min- : binmek

m. -är 117

m. -inglär 2059

m. -sä 1006

m. -b 2071, 2115

m. -gän 155, 391

minâr (<A. menāre) : kule

m. +dän 755

mindir- : bindirmek

m. -di 1164

m. -b 1262, 1585

ming : bin (sayı)

m. 579, 890, 918, 966, 1348, 1734, 1923, 2093

m. +çä 2094

ming-ming : bin (sayı); binlerce

m. 2029

minnâtdârlık (<A. F. b.s. minnet-dâr) : minnetdarlık

m. +lär 1032

mirâxor (<F. mîr-âḥûr) : seyis başı; sarayın ahır müdürü

m. 634, 636, 638, 640

m. +i 632

mirğazâb (<F. mîr-i ğazab) : gardiyan; cezalandırıcı

m. 556, 576, 651, 658, 2242

m. +ni 554

m. +lär 558, 2291

m. +läri 588

m. +lärigä 649

mirişkâr : usta, pir

m. +lär 2103

misli : gibi

m. 422, 584, 997, 1002, 1061

mol : bol

m. 1739, 2188

molä : tarlayı sürmeye yarayan araç; pulluk

m. 961

moltân : çingene

m. +ining 1504

momlâ : mumlamak

m. -b 60

mori : baca

m. +dän 1930

mubtälâ (<A. mübtelâ) : düşkün, tutkun; tutulmuş

m. +gä 1185

mudrâq : bastıran uyku

m. 536

Muğâl : metinde geçen özel bir dağ ismi

m. 1416, 1417, 1424, 1613

m. +ning 805

muhabbât (<A. muḥabbet) : sevgi; muhabbet

m. 973

m. +ini 1689

munçä : bunca; bu kadar

m. 395, 1201, 1365, 1835

mungdâş : keder, hüzn

m. 1381

murâd-maqsâd (<A. murâd + <A. maḳṣad) : amaç, istek

m. +igä 2328

muştıpär : aciz, zavallı; biçare

m. 1125, 1126, 1132, 1159, 1167, 1212, 1839

muştılä- (<F. muşt + la-) : yumruklamak

m. -b 2299

mübārākbād (<A. F. b.s. mübārek-bād) : tebrik etme, hayırlama

m. qıl- “tebrik etmek, hayırlamak” 975, 2307

mübārākbādlik : tebrik etme, hayırlama

m. qıl- “tebrik etmek, hayırlamak” 1786

mücmāl (<A. mücmel) : çelimsiz

m. 1891

müfti-ulāmā (<A. müfti + <A. 'ulemā'): alimler, bilginler

m. 2199

mührdār (<F. mühr-dār) : tuğracı

m. 750

mülāzim (<A. mülāzım) : bir yere veya kimseye sarılıp ayrılmayan, tutunup kalan

m. 205

münāsib (<A. münāsib) : uygun, yerinde

m. 245, 249

münāvvār (<A. münevver) : aydınlatılmış, ışıklı

m. 76, 1059

münkir (<A. münkir) : inkar eden

m. kél- “kabul etmemek” 2218

mürābbi(y) (<A. mürebbî) : eğitmen, eğitici

m. 1676

m. +läring 2028

mürābbisiz : eğitmensiz

m. 1677

müsāfır (<A. müsāfır) : misafir, konuk

m. +män 1490

müsāfirçilik : dilencilik

m. 907

- N -

naq : tam; aynı

n. 1658

naqş (<A. naqş) : resim; nakış

n. 295

na'rä (<A. na're) : yüksek sesle bağırma; feryat

n. tårt- “böğürmek, kükremek” 1350

näinki : şüphe, inanmazlık gibi durumları bildiren cümle başı edatı

n. 1063

nām (<F. nem) : hafif ıslaklık; nem

n. 784

närd (<F. nerd) : satranç

n. 20, 21, 29, 251, 1611

n. +ining 518

n. +imni 505, 510

n. +in 251, 516, 1399

n. +i 523

n. +ini 32

närkäs-närkäs (<F. nergis) : nergis

n. 767

när-mädä (<F. ner + <F. mädä) : erkek dişi (hayvan için)

n. 606

närsä : şey; nesne

n. 655, 779, 780

n. +ning 797

n. +ni 779, 1171

näsib (<A. naşîb) : pay, hisse; nasip

n. 142, 626, 1420

näsihät (<A. naşihät) : öğüt, nasihat

n. +im 2073, 2076

n. +ing 741, 2169

nāṣā (<A. neṣ'e) : esrar

n. +ning 1778

nāvbahār (<F. b.i nev-bahār) : ilkbahar

n. 1484

nāvbāt (<A. nevbət) : sıra; nöbet

n. 1584, 1800

n. +di (nāvbätni) 1943

n. +i 1583

nāylā- : ne eylemek

n. -rmän 825, 829, 833, 837

n. -r 880

nāyzā (<F. nîze) : mızrak

n. 800, 2119

n. +ng 801

nāyzādästlik (<F. nîze + <F. dest) : ciritçilik (mızrak atma)

n. 4

nāzākätli (<O. nezāket) : nezaket, incelik sahibi

n. 1789

nāzār (<A. naẓar) : bakış

n. 360

nāzār-tüzār : nāzār-tüzār qılmâq

n. qıl- “umursamak” 2160

nābüd (<F. b.s. nā-bûd) : yok olan; bulunmayan

n. bol- “yok olmak; ölmek” 205, 789, 1112, 1552, 2114

nāçār (<F. b.s. nā-çār) : çaresiz; güçsüz

n. 109

nāđân (<F. b.s. nā-dān) : anlayışsız; cahil

n. 1135, 1171, 1176, 1178, 1200

n. +im 1733

n. +lärim 1177

nāgāhân (<F. b.s. nā-gāhān) : apansız, birdenbire

n. +dän 772

nâğarä : bir çalgı türü, davul; kudüm

n. +ni 436, 549

n. +sini 548

nâğaräxânä (nâğarä + <F. hâne) : kudüm çalınan yer

n. 543

n. +gä 553

n. +dä 546

n. +dän 548

nâhât : bir hayret ve şüphe edatı

n. +ki 86

nâîlâc (<F. b.s. nâ-îlâc) : çaresiz

n. 109

nâkäs (<F. b.s. nâ-kes) : alçak; cimri, pinti

n. 2131

nâlâ (<F. nâle) : inleme, inilti

n. +sini 1362

nâliş (<F. nâliş) : sızlanma; inleyiş, inleme

n. +imä 1387

n. +ing 1370, 1371

n. +igä 1160, 1361

n. +läring 1375

nâm (<F. nām) : isim; ün; lâkab

n. +i 1386

nâmärd (<F. b.s. nā-merd) : mert olmayan; alçak

n. 149, 859

n. +imni 507

n. +lärdän 802

nâmärdlik : alçaklık; korkaklık

n. 26

nâmdâr (<F. b.s. nām-dār) : namlı, ünlü

n. +ing 489

nâmus (<A. nāmûs) : namus

n. 1433, 1693

nân (<F. nân) : ekmek

n. 892, 893, 915, 919, 920, 922, 925, 978, 1031, 1427, 1599, 1717, 1745, 1813, 1986

n. tâlâb “iş isteyen” 1746

n. +ni 920, 924, 926, 1814

n. +gä 907, 930, 936, 1926, 1430, 1849

n. +dän 925

n. +inggä 921

nân-suv (<F. nân + <T. su): ekmek su

n. 1751

n. +ning 1325

nâr (<F. nâr) : nar

n. 1543, 2023

nâr : deve

n. 320

n. +däy 1293

n. +im 1434

n. +imni 319

nârästâ (<F. nâ + <F. reste) : küçük çocuk

n. 1208

n. +ning 1180

n. +mning 1184

n. +ngni 825, 829, 833, 837

n. +lär 1173, 1219

nârçâ : deve

n. 91

nâz (<F. nâz) : naz

n. 45

n. +im 673, 842, 1532

n. +imän 279

n. +i 44

n. +ini 573

n. +igä 492

nâzik (<F. nâzik) : nazik; ince

n. 88, 2165

nê : ne

n. 84, 165, 277, 317, 479, 488, 676, 679, 710, 898, 904, 1060, 1218, 1237, 1238, 1240, 1976, 2033, 2207

n. +dür 903

nêçä : ne kadar; kaç

n. 44, 61, 64, 65, 111, 142, 342, 725, 786, 850, 867, 1082, 1410, 1415, 1517, 1683, 1910, 2212

nêçäv : niceleri

n. +ni 911

nêgä : niçin

n. 147, 1343, 1365, 1366, 1758, 1835, 1884, 1906

nêtär : ne olur

n. 1978

nigin (<F. nigîn) : yüzük; mühür

n. +ini 1795

nikâh (<A. nikāḥ) : nikah

n. yür- “nikah düşmek” 14

nikâb (<A. niḳāb) : maske

n. 1058

n. +ini 360, 545

nimä : ne

n. 137, 451, 457, 636, 719, 737, 753, 919, 1105, 1124, 1208, 1209, 1591, 1701, 1746, 1760, 1763, 1811, 1901, 2149, 2230, 2244, 2257, 2287, 2310

n. +ni 232, 1592

n. +si 654

nimärsä (nimä ersä) : şey; nesne

n. +sini 907

nişân (<F. nişān) : nişan; belirti

n. 1386

n. +im 218

niyât (<A. niyet) : niyet

n. 9

Noğây : metinde geçen özel bir yer ismi

n. +dân 1041

nuqrâ (<A. nuḳre) : gümüş

n. 344

n. +dân 2082

nur (<A. nûr) : nur; ışık

n. 428

- O -

o : ünlem; seslenme

o. 1805, 1931, 2259

oğıl : oğul

o. 9, 12, 688, 693, 817, 1614

o. +ning 12

o. +im (oğlim) 228, 1131, 1257, 1546

o. +i (oğli) 1313, 1838

o. +igä (oğligä) 2312

oğlân : oğlan

o. 669, 803, 881, 1085, 1097

o. +gä 380

o. +dir 422

oğri : hırsız

o. 120, 2129, 2155, 2301

o. +lärni 2156

oğrilik : hırsızlık

o. +i (oğriligi) 2230

oho : bağırma nidâsı

o. 2113

oxşä- : benzemek

o. -ydi 1688, 1828

o. -gän 1644, 1658

o. -mäydi 387

oq : ok

o. 992

o. +ı 992

olcä : ganimet

o. 1267

oltir- : oturmak

o. -ur 1003

oltirgız- : oturtmak

o. -b 1934

omâqli : semiz; heybetli

o. 391

on : on (10)

o. 2, 3, 16, 1058, 1090, 1506, 1575, 1583, 1586, 2094, 2190, 2226, 2323

o. +gä “on yaşına” 1582

o. +i 344

ong : sağ (taraf)

o. 79, 717, 1902, 1933

o. +mäy 929

ong-sol : sağ sol

o. +i +ingdä (ongi-solingdä) 2036

ontä : on tane

o. 1501, 1626

o. +si 604

or- : sarmak, kuşatmak; örmek

o. -ädim 707

o. -äyik 431

o. -b 2069

orânlä- : sersemlemek; yolunu kaybetmek

o. -sin 1206

orin : yer

o. +ingdän (orningdän) 468

o. +ini (ornini) 2046

orlâş- : tepelerde, dağlarda yürümek

o. -b 2227

ortä : orta

o. +gä 77, 1166, 1509, 1814

o. +dä 43, 633

osal : kötü; yaramaz; ölümün eşğine gelmek

o. 555

oşā : o; şu

o. 642, 1565, 2302

ot : ateş

o. 835, 1367

o. +däy 2234

o. +gä 1655

o. +igä 303

ottiz : otuz (30)

o. 560, 603, 1102, 1338

o. +gä 150

otir- : oturmak

o. -ur 645

o. -bdi 268, 311, 364, 533, 539, 1077, 1636

o. -di 230, 267, 272, 527, 467

o. -ing 1931

o. -inglär 1935

o. -sängiz 338

o. -b 202, 231, 236, 342, 359, 518, 519, 750, 819, 1132, 1496, 1588, 1637, 1814, 1964, 2200

o. -gän 369, 994, 998

o. -ä bër- 44, 810

o. -äyât- 1726

otiriş : oturma; ziyafet; eğlence

o. 1081, 1083, 1085

o. +dä 311

o. +di 2044

otqız- : oturtmak

o. -dilär 1794

o. -b 1795, 1935, 2095

oy- : oymak

o. -ämän 41

o. -ämi 682

o. -amä 2222

oyin : oyun

o. 2138

o. +ni 20

o. +i 526

oylä- : düşünmek

o. -(y)di 1641, 1769

o. -säm 1840

o. -b 230

o. -gän 2039

oynä- : oynamak

o. -ymän 20

o. -y 520, 531

o. -gin 251

o. -sin 29

o. -säk 33

o. -b 21, 356, 1612

o. -gän 167, 1173

o. -b kül- 277, 2267

o. -b külä bër- 271

oynä- oynä- : oynamak

o. -y (oynäy-oynäy) “oynaya oynaya” 524

oynäş- : oynaşmak

o. -b 2091

oynät- : oynatmak

o. -ärsän 2079

o. -ämiz 1750

- Ö -

öcâr : inatçı; dikbaşı; acar

ö. 504

öç : intikam; öç

ö. +laringni 2312

ökâç : padişah danışmanı; müşavir

ö. 2200

ö. +i 749

öksin- : gamlanmak; içlenmek

ö. -b 895

öl- : ölmek

ö. -är 1269, 2039

ö. -ämän 497, 2219, 2221

ö. -äsän 187, 653

ö. -ädi 654, 916, 1007

ö. -äsiz 338

ö. -bdi 2318

ö. -dim 667, 1122, 1159

ö. -di 13, 1194, 1342, 1771, 2028

ö. -äyin 629, 1191

ö. -äy 1459

ö. -sin 1820

ö. -säm 581, 2025

ö. -sä 825, 829, 833, 836, 837, 1771

ö. -b 567, 578, 789, 922, 1114, 1317, 2046, 2196

ö. -gänçä 580, 639, 1707

ö. -gän 748, 1304, 1838, 1844, 2088

ö. -gänigä 1145, 1148

ö. -gändir 1551

ö. -gänin 1538, 1545

ö. -mädim 2170

ö. -mäy 381, 806, 926, 1147, 1268, 2026

ö. -mäsin 669, 1138, 1192, 1194, 1200, 1328, 1826, 2260

ö. -mäsä 1206

öldir- : öldürmek

ö. -är 180, 185, 1629, 1642

ö. -ämän 469

ö. -ädi 1004, 2290

ö. -ämiz 1594

ö. -dim 1431

ö. -di 959

ö. -dingiz 755

ö. -ädigän 492

ö.! 664, 668, 723, 732, 2268

ö. -gin 616, 2269

ö. -äyik 2270

ö. -ing 649, 2243

ö. -inglär 2260, 2272

ö. -säm 921

ö. -b 597, 818, 1105, 1118, 1137, 1140, 1626

ö. -gändä 1097, 1268

ö. -gäni 1261

ö. -mäbsän 2290

ö. -mäy 650

ö. -mä 2264

ö. -mâq 1069

ö. -mâqçi 1091, 2258

öldiriş : öldüren

ö. +gä 2204

ölüm : ölüm

ö. 495, 687, 691, 1307, 1316

ö. +ni 2166

ö. +dä 551

ö. +dän 501

ö. +ça 400

ölik : ölü; ölmüş

ö. +dän 1090

ö. +ini (öligini) 758

ölik-tirik : ölü diri

ö. +idän (ölik-tirigidän) 2045

öpiş- : öpüşmek

ö. -b 2044

öpkä : akciğer

o. +sini 1220, 1224

ör : yokuş; bayır

ö. 2227

örä- : sarmak, kuşatmak; örmek

ö. -dim 1234

ö. -di 565

ö. -b 61, 1113

ö. -gändäy 1113

ö. -mädi 1916

ördäk-ğaz : ördek ve kaz

ö. +ingni 1346

örgil- : yüksek hürmet, sadakat ve sevgi için kurban etmek; kurban olmak

ö. -äy 1458

ö. -mäsmidi 1923

örtän- : örtünmek; kapanmak

ö. -mäsin 1607, 1872

ös- : büyümek

ö. -gän 162, 168, 487, 902, 1665, 1716, 1974, 1981

öt- : geçmek; kesmek

ö. -är 62

ö. -ärmi 494, 801

ö. -di 17, 534, 848, 1282, 1575, 1684

ö. -äyin 407

ö.! 1658, 1684

ö. -ing 471

ö. -gin 1648

ö. -äyindä-kèt- (ötäyindä-këtäyin) “geçip gitmek” 854, 870

ö. -äyik 1037

ö. -sä 1270

ö. -b 43, 192, 339, 535, 598, 887, 1039, 1253, 1334, 2149

ö. -gän 671, 1096, 1381, 2256

ö. -gändän 3, 17, 37

ö. -gänin 1218

ö. -gänini 471, 2030, 2043

ö. -gänlär 1564,

ö. -mädi 926, 1684

ö. -mäy 1511

ö. -mä 2074

ö. -äl- 1333, 1620

ö. -ä bër- 207

ö. -maqçi 1337

ötmâqlık : geçiş

ö. +im (ötmâqligim) 1446

ötkâz- : geçirmek; düzenlemek

ö. -inglär 1568

ö. -b 467

öqtız- : geçirmek; döndürmek

ö. -di 1932

ötkir : keskin

ö. 920, 1705

öylä- : düşünmek

ö. -di 851

ö. -b 133

öz : öz; kendi

- ö. 356, 359, 369, 489, 706, 733, 1095, 1264, 1349, 1378, 1514, 1639, 1706, 1768, 2141
- ö. +im 131, 293, 298, 301, 305, 605, 1674, 1901, 2223
- ö. +imni 289, 936, 1137, 1426, 1430
- ö. +imän 280
- ö. +imä 317
- ö. +imdän 727, 2278
- ö. +ing 187, 194, 918, 1528
- ö. +ingni 144, 148, 286, 971, 2111, 2131
- ö. +inggä 1463
- ö. +ingdä 137, 719
- ö. +ingiz 339
- ö. +ingizdäy 1749
- ö. +in 705, 1917, 2010, 2013, 2286
- ö. +i 37, 196, 230, 356, 390, 471, 1148, 1178, 1277, 1324, 1326, 1514, 1585, 1626, 1684, 1932, 2160
- ö. +idäy 26
- ö. +ining 59, 60, 61, 894, 1087, 1288, 1934, 1956, 2327
- ö. +ini 80, 371, 460, 596, 894, 1001, 1213, 1296, 1336, 1979, 2234
- ö. +igä 266, 288, 438, 626, 660, 1644, 1658, 2304
- ö. +idä 74
- ö. +idän 434, 513, 1961, 1962, 2006, 2014
- ö. +mizning 1065
- ö. +läri 1041, 1052, 2069
- ö. +läriining 1566
- ö. +läriini 1059
- ö. +lärigä 466

öz-öz: kendi

- ö. +i (öz-özi) “kendi kendine” 1110
- ö. +igä +i (özigä-özi) “kendi kendine” 237, 273

özgä : başka

ö. 840, 871, 1018, 1083, 1572

- P -

paxsā : kerpiç

p. 262

palās (<F. pālās) : halı

p. +lär 1038

parçä (<F. pār-çe) : parça

p. 1986, 1599

pällä (<F. pelle) : vakit, an

p. 328

pānāh (<F. penāh) : sığınak; himaye

p. 2127

päri (<F. perî) : peri

p. +lärning 1027

pärişān (<F. perîşān) : perişan; dağınık

p. 1036, 1391

pärizād (<F. perî-zād) : peri yaratılışlı

p. 402

pärvānā (<F. pervāne) : fırıldak; çark

p. 2002

pärvāz (<F. pervāz) : uçuş; yükselme

p. 686

päst (<F. pest) : alt; aşağı; basık

p. 195, 239, 1646

p. +midi 2205

p. +gä 358, 373, 436, 440, 442, 549, 886, 889, 892, 893

p. +dä 363

p. +dägi 361

p. +igä 875, 1291, 1858

päst-bäländ (<F. pest + <F. bülend) : alt üst

p. +ini (päst-bäländini) 221

pästrâq (<F. pest + râq) : daha aşağı

p. 267

p. +gä (pästrâqqa) 888

pätirä-pütir : patır kütür

p. 1115

päydâ (<F. peydâ) : meydanda, açıkta

p. bol- “oluşmak, ortaya çıkmak” 685, 816, 1817

päymân (<F. peymân) : yemin

p. 1098, 1103

päymânä (<F. peymâne) : büyük kadeh; şarap bardağı

p. +m 1301

p. +mning tol- “ölümün yaklaşması” 1143

päyrävlık (<F. b.s. pey-rev) : gönülden bağlılık

p. +imning (päyrävlıgimning) 1925

päyvänd (<F. peyvend) : bağ; ilgi

p. bol- “bağlanmak” 1418

päyväst (<F. peyvest) : birbirine ulanıp giden, birleşik dize

p. +igä 876, 1292, 1859

pâdşâ (<F. pād-şāh) : padişah, hükümdar

p. 26, 29, 31, 39, 436, 483, 546, 548, 549, 550, 553, 635, 637, 639, 655, 750, 752, 760, 1002, 1108, 1520, 1523, 1535, 1557, 1560, 1565, 1569, 1612, 1771, 1772, 1788, 1791, 2050, 2156, 2228, 2230, 2289, 2299, 2300, 2320

p. +ning 205, 227, 548, 556, 588, 598, 601, 602, 632, 634, 648, 658, 749, 752, 11782, 1802, 1809, 2094, 2194, 2218, 2305

p. +gä 43, 640, 759, 1267, 1520, 1617, 2050, 2155

p. +dän 652, 2198

p. +im (pâdşâyim) 35, 754, 1563, 1780, 1786, 2219, 2226

p. +si 541, 1576, 1770, 2053

p. +sining 7, 714

p. +sigä 30, 1403, 1612

p. +miz 1068

p. +lär 18

p. +lārgä 27

pādşāhānā (<F. pād-şāhāne) : padişaha yakışacak surette

p. 1794

pādşālik : padişahlık

p. 596, 1790

p. +gä (pādşālikkā) 641, 1568, 1765

pāk (<F. pāk) : temiz, pak

p. 63, 1092

pālvān (<F. pehlevān) : pehlivan; yiğit

p. 47, 85, 585, 1283, 1329, 1340, 1386, 1396, 1601, 1988, 1992, 2282, 2283, 2292, 2297, 2300, 2301, 2321, 2324

p. +ning 2, 1496, 1580

p. +ni 1118

p. +gä 1464

p. +dän 1123

p. +im 214, 792

p. +imän 1356

p. +i 1, 48

p. +ini 726

pārā-pārā (<F. pāre) : parça parça

p. 930

pāygä (<F. pāye) : evin eşiğe yakın kısmı; yüksek kısım; basamak

p. +gä 471

p. +dän 1851

pēs (<F. pes) : bozuk, kötü yol

p. 196

pēştāqli : kemerli

p. 437

pışıq : eli sıkı; tutumlu

p. 460

pışqır- : ateş püskürmek; pufkurmak

p. -b 944, 946

piçä : azıcık; biraz

p. 925, 1274

piçâq : bıçak

p. 2290

pillä (<F. pîle) : ipek

p. 1724

pinxân (<F. pinhân) : gizli, saklı

p.85

pirlä- : pır pır etmek; uçmak

p. -ydi 993

pis- : pusmak

p. -b 1339

pistä (<F. piste) : fıstık

p. +lär 808

piş- : olgunlaşmak (meyve için)

p. -b 809

p. -gän 423

pişir- : pişirmek

p. -b 1501

piyälä (<F. piyāle) : küçük kase; kadeh

p. 473, 1903, 1907

p. +däy 282

p. +ni 1926, 1927

p. +gä 480

p. +sin 1919

piyädälä- (<F. piyāde + la-) : yaya kalmak

p. -b 2176

polä (<F. pûlād) : çelik

p. +dän 239

polät (<F. pûlād) : çelik

p. 217, 388, 800

puç (<F. pûç) : boş; kof

p. 1788

pul (<F. pûl) : para

p. 460, 1109

p. +mi 1891

p. +ing 1889

p. +i 1640

p. +ini 1639

p. +ingiz 336

puşāymān (<F. peşîmān) : pişman

p. 1096, 1841

püflä- : üflemek

p. -b 2048

püştān : atın sırtına geçirilen kemer

p. 2070

- R -

ra'y : istek; arzu

r. +ingni 1989

r. +ini 2100

rānc (<F. renc) : azar; sıkıntı

r. +lär 791

rāhm (<A. raḥm) : merhamet; acıma

r. 128, 934, 1176, 1182, 1183, 1185, 1199, 2177, 2238

r. +im 834

r. +ing 485

r. +i 661, 671, 1011, 1207

rāng (<F. reng) : renk

r. +im 1761

r. +inggä 1761

r. +läri 1521

rāng-roy (<F. reng + <F. rûy) : yüz rengi

r. +i +im (rāngi-roy) 1937

rāsm (<A. resm) : töre; gelenek

r. +imni 371

r. +i 973

r. +ini 176, 204, 1686

rāvān (<F. revān) : akan; giden

r. bol- “yola çıkmak” 1441

r. +ä bol- “yola çıkmak” 191, 195, 237, 261, 652, 782, 1010, 1288, 1324, 1999

r. +ä qıl- “yola çıkmak” 64

rāvşān (<F. rûşen) : açık; net

r. bol- 1412, 1421

r. qıl- 1061

r. +i 976

rāvşān-münāvvār (<F. rûşen + <A. münēvver) : apaçık; aydınlatılmış

r. 1056

râhat (<A. rāḥat) : rahat, keyif

r. 1152

râsä : adamakıllı; hayli; tam

r. 524

râst (<F. rāst) : doğru; düzgün

r. 196, 977

r. +midi 2208, 2213, 2217

r. +dä 2211

r. +in 2216

r. +idän 1532, 1861

râzi (<A. rāzî) : rıza gösteren; kabul gören

r. 792, 922

r. +män 790, 793

r. +dirmän 1136

râzilik : rıza gösterme; kabul görme

r. 328

rızq (<A. rızq) : rızk; azık, yiyecek

r. +ı 847

româl (<F. b.s. rû-māl) : başörtüsü

r. 1234

r. +imni 707

roy (<F. rû) : yüz; çehre

r. bër- “ortaya çıkmak; meydana gelmek” 1804

ruy (<F. rûy) : yüz; çehre

r. bër- “ortaya çıkmak; meydana gelmek” 1689

Rüstäm (<F. Rüstem) : ünlü İran şairi Firdevsî’nin Şehnâme’sinde adı geçen İran’ın

ünlü pehlivan ve savaşçısı

r. +däy 373, 2092

- S -

sad (<F. şad) : yüz (sayı)

s. 348

saqlä- : saklamak

s. -b 129

saväş : savaş

s. +gän 426

saylä- : seçmek

s. -b 69

säbäb (<A. sebeb) : sebep, neden

s. 140, 1692

s. +dän 84, 545, 898, 1632

s. +ini 1594

s. +idän 1965

säbâqli (<A. sebağ) : ders; örnek

s. 390

säbät (<F. seped) : sepet

s. 1631, 1632

s. +ni 1633

säbil (<A. sebîl) : sebil

s. bol- “sahipsiz kalmış; harap olmuş” 168, 663, 831, 845

s. qâl- “yok olmak” 2081, 2281

säçrä- : sıçramak

s. -b 1075

säfär (<A. sefer) : defa, kere

s. 850

sähär (<A. seher) : tan yeri ağarmadan biraz önceki vakit; seher

s. 189, 441, 1047, 1052, 1485, 1537, 1542, 2090

s. +gä 535

säxıy (<A. sağî) : cömert, eliaçık

s. +lārdān 1327

sākkiz : sekiz (sayı)

s. 2092

sākrā- : sekmek; atlamak; sıçramak

s. -b 1288

sālām (<A. selām) : selam; merhaba

s. 1726, 1780

sālāmāt (<A. selāmet) : salimlik; selamet

s. 109, 1411

sālāmsız (<A. selām) : selam olmadan, selam verilmeden

s. 2074

sālqın : serinlik

s. +dā 1048

sānām (<A. şanem) : güzel kimse; dilber

s. 256, 573, 622, 939

s. +ni 169

s. +sān 623

s. +di (+ni) 174

sānāmcān (<A. şanem + <F. cān) : güzel kimse; dilber

s. 498, 842, 866, 882, 1016, 1022, 1028

s. +im 874

sāndıq (<A. şandûk) : sandık

s. 60, 64, 67

s. +ni 62, 63, 69

s. +gä (sandıqqa) 62

s. +ım (sändigim) 63

sārāy (<F. serāy) : saray

s. 890, 2085

s. +ning 1030

s. +gä 890, 963, 1036, 1037, 1038, 1039, 1055, 1284

s. +dā 1035

s. +dān 1284

s. +i 663

särdâr (<F. b.i. ser-dâr) : komutan

s. 390

särdâr-kättä (<F. b.i. ser-dâr + <F. kette) : baş komutan

s. 2097

särgärdân (<F. b.s. ser-gerdân) : sersem, şaşkın

s. 179, 830, 940, 1598, 1985, 2262

särgay- : sararmak

s. -bsân 1761

s. -di 690

s. -b 1521

s. -gân 1996, 1762, 2280

s. -mäsin 1937

särgaytir- : sararmak

s. -mä 81

särpâ : üst baş, giyim eşyası

s. +läрни 2068

särsân (<F. b.i. ser-sâm) : avare

s. 1460

s. +imän 1357

särä : seçkin, seçilmiş

s. +sin 723

s. +si 292, 297, 796

särvinäz (<F. tam. serv-i nâz) : uzun boylu sevgili

s. +im 1021

s. +i 342

sättä : sadece; yalnızca

s. 2177

sävâb (<A. şevâb) : sevap

s. 96

sävâl (<A. su'âl) : soru

s. 1559

sāvāl-cāvāb (<A. su'āl + <A. cevāb) : soru cevap

s. 1729

sāvdā (<F. sevdā) : sevgi, aşk; tüccar

s. 224, 460, 711, 1155, 1388, 2015

s. +ni 441

s. +gä 953

s. +ngni 1762

s. +si 1349

sāvdāgār (<F. b.s. sevdā-ger) : tüccar

s. 447, 967

s. +gä 1615

s. +sän 1186

s. +lär 1616

sāvdāgārvāççā (<F. b.s. sevdā-ger + <F. beççe) : tüccar oğlu

s. 448

sāvdā-sâtıq : alış veriş

s. 452

s. +ıgä (sāvdā-sâtıgıgä) 201

säylän- : seçilmek

s. -gän 842

säyr (<A. seyr) : seyir

s. 1671

säyyād (<A. şayyād) : avcı

s. 1495, 1498, 1511

s. +ning 1496

s. +lär 1515, 1633, 1641

s. +lärning 1604, 1631

sāāt (<A. sā'at) : saat

s. 1154

s. +dän 2303

sābun (<A. sābûn) : sabun

s. +ni 260

sâç : saç

s. 61

s. +im 1481

s. +ini 78

s. +idän 61

sâç- : dağıtmak, saçmak

s. -ärsän 147

sâddä (<F. sâde) : sade; saf

s. 455

sâġ : sağ; sağlam

s. 109

s. +mi 361

sâġ-sälâmät (<T. sağ + <A.selâmet) : sağ salim

s. 776

sâqâl : sakal

s. +ni 618

sâqı (<A. sâķî) : saki

s. 1072

sâl- : salmak; koymak; yumruklamak

s. -ädi 325, 1374, 2179

s. -dim 1414

s. -di 51, 307, 926, 1589, 1591, 2176

s. ! 314, 666, 674, 2242

s. -äy 2203

s. -gin 568, 822, 876, 1387, 1413

s. -ing 99, 1214, 1292, 1859, 1852

s. -säm 503

s. -b 63, 67, 74, 77, 196, 261, 359, 360, 412, 659, 755, 775, 794, 957, 989, 1038, 1106, 1323, 1442, 1443, 1624, 1793, 1796, 2113, 2146

s. -gän 172, 621, 1197, 1724

s. -mäydi 740

s. -mä 2108

s. -mäy 1536, 2112

s. -mäsin 1198, 1865

s. -ämändä qoy- 241

s. -mâqqa 2290

sâldir- : salmak; uygulamak

s. -b 60

sâmân : saman

s. 41, 602

s. +ni 603

sâmânxânä (<T. saman + <F. hāne): samanlık

s. +gä 651, 658

s. +dä 641, 645

s. +si 599

s. +sigä 601

sâp : sap

s. bol- “bitip tükenmek; tamamen yok olmak” 1523

sâpâl : toprak tencere; çömlek

s. 676, 679

sât- : satmak

s. -är 529, 1632

s. -dim 1426

s. -ding-ä 930

s. -b 936, 1430, 1635

s. -günçä 1632

s. -b âl- “satın almak” 340, 1888

s. -mâqqa 923

sâvçi : dünürücü; görücü

s. 19, 30

s. +sini 30

s. +lärgä 19

sâvgä : hediye

s. 2106

sāvlāt (<A. şavlet) : hücum, saldırma

s. +igä 374

sāvub : soğuk

s. 1072, 1087

sâyä (<F. sāye) : gölge

s. 794

s. +däy 780

s. +sigä 987

s. +sidä 805

sêlâb (<F. seylâb) : sel gibi coşkun; sel

s. 1967

sêmiz : şişman; semiz

s. 2120

sên : ikinci tekil şahıs; sen

s. 46, 48, 146, 175, 209, 224, 228, 319, 410, 447, 684, 789, 880, 919, 923, 974, 977, 978, 1024, 1037, 1045, 1072, 1101, 1367, 1592, 1593, 1660, 1661, 1762, 1759, 1819, 1856, 1860, 1867, 1882, 1883, 1888, 1901, 1984, 1993, 2161, 2166

s. +mi 1104

s. +däy 287, 622, 2132

s. +gä 157, 256, 410, 490, 639, 695, 788, 905, 915, 1108, 1232, 1570, 1882, 1987, 2126, 2129, 2131, 2174, 2206, 2249

s. +dän 790, 793, 862, 976, 1154, 2132

s. +i 53, 143, 429, 462, 567, 578, 863, 868, 1462, 1464, 1594, 1901

s. +iki “seninki” 540

s. +ing 84, 128, 134, 145, 156, 160, 213, 255, 351, 324, 483, 802, 865, 969, 970, 979, 1036, 1048, 1187, 1372, 1732, 1818, 1902, 2163, 2167, 2316

s. +siz 879, 1025, 1245

sêskän- : ürpermek

s. -mäs 499

sêvdik : sevgili

s. +in 803

sın- : kırılmak

s. -di 1384, 1401, 1488

s. -b 1547, 1822

sına- : sınamak, denemek

s. -b 507

siygāl- : daha net görebilmek için gözünü ovalamak

s. -b 1057

sifātli (<A. şifāt) : nitelikli; vasıflı

s. 1363

sihāt-sālāmāt (<A. şihhat + <A. selāmet) : sağlamlık; sağlık

s. 777, 2326

sihrgār (<A. F. b.s. sihr-bāz) : sihirbaz

s. 623

sihr-näyrāng (<A. sihr + <F. nîreng) : büyü, sihir

s. 618

silci- : ilerlemek; hareket etmek

s. -b 1058

silk- : silkmek

s. -b 1254

siltä- : silkelemek

s. -b 412

sināāt (<A. şinā'at) : maharet; şaşılabacak iş

s. +ni 1564

singil : kız kardeş

s. +im (singlim) 1002

s. +imgä (singlimgä) 103

s. +imdän (singlimdän) 97

s. +isi (singlisi) 2, 2324, 2326

sipāhi (<F. sipeh) : asker

s. +läri 2200

sipāhilik : askerlik

s. 3

sipāyi : asker

s. 1803

sir (<A. sırr) : sır

s. 742

s. +ni 147

s. +ini 435

s. +lärini 52

sirä : hiç; asla

s. 56, 383, 1127, 1168, 1272, 1810

sirdâş (<A. b.s. sırr-dâş) : sırdaş

s. +lärim 93

sirt : dış

s. +ini 60

s. +igä 231

siyâhbaxt (<F. b.s. siyah-baht) : kara talihli

s. 264, 1818

siyâq : görünüş, kılık

s. +ım (siyâgım) 690

s. +ı (siyâğı) 387, 2280

siyâsât (<A. siyâset) : tavır; duruş

s. +igä 374

siylä- : saygı göstermek; ağırlamak

s. -b 188

s. -mäymän 29

s. -mäsä 33

siynä (<F. sîne) : göğüs, yürek

s. +mning 1736

s. +sini 659, 1261

siynä-bağır (<F. sîne + bağır) : göğüs

s. +ım (siynä-bağım) 1556

siypälä- : gizlice, usulca bakmak

s. -b qarä- 310

siyrâkli : semiz; şişman

s. 240

siz : ikinci çoğul kişi; siz

s. 457, 1954, 2041

s. +ni 453, 995, 999

s. +gä 38, 611, 615, 990, 1535, 1558, 1741

s. +dän 401

s. +lär 69, 452, 1084, 1746, 1803, 2027, 2047

s. +läрни 600

s. +lärgä 1273, 1908, 2053, 2236

s. +lärdän 1136, 2052

soqmâq : patika; dar sokak

s. 365

sol : sol; taraf

s. +ingdä 717

sol- : solmak

s. -äsän 1226

s. -gän 1300

s. -gänigä 1142

s. -mäsin 1827

song : son; sonra

s. 133, 186, 543, 853, 1005, 1167, 1809

songrä : sonra

s. 322

sor- : sormak

s. -ärini 199

s. -ädi 46, 360

s. -äymän 1664

s. -äydi 1835

s. -äyik 434

s. -b 31, 210, 750, 1379, 1629, 1642, 1797, 2030, 2071

s. -säng 1737, 1744

s. -ämä 1820

s. -mā 1736

sor- : somurmak; emmek

s. -b 785

sorāqlāš- : sormak

s. -b 1651

sorāš- : selamlaşmak

s. -b 1040

soy- : kesmek; boğazlamak

s. -āmiz 756

s. -b 760

soyil- : kesilmek

s. -gān 481

sök- : sövmek; küfretmek

s. -b 2116, 2130

sökin- : sövmek; küfretmek

s. -ā bër- 1661

söylä- : söylemek

s. -gin 157

söz : söz

s. 46, 86, 112, 123, 133, 153, 166, 177, 210, 242, 273, 282, 290, 312, 348, 379, 417, 444, 474, 493, 502, 563, 608, 619, 661, 672, 694, 715, 735, 765, 795, 821, 839, 862, 870, 897, 909, 931, 991, 1004, 1017, 1094, 1169, 1365, 1379, 1382, 1500, 1524, 1534, 1597, 1645, 1669, 1728, 1820, 1849, 1866, 1909, 1915, 1936, 1965, 1980, 2011, 2072, 2100, 2101, 2162, 2204, 2220, 2235, 2246, 2261, 2274

s. +ning 1536

s. +ni 132, 440, 541, 589, 597, 648, 695, 1516, 1572, 1682, 2003

s. +dān 425

s. +imān 278

s. +im 258, 296, 1273

s. +imni 1134

s. +imdān 628, 724, 2276

s. +imā 314

- s. +ingni 2109
- s. +ingdä 134
- s. +i 151, 474, 1350
- s. +ini 574, 734, 1862, 2005, 2218, 2259
- s. +igä 1214, 1841, 2112
- s. +idän 512, 1961, 2011, 2220
- s. +lär 278, 296, 1083
- s. +lärning 2009
- s. +läрни 259, 1000, 1467, 1533, 1690, 2155
- s. +lärgä 822
- s. +ing 179
- s. +läringgä 740
- s. +läri 1668
- s. +läринi 693
- s. +lärigä 2255

sözlä- : söylemek

- s. -yin 674
- s. ! 1532
- s. -gin 487
- s. -nglär 1861
- s. -mâqqa 1438, 1480

sugâr- : sulamak

- s. -b 1750

suhbät (<A. şuhbät) : sohbet

- s. 1040, 1043, 1081, 1084, 1086, 1942, 1944
- s. +ni 1949, 1960
- s. +ini 541
- s. +di (suhbätни) 1941

suqsur : bir ördek türü

- s. +däy 106, 355

sultân (<A. sulṭān) : sultan

- s. +i 1027

suluvlik : güzel; hoş

s. +i (suluvligi) 401

sun- : sunmak

s. -mädi 43

surāt (<A. şurāt) : resim

s. 1002

s. +ni 103, 105

surātkāş (<A. F. b.s.i. şurāt-ger) : ressam

s. +ni 57, 59

suv : su

s. 731, 785, 892, 907, 915, 919, 920, 921, 922, 924, 1011, 1031, 1037, 1274, 1330, 1364, 1813, 1816, 2202

s. +ni 920, 928, 978

s. +gä 261, 1334, 1336, 1342, 1685

s. +dä 1620, 1993

s. +dän 925, 1332, 1343, 1686

s. +im 1536

s. +igä 344, 345, 961

s. +lär 807

s. +siz 572, 786, 1192, 1200, 1239, 1324, 1551, 2079, 2176

suvrāt (<A. şurāt) : suret

s. +im 729

s. +ing 900

s. +ini 59

s. +igä 61

suvsä- : susamak

s. 1328

südrä- : sürüklemek

s. -b 462, 762, 1121, 1133

südräl- : sürüklemek; sürümek

s. -b 1279

südrät- : sürüklemek; uzatmak

s. -b 1613

süxanvār (<F. b.s. sühan-ver) : hatip; söz söyleyen

s. +ning 2011

sür- : sürmek

s. -b 44

s. -mä 971

sürün- : sürünmek

s. -b 308

süt : süt

s. 16, 1817, 1983, 1997

s. +im 1825

s. +imni 1854

s. +imgä 1175

süy- : sevmek

s. -sä 476

s. -b 1016

süyä- : dayamak; birini herhangi bir yerinden kaldırıp yardım etmek

s. -gin 304, 406

s. -b 341, 794, 2292

süyäk : kemik

s. +ini (süyäğini) 40

süydik : sevgili

s. +im (süydigim) 842

s. +in (süydügin) 881

süyün- : sevinmek

s. -b 2044

süyünçi : müjde; müjdeye verilen hediye

s. 246, 624, 652

süz- : yüzmek

s. -b 1620

süz- : kepçeyle almak; süzmek

s. -b 1958

s. -gändä 1072

süzil- : süzülmek

s. 767

- Ş -

şart (<A. şarṭ) : şart; anlaşma

ş. 68

ş. +imni 27, 508, 540

şavq (<A. şevḳ) : keyif; neşe

ş. +ı 491

şābgārd (<F. b.i. šeb-gerd) : gece bekçisi

ş. 1910

şāhār (<F. šehr) : şehir

ş. 7, 549, 1710, 1716, 1796

ş. +ning 62, 175, 198, 541, 594, 1715, 1770, 2090

ş. +gä 36, 595

ş. +dän 591

ş. +ingning (şāhringning) 220

ş. +inggä (şāhringgä) 140, 220, 222

ş. +i (şāhri) 7, 49, 1042, 1778, 1785

ş. +ining (şāhrining) 15, 1773,

ş. +igä (şāhrigä) 547, 1517, 1714, 2192, 2193

ş. +idä (şāhridä) 1741

ş. +idän (şāhridän) 1711, 2058

ş. +imizning (şāhrimizning) 1908

ş. +mä-şāhār 1486

şāhzādä (<F. b.i. šeh-zāde) : padişah oğlu; şehzade

ş. 269

ş. +ning 612

ş. +ni 616

ş. +ng 1531

şākl (<A. šekl) : şekil; biçim

ş. +i 287, 421

şāmāl (<A. šimāl) : rüzgar

ş. 584

ş. +ni aç- “nefes alsın diye rahat vermek” 2294

ş. +dä 1864

ş. +igä 345

şämşir (<F. şimşîr) : kılıç

ş. +ning 307

şärâb (<A. şarâb) : içilecek şey; şarap

ş. 1435, 1765, 1766, 1767

ş. +ni 1072

şärâbçi : şarapçı

ş. 1767, 1895

ş. +ni 1764, 1766

ş. +gä 1891

şärbät (<A. şerbet) : şerbet

ş. +in 1099

şâd (<F. şād) : sevinçli

ş. 1154, 1352, 1975, 2214, 2256

şâdlik : mutluluk

ş. 1952

şâgird (<F. şākird) : çırak

ş. 1631

şâh (<F. šāh) : padişah

ş. 33

ş. +ning 1530, 1617

ş. +gä 1911

ş. +dän 624, 1533

ş. +ing 489

ş. +ingdän 28

ş. +ı 996, 2236

ş. +lärgä 2082

şâhânä (<A. šāhāne) : çok mükemmel

ş. 437, 2068

şâhid (<A. šāhid) : şahit; tanık

ş. 2212

Şâir : metinde geçen özel bir kişi ismi

ş. 8, 11, 49, 281, 1065,

şânâ (<F. şāne) : tarak

ş. 565

ş. +mān 431, 564, 1916

şâş- : şaşırmak

ş. -b 77, 2244, 2287

şâş- : acele etmek; heyecanlanmak

ş. -di 1503

ş. -b 307, 2289, 2290

ş. -gān 424

şâşir- : şaşırmak

ş. -di 942, 950

şāvqın : gürültü; bağırıtı

ş. 359

şāvşi- : sıvışmak; zeminde akıp gitmek

ş. -b 983

şâyād (<F. šāyed) : eğer, belki

ş. 1876

şêr (<F. šîr) : aslan

ş. 426, 1363, 2131

ş. +dāy 373, 1285, 2091

şığāvul : han veya padişah sarayında tantana merasimlerini düzenleyen kişi; teşrifatçı

ş. 749, 2200

şikāyāt (<A. šikāyet) : yakınma; şikayet

ş. qıl- “şikayet etmek; yakınmak” 929, 1290, 1363

şikvā-şikāyet (<A. šekvā + <A. šikāyet) : şikayet; yakınma

ş. +lār 1349

şildir- : soymak; yüzmek

ş. -āmān 40

şimār- : kıvırmak

ş. -b 1933

şirxorä (<F. b.s. şîr-ḥ̣ār) : süt kardeş

ş. 14, 1983, 1997

şirin (<F. şîrîn) : tatlı

ş. 106, 485

ş. +dir 1428

şirinzäbânlik (<F. b.s. şîrîn-zebân) : tatlı dilli

ş. +lär 1683

şox (<F. şûḥ) : şen, keyifli

ş. 300

şoxlik : şen olma hali

ş. qıl- “cüretkâr davranmak” 2112

şor : zavallı; talih, baht

ş. 1122, 1222, 1257, 1262

ş. +im qur- “talihim kurusun; bahtım kör olsun” 1117

ş. +i 1450

ş. +igä 1406

şorli : zavallı

ş. 1248, 2014, 2256, 2297

ş. +ning 1510, 1512

ş. +ni 1163, 1993, 1994

ş. +gä 1201

ş. +dän 1253

şu : bu

ş. 35, 43, 5163, 68, 176, 192, 195, 197, 208, 220, 240, 268, 270, 309, 311, 336, 362, 430, 433, 438, 442, 468, 469, 532, 534, 537, 541, 545, 547, 550, 580, 587, 628, 765, 776, 780, 781, 785, 804, 806, 810, 812, 815, 840, 848, 852, 853, 856, 868, 869, 871, 885, 889, 892, 895, 908, 918, 920, 965, 967, 968, 969, 979, 1018, 1038, 1041, 1065, 1068, 1082, 1090, 1092, 1097, 1106, 1109, 1208, 1244, 1255, 1270, 1271, 1273, 1276, 1278, 1282, 1286, 1324, 1362, 1493, 1496, 1506, 1565, 1566, 1567, 1579, 1589, 1615, 1617, 1620, 1622, 1632, 1660, 1669, 1714, 1727, 1765, 1766, 1769, 1770, 1774, 1788, 1789, 1811, 1824, 1829, 1838, 1841, 1880,

1925, 1963, 1998, 2084, 2095, 2097, 2099, 2105, 2148, 2156, 2194, 2225, 2270, 2289, 2301, 2301

ş. +midi 1449

ş. +ki 1273, 1749

ş. +ning 458, 1014, 1339, 1359, 1594, 1882, 1883

ş. +ningdek “bu gibi; bununla birlikte” 1189

ş. +ni 406, 1884

ş. +gä 409, 599, 1105

ş. +dä “o zaman” 793, 788, 671, 660, 608, 562, 379, 362, 1094, 1191, 1267, 1288, 1344, 1396, 1405, 1522, 1596, 1614, 1684, 1751, 1757, 1787, 1798, 1820, 1964, 2052, 2083, 2088, 2113, 2115, 2147, 2150, 2156, 2160, 2193, 2230, 2232, 2235, 2259, 2270, 2298, 2314, 2323

ş. +dän 234, 1561

ş. +lär 1502

ş. +lärday 1876

ş. +lärning 1877

ş. +lärni 1954

ş. +lärğä 1876

şul : bu

ş. 1557

ş. +ki 35

ş. +dir 258

şumlik (<F. şûm) : uğursuzluk; terslik

ş. 558, 1051

ş. +ni 208

şunçä : bu kadar; bunca

ş. 352, 791, 1366, 2271,

şundäy : böyle

ş. 149, 334, 365, 629, 756, 966, 971, 1712, 1723, 1845, 1960, 1995, 2196, 2233

şührät-âvâzä (<A. şöhret + <F. âvâze) : ün, şöhret

ş. +i +si (şühräti âvâzäsi) 23

şükür (<A. şükr) : şükür

ş. 2030

ş. qıl- “şükretmek” 841, 872, 1019

- T -

tağı : de, da; dahi, daha

t. 600, 1723, 1844, 2210

tağın : bir kez daha

t. 1784

taxt (<F. taht) : taht

t. 1794

t. +ini 1790

t. +idän 2286, 2287

taq- : takmak

t. -b 758, 761, 1560

taqdir (<A. taqdir) : Allah'ın olmasını istediği şeyler; kader

t. +i 1449

t. +igä 1405

taqsir : efendim; muhterem

t. 35, 754, 1557, 1563, 1780, 1786, 2225, 2226

taq-taq : tak tak

t. 1893, 1904

talä- : soymak; yağmalamak

t. -ydi 597

talân (<F. tälân) : yağma; talan

t. +dä 552

taläş- : tartışmak; dövüşmek

t. -är 1693

t. -gän 428

talat- : talan etmek; yağmalamak

t. -b 371

ta'nä (<A. ta'ne) : yüzüne vurma; kınama

t. 27

tani- : tanımak

t. -ysänmi 2315

t. -b 364, 617, 1669, 2234

t. -b bil- “tanıyıp bilmek” 241

taniş : tanıdık, tanış

t. 586, 1578

t. +ing 1372

taniş- : tanışmak

t. -gänini 2050

taniştir- : tanıştırmak

t. -di 2328

t. -b 1580

tarä- : taramak

t. -di 564

ta'rif (<A. ta'rîf) : tarif

t. 398, 405, 970

ta'rif-täsvir (<A. ta'rîf + <A. taşvîr) : anlatma; tarif

t. +lär 1062

tarqa- : dağılmak; yayılmak

t. -b 1270, 1282, 1618

tarqaş- : dağılmak; yayılmak

t. -b 2044

ta'sir (<A. te'sîr) : etki

t. 151, 1668, 1924

taşi- : taşımak

t. -b 646

taşqari : dışarı

t. 591

t. +gä 308

t. +dä 607

taşlä- : atmak; bırakmak

t. -di 1113, 1213, 1254, 1569, 2010, 2013, 2069, 2137, 2141, 2234, 2286

t. -dingiz 755

t. -ng 1114

t. -nglär 1568

t. -b 80, 222, 565, 581, 583, 803, 858, 859, 863, 866, 881, 1039, 1241, 1503, 1790, 2158

t. -gän 239, 2309

taşnä (<F. teşne) : susamış; susak

t. 483, 784

taşnälä- (<F. teşne + la-) : susamak

t. -b 787, 1275

tayaq : sopa

t. 660, 671, 1253, 2161, 2244

t. +däy 1521

t. +ni 1121

tayâqlä- : sopalamak; dayak atmak

t. -b 1262

täblä- : düzeltmek

t. -b 431

Täcän : metinde geçen özel bir isim

t. 1331, 1619

t. +ning 1445

tähqıq (<A. taḥqıq) : soruşturma; kontrol

t. +ı 1909, 1912

täķčä (<A. F. b.i. tāķ-çe) : küçük, kemerli pencere

t. 1815

täläb (<A. ṭaleb) : istek; talep

t. 37, 1717, 1745, 1746

t. +ingni 913, 917

täläbgâr (<A. F. b.s. ṭaleb-kār) : istekli

t. +ing 2146

täläş- : iddialaşmak; tartışmak

t. -b 460

tälpin- : hevesli olmak; çabalamak

t. -b 1550

tältäy- : ayağa kalkmak; durmak

t. -b 1864

tāmām (<A. tamām) : tamam; son

t. 441, 734, 970, 2319

tān (<F. ten) : gövde, vücut; ten

t. 611, 615

t. +dä 54, 709, 787

t. +dän 2128

t. +im 1202

t. +imdä 1151, 2040

t. +inggä 484

t. +ingdä 769

t. +i 499

t. +igä 835

tānā : gövde, vücut; ten

t. +m 1655

t. +mdän 1478

t. +si 1607, 1872

t. +sini 960, 1554

t. +miz 1997

tāng (<F. teng) : zor, güç

t. +i 866, 867

t. +ining 852, 878

t. +igä 868

tānhā (<F. tenhā) : yalnız, ıssız; تنها

t. 981

t. +dirmän 1675

täppä-täppä : patır patır

t. 2158

tār (<F. ter) : taze

t. 1300

täräddüd (<A. tereddüd) : kaygı, endişe

t. +idä 1778

tärbiyä (<A. terbiye) : eğitim; terbiye

t. 1498

tärbiyät (<F. terbiyet) : eğitim; terbiye

t. 2042

t. +dä 1516

tärgä : baş köşe; evin üst kısmı

t. 471

täräf (<A. taraf) : taraf; yan

t. 2135

t. +gä 781, 804, 1398, 1507, 1934, 2060, 2108

t. +dän 964

t. +i 559

t. +igä 1933

t. +idä 890

täräfsiz : yönsüz; yolunu kaybetmiş

t. 214

tärk (<A. terk) : bırakma; terk

t. 696

tärrä : topak; yuvarlak

t. +däy 2153

tärz (<A. tarz) : görünüş; yol, yöntem; yüz, çehre

t. +ing 156, 160, 213, 900, 1732

täsälli (<A. tesellî) : avutma; teselli

t. 1464

tävsif (<A. tavşîf) : vasıflandırma; niteleme

t. +ini 18

täyin (<A. ta'yîn) : kesin

t. 180, 185

t. qıl- “tembihlemek” 468, 1801, 1805

täyinlä- (<A. ta'yîn + la-) : tembihlemek; atamak; görevlendirmek

t. -di 1805, 1808

t. -yin 264

t. -b 1277

t. -gän 258

täyyār (<A. teyyār) : hazır

t. 60

täyyārlä- (<A. teyyār + la-) : hazırlamak

t. -di 2322

tā (<F. tā) : kadar, dek, değin

t. 1263, 1354

tābi (<F. tāb) : güç, kuvvet, takat

t. 557

tāb-tāqat (<F. tāb + <A. taqāt) : güç, kuvvet

t. +i (tābi-tāqati) 1093

tāblä- : görkemli kılmak; gösterişli hale getirmek

t. -b 244

tāblä- : tavlamak; kızdırmak

t. -b 1662, 1916, 2201

tāc (<A. tāc) : taç

t. 971

t. +ni 1795

tāğ : dağ

t. 781, 949, 1363

t. +ning 808, 875, 886, 887, 984, 986, 1291, 1529, 1858

t. +gä (tāqqa) 5, 806, 817, 1416

t. +dä 849, 854, 869, 979, 994, 998, 1423, 1424

t. +dän 771

t. +ım 1672

t. +ı 1417

t. +ıgä 806

t. +ıdä 1614

t. +lär 700

t. +lärning 947

t. +lärgä 813

tāga : dayı

t. +si 1610, 1757, 1763

tāğārā : büyük ve derin tencere; leğen

t. 1907, 1919, 1926, 1927

t. +ni 259, 1903

Tāhir : metinde geçen özel bir kişi ismi

t. 8, 11

tāk (<F. tāk) : üzüm

t. +lär 809

tāqat (<A. taḳāt) : güç, kuvvet

t. 76, 700, 1151, 1361, 1713, 2040

t. +im 446, 2210

tāl : tel

t. 763

tāl- : yorulmak

t. -mäsın 117

tālā : tel

t. 61

tālā-top : karmakarışık

t. bol- 594

tālib (<A. tālib) : istekli; talip

t. 519, 521, 1438, 1480

tām : tam; dolu

t. +gä 1038

tām : dam, çatı

t. +ning 633, 1930, 1963, 2233

t. +gä 551

t. +dän 2010, 2013, 2234

t. +lärning 1519, 2195

tāmāq : boğaz

t. +ıdän (tāmāğıdän) 925

tāmān : taraf

t. +igä 1031

tāmāşä (<F. temāşā) : temsil; eğlence; seyir

t. 360, 545, 1519

tāmāşä<y>i cāmāl (<F. temāşā + <A. cemāl) : yüz güzelliğini seyretme

t. 332, 631

tāmāşäbin (<F. temāşā + <F. -bîn) : seyirci

t. 2288

tāmır : damar

t. +lärni 785

t. +läri 493

t. +lärini 785

tāng : tan

t. 345, 537, 544

t. ât- “şafak sökmek” 186, 189, 1075, 1623, 1624, 1719, 1754, 2054, 2058, 2078

tānglä : sabahleyin

t. 873, 877

tāp- : bulmak

t. -ärmiz 2045

t. -ämänmi 812

t. -äsän 1634

t. -äsändä 2156

t. -dim 232

t. -di 233

t. -dik 1267

t. -dilär 810

t. -inglär 2061

t. -sä 596

t. -b 228, 411, 720, 1006, 1271, 1326, 1330, 1440, 1444, 1618, 1695, 1706, 2065

t. -gän 1512

t. -mädim 1152

t. -mäy 923, 1112, 1336

t. -mäydi 941

t. -mäsäm 853, 869

t. -ål- 588, 815, 819, 848, 857, 867, 1009, 1169, 1335, 1380, 1614

tâpilmäs : nadir; bulunmaz

t. 230

tâpiş- : buluşmak

t. -di 2027

t. -b 50

târ : dar

t. 678, 1736

târt- : tartmak; çekmek

t. -ärsän 1367

t. -ädi 944, 2194

t. -ding 792

t.! 1157, 2291

t. -säm 1679

t. -sänglär 2090

t. -sä 946

t. -b 464, 1210, 1251, 1285, 1350, 1521, 1791, 2007, 2140, 2158, 2291

t. -gän 91

t. -gändäy 2051

t. -gändä 1555

tâş : taş

t. 1114, 1283, 1968

t. +däy 121

t. +ning 987

t. +gä 40, 949

t. +dän 1188, 1203

t. +ini 947

t. +lär 1364

tâş- : taşmak

t. -b 1227, 1311, 1650, 1964, 1979

t. -gän 422

tåvurråq (<A. ʃavr + råq) : tavr

t. 240

tåvuş : ses

t. +i 122, 632, 1119

t. +ining 348, 1118, 1533, 1818

t. +igä 700, 1258

tây : tay

t. 2046

tâyä- : caymak; vazgeçmek

t. -mä 2221

tāzä (<F. tāze) : taze; iyice, adamakıllı

t. 255, 1057, 1226, 1827

tèbrän- : sallanmak

t. -b 1361

tèg- : değmek; varmak (evlenmek)

t. -är 678

t. -ärmi 622

t. -ämän 20, 29

t. -ädi 38

t. -di 1626, 1800, 1914, 2155, 2174

t. -äyin 611, 615

t. -gin (tèkkin) 409

t. -säng 409

t. -sä 25, 993, 2119

t. -b 862, 1226, 1827

t. -gän (tèkkän) 56, 397

t. -mäy 38, 262

t. -mäsin 64

t. -mäsä 25

tègiz- : değdirmek

t. -mäy 465

têkin : bedava; parasız

t. 2129

têlpäk : kalpak

t. 1959

t. +ni 1959

t. +im (têlpägim) 1902

t. +ing (têlpäging) 1902

t. +ini (têlpägini) 1933, 1934, 1956, 1957

t. +lär 1935

t. +läarning 1953

t. +läрни 1958

t. +lärgä 1936

t. +läрини 1963

têmir : demir

t. 801

t. +däy 765

t. +dän 217, 388

têng : denk; eşit

t. +in 1695, 1706

t. +i 1699

têntäk : aptal

t. +mi 361

têp- : tepmek; tekmelemek

t. -b 1957, 1964

têpä : tepe

t. +sigä 41

têpä-têpä : tepe tepe

t. 1959

têpkiläş- : tekmeleşmek

t. -b 1110

têpsin- : tepinmek

t. -b 2151

têr : ter

t. +lärini 266

têr- : toplamak; dizmek

t. -di 518

t. -gän 1853

têri : deri

t. 764, 1565

t. +ning 777

t. +gä 757, 760, 1407, 1560, 1612

t. +dän 1411, 1613

t. +sini 40, 757

têrlä- : terlemek

t. -b 2147

têrli : terlemiş olan; terli

t. 2120

têrmil- : bakıp kalmak

t. -dim 1823

têrmül- : ümitle bakmak

t. -gän 1851

têskäri : ters; geri

t. 1781

t. +gä 1787

têş- : delmek

t. -di 774

têşik : delik

t. +dän 551

t. +idän (têşigidän) 633, 1815

têşil- : deşilmek

t. -di 1556

t. -b 2189

têväräk : köşe

t. +idän (têvâragidän) 1792

têz (<F. tîz) : çabuk olan; tez

t. 206, 1722, 2181

têzzâbân (<F. tîz + <F. zebân) : geveze

t. 1687

tıq- : tıkmak

t. -di 1407

t. -b 603, 604, 761, 1560, 1612

tıqdir- : tıktırmak

t. -ämân 41

t. -sängiz 757

tırnâq : tırnak

t. +ı (tırnâğı) 388

t. +ıng (tırnâğıng) 217

tık- : dikmek

t. -b 1596

tikil- : dikilmek; gözlerini dikmek

t. -b 2233, 2295

tikkâ : dik; ayakta; doğruca; cesurca

t. 943, 1880, 1914

til : dil; söz

t. +im 2028

t. +ing âl- “nasihat, söz dinlemek” 2167

t. +ingni âl- “nasihat, söz dinlemek” 2163

t. +igä 99, 568

tilä- : dilemek

t. -ä 319

t. -b 892, 1599, 1986

tilän- : dilenmek

t. -b 908

tiläk : dilek

t. 506, 509

tildir- : dilmek, kesmek; doğramak

t. -är 183

t. -ding 2241

t. -di 957

t. -gin 614

tillä (<F. tille) : altın

t. 60, 71, 344, 1724, 1794

t. +dän 1795

tim : pazar; üstü kapalı, yüksek dam

t. 337

t. +gä 340

t. +dän 451

tin- : dinmek; durmak

t. -b 784, 1548, 1823

tinglä- : dinlemek

t. -b 2049

t. -mäs 736

tirik : canlı; diri

t. 114, 1241, 1512, 1538, 1545, 2026, 2030, 2045

t. qıl- “yaşamak” 2029

tirikläy : canlı halde olmak

t. 40

tirmälä- : tırmanmak

t. -b 263

titrä- : titremek

t. -r 1160

titrät- : titretmek

t. -är 1371

tiş : dış

t. +i 71, 847

t. +ini 69, 71

tişlä- : dişlemek, ısırarak

t. -b 347, 1337, 1340, 1341, 1620

tiy- : engel olmak; gem vurmak

t. -mäydi 703, 1126, 1165, 2019

t. -mäy 895

tiyil- : engel olmak; gem vurmak

t. -mäy 925

tiz : diz

t. +igä 1217

tizil- : dizilmek

t. -b 694, 1534, 2202

toğri : doğru; düzgün

t. 134, 193, 1928

toğrilä- : doğrulamak

t. -b 262

toxtä- : durmak

t.! 449, 2129

t.! -çi (toxtä-çi) 449

t. -b 963, 1722

t. -mäy 450

toxtät- : durdurmak

t. -dim 1079

t. -b 451, 990, 1727

t. ål- 894, 1979

t. -ä ål- 1688

toxtovsiz : tereddütsüz

t. 2194

toqınış- : savaşmak; çırpınmak; dokunmak

t. -mäy 1272

toqsân : doksan (sayı)

t. 343

tol- : dolmak

t. -ädi 1222

t. -äsän 1227

t. -di 1825, 2172

t. -b 106, 931, 1349, 1380, 1953

t. -gän 75, 315, 1215, 1301, 1369, 1373, 1377

t. -gändä 1959

t. -gänigä 1143

tolä : dolu

t. 1011, 1816, 2202

t. +dän kël- “tombul, etine dolgun olmak” 238

toldir- : doldurmak

t. -di 2143, 2145

tolğan- : debelenmek

t. -di 1283

ton : giyim; elbise

t. 1739

t. +ini 1639

tonlik : elbiselik

t. +gä (tonlikkä) 1525, 1867

top : top; yığın; grup

t. 967, 2112, 2288

t. +ni 968

t. +gä 755

t. +i 968

toplä- : toplamak

t. -b 1492

tor : ağ; file

t. +ni 1495

t. +igä 1496

toy : düğün

t. 2319, 2328

t. +inglär 1230

toy- : doymak

t. -gän 1175

t. -mäydi 2022

toydir- : doyurmak

t. -b 1326

toyğaz- : doyurmak

t. -di 1032

t. -b 1849

toyğız- : doyurmak

t. -dilär 809

tozân : toz

t. 945

tögäräk : eski kapıların ortasındaki dairesel işleme, süsleme

t. +i (tögärägi) 125

tök- : dökmek

t. -ing 644

t. -b 2295

tökil- : dökülmek

t. -di 1967

t. -b 1348, 1817

tömpäy- : diz çökmek; dizlerini büküp oturmak

t. -b 1627

tör : baş köşe

t. +gä 471, 1851

t. +idä 633

törä : üst tabakaya mensup kişi; asizāde

t. +m 274, 303, 304, 306, 334

t. +si 250, 253

t. +lär 21

t. +cân 314, 316

tört : dört (sayı)

t. 449, 554, 576, 651, 866, 1058, 1343, 1424, 1548, 1614, 1878, 2035, 2093

t. +gä 2, 1615

t. +dä (törttä) 438, 1636

t. +dän 3, 16

törtäv : dördü; her dördü

t. 1959

tört-bêş : dört ve beş

t. 37, 43

töş : göğüs

t. +igä 2021

töşäk : döşek; yatak

t. +dä 46, 561

töti (<F. tûti) : papağan

t. 212, 1731

tub : dip; alt

t. +i 1968

tuğ (<F. tûğ) : padişahların ve vezirlerin başlarına taktıkları başlıkların ön tarafında bulunan tüy veya püskül biçimindeki süs; tuğ; hotaz

t. 2089

tuğ- : doğurmak, doğum yapmak

t. -di 11, 12, 1359

t. -b 817

t. -mägänning 1968

tuğdâr (<F. tûğ + <F. -dâr) : sancaktar; sancağı taşıyan kimse

t. 750

tuqqan : öz; doğurmuş

t. 932, 1615

tulup : tulum

t. 757, 760, 763

t. +ni 774

t. +gä 772

t. +dän 776

tumşuq : çıkıntı; uç

t. +ıdän (tumşuğıdän) 887

tur- : durmak; ayağa kalkmak

t. -är 717, 1270, 2127

t. -ädi 1132, 1722

t. -bmän 220, 908

t. -bdi 76, 86, 107, 200, 210, 242, 290, 349, 359, 366, 417, 443, 608, 634, 694, 809, 870, 1056, 1059, 1061, 1364, 1379, 1509, 1524, 1659, 1663, 1726, 1728, 1779, 1849, 1915, 2030, 2133, 2288, 2295, 2298

t. -di 232, 472, 515, 1177, 1930, 2001, 2071

t. -äy 1453

t.! 264, 1038, 1249

t. -gil 739

t. -inglär 1079, 1718

t. -säm 129

t. -säng 469

t. -sä 1638, 1644

t. -b 63, 191, 206, 362, 379, 470, 539, 630, 814, 895, 989, 1507, 1563, 1571, 1618, 1685, 1787, 1802, 1815, 1880, 1895, 1926, 1956, 2308

t. -gän 337, 1174, 361, 363, 1380, 2297, 2301, 2305, 2308

t. -gändäy 2049

t. -gänini 2160

t. -gäningiz 337

t. -ä kël- 1012, 1119

t. -ä qaç- 605

t. -ä tur- 448

t. -mâq 442

t. -mâqqa 122

turgız- : kaldırmak

t. -b 1932

turiş : duruş

t. +i 472

turnä : turna

t. 511

tut- : tutmak

- t. -bdi 910
- t. -dim 1398
- t. -gin 254
- t. -inglär 1949
- t. -b 460, 933, 1081
- t. -mä 2077
- t. -ål- 85

tutil- : tutulmak

- t. -b 2293

tuyâq : zürriyet; tırnak

- t. +ım (tuyâğım) 692
- t. +ı (tuyâğı) 2282

tuyğun : erkek kartal

- t. +ın 389

tuz : geniş düzlük; ova

- t. +lärgä 823
- t. +siz 2109

tüğil : değil

- t. 107, 1564

tügül : belki; hatta

- t. 230

tün : gece

- t. 534

tüp : fidan; kök

- t. 1339

tüpük : tükürük

- t. +ini (tüpüğini) 989

türli : türlü; çeşitli

- t. 44, 404

tüsli : renk; görünüş; şekil

- t. 368, 413

tüsmállä- : tahmin etmek

t. -b 804

tüş : düş, rüya

t. 45, 51, 708

t. +imä 1390

t. +ini 57

t. +idä 50

tüş : ögle

t. 524

t. +gä 197

tüş- : inmek; düşmek

t. -är 571, 835

t. -bdi 1497

t. -dim 1470

t. -di 165, 488, 584, 605, 772, 904, 949, 964, 1155, 1388, 1390, 1496, 1502, 2015, 2151

t. -dik 746

t. -äy 892

t. ! 186

t. -gin 178

t. -sä 187, 338

t. -säk 1889

t. -b 191, 335, 373, 440, 764, 778, 888, 889, 890, 893, 896, 962, 1205, 1283, 1327, 1329, 1342, 1466, 1619, 1690, 1725, 1727, 1774, 1780, 1864, 2086, 2287, 2294

t. -günçä 442

t. -gän 225, 660, 711, 2175, 2301

t. -gändäy 346

t. -gändän 223

t. -mäy 65, 548

t. -mägän 225

tüşir- : düşürmek

t. -di 1070

t. -b 187, 1503, 1509, 1589

t. -mäydi 1811

tüşün- : anlamak

t. -mäymiz 455

tüt- : tütme

t. -ädi 945

tüy- : aklamak; güzelleştirmek; örmek

t. -in-çi (tüyin-çi) 244

t. -gin 403

tüyä : deve

t. +ni 756, 760

t. +gä 1164, 1262

t. +dän 1213

t. +läрни 1052, 1070

t. +läri 1043

t. +lärigä 1114

tüyäçi : deveci

t. 1047

- U -

u : o

- u. 187, 193, 309, 312, 338, 364, 459, 467, 649, 1036, 1039, 1088, 1284, 1335, 1337, 1338, 1344, 1621, 1631, 1638, 1642, 1643, 1644, 1727, 1771, 1802, 1957
- u. +(n)däy 421, 1067, 1718, 1752, 1870
- u. +ning 644, 1362
- u. +ni 77, 288, 332, 396, 1036, 1053, 1269, 1342, 1452
- u. +(n)gä 397, 1073
- u. +(n)dä 1722, 1931
- u. +(n)dän 267, 550, 853, 1007, 1037, 1808
- u. +(n)isining 989, 1515
- u. +(n)sigä 1342
- u. +lär 373, 984, 1119, 1641, 1718
- u. +lördän 31

u : ve

- u. 83, 428, 717, 721, 815, 1346, 1363, 1400, 1477, 1518, 1519, 1970, 1973, 1975, 2195, 2327

uç- : uçmak

- u. -dim 686
- u. -di 771

uçir- : uçurmak

- u. -är 1771
- u. -dilär 1782, 1784
- u. -ing 610
- u. -gän 511
- u. -gänigä 1772

uçrış- : buluşmak; karşılaşmak

- u. -gän 1508

uxlä- : uyumak

- u. -nglär 1803

u. -b 1053, 1057, 1119, 1626, 1880, 2153, 2158

u. -mäs 1878

u. -mänglär 1803

uxlät- : uyutmaq

u. -mäs 2151

ul : o

u. 322, 418, 464, 943, 1448

ulä- : ulumak

u. -(y)di 1832

ulämâ (<A. 'ulemā') : alimler; bilginler

u. +läri 1785

ulämâ-müfti (<A. 'ulemā' + <A. müfti) : alimler; bilginler

u. +lärim (ulämâ-müftilärim) 751

ulâq- : uzaklaşmaq

u. -b 763

uluğ : ulu, büyük; meşhur

u. 752, 2265, 2269, 2323

u. +ımsän 1938

umärâ (<A. ümerā) : beyler, emirler

u. +lär 1559

u. +lärim 32

u. +läri 749

u. +lärigä 1798

umr (<A. 'ümr) : ömür; yaşama

u. +im 906

u. +ing 899

unut- : unutmak

u. -inglär 1951

u. -b 939, 1109

u. -gän 1296

u. -mä 2073

u. bol- “unutulmaq” 1017

ur- : dövmek; yumruklamak; çarpmak

u. -är 1629

u. -ärdi 2036

u. -ädi 1130, 1260

u. -di 260, 436, 671, 1893, 1904

u. ! 1157, 1249

u. -ing 671

u. -sin 977

u. -säm 1678

u. -b 207, 308, 345, 549, 660, 1121, 1227, 1338, 1466, 1588, 1650, 1716

u. -gän 1790

u. -mä 738, 1137, 2238

u. -b sök- 1162, 2231

uriş- : dövüşmek; savaşmak

u. -ämän 1884

u. -ädi 1844

u. -äyin 921, 1884

u. -sä 1112

u. -b 1110

u. -ä bër- 1882

uruğ : akraba; kabile; soy

u. +ingni 158

uruş- : bk. urişmâq

uruş-cäncäl : savaş

u. +gä (uruş-cäncälgä)1111

uşäl- : kırılmak; ufalanmak

u. -gän 676, 679

uşbu : bu; işte bu

u. 494, 1413

uşlä- : tutmak; yakalamak

u. -di 1108, 1256, 1259, 2284

u. -ydiğän 1105

u. -y 1094

u. -b 79, 347, 583, 586

uṣlāṣ- : tutmak; yakalamak

u. -b 781

uṣlāt- : yakalatmak

u. -mäy 607

uyāq-buyāq : o taraf bu taraf

u. +gä (uyāq-buyāqqa) 209

u. +ıgä (uyāq-buyāgıgä) 229

uyāt : ayıp

u. bol- 1932

uygāq : uyanık

u. 1056

uygān- : uyanmak

u. -di 51

u. -sä 1075, 1627

u. -b 122, 576, 590

u. -mäy 1051

uygāt- : uyandırmak

u. -b 562

uyqı : bk. uyqu

uyqu : uyku

u. 189, 1879, 1884

u. +ning 121, 536, 1886

u. +ni 1051, 1881

u. +dä 45, 121, 589, 2153, 2159, 2165

u. +dän 82, 570, 575, 1627

u. +ng 1887

u. +sidän 1174

uyquçi : uykucu

u. 1505

uzā- : uzamak

u. -b 1308

uzâq : uzak

u. 115

u. +gä (uzâqqa) 2151

u. +dä 662, 844, 849, 867, 1602, 1981, 2247

u. +dän 204, 375, 780, 796

uzât- : vermek; iletmek

u. -b 1814

uzun : uzun

u. +dir 1739

- Ü -

üç : üç (sayı)

ü. 150, 220, 233, 276, 370, 496, 553, 595, 805, 885, 969, 1394, 1714, 1772, 1788, 2093

ü. +gä “üç yaşına” 848, 1615

ü. +dän 1628, 1788

üçäv : üçü; her üçü

ü. +i 645

üçinçi : üçüncü

ü. 1785

üçün : için

ü. 332, 369, 460, 474, 687, 691, 792, 843, 865, 979, 1014, 1037, 1693, 1882, 1883, 2067, 2161, 2166

ükä : küçük kardeş

ü. +m 1664

ü. +mdän 2296

ü. +si 1683, 1686, 1687

ü. +sining 2296

ü. +sigä 1662

ü. +cân “sevgili kardeşim” 1895

ülkän : büyük; iri

ü. 1939

ümid (<F. ümîd) : umut

ü. 1264

ü. +im 1270

ü. +imni 853, 2029

üni- : ortaya çıkmak

ü. -b 1974

ü. -b ös- “doğup büyümek” 1990

üst : üst; yukarı

ü. +igä 80, 320, 359, 391, 773, 852, 878, 1294, 1297, 1519, 1794, 1930, 2071, 2195, 2233

ü. +idä 1792, 1963

ü. +idän 197, 559, 989, 1326, 1502, 2099

ü. +lärini 1588

ü. +lärigä 2152

ü. +imdägi 1660

ü. +idägi 1639

üst-baş : üst baş

ü. +ini (üst-başını) 236

ü. +i +imni (üsti-başimni) 234

üt- : yenmek; oyunda kazanmak

ü. -ärin 528

ü. -gin 251

ü. -säm 529

ü. -sä 20, 29

ü. -b 34, 1399, 1612

ü. -günçä 530

ü. -äl- 22

ütdir- : yenmek; oyunda kazanmak

ü. -di 21

ü. -sä 29

ü. -säk 33

ütiş- : yenmek; oyunda kazanmak

ü. -äl- 533

üviz : üviz eti uv bolmaq “dert ve elem tesiriyle ezilmek”

ü. 1011, 1816, 2201

üvüz : bk. üviz

üy : ev

ü. 1055

ü. +ning 229, 231, 1957

ü. +ni 1059, 1848

ü. +dä 1057, 1084

ü. +im 1455

ü. +imni 598, 599

ü. +ingdä 1189

ü. +i 2281

ü. +ini 596

ü. +igä 261, 265, 1498, 1571, 1768

ü. +idän 548, 550, 1055, 1751

üz- : koparmak; kesmek

ü. -b 853, 1264

ü. -gän 2029

üzä- : uzaklaşmak

ü. -gändän 1340

üzil- : bilmek; anlamak

ü. 765, 770

üzil- üzil- : kopmak

ü. -ä (üzilä-üzilä) “kopa kopa” 763

üzük : yüzük

ü. +däy 1797

ü. +ini (üzügini) 50, 51

- V -

va'dä (<A. va'de) : söz verme

v. +lärini 15

va'däläş- : sözleşmek; anlaşmaya varmak

v. -dilär 1049

vaxşiy (<A. vahşî) : yabani; vahşi

v. 854, 869

vaqt (<A. vaqt) : vakit, zaman

v. 111, 342, 549, 1090, 1517, 1727

v. +gä 856, 2289

v. +dä 469, 532, 534, 537, 765, 1064, 1065, 1234, 1255, 1362, 1771, 1774, 1845

v. +in xuşlä- “hoş vakit geçirmek” 2135, 2139

v. +ingdä 1525

v. +i 1033, 1034, 1537, 1542

v. +i xuş bol- “memnun olmak” 522

v. +idä 2308

v. +idän 544

v. +lär 65, 352, 1415

vaqt-saat (<A. vaqt + <A. sā'at) : vakit, zaman

v. +i (vaqti-saati) 816

vä : ve

v. 18, 530, 808, 907, 1031, 1639, 1746, 1961

vääläyküm ässälām (<A. cüm. 'aleyküm-es-selām) : “selamet üzerinize olsun!” anlamına gelen selamlama sözü

v. 471

vädäväng : yüksek sesli şarkı; gazel

v. 1777

vähm (<A. vehm) : kuruntu, yersiz korku

v. 231

vähmnāk (<A. F. b.s. vehm-nāk) : korku dolu, korkulu

v. +i 1561

vāhimā (<A. vāhime) : kuruntulu

v. 2048

vāllāmāt (<A. veliyy + <A. ni'met) : birine, etkisi yaşadıkça sürececek bir iyilik ve bağışta bulunan kimse; yiğit

v. 769

v. +ning (vāllāmātning) 1295

v. +im 93

vātān (<A. vaṭan) : yurt, vatan

v. 1417

v. +im 1456

vāyrān (<F. vîrān) yıkık, yıkılmış

v. 1742, 2263

vāzir (<A. vezîr) : vezir

v. 8, 49, 281

v. +ning 11, 14

v. +i 8, 32, 1559

v. +igā 413

v. +lārim 751

vāzir-vüzārā (<A. vezîr + <A. vūzerā') : vezirler

v. 2199

vā (<A. vā) : vah; yazık

v. 1211, 1327, 1539, 2008, 2010, 2013, 2285

vāh (<A. vāh) : vah; yazık

v. 1341

vāhā (<A. vāḥa) : çöl ortasında suyu ve yeşilliği olan yer

v. 2113

vāqçā (<A. vaḳ'a) : vaka; olay

v. +lārni 30

vārqrā- : bağırıp çağırmak

v. -b 2136

vāy : vay!

v. 2083, 2296, 2297

v. vâylât- “vay vay çektirmek” 1163

vâyägä : vâyägä yètmâq

v. yèt- “olgunlaşmak; ergen olmak” 2041

vây-boy : yazıklanma ünlemi

v. 457

vilâyât (<A. vilāyāt) : il, vilayet

v. +i 1974

v. +idä 1

- Y -

yaxşı : güzel; iyi

y. 293, 295, 296, 298, 301, 305, 367, 435, 1038, 1048, 1082, 1149, 1268, 1267, 1633, 1662, 1709, 1949

y. +lärning 1749

y. +dir 748

yaxşilik : güzellik; iyilik

y. 136, 1876

y. +gä (yaxşilikkä) 708

y. +ing (yaxşiliging) 145

y. +ingni (yaxşiligingni) 2317

y. +ini (yaxşiligini) 1109

yaxşı-yâmân : iyi kötü

y. 1710, 2194

yaqın : yakın

y. 335, 415, 795, 799, 816

yalanğâç : çıplak

y. 954, 958

yalın- : yalvarmak

y. -b 747

yaltır- : parlamak

y. -b 347

yarä- : yaramak; gelmek

y. -dim 710, 1237, 1240

yaräş- : uymak; yakışmak

y. -är 1695

yaräşıq : yaraşma; uyma

y. +gä (yaräşıqqa) 155, 404

yarım : yarı, yarım

y. 265, 534, 763, 925, 1270, 1273

y. +ini (yarmini) 979

yasāvul : silahlı muhafız, koruma

y. 749, 2200

yasāvulbāši : muhafız başı

y. 1570, 1610, 1746, 1752, 1756, 1763, 1801, 1892

y. +ning 1894

y. +gä 1569, 1576, 1800

yasāvli : saf tutmuş

y. 2104

yašin : yıldırım

y. 345

yä : ünlem bildirir

y. 1523

yäksân (<F. b.s. yek-sân) : bir, beraber

y. bol- “yerle bir olmak; yok olmak” 1432, 1448, 2125

yänä : yine; gene

y. 57, 233, 446, 595, 819, 975, 1005, 1412, 1421, 1782, 1784, 1958

yängä : yenge

y. 1810

y. +sigä 1820, 1841

y. +sidän 1843

y. +cân “yengeciğim” 1824

yängi : yeni

y. 932, 1177, 1802, 1908, 2050, 2193, 2197, 2300

y. +ginä 363

yängil- : mahçup olmak; yalancı çıkmak

y. -mädim 2276

yängliş- : yanılmak

y. -mäydi 512

yärä (<T. yäre) : yara

y. +si 248, 294

yäsä- : yapmak; imal etmek

y. -b 437, 466

yäşir- : saklamak; gizlemek

y. -di 587

yâ (<F. yā) : ya! şaşkınlık bildiren bir ünlem

y. 69, 275, 468, 555, 780, 781, 853, 1191, 1789

yâğ : yağ

y. +ıgä 467

yâğ- : yağmak

y. -di 1250, 1541

y. -b 2160

yâğdır- : yağdırmak

y. -di 2159

y. -b 660, 1121

yâğın : yağış

y. 1586

yâgli : yağlı

y. 1634

yâq : taraf; yön

y. 1335

y. +gä (yâqqa) 1080, 1278, 1335, 1414, 1658, 1843

y. +dä 2085

y. +ini 187, 193, 338, 344, 2227

y. +ıgä 467, 1957

y. +ıdä 343

y. +dän 1643, 1644, 1957

y. +dägi 1283

yâq- : yakmak; beğenmek, hoşuna gitmek

y. -b 259, 1778, 1895

yâqa : yaka; taraf

y. +si 1156, 1246, 2016

y. +sini 933, 2284

y. +sidä 66

yâlgân : yalan

y. 1532

y. +midi 2208, 2213, 2217

y. +in 1536

yâlgânçi : yalancı

y. 1152

yâlgız : kimsesiz, yalnız; sadece

y. 693, 697, 851, 868, 2212, 2278

y. +ni 698

yâlgızlık : yalnızlık

y. +dän 135

yâmân : kötü, fena

y. 33, 114, 181, 184, 392, 400, 832, 860, 918, 1090, 1269, 1540, 1594, 1687, 1775, 2109

y. +mi 860

y. +ning 677

y. +lärning 580

yâmânlik : kötülük; fenalık

y. 1109

y. +im (yâmânligim) 2161

yân : yan; yön

y. +gä 1423

y. +imdä 1676

y. +igä 5

yân- : yanmak

y. -b 282, 1034, 2234

yânbâşlä- : yatmak; yan tarafa uzanmak

y. -b 1625, 1932

yângâq : ceviz

y. +lär 808

yâpin- : bk. âyqârä yâpinmâq

yâr (<F. yâr) : yâr, sevgili

y. 83, 90, 94, 98, 102, 276, 496, 1397, 1468, 1477, 2327
 y. +ning 476, 573, 716, 1399
 y. +ni 199
 y. +im 482, 668, 697, 739, 832, 843, 1194, 1436, 1457, 1870
 y. +imning 664, 1145, 1538, 1545
 y. +imni 664, 939
 y. +imdän 1473
 y. +ing 245, 249, 429, 802, 1021
 y. +ingning 1024
 y. +ingni 187
 y. +inggä 879
 y. +i 777, 2322, 2327
 y. +in 497
 y. +ining 586, 672, 838, 1015, 1030, 1034
 y. +ini 706, 794, 858
 y. +igä 661, 804, 1011, 1016, 1031
 y. +idän 1289

yâr- : parlamak

y. -b 537

yâr- : yarmak; içini açmak

y. -di 1497

yârân (<F. yārān) : dostlar

y. +lär 893, 1788

yâril- : yarılmak

y.! 1063

y. -gändäy 1683

yâruğ : aydınlık; parlak

y. 1055, 1064, 1066

yâş : yaş; genç

y. 202, 1106, 1733, 2037, 2196, 2211, 2214

y. +im 2261, 2265, 2269

y. +imä 1389

y. +i 2270

yâş : gözyaşı

y. 135, 724, 1967, 2011, 2028

y. +im 315, 1392

y. +i 694, 924, 1208, 1215, 1348, 1534, 1817, 1999, 2202

y. +in 703, 1126, 1165, 2019

y. +ini 609, 895, 952, 2295

y. +igä 1156, 1246, 2016

yâşlä- : yaşlamak; ağlamak

y. -di 1211, 1252, 2008, 2283

y. -b 80

yâşlik : gençlik

y. 1796

yât- : yatmak

y. -är 532

y. -ärmi 800

y. -ärdä 1050

y. -bdi 198, 562, 890, 1057, 1069, 1310, 1313, 1596, 1627, 1629, 1642, 2114, 2158, 2309

y. -di 1050, 1282, 2152

y. -äyin 408

y. ! 186

y. -b 45, 46, 191, 273, 1119, 1339, 1501, 1587, 1625, 2098, 2148

y. -bmi 241

y. -gän 121, 1696, 2070, 2110

y. -gäni 1932

y. -ä bër 639

yâtqız- : yatırmak

y. -b 988

yâv : düşman

y. +gä 2104

yâvvâyi : yabani, vahşi

y. 808, 809

yâv-yârâğ : teçhizat; silah

y. 2069

yây- : yaymak

y. -b 78, 338, 341, 1625

yâyıl- : yayılmak

y. -b 2094

y. -gän 1492

yâz : yaz mevsimi

y. 815

y. +ingni 1346

yâz- : açmak, yaymak

y. -b 75, 228, 1495

yâz- : yazmak

y. -dim 729

y. -gän 731

yâzil- : yazılmak

y. -mäs 1929

yê- : yemek

y. -ding 979, 2162

y. -ydi 1599

y. -ymiz 1986

y. -äyin 920

y. -säng 1634

y. -b 639, 759, 892, 925, 1326, 1587, 2244

y. -gänigä 2161

y. -mäs 630

y. -mäski 381

y. -mäymän 687, 691

y. -mä 843, 874, 1021

y. -b iç- 1330

y. -mâqçi 1815

yèç- : çıkarmak; çözmek

y. -b 2152

yèlkä : omuz

y. +mning 628

yèngi : yeni

y. 1645

yènglik : yen; giysi kolu

y. +gä (yènglikkä) 1526, 1868

yèr : dünya; yer

y. 277, 1448, 2125

y. +män (yèr bilän) 1432

y. +ning 370, 2226

y. +ing 710, 2205

y. +gä 51, 268, 269, 334, 465, 584, 587, 644, 730, 1068, 1274, 1574, 1620, 1774, 2323

y. +dä 269, 327, 442, 642, 677, 678, 680, 764, 815, 1506, 1598, 2084, 2110, 2148

y. +dän 1864, 2063, 2154

y. +i 886

y. +ining 1338

y. +lär 1258

y. +lärgä 156, 160, 165, 213, 229, 284, 479, 488, 500, 904, 1372, 1732

yèr-āsmān (yer + <F. āsmān) : yer ve gök

y. 1265

yèr yūzi : yeryüzü; dünya

y. +ning (yèr yüzining) 107

yèt- : yetmek; ulaşmak; yetişmek

y. -ärsän 2081

y. -ärmikänmän 1343

y. -dim 353, 580, 1389

y. -di 79, 535, 1575, 1714, 2093, 2329

y. -dilär 806

y. -inglär 1950

y. -sä 1275

y. -b 790, 816, 1897, 2125

y. -gän 121, 1170

y. -gändä 51

y. -gänçä 2041

y. -mäs 1459

y. -mäy 667

y. -mäydi 636

y. -äl- 789, 850, 1271, 1272, 1333

yètkäz- : ulaştırmak; yetiştirmek

y. -sin 1344

yètım (<A. yetîm) : yetim

y. 937, 1146, 1644, 1653, 1657, 1658, 1674, 1681, 1703, 1806, 1808, 1811, 1850, 1868, 1876, 1925, 1905

y. +ning 1703

y. +ni 1810

y. +d<ä> 1807

y. +i 1894, 1918, 1922, 1969

y. +lär 1850, 1851, 1853

y. +lärday 1806

y. +lärni 1811

yètımlik (<A. yetîm) : yetimlik

y. 1985, 1989, 2262

y. +gä (yètımlikkä) 1179

y. +dän 1644, 1674

y. +i (yètımligi) 1760

y. +ining (yètımligining) 1965

yètmiş : yetmiş (sayı)

y. 2295

yığ- : yığmak

y. -b 441, 2308, 2320

yıgıl- : yığılmak

y. -b 561, 1506

y. -gän 479

yıglä- : ağlamak

y. -ymän 1142, 1143, 1144, 1145, 1146, 1148, 1150, 1762

y. -ysän 1365, 1759, 1835

y. -ydi 703, 1122, 1126, 1128, 1159, 1165, 1833, 1839, 2248

y. -ding 1593

y. -yin 1301, 1401, 1488

y. -sä 1700, 1749

y. -b 742, 818, 793, 828, 895, 908, 938, 1000, 1119, 1185, 1215, 1264, 1266, 1279, 1362, 1366, 1378, 1461, 1592, 1623, 1625, 1914, 1924, 1926, 2001, 2256, 2271, 2296, 2298, 2316

y. -gänigä 834, 1363

y. -gänçä 1834

y. -mägän 702, 1205

y. -y bër- 1118, 1758, 1759, 1818

yıgläş- : ağlaşmak

y. -b 826, 1255, 1319, 2017, 2087, 2191, 2325

yıglät- : ağlatmak

y. -ärmi 495

y. -bdi 1307

y. -b 2122

y. -mänglär 1135

y. -mä 2267

yıq- : yıkmak

y. -b 2144

yıqıl- : yıkılmak; düşmek

y. -di 77, 788, 1088, 1831

y. -b 604

y. -gändän 1088

y. -ä kör- 2250, 2253

yılqı : at

- y. 2094
- y. +ni 2112
- y. +gä 2155
- y. +dän 2105
- y. +m 2120
- y. +mni 2207
- y. +ngni 2223
- y. +si 2094
- y. +lär 2147
- y. +lärning 2099
- y. +lärni 2099, 2114, 2146, 2150
- y. +lärgä 2095

yılqıbaşqar : at bakıcısı

- y. 2155

yigirmä : yirmi (sayı)

- y. 467, 603, 966
- y. +gä 1579
- y. +dän 517
- y. +sini 467

yigit : delikanlı, yiğit

- y. 74, 77, 202, 204, 358, 363, 641, 730, 1107, 1369, 1373, 1377, 1389
- y. +ning 50, 311, 389, 394
- y. +ni 5
- y. +i 66
- y. +lär 68, 71, 105
- y. +lärgä 67, 103
- y. +lärigä 85

yıl : yıl; sene

- y. 37, 43, 966, 1424, 579, 1614
- y. +dän 866
- y. +lär 725

yildän-yil : yildän-yil ötmâq

y. öt- “yıllar geçmek” 848, 1575

yillik : yıllık

y. 1090

yirtiş- : yetişmek

y. -di 775

yit- : yitmek; yok olmak

y. -b 347

yoğan : kalın

y. 2226, 2228

yoq : yok; olmayan

y. 28, 56, 134, 310, 331, 446, 557, 580, 671, 823, 1013, 1057, 1170, 1171, 1173, 1174, 1175, 1177, 1178, 1179, 1181, 1285, 1305, 1378, 1388, 1453, 1454, 1456, 1458, 1492, 1498, 1553, 1645, 1656, 1670, 1671, 1672, 1674, 1675, 1676, 1754, 1776, 1845, 2025, 2028, 2032, 2203, 2210, 2226, 2272

y. +midi 1189

y. +dä 1846

y. +dir 397, 664, 1455, 1457, 2277

y. +ki 42

yoqât- : yok etmek

y. -b 537

yoqçilik : kıtlık; fakirlik

y. 682, 2222

yol : yol

y. 111, 220, 591, 778, 783, 812, 853, 857, 867, 869, 885, 887, 888, 889, 1044, 1517, 1714, 2069, 2080, 2092, 2126, 2157, 2190, 2261, 2288, 2321

y. bol- “uğurlar olsun” 157, 474, 478, 482, 486, 490, 858, 901, 905, 1717, 1741

y. +ning 889, 1273, 1287, 1330

y. +ni 262, 887, 966

y. +gä 193, 209, 265, 935, 962, 1327, 1441, 1466, 1690

y. +dä 237, 1279, 1286, 1298, 1690, 1764, 2091

y. +dän 115, 276, 496

y. +im 2118, 2265

y. +imä 1548

y. +ingdä 2035

y. +ingdän 126

y. +in 2184

y. +ini 1463, 1465, 2077

y. +igä 1470, 1823

y. +idä 716

y. +imiz 795

yolä : kere, defa

y. 1923

yolä- : yakınlaşmak

y. -mäy 376

yolâvçi : yolcu

y. 139

yolbärs : kaplan

y. 567, 1363

y. +däy 203, 1285, 2091

yoldâş : yoldaş

y. 1698, 1706

y. +i 138

yörgäklä- : kundaklamak

y. -b 1336

yubâr- : göndermek; yollamak

y. -dim 731

y. -di 26, 152, 260, 372, 414, 537, 583, 656, 762, 1084, 1106, 1592, 1848, 2157, 2291, 2292, 2293

y. ! 1001, 2293

y. -säm 1036

y. -sängiz 758

y. -sä 1561

y. -b 544

y. -gän 1613

y. -ämän 371

y. -mäydi 1846

y. -ä bër- 1767

yubârgüdëk : gönderecek gibi

y. 412

yuhâ : pisboğaz, obur (her şeyi yiyen efsanevî bir mahluk)

y. 910, 921

yuqa : yufka

y. +dän 239

yul- : yolmak

y. -b 78, 969

yulduz : yıldız

y. +ingni 1247

yulquv : yolma; tuup çekme

y. +dä 2140

yumälä- : yuvarlamak

y. -b 1864

yumälät- : yuvarlatmak

y. -gänigä 1964

yupqa : ince

y. 1639

yurt : yurt, vatan

y. 1796

y. +ning 2053

y. +gä 1575

y. +dän 19, 1873

y. +im 49

y. +imning 369

y. +ing 48, 2038

y. +inggä 790, 1745

y. +ingdä 170, 173

y. +i 1041

y. +ining 107

y. +ini 2057

y. +igä 65, 1026, 2326

y. +idän 224, 1740

y. +ingiz 1781, 1783, 1786

yurtlik : yurt, vatan

y. +gä (yurtlikkä) 387

yut- : yutmak; yenmek

y. -är 1305

y. -bdi 911

y. -dim 1397

y. -di 1342, 1447

y. -gin 252

y. -gän 1496, 1621

y. -gändir 1993

yutin- : ağzının suyu akmak

y. -b 1285

yuv- : yıkamak

y. -b 235, 236, 961

yü : ünlem bildirir

y. 411

yügän : gem; başlık

y. 2070

yügür- : koşmak

y. -är 2104

y. -dim 1423

y. -b 309, 471, 1093, 1107, 1120, 1324, 1335, 1587, 1892, 1903

yügürt- : koşturmak

y. -b 1955

yük : yük

y. 91, 1047, 1078, 1115

y. +ini 962

y. +lärini 1052

yüklä- : yüklemek

y. -b 320

yüpät- : avutmak; teselli etmek

y. -ämiz 1750

yür- : yürümek

y. -är 6, 606, 1033, 1271, 1280, 1579, 2094

y. -ärgä 2245

y. -ämiz 968, 1755

y. -bmän 1808

y. -bdi 376, 594, 2094

y. -dim 1424

y. -di 197, 436, 885, 1513, 2187, 2188, 2190

y. -dik 823

y. -dilär 807

y. -äy 1245, 1454

y. ! 1001, 1812

y. -gin 2181

y. -ing 990, 995, 999

y. -säng-çi 1722

y. -sä 1695

y. -säk 1755

y. -b 66, 111, 206, 220, 804, 1394, 1465, 1517, 1583, 1714, 1774, 2092

y. -gän 89, 151, 478, 482, 490, 857, 887, 923, 2205, 1850, 2118, 2132

y. -gänmikän 1876

y. -gänni 1797

y. -gändä 1889

y. -gändän 197, 885

y. -gänimizning 967

y. -gänçä 1714

y. -mäy 262

y. -mäydi 1130

y. -mäydigän 14

y. -äl- 783, 1855

y. -ä bër- 197, 209, 1290, 1768, 2113, 2115

y. -mâq 1709

y. -mâqlikkä 2126

yüräk : kalp, yürek

y. +imdä 578

y. +i 1964, 1979

y. +lärning 1082

yüräk-bağır : kalp, yürek

y. +im (yüräk-bağrim) 768

y. +i (yüräk-bağri) 2255

yüräklän- : yüreklenmek; cesaretlenmek

y. -b 2092

yüräkli : cesur, korkusuz

y. 1693

yüräk-püräk : kalp, yürek

y. +i (yüräk-pürägi) 1682

yürgiz- : yürütmek

y. -b 1280

yüz : yüz; çehre

y. 76, 491

y. keltir- “yüze vurmak” 3

y. +dä 350

y. +im 295

y. +imgä 1235

y. +ingni 81, 1376

y. +i 1058, 1064, 1287, 2157

y. +ining 265, 345

y. +ini 945, 2313

y. +igä 428

y. +idä 2226

y. +idän 360, 545, 1058

y. +läri 423

yüz : yüz (sayı)

y. 150, 344, 554, 576, 651, 969, 1734, 1735

y. +dän 1522

yüz- : yüzmek

y. -b 1336

yüzmä-yüz (<T. yüz + <F. -be + <T. yüz) : yüz be yüz; yüz yüze

y. 268, 1636

- Z -

za'fārān (<A. za'ferān) : safran

z. +dāy 81, 1761

zavq (<A. zevk) : zevk; haz

z. 491

zāhr (<F. zehr) : zehir

z. +i 648, 1104

z. +idān 1709

zāhrā (<F. zehre) : cesaret, yiğitlik

z. +si 42, 1266

zāmān (<A. zemān) : zaman, vakit

z. 133, 1577, 1735, 1792, 1824

z. +i 1793

Zāmān : metinde geçen özel bir kişi ismi; Zāmāngül

z. +gä 326

zāmānā (<A. zemāne) : zaman, vakit

z. 1345

Zāmāngül : metinde geçen özel bir kişi ismi

z. 233, 236, 238, 265, 272, 288, 307, 602, 607, 617, 624, 625, 630, 633, 642, 652, 653, 654, 656

z. +ning 259, 605, 643, 654

z. +ni 630, 649

zān (<F. zen) : kadın

m. 1519

Zāngār : metinde geçen özel bir yer ismi

z. 7, 15, 50, 101, 514, 701, 1045, 1245, 1394, 1576, 1608, 1711, 1773, 2058, 2178, 2192, 2193,

z. +ning 1517, 1714, 1741, 1779, 1785, 2323, 2236, 2308

z. +ni 1797

z. +gä 111, 1042, 1518, 1611, 2062, 2300, 2320, 2325

z. +dä 278

z. +dän 1041, 2078

z. +i 2053

zär (<F. zer) : altın

z. 593, 635

z. +ning 680

z. +imni 320

z. +ing 635

zärafşân (<F. zer + <F. -efşân) : altın saçıcı

z. +im 211

zärb (<A. żarb) : darbe

z. +i 1253

Zärçämän : Metinde geçen özel bir yer adı

z. +ning 1243, 1549, 2316

z. +gä 2081

z. +dä 1857

zärgär (<F. b.i. zer-ger) : kuyumcu

z. 680

zärrin (<F. zerrîn) : altından yapılmış; altın

z. 437, 707, 1234

zärur (<A. żarûrî) : gerekli; mecburi

z. 908

zāvāl (<A. zevāl) : yerinden ayrılıp gitme; sona erme

z. +i 1023, 1029

zâlim (<A. zâlim) : zalim; zulmeden

z. 120, 1086, 1090, 1120, 1161, 1269, 1302, 1308, 2177, 2266

z. +ning 2250

z. +gä 1115

z. +lär 713, 1133, 1157, 1166, 1188, 1203, 1249

z. +lärning 571, 712

zâmin : zâmin bolmaq

z. bol- “suçlu olmak” 836, 1004, 2273

zâr (<F. zār) : ağlayan; inleyen

z. 828, 1000, 1122, 1128, 1159, 1255, 1474, 1544, 1839, 2001, 2017, 2024,
2191, 2248, 2271

z. +ing 163, 736

zâr-zâr : ağlayan; inleyen

z. yıglâ- “inleye inleye ağlamak” 742

zât (<A. zāt) : kendi; soy

z. +ingni 161

z. +in 1600

z. +ini 1621

z. +imiz 1987

zât-züryât (<A. zāt + <A. zürriyyet) : nesil, soy

z. +i (zâti-züryâti) 1980

zâye (<A. zayā') : elden çıkma, yok olma; beyhude, boş

z. +mi 681

zêbâlik (<F. zîbā) : çok güzel

z. +ini (zêbâlığını) 18

zêrik- : sıkılmak; usanmak

z. -mäydi 138

ziç : kalabalık; yoğun

z. 467, 757, 760, 2288

zihn (<A. zihn) : zihin

z. +ingni 674

zilzilä (<A. zelzele) : deprem, sarsma

z. +lär 949

zinäli : merdiven; basamak

z. 543

zinâlik : merdiven; basamak

z. 412

zindân (<F. zindān) : zindan

z. 879, 1408, 2123

z. +gä 1568, 1569, 2309

z. +dä 40, 2309

z. +dän 2311

zinhâr (<F. zinhâr) : sakın; asla

z. 257, 790, 2075, 2077

zirlä- : zırıl zırıl etmek; vızıldamak

z. -ydi 992

ziyâd (<A. ziyād) : aşkın, fazla

z. 23, 856

ziyâdä (<A. ziyāde) : fazla kalan, artan

z. 401, 411, 980, 1819, 2197, 2306

ziyâfât (<A. ziyāfet) : ziyafet

z. 541

zor (<F. zôr) : sıkıntı, rahatsızlık

z. +ni 2132

zorlık : zorluk; güçlük

z. 2143

zulm (<A. zulm) : zulüm, haksızlık, eziyet

z. 713, 1201, 1133, 1219, 1302, 2051, 2053, 2054, 2182

zûlf (<F. zûlf) : saç; sevgilinin saç

z. +imän 356

z. +im 1439

z. +ing 325

z. +ingni 244

z. +i 211

z. +in 564, 565

z. +ini 1916

z. +igä 345

z. +lärni 431

SONUÇ

Çalışmanın sonucunda ortaya Kril alfabesiyle yazılmış “Küntuğmiş” adlı destanın Latin harfli yazıçevirimi, sözlüğü ve indeksi çıkmıştır.

Metnin orijinalinin Kril harfleriyle yazılmış olması sebebiyle metnin Latin harflerine çevirisi tamamlandıktan sonra, Latin harflerine çevrilen metin üzerinden sözlük ve indeks hazırlanmıştır.

Bu çalışmanın yol göstericisi olarak Kutadgu Bilig adlı eserin III. cildi olan “İndeks” tarafımızdan temel alınmıştır. Bu indeksi oluşturmada izlenen yöntem bu çalışmada da uygulanmıştır. Her ne kadar farklılıklar bulunsa da indeks sırasında yine bu eserde uygulanan sıra takip edilmiştir.

Destanlar toplumların tarihleri açısından büyük önem taşırlar. Toplumların kimlikleri, yaşayış tarzları, inançları, kültürleri ve bizim için daha da önemli olan dilleri, dil özellikleri hakkında bilgi verirler.

Bu çalışmada seçilen “Küntuğmiş” adlı destan gibi derlenmiş destanlar yazıya geçirilirken döneminin dilsel özelliklerinin de kayıt altına alınmasını sağlarlar.

Ortaya konan bu çalışmada, derlenmiş bir destandan yola çıkarak sözlük ve gramatikal indeks hazırlanmıştır. Hazırlanan bu indekste her bir sözcük önce anlamlandırılmış sonra bu sözcüklerin her bir eki ayrılarak sıraya konulmuştur.

Destanda zengin bir söz hazinesinin yanı sıra Özbek yazı dilinde bulunmayan ağızlara ait fazlasıyla sözcük vardır. Bunların anlamları ancak ağız sözlüklerinden temin edilmiştir. Tüm bu ağız sözlüklerinin yanı sıra Özbekçe-Türkçe sözlükler kullanılmış, Oamanlıca-Türkçe sözlüklerden de yararlanılmıştır.

Bu söz hazinesi çeşitliliğini Özbek Türklerinin tarihi süreç içinde sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel etkiler sonucunda hayat şartlarının değişmesine; göçebe hayattan yerleşik hayata geçişe, islamiyetin kabul edilmesi ve zamanla halk arasında yayılarak benimsenmesine ve Arap ve Fars kültürünün artan etkisine bağlamak mümkündür.

Sözlük ve indekste toplam 2246 madde başı olan sözcük vardır. Bu sözcüklerin her birinin anlamı metnin bağlamından yola çıkarak tespit edilmiş ve bu anlamlarıyla sözlükte yer almıştır.

Bağlamlarından hareketle anlamları bulunan her bir sözcük eklerine ayrılmıştır. Eklerine ayrılan bu sözcüklerin metinde geçtikleri yerler tespit edilmiş ve gösterilmiştir.

Ek 1. Tıpkıbasım

Айтувчи *Эргаш Жуманбулбул ўғли*
Нашрга тайёрловчи *Ходи Зариф*

КУНТУҒМИШ

Дурман вилоятида Дурманнинг Кунтуғмиш деган полвони бор эди. Полвоннинг Оппоқой деган синглиси бор эди. Кунтуғмиш ўн тўртга кирганда илм-ҳунар, касб-камолат ҳосил қилиб, ўн тўртдан ўтгандан кейин сипоҳилик ишларига юз келтириб, қилич чопмоқ, милтиқ отмоқ, чиришбозлик, кўпкаритозлик, найзадастлик, гаровбастлик ишларига қўшиш қилиб, қирқта йигитни ёнига олиб, машқ қилиб, гоҳ тоққа, гоҳ овга чиқиб юрар эди.

Шаҳри Зангар деган шаҳар подшосининг отини Буврахон дер эди. Буврахоннинг икки вазири бор эди. Бировини Шоир вазир дер эди, бировини Тоҳир вазир дер эди. Иккови ака-ука эди. Булар ният қилиб эди: „Бизлар фарзанд кўрсак, ўғил бўлса, қўлқанот бўлсин, қиз бўлса, дўст бўлсин“.

Кунлардан бир кун Шоир вазирнинг хотини қиз туғди, Тоҳир вазирнинг хотини ўғил туғди. Қизнинг отини Холбека қўйди, ўғилнинг отини Холмўмин қўйди. Лекин Холмўминнинг энаси ўлди, бола этак остида қолди¹, Холбеканинг энаси эмизиб катта қилди. Булар ширхўра бўлиб, никоҳ юрмайдиган бўлиб қолди. Икки вазирнинг аввалги ваъдаларини Зангар шаҳрининг одамлари эшитган эди: „Холбека Холмўминнинг бахшандаси“, дер эди, сут эмишганини билмас эди. Аммо Холбека ўн тўртдан ўтгандан кейин овозаси оламга кетди, донғи Доғистондан ўтди. Холбеканинг тавсифини, ҳусн зеболигини эшитган подшолар ва хонзодалар ҳар мамлакатдан, ҳар юртдан, ҳар диёрдан совчи қўя берди. Совчиларга Холбека: „Ҳар ким мени оламан деб келса, нард ўйинни қўяман, ўйнайман, утса тегаман“, деб овоза қилди. Ҳар бир тўралар, хонзодалар Холбека билан нард ўйнаб утдирди, бирор киши Холбекани утолмади.

Кундан-кунга Холбеканинг ҳусни зиёд бўлиб, шуҳрати-овозаси ортар эди.

Кунлардан бир кун Буврахон Холбеканинг жамолини кўриб, ошиқи беқарор бўлиб: „Тегса ҳам оламан, тегмаса ҳам оламан,

¹ Туғилиши билан онаси ўлиб, уни эма олмай қолган болага айтилади.

бошқанинг келганини кўраман“, деб одам юборди. Холбека жавоб айтди: „Подшо номардлик қилмасин, ўзидай подшоюларга таъна маломат бўлмасин. Менинг шартимни эшитмаган, билмаган одам йўқ. Қавлимдан қайтмайман, шоҳингдан қўрқмайман! Бизга ошиқ бўлган бўлса, келсин, нард ўйнасин, утса тегаман, утдирса, подшо деб сийламайман, жонидан кечса бизга келсин!“ деб совчисини қайтарди. Совчи бу воқеаларни подшосига баён қилди. Подшо эшитиб ҳайрон — лол бўлиб, аркони давлатга қараб, улардан маслаҳат сўраб: — Эй умароларим, вазири доноларим, бу ишнинг охири қандай бўлади? Бориб нардини ўйнасак, утдирсак, бизни шоҳ деб сийламаса; қўяйик десак, ишқибозлик ёмон бўлса. Борса қўйса, бир кун биров утиб олиб кетса, қандай бўлади? — деди.

Аркони давлат шу маслаҳатни айтди: „Тақсир подшойим, бунинг иложи шулки, бахтини боғланг, ҳеч ким Холбека деб отини айта олмасин, балки бу шаҳарга кела олмасин“, — деб маъқул қилдилар. — „Ўзи ҳам тўрт-беш йил ўтгандан кейин эр талаб бўлиб, сизга тегмай кимга тегди!“

Подшо кўча, гузарларга жарчи қўйиб: „Ҳар ким Холбека деб айтса, олти ой зиндонда боқдираман¹, суягини тошга чақдираман, тириклай терисини шилдираман, ичига сомон тикдираман, икки кўзини ўяман, тепасига мойни қуяман!“ деб қичқирта берди. Ҳеч кимнинг захраси йўқки, Холбека деб айтса.

Шу ўртада тўрт-беш йил ўтиб кетди. Холбека ҳам подшога бўйин сунмади, қирқин қизи билан, неча турли нози билан даврини суриб ўтира берди.

Кунлардан бир кун Холбека ноз уйқуда ётиб эди, бир туш кўрди: Кунтуғмиш билан иккови бир тўшакда ётиб, бир-бировига сўз қотиб, Холбека сўради: „Сен кимсан, жой-манзилинг қайда, отинг ким“. Полвон айтди: „Отим Кунтуғмиш Дўрман элининг полвони бўламан. Сен кимсан, отинг ким, юртинг қаерда?“.

Холбека айтди: „Отим Холбека, отамнинг оти Шоир вазир, юртим шаҳри Зангар“. Иккови тушида бир-бирови билан топишиб. йигитнинг узугини Холбека, Холбеканинг узугини Кунтуғмиш олиб қўлига солди. Туш шу ерга етганда уйғонди.

Холбеканинг Баҳрагул деган канизи бор эди, аксари сирларини Баҳрагулга айтар эди. Баҳрагул Холбеканинг безовталигини англаб: — Ой бибим, сени илгаригилардай кўрмайман, дардингни менга билдирсанг, танда жоним бор, иложин қилсам керак, — деди.

Холбека айтди: — Э Баҳрагул, менга бир дард теккан, иложи сира йўқ, — деб кўрган тушини Баҳрагулга бир-бир баён қилиб, яна айтди: — Бир сураткашни келтирсанг!

Баҳрагул сураткашни олиб келди. Холбека ойим ўзининг су-

¹ Сақлайман маъносида.

ратини қоғозга солдириб, бир сандиқ тайёр қилиб, ичини мўмлаб, сиртини тилла билан қоплаб, ўзининг сочидан бир тола соч олиб, ўзининг суратига ўраб, неча арзи-ҳолларини ҳам арз қилиб, сандиқни қулфлаб, калитини сандиққа боғлаб... бир қатта дарё шаҳарнинг ичидан ўтар эди, сандиқни дарёга солиб, „ошиқ-маъшуклик аввалдан пок бўлса, шу сандиғим Кунтуғмишдан бошқага тегмасин“, деб дарёга равона қилди. Сандиқ неча кун, неча вақтлар оқиб, ҳеч кимнинг қўлига тушмай, Дўрман юртига дохил бўлди.

Кунтуғмиш қирқ йигити билан дарёнинг ёқасида ов қилиб юриб эди, кўзига бир сандиқ кўринди. Йигитларга айтди: — От солиб олиб чиқинглар!

Йигитлар Кунтуғмишга арз қилдики: „Бу молни бир шарт билан олиб чиқамиз: шу сандиқни бўламиз, ичини оласизми, ё тишини?“ Кунтуғмиш айтди: — Сизлар сайлаб олинглар.

Йигитлар бир-бирига қараб, иттифоқ қилиб: — Тиши тилла экан, бизлар тишини оламиз, — дедилар.

Кунтуғмиш айтди: — Биз ичини оламиз.

Бир йигит от солиб олиб чиқди. Калити ҳам ўзида экан, очиб кўрдилар, ичидан бир қоғоз чиқди, қоғозни ёзиб кўрса, Холбека ойимнинг тўлган камоли, ойдай жамоли мунаввар бўлиб турибди. Кунтуғмишнинг бир ишқи юз бўлиб, тоқат келтиролмай, беҳуш бўлиб йиқилди. Қирқ йигит шошиб, бариси чувиллашиб, уни ўртага олиб, ҳой-ҳойни солиб, Оппоқойга одам жўнатди. Оппоқой буни эшитди, сочини ёйиб, бетини юлиб, „Оғам!“ деб акасининг қошига етди. Акасининг ўнг қўлидан ушлаб, хумор кўзини ёшлаб, устига ўзини ташлаб:

Заъфарондай сарғайторма юзингни,
Уйқудан очгайсан икки кўзингни!
Хабарингни берди ёру дўстларинг,
Не сабабдан кетди сенинг эсларинг?

— деган эди, полвон кўзини очди. Кунтуғмиш ишқ дардини пинҳон тутолмай, йигитларига қараб бир сўз айтиб турибди:

Боғ ичида олма-анор истайди,
Бўйи маҳбуб нозик дилдор истайди.
Қадрдонлар, бирга юрган дўстларим,
Дўстлар-ай, кўнгил бир ёр истайди.

Қаторда юк тортган норча лўкларим,
Душманга кетмаган ору кекларим.
Сирдошларим, валламатим, бекларим,
Дўстлар-ай, кўнгил бир ёр истайди.

Дўстларим, қилманглар бағримни кабоб,
Ғарибнинг кўнглини овламоқ — савоб,
Эртароқ синглимдан олинглар жавоб,
Дўстлар-ай, кўнгил бир ёр истайди.

Қулоқ солинг Кунтуғмишнинг тилига,
Булбул ошно бўлар боғнинг гулига,
Борар бўлдим энди Зангар элига,
Дўстлар-ай, кўнгил бир ёр истайди.

Кунтуғмиш йигитларга буюрди: — Қоғоздаги суратни синглим-га кўрсатинглар!

Йигитлар суратни кўрсатди. Оппоқой қараса, қоғозда бир қиз: қошини кериб, лабини буриб, ширин қилиб кулиб, чикка бел бўлиб, суқсурдай тўлиб, беллари буралиб турибди. Инсоф қилиб қараса, Дўрман юртининг қизи тугил, ер юзининг барноларидан ҳам гўзал. Оппоқой билдики, акасининг иложини қилолмас, Холбекадан бошқани хоҳламас. Ноилож, ночор, бор, ака, соғ боргайсан, саломат келгайсан, — деб жавоб берди.

Кунтуғмиш неча вақт йўл юриб, Зангарга келса, дарвоза беркилган экан. „Дарвозани оч!“ деб дарвозабон бова қўрбошига қараб бир сўз деди:

Фалакнинг дастидан келдим омон-а,
Бу дунёда тирик айрилган ёмон-а,
От ҳоритиб узоқ йўлдан келаман,
Оч дарвозангни, дарвозабон-а!...

Беклар минар бедов отинг толмасин,
Бемаҳалда мол далада қолмасин,
Очгин дарвозангни, бова қўрбоши,
Молим қолиб, ўғри золим олмасин.

Дарвозабон маст уйқуда ётган эди, уйқунинг қуюғига етган эди, тошдай қотган эди, Кунтуғмишнинг товуши билан уйғониб, турмоққа эриниб, аччиқ этиб бир сўз деди:

Қандай одам эдинг келган бемаза,
Дарвозамни тўгараги андоза¹,
Кетгин, ҳар ким бўлсанг қолма йўлингдан,
Кун чиқмайин очилмайди дарвоза!

Раҳм қилсам ҳозир сенинг ҳолингга,
Сақлаб турсам мен киргизиб қошимга,
Буврахонга бориб айтса жосуслар,
Эрта бўяларман ўзим қонимга.

¹ Ўймакорлик билан безалган.

Бу сўзни дарвозабондан эшитиб, Кунтуғмиш қандай қиларини билмай, бир замон ўйланиб қолди, сўнг дарвозабонга қараб бир сўз айтди:

Тўғри, хатоси йўқ сенинг сўзингда,
Ёлғизликдан ёш айланар кўзимда,
Эсимдан чиқмайди қилсанг яхшилик,
Нима қилсанг ихтиёринг ўзингда.

Зерикмайди киши бўлса йўлдоши,
Хафадир йўловчи, биргина боши,
Сабаб билан келиб эдим шаҳрингга,
Қиёматлик дўст бўлайик, қўрбоши!

Насиб бўлса ҳали неча келарман,
Ҳар келганда аввал сени кўрарман,
Қиёматлик дўстим дедим ўзингни,
Энди сенинг яхшилигинг биларман.

Мард бўлсанг, сен дарвозани очарсан,
Ички сирни нега четга сочарсан?
Қиёматлик дўстим дедим ўзингни,
Номард бўлсанг, шундай дўстдан қочарсан!

Дарвозабон бова уч юз ўттизга кирган эди, қариликни буйнига олмай, доим бўз бола бўлиб юрган эди, Кунтуғмишнинг айтган сўзи дарвозабонга таъсир қилди. Қулфнинг калитини олиб келиб, дарвозани очиб юборди. Кунтуғмишга қараб, қайдан бўласан? деб бир сўз айтди:

Ол-ол бўлсин, ол-ол бўлсин, ол бўлсин,
Ярашиққа минган отинг дол бўлсин,
Сенинг тарзинг бу ерларга келмайди,
Сўйлагин, жон дўстим, сенга йўл бўлсин?

Менга айтгин уруғингни, отингни,
Баён бергин, дўстим, мамлакатингни,
Сенинг тарзинг бу ерларга келмайди,
Отанг ким, энанг ким, айтгин зотингни.

Жон дўстим, қаерда ўсган диёринг,
Куйган қулсан, чиқар оҳ билан зоринг,
Баён бер, жон дўстим, мамлакатингни,
Бу ерларга не деб тушди гузаринг?

Кунтуғмиш жавоб бериб бир сўз деди:

Жон дўстим, Дўрмандир ўйнаган жойим,
Сабил бўлиб қолди ўсган диёрим,
Излаб келдим Холбекадай санамни,
Юртингда бормикан Холбека ойим?

Кўзлари қорадир, қоши қаламди(р),
Кўкрагимга солган қайғу аламди.
Юртингда бормикан Холбека ойим?
Излаб келдим Холбекадай санамди.

Дарвозабон Холбеканинг отини эшитиб, қўрқиб кетди. — Сен бу шаҳарнинг расмини билмайсан, шу касофатнинг отини айта кўрма, бундан буёққа асло айтма! Мендан бошқа ҳеч ким эшитмасин, — деб бир сўз деди:

Отдан тушгин, бўлгин дўстингга меҳмон,
Бу сўзларинг мени қилди саргардон.
Хон эшитса, дўстим, тайин ўлдирар,
Айта кўрма, оти қурсин, кўп ёмон!

Армон билан билмаганинг билдирар,
Ханжар чекиб, қора бағринг тилдирар!
Айта кўрма, оти қурсин, кўп ёмон,
Хон эшитса, дўстим, тайин ўлдирар!

— Отдан туш энди. Бу кун ёт, тонг отсин, кундуз бўлгандан сўнг борасан, ёрингни кўрасан, кўзи тушса ўласан, у ёғини ўзинг биласан, — деб тушириб, меҳмонхонага киргизиб, сийлаб, хизмат қила берди.

Кунтуғмишнинг кўзига уйқу келмай, эрта саҳар дўстига қараб: — Тонг отиб кетди, дўстим Холбекага бормайсизми? — деди. Қўрбоши ҳам чала жонсарақ бўлиб ётиб эди, ирғиб туриб, олдига тушиб, бир кўчага равана бўлди. Беш-олти кўчадан қирқиб ўтиб кетди, бир катта кўчанинг бошига бориб айтдики: — Дўстим, шу кўчадан адашма, бошқа йўлга бурилма, тўғри кўшканинг олдига борасан, айтганингни кўрасан, у ёғини ўзинг биласан! — деб кетига қайтди.

Энди Кунтуғмиш шу кўча билан равона бўлиб, қаерга борарини билмай, паст кўча, рост кўча, мохов кўча, пес кўча, ўзи кўрмаган кўп кўча — бир кўчага солиб кетди. Шу юргандан юра берди, тушга давур юрди, чорсининг устидан чиқиб қолди. Шаҳарнинг бозори экан, одамлар қумурсқадай қимирлаб ётибди. Кунтуғмиш кимдан сўрарини билмай, бозордаги одамларга бақирди: „Бизнинг ёрни кўрганларинг борми?“ деб турибди. Бозордаги одамлар: „Баччағар касофат қаёқдан келди?“ деб савдосотиғига қарамай қоча берди.

Бир кампир калаванурушлар билан жанжал қилиб ўтириб эди. Қараса, бир ёш йигит йўлбарсдай бўлиб: „Холбекани кўрган борми?“ деб келади. Кампир кўриб: „Ҳай аттанг, бу йигит бу элнинг расмини билмас экан, узоқдан келган экан, мабодо подшонинг мулозим одамларига маълум бўлиб нобуд бўлмасин“, деб жойидан ирғиб туриб, Кунтуғмишга қараб тез юриб, оёғининг бетини оёғи билан босиб, кифти билан бир уриб ўта берди. Кунтуғмиш кетига қараса, бир кампир кўчага қараб, қоши билан ишорат қилиб кетиб боради. Кунтуғмиш: „Шу кампир бир шум-лйкни билади“, деб ортидан юра берди. Кампир кўп йўлга бориб. уёқ-буёққа қараб, „Сен қандай одам бўласан?“ деб сўраб, бир сўз деб турибди:

Зулфи зарафшоним, қайдан бўласан?
Тўти ғазалхоним, қайдан бўласан?
Сенинг тарзинг бу ерларга келмайди,
Тарафсиз полвоним, қайдан бўласан?

Қарайман, кўнглинга қайғу ҳам доғинг,
Кўзларинг қамбардир, бодом қовоғинг,
Билагинг темирдан, пўлат тирноғинг,
Баҳодир нишоним, қайдан бўласан?

Кунтуғмиш айтди: — Э мома, Холбекани биласанми? Мен Дўрман мамлакатидан уч ой йўл юриб, шу бугун шаҳрингга келиб турибман, шаҳрингнинг паст-баландини билмайман. Отим Кунтуғмиш, Дўрман элимни, халқ, қариндошимни ташлаб, шаҳрингга Холбекани излаб келдим.

Кампир, айтди: — Э жоним болам, ошиқлиги қурсин, бошга тушгандан кейин кишини девона қилиб, элидан, юртидан айириб ғариб қилган. Бу савдо кимларнинг бошига тушмаган, момангнинг ҳам бошига кўп тушган... Сен Холбека деб келган бўлсанг, Холбека менинг қўлимда.

Бу кампир подшонинг қудаси эди. Кампир Кунтуғмишнинг олдига дастурхон ёзиб қўйиб айтди: — Ўғлим, сен чой ичип бўлганча мен Холбекани топиб келаман, — деб чиқиб кетди. Кунтуғмиш уйнинг уёқ буёғига қараб: „Бу ерларга Холбеканинг ўзи келмоқ тугул, изи ҳам топилмас“, деб ўйлаб ўтирди.

Энди кампир уйнинг сиртига чиқиб ваҳм босиб, дол бўлиб ўтириб эди, кўнглига бир гап келиб қолди: „Топдим, топдим“, деб жойидан ирғиб турди. Кампир нимани топди? Яна бир қизи бор эди, отини Замонгул дер эди, уч ойча бўлиб эди, Холбека каниз қилмоққа олиб кетиб эди. Шундан бир кун илгари кампир қизини „Менинг усти-бошимни ювиб берсин“, деб арз қилиб олиб келган эди.

Замонгул ҳовуз бўйида энасининг уст-бошини ювиб ўтириб эди. Кампир қизга қараб равона бўлди. Йўлда ўзига-ўзи айтди:

„Менинг Замонгул жоним ҳам ғуладан кеган, тўладан келган, ийлаб ташлаган хамирдай пўладан кеган, качкул бет, бурни паст, қулоғи юқадан кеган. Қоринли, сийроқли, бурбойли ажаб товар, роқ қиз, ҳеч ким камситмайди. Холбека шу деб қўйнига соламанда-қўяман, таниб-билиб ётибми? Бир хонзода куёвли бўлиб қоламан“, деб қизнинг олдига бориб, бир сўз деб турибди:

Ички кўйлагинг кийин-чи,
Тоблаб зулфингни туйин-чи.
Бир муносиб ёринг келди,
Гулзамон, бергин суюнчи!

Кетар бахтингинг қораси,
Битмас кўнглингни яраси.
Бир муносиб ёринг келли,
Келди Дўрманнинг тўраси.

Нард ўйнагин, нардин утгин,
Ошиқликдан қонлар ютгин,
Келди Дўрманнинг тўраси,
Отингни Холбека тутгин.

Сенинг ҳуснинг тоза гулдир,
Санам қизлар сенга қулдир,
Зинҳор, отим Холбека де,
Тайинлаган сўзим шулдир,

Кампир бу сўзларни айтди, Замонгулнинг қулоғига ёқиб кетди, тоғорани олиб урди, икки бўлди, собунни отиб юборди, собунни ит олди. Қуруқ кийимининг барисини сувга босиб олди. Бир кўйлагига барини солиб, эғнига олиб, уйига қараб равона бўлди. Кўчага юрмай, йўлни тўғрилаб, бир пахса, икки пахса девордан оёғи тегмай, ирғиб ошиб бораётибди. Кампир тирма-лаб, девордан ошолмай, қизига эришолмай, орқасидан қичқириб: „Ҳу сиёҳбахт, қараб тур, беш-олти оғиз гапим бор, тайинлайин“, деса ҳам Замонгул қарамай, энаси ярим йўлга келгунча уйига келиб қўйди. Юзининг терларини артиб, ўзига оро бериб, „Ассалом алайкум“ деб кириб борди. Кунтуғмишнинг ҳайбатига боқолмай, пастроқ ўтирди. Кунтуғмиш бир қараб, ундан кейин қарамади. Шу фурсатда мома келиб қолди. Қараса, иккови юзма-юз бўлиб ерга қараб ўтирибди.

Мома айтди: — Э шахзода, бу ерда асло гумонтарс қилманглар, бу ерга ҳеч ким келмас, одам боласи гумон қилмас. Излаб келган Холбеканг шу. Энди икковинг ўйнаб-кула беринглар, — деб кампир чиқиб кетди.

Замонгул бир фасл, икки фасл ўтирди, Кунтуғмиш гап қот-

мади. Замонгул ўзига-ўзи: „Кел-э, ётиб қолгунча отиб қол деган экан“, деб бир сўз деди.

Аё тўрам, айтмагунча билмадинг,
Ё билмайман, бизни кўзга илмадинг,
Уч ойчалик йўлдан ёр излаб келиб,
Не бўлди, ёр билан ўйнаб-кулмадинг

Бу Зангарда элнинг сўзлар сўзиман,
Овозадор, элатимнинг нозиман,
Бу элларда чин деганнинг ўзиман,
Излаганинг — Шоир вазир қизиман.

Кунтуғмишнинг қаҳри келиб, ҳар кўзи пияладай бўлиб, оловдай ёниб, бир сўз деди:

Холбекажон бу ерларга келмасди,
Келган билан мен Холбека демасди,
Холбекага менгзай берма ўзингни,
Холбеканинг шакли сендай эмасди.

Замонгул ўзига айтди: „Бу, уни кўрган экан-да, айтдим менга қарамайди. Кел энди, агар кўрмаган бўлса, ўзимни бир мақта-йин, агар қаҳр қилса, қочиб чиқиб кетаманку“, деб гарданини хам қилиб, Кунтуғмишга қараб бир сўз деб турибди.

Холбека қизнинг қораси,
Менман қизларнинг сараси,
Холбекадан ўзим яхши,
Бетида овғон яраси.

Нақш олмадай юзим яхши,
Менинг сўзлар сўзим яхши.
Холбеканг қизнинг сараси,
Холбекангдан ўзим яхши.

Холбеканг бир қора қиздир,
Шўх, кўзлари ола қиздир,
Холбекангдан ўзим яхши,
Ошиқларга бало қиздир.

Ишқ ўтига куйдим, тўрам,
Энди мени суйгин, тўрам,
Холбекангдан ўзим яхши,
Холбекангни қўйгин, тўрам.

Кунтуғмишнинг аччиғи келиб, шамширнинг дастига қўл солди. Замонгул шошиб, суруниб ташқарига чиқаман деб манглайини бўсағага уриб олди. Бир ковуш оёғига илинди, бирови

ичкарида қолди. Шу чопгандан, ҳовлининг у бошига югуриб бориб, орқасига қараса, ҳеч ким йўқ. Аста кетига қайтиб, эшикдан сийпалаб қараса, Кунтуғмиш шу ўтиришда ўтирибди. Ичкари кириб, қовушини олайин деса, йигитнинг ҳайбатидан қўрқиб, Кунтуғмишга қараб бир сўз дегани, у жавоб бергани:

Гулзамон:

Қулоқ сол, тўражон, айтган сўзима,
Жимма-жимма ёшим тўлган кўзима,
Холбекани мен кўрсатсам, тўражон,
Кирасига не берасан ўзима?

Кунтуғмиш:

Сен тила, қаторда берай норимни,
Нор устига юклаб берай заримни,
Аввал Холбекани кўрсат кўзима.
Андин сўнгра олгин ҳар даркорингни.

Гулзамон:

Сенинг ҳуснинг менинг ақлим олади,
Зулфинг офат, ҳар хаёлга солади,
Могу дунёнг даркор эмас Замонга,
Бир оқшом бу ерда қолсанг бўлади.

Кунтуғмиш, „қолсам қолайин“ деб, розилик бергандай бўлди, бир палла айтди:— Холбекага бормаимизми?

Гулзамон айтди:— Бугун қолсангиз экан.

Кунтуғмиш айтди:— Э Гулзамон, эсинг йўқ қиз экансан. Мен Холбекага борган билан уни олдимми, бир томошайи жамол учун кўрмоқ ҳавасидаман. Бориб кўрсам, кечқурун қайтиб кела берман-да, — деди.

Гулзамон:— Тўрам, шундай қилинг, бошқа ерга борманг, кунда бизникига кела беринг, — деб олдиға тушиб кета берди. Холбеканинг кўшкига яқин боргандан кейин, Гулзамон айтди:— Пулингиз борми? Агар пулингиз бор бўлса, шу турган тим, қуруқ турганингиз бўлмас, икки бўғча мол олиб чиқсангиз, кўшкнинг остида ёйиб утирсангиз, дарров Холбека чиқади, кўрасиз, кўзи тушса, ўласиз, у ёғини ўзингиз биласиз, — деб ўтиб кетди.

Кунтуғмиш тимга кириб, икки бўғча мата сотиб олиб, баззозвачча бўлиб, Холбеканинг кўшки остида маталарини кўшкнинг деворларига суяб, молларини ёйиб ўтириб эди. Бир вақт қараса, Холбека қирқин қизи билан, неча сарвинози билан, қанча жоду кўзи билан кўшкига чиқиб бораётибди. Бу ёғида тўқсон беш, бу ёғида тўқсон беш — ўни кам икки юз кокили бор, бир ёғини тилла сувига ботирган, бир ёғини нуқра сувига ботирган, тонг шамолига қотирган, юзининг жилваси зулфига уриб, яшин тушгандай бўлиб бораётибди. Кунтуғмиш Холбеканинг жамолини

кўриб, биқинини ушлаб, лабини тишлаб, ияги қалтираб, кўзи ялтираб, қулоғи битиб, ҳисоби йитиб, ақлидан кетиб, „Сад офарин ҳусни жамолингга“ деб, товушининг борица бақириб-чақириб бир сўз деб турибди:

Бандаман юзда холингга,
Сенинг қилган хаёлингга,
Шунча вақтлар интиқ бўлиб,
Бугун етдим жамолингга!...

Қирқин қизи гулдай жайнаб,
Ҳаммаси суқсурдай бўйлаб,
Ўз зулфиман ўзи ўйнаб,
Холбека чиқди кўшкига.

Холбека ойим пастга қараса, бир йигит, Холбека қизлари билан кўшкига чиқди, деб шовқин солиб турибди. Кўшкнинг устига чиқиб кетди. Ўз жойига бориб ўтириб, юзидан ниқобини олиб, оламга назар солиб, томоша қилиб, қизларидан сўради: — Э канизлар, пастдаги турган одамдан хабарларингиз борми? Соғми, тентакми?

Шунда, канизларнинг ичида Чаққон каниз деган бир каниз бор эди, шу туриб арз қилди: — Э бувишим, пастда турган йигит янгигина Гулзамон билан бирга келган эди. Мен кўриб таниб олдим. У баззоз бўлиб ўтирибди, — деганда Гулзамон: — Одамлар суқмоқ билан шундай гапириб қўя беради, кўрган бўлсам кўр бўлайин, кўзим чиқсин, — деб турибди.

Холбека айтди: — Э қизлар, яхши бўлибди. Агар баззоз бўлса, Гулзамон билан Чаққон икковинг бориб, ҳар тусли маталаридан бир олчин, бир олчин олиб келинглар, кўраман, ўз юртимнинг моли бўлса, мени кўрмоқ учун келиб ўтирган, жазосини бераман. Агар икки ойлик, уч ойлик ернинг матаси бўлса, менинг расмимни билмайди, молларини талатиб, ўзини бадарға қилиб ҳайдаб юбораман, — деб Чаққон билан Гулзамон канизини юборди.

Улар кўшкдан пастга тушиб, Кунтуғмишнинг шердай ҳайбатига, Рустамдай қувватига, арслондай сиёсатига, булутдай совлатига босиб кела олмади, молига харидор бўла олмади, молини ололмади. Чаққон ҳайрон бўлиб, Гулзамон узоқдан бетини бекитиб, қошига йўламай қочиб юрибди. Иккови Холбеканинг олдига қайтиб чиқиб келди.

— Ҳа канизлар, маталаринг қани? — деди.

Шунда Чаққон жойидан туриб, гарданини хам қилиб бир сўз деди:

Мард ўғлонга даврон икки кemasди,
Мард ўлмай, ҳақини душман емасди,
Билганимни бир-бир баён айлайин,
Келган одам сира баззоз емасди.

Белига бойланган олмас қиёғи,
Кўнглида кўп экан қайғу ҳам доғи,
Кўзлари қамбардир, бодом қавоғи,
Бу юртликка ўхшамайди сиёғи,
Билаги темирдан, пўлат тирноғи,
Йигитнинг туйғунин кўрдим, бувишим.

Ўзи сардор экан, сардор сабоқли,
От устига минган куни ўмоқли,
Халойиққа ёмон куни керакли,
Қарчиғай келбатли, бургут қовоқли,
Йигитнинг лочинин кўрдим, бувишим.

Мунча хушрўй экан, беринг фармони,
Уни курганларнинг кетар дармони,
Унга теккан қизнинг йўқдир армони,
Бир таъриф айлайин, куйгин, бувишим...

Қирғий деган қушлар бўлар қиёда,
Ўлимча ёмон иш борми дунёда?
Сулувлиги, бувишим, сиздан зиёда,
Паризод инсонин кўрдим, бувишим.

Кокилингнинг бандин туйгин, бувишим,
Ярашиққа турли кийгин, бувишим,
Бир таъриф айлайин, куйгин бувишим,
Мени десанг, шуни суйгин, бувишим!
Дунёдан беармон ўтайин десанг,
Олмадай искалаб ётайин десанг,
Эрга тегсанг, шунга теккин, бувишим!

Холбека ойимнинг қаҳри келиб: — Мен сенга мата олиб кел десам, сен менга эр топиб келар экансан! Менча бўлдию, зиёда ҳам қолдими?! — деб қаҳри билан Чаққонга бир чангал солиб, қирқ зиналик кўшкidan силтаб отиб юборгудек бўлди. Баҳрагул вазирига фармон қилди: — Гулзамон билан бирга бориб, ҳар тусли матасидан бир олчин, бир олчин олиб кел! — деб қайтадан юборди. Баҳрагул ҳам Кунтуғмишнинг ҳайбатига яқин келолмай, қуруқ қайтиб кетди. Холбека айтди: — Баҳрагул, олиб келган маталаринг қани?

Баҳрагул Холбекага қараб бир сўз деб турибди:

Бувишим, ул одам баззоз эмасди,
Жондан кечмай бу манзилга кemasди,
Билганимни бир-бир баён айласам,
Баззозларнинг шакли ундай эмасди.

Бир ўғлондир, мисли дарёдай тошган,
 Юзлари қизариб олмадай пишган,
 Бормоққа ҳар кимнинг ақли шошган.
 Қошида донолар сўздан адашган,
 Душмани шер бўлса, қайтмай савашган.
 Жамолига қараган кўз қамашган,
 Нур юзига ойу офтоб талашган.

Сени излаб Дурмандан ёринг келмасми?
 Гумоним, шу — Кунтуғмиш бўлмасми?
 Шонаман зулфларни таблаб урайик,
 Кўшкидан ҳавлига қайтиб бораёик,
 Шу баззозни олиб бориб олдингга,
 Аҳволини ўзидан, бувишим, сўрайик.

Холбека ойим, яхши маслаҳат бердинг, деб сирини ичида беркитди.

Подшо ноғарани урди, қизлар ҳам пастга қараб юрди, келиб хос манзилига кирди. Холбека ойим, заррин пештоқли айвонларини бежаб, қирқин қизини ясаб, шоҳона кийимларини кийиб, ўзига оро берди. Тўртта дарбон канизларини буюрди: — Шу баззозваччани олиб келинглар, келмаганига қўйманглари!

Энди сўзни Кунтуғмишдан эшитинг. Қизлар пастга тушиб кетиб эди, маталарини йиғиб, бойлай берди: „Фойдани оз қилдик, савдони тамом қилдик, кунда саҳар келмоқ даркор, қизлар пастга тушгунча шу ерда турмоқ даркор“, деб бўғчаларини қўлтиғига олиб кетиб бораётир эди. Қизлар қараса, баззоз жўнаб турибди. Қизлар орқасидан чақириб бир сўз деди:

Қизил гул очилар гунчадан-гунча,
 Тоқатим йўқ яна гул очилгунча,
 Сен савдогар бўлсанг, қизлар харидор,
 Туратур, бўйингдан, савдогарвачча!...

Кунтуғмиш кетига қараса, тўрт қиз „тўхта-чи, тўхта!“ деб чопиб келаётир. Аввалги икки марта келган канизлардан ҳам хабари бор эди. Кунтуғмиш тўхтамай: — Э қизлар, мени тўхта-тиб нима қиласизлар, мата оламан десанглари, тимдан ола беринглари, мен сизлар билан савдо-сотик қилмайман, — деб кета берди. Қизлар айтди: — Э баззозвачча, бувишим сизни олиб кел деб бизларни буюрди Бувишимнинг олдига олиб борамиз.

Кунтуғмиш айтди: — Биз содда одам, имога тушунмаймиз, бувишинг қандай одам, эркакми, аёлми?

Қизлар: — Вой-буй, нима бало, сиз қандай одам эдингиз бизларнинг каттамызни билмаган? Бизлар шунинг канизимиз.

Кунтуғмиш айтди: — Бувишинг катталаринг бўлса, у ҳам аёл экан-да. Мен хотин билан савдо қилмайман. Хотин деган ўзини

пишиқ тутиб, бир пул учун талашиб, одамнинг кўнглини қора қилади. Бор, бормаيمان! — деди. Қизлар айтди: — Бормаيسان? Бормаганингга қўймаймиз, сени судраб олиб борамиз!

Икки қиз икки бўғчасини тортиб олиб, ул иккови Кунтуғмишнинг икки қўлтиғидан кириб, оёғини ерга тегизмай, олиб кета берди.

Холбека ойим қизларини ясаб, ўзларига оро бериб, хос меҳмонхонасида йигирма қизни бу ёғига ўтказиб, йигирмасини у ёғига ўтказиб, зич бўлиб ўтирди. Қизларга тайин қилди: — Шу одам эшикдан келса, биттанг жой берсанг, ё ўрнингдан турсанг — ўлдираман! — деди. Шу вақтда Кунтуғмиш: — Ассалом алайкум! — деб эшикдан кириб борди. Буни кўргандан, Холбека ойим жойидан ирғиб туриб: — Ваалайкум ассалом, тўрга ўтинг! — деб ўзи пойгага югуриб ўтганини билмай қолди. Холбека туриши билан қирқин қиз гуруллаб бари жойидан турди. Холбека Кунтуғмишга жой бериб, қўлига бир пиёла қандчай бериб, қизларига айтган аввалги сўзи учун изза бўлиб, „Йўл бўлсин“, деб бир сўз деди:

Ол-ол бўлсин, ол-ол бўлсин, ол бўлсин,
Кўнгли суйса, ёрнинг лаби бол бўлсин,
Қандай қўрқмай келдинг ажалхонага,
Жондан қўрқмай юрган жоним, йўл бўлсин?

Бу ёрларга не гўзаллар йиғилган,
Олтин пиёлага мойлар қуйилган,
Кўрган кетолмаган, бари сўйилган,
Жондан қўрқмай юрган ёрим, йўл бўлсин?

Жаллод подшо ташна сенинг қонингга,
Ханжар қўяр қизил гулдай танингга,
Қандай раҳминг келмай ширин жонингга,
Жондан қўрқмай келган жоним, йўл бўлсин?

Сўзлагин, қаерда ўсган диёринг?
Не деб тушди бу ерларга гузаринг?
Ўз элингда шоҳинг кимдир — номдоринг
Қўрқмай юрган жоним, сенга йўл бўлсин?

Кунтуғмиш Холбеканинг жамолини кўриб, юз шавқу завқ билан кўнгил бериб, нозига қойил бўлиб, ҳуснига мойил бўлиб, „Одам ўлдирадиган жаллод қаерда?“ деб баҳодирлик томирлари ҳаракатга келиб, Холбекага қараб бир сўз деди:

Ушбу дунё барча қулдан ўтарми,
Куйсин ўлим, барчани йиғлатарми,
Уч ойчалик йўлдан ёр излаб келиб,
Ўламан деб, ёрин кўрмай кетарми?

Омонат, санамжон, одамнинг жойи,
 Қиличдан сесканмас ботирнинг тани,
 Жондан кечмай бу ерларга келмайди,
 Ўлимдан қўрқади деб айтмагин мени!...

Холбека қирқин қизларига қараб бир сўз деди.

Оғзига гап солсам, гапим олмайди,
 Ўжар экан, билганидан қолмайди,
 Олиб келинг, қирқин қизлар, нардимни,
 Тилак билан келган экан, бўлмайди!

Синаб кетсин номардимни, мардимни,
 Албатта эшитган менинг шартимни,
 Тилак билан келган экан, бўлмайди,
 Олиб келинг, қирқин қизлар, нардимни!

Қўлларнинг учирган турна, ғозидан,
 Янглишмайди энди айтган сўзидан,
 Харна бўлса энди кўрсин ўзидан,
 Домангир бўлмасин Зангар қизидан.

Икки қиз буланглаб жойидан турди,
 Борди-да ойимнинг нардин келтирди,
 Йигирмадан бўлинишиб канизлар,
 Утириб нардининг донасин терди.

Икки толиб чорзони буп ўтириб,
 Кишт, дейишиб иккови ўйнай берди.
 Икки толиб бир-бирига дуч бўлди,
 Жамолига Кунтуғмиш вақти хуш бўлди,
 Чошқада қурилди ойимнинг норди,
 Ўйнай-ўйнай, билинг, роса туш бўлди.

Кеч бўлибди булар жудо бўлмайди,
 Ўйини буларнинг ода бўлмайди,
 Икки барно „кишт“ дейишиб ўтирди,
 Қайсисин утарин киши билмайди.

Кунтуғмиш, утсам деб жонини сотар,
 Ва лекин утгунча кўп эрур хатар,
 Кишт дейди, ўйнай берди иккови,
 Шу вақтда кун бўлди, билинглар, ётар.

Утишолмай ўтирибди иккови,
 Шу вақтда тун ярим оқшомдан ўтди,
 Балки ўтиб, билинг, саҳарга етди.

Холбека ойимнинг кўзини мудроқ босди, уйқининг мастлигидан ҳушини йўқотиб, бир киштни бежо босиб юборди. Шу вақтда тонг ёриб, Кунтуғмиш бир киштни босиб, Холбека ойимни мот қилди.

Холбека ҳушига келиб қараса, Кунтуғмиш мот қилиб утирибди. Жойидан туриб, иззат қилиб: — Менинг шартимни бажо келтирдинг, мен сеники бўлдим, — деди. Базм суҳбатини қуриб, зиёфат қила берди. Энди икки калима сўзни шу шаҳарнинг подшоши Буврахондан эшитинг.

Холбекага ошиқ бўлгандан сўнг қирқ зинали ноғорахона қилдириб эди. Холбекага киши юбориб айтган эдики: „Ҳар кун тонг вақтидан кичик чошкага довура кўшига чиқсин, юздан ниқобини олсин, оламни томоша қилсин“. Шу сабабдан Холбека ҳар кун бир марта кўшига чиқар эди. Подшо ҳам ноғорахонага чиқар эди, шу жойдан Холбеканинг жамолини кўрар эди. Шаҳрига жарчи қўйиб қичқиртган эди: „Ҳар ким подшонинг ноғорасини эшитмай, подшо ноғорахонадан тушмай уйдан чиқмасин!“ Ҳар вақт подшо пастга қайтар бўлса, ноғорани уриб қайтар эди. Шаҳар аҳолиси аниқ эшитар эди. Ундан илгари ҳеч ким уйдан чиқолмас эди. Амри подшо шу эдики: „Ҳар ким томга чиқса, эшикдан қараса, тешикдан қараса — боши ўлимда, моли талонда!“.

Подшо уч кун ноғорахонага чиқди, Холбека ойим кўшига чиқмади. Подшо икки юз жаллод, тўрт юз мирғазабни буюрди: — Бориб кўринглар, Холбека касал бўлди, ё иш ўсал бўлди!

Подшонинг ҳукми билан жаллод, мирғазаб босиб кела берди. Канизлар Холбеканинг тоби йўқ деб айтолмай, жаллодлардан қўриқиб: „Ол келди!“ деб қоча берди. Мирғазаблар бир шумлик бўлган экан, деб ҳужраларнинг эшигини бузиб кела берди. Қирқ кўшк ичкима-ички, бир-бирининг устидан бўлган эли, бир тарафи Холбеканинг кўши эди. Баҳрагул чиқиб қараса, жаллодлар қарийб ўттиз ҳужрани бузибди, канизлар йиғилиб, чувуллаб қочиб келаётибди. Баҳрагул Холбеканинг олдига келса, оламдан беҳабар, Кунтуғмиш билан бир тўшакда ётибди. Шунда Холбекани уйғотиб, жаллодлардан хабар бериб бир сўз деди.

Ойимлар шонаман зулфин таради,
Шона ташлаб қора зулфин ўради,
Ғафлатдан кўтаргин, бувим, бошингни,
Сени деб бир йўлбарс ўлиб боради.

Қулоқ солгин қанизингнинг тилига.
Булбул ошна бўлар боғнинг гулига.
Ўйқудан кўтаргин, бувим, бошингни,
Тушар бўлдинг золимларнинг қўлига!

Мерган отар сувсиз чўлнинг ғозини,
Ким кўтармас санам ёрнинг нозини.
Эшитиб Баҳранинг айтган сўзини,
Уйқудан Холбека очди кўзини.

Кунтуғмиш ҳам уйғониб қараса, тўрт юз мирғазаб, икки юз жаллод ҳайбат болтаси қўлида, кескир ханжари белида келиб қолибди. Кунтуғмиш айтди: — Э Холбекажон, сени олмай ўлиб кетганимда, юрагимда от бошидай армон кетар эди; алҳол: бир кун ҳам бўлса, бир йил ҳам бўлса, минг йил ҳам бўлса олдим, мақсадимга етдим, армоним йўқ. Энди шу ёмонларнинг қўлида улганча, кўшкдан ташлаб ўлсам бўлмайdimи?

Холбека айтди: — Мен ҳам қабул қилдим.

Иккови бир-бировини қўлма-қўл ушлаб, қучоқлашиб кўшкдан ташлаб юборди. Икковининг ҳам кўйлагига шамол кириб, мисли қанотдай бўлиб, беозор ерга тушди.

Холбека қаёққа борарини билмай: — Э полвон, ошнахонанг бормиди? — деди. Кунтуғмиш ёрининг қўлидан ушлаб, таниш кампирниқига олиб келди. Кампирнинг бир гўсалахонаси бор эди, икковини шу ерга яширди.

Подшонинг жаллод, мирғазаблари Холбекани тополмай, ҳамма манзилларини бузиб, Холбека қочибди, деб қайтиб борди. Подшо бу сўзни эшитиб... уйқуда эди, уйғониб, маст эди, ҳушёр бўлди. Дарвоза-дарвозага одам қўйиб беркиттирди. Ҳеч кимни шаҳардан ташқари чиққали қўймади, ҳаммага йўл банд бўлди. Жарчилар: „Ҳар ким Холбекадан хабар берса, балки қошидаги жўраси билан олиб келса, бўйи баробарли зар бераман“, деб кўчама-кўча, гузарма-гузар, маҳаллама-маҳалла қичқириб юрибди. Шаҳарнинг ичи остин-устин, тола-тўп бўлиб қолди.

Уч кун шаҳарга чақирув бўлди. Уч кундан кейин яна қичқирди: „Ҳар кимнинг ҳавлисини, уйини подшолик одамлар бориб қарайди, кимникидан топса, ўзини ўлдириб, молини талайди!“

Кампир бу сўзни эшитиб кўрқди. Кунтуғмиш билан Холбекага: — Э болаларим, менинг уйимни қараб ўтиб кетганча, подшонинг бир кўҳна сомонхонаси бор, шунга олиб бориб қўяйин, уйимни кўргандан кейин, сизларни тағи қайтариб олиб келарман, — деб, икковини оқшом ҳеч кимга кўрсатмай, подшонинг сомонхонасига олиб бориб беркитиб кетди.

Подшонинг Замонқул деган бир қари эски қули бор эди. Давлатхонага сомон даркор бўлиб қолди. Ўттиз қанорни олиб келиб, сомонни тиқиб жойлай берди. Йигирма қанор тиқиб эди, ўнтаси қолиб эди, иккови жўппай бўлиб қанорнинг оғзига йиқилиб қолди. Замонқулнинг кўзи тушди, тура қочди. „Ўзим ҳам ажинаси бор деб гумон қилиб юрар эдим, нар-мода экан“, деб қоча берди. Холбека оғим орқасидан қувди. Замонқул ушлатмай, ташқарига чиқиб орқасига қараса, Холбека ёшиқнинг олдида

келиб қолибди. Шунда Холбека эланиб-ялвариб, қулни алдаб бир сўз деб турибди:

Оқизинг кўзидан қонли ёшини,
Учиринг қўлидан давлат қушини,
Тан бағишлаб, бова, сизга тегайин,
Келиб кескин шаҳзоданинг бошини!

Армон билан билмаганин билдиргин,
Ханжар чекиб, қора бағрин тилдиргин,
Тан бағишлаб, бова, сизга тегайин!
Энди келиб шаҳзодани ўлдиргин!

Замонқул Холбека эканлигини таниб: „Бахтибадга қайтганга қара, мени сиҳр-найранг билан фириб-фусун қиламан дейди, бованг бу соқолни қаерда оқартган?“ деб Холбекага қараб бир сўз деди:

Кўзлари қамбарсан, қоши қаламсан,
Кўрганларга солган қайғу-алам сан,
Сендай санам мендай қулга тегарми,
Жодугар, сиҳргар, баттол санамсан!

Замонқул шоҳдан суюнчи олади,
Бек Замонқул беклар беги бўлади,
Беклар беги насиб қилсин ўзига,
Банди бошим озод бўлиб қолади.

Холбека лаълими қасамлардан¹ ичиб: — Шу сўзимдан қайтсам, елкамнинг чуқурини кўрмай ўлайин, босган изим арқамда қолсин, — деб шундай „катта“ қасамлардан ичиб, Замонқулни авраб туриб эди. Замонқул ҳам фириб емас эди, лекин томошан жамол қилиб туриб эди.

Подшонинг мирохўри кўчада келар эди. Қулоғига гунг-гунг одамнинг товуши келиб, деворнинг тешигидан қараса, биров томининг тўрида, Холбека ўртада, Замонқул эшикнинг олдида гаплашиб турибди. Мирохўр чопиб кетди. Подшонинг олдида бориб: —

— Хушхабар келтирдим! — деди. Подшо айтди: — Айт, — бўйинг баравар зар бераман.

Мирохўр айтди: — Бўйим баробари заринг бир кунлик харжимга етмайди.

Подшо: — Эса, нима оласан?

— Қўрғон хоним, эди қўрғон! — деди мирохўр.

Подшо айтди: — Бор, фалон қўрғонни сенга бердим, ўлганча еб ёта бер!

Мирохўр қуллик қилиб, подшога арз қилди:

¹ Бўламагур, маъносиз қасам, демак.

— Холбекани бир йигит билан подшоликка қарашли сомонхонада кўрдим, Замонқул ҳам ўша ерда.

Аввал олинг Замонқулнинг жонини,
Ерга тўкинг унинг қизил қонини,
Учови ўтирур сомонхонада,
Ташиб берар экан оши-нонини, —

деди.

Бу сўзни эшитиб, подшонинг қаҳри келиб, илондай заҳри келиб, жаллод, мирғазабларига формон қилди: — Замонқулни кўргандан ўлдиринг! У икковини аркони давлатга ўлдирмай ҳозир қилинг!

Икки юз жаллод, тўрт юз мирғазаб, қанча оламон билан сомонхонага қараб равона бўлди. Замонқул Холбеканинг олдидан чиқиб, „Подшодан суюнчи оламан“, деб келаётир эди, бир олам кўриб: — Қоч, Замонқул, ўласан! — деди.

Замонқул: — Замонқулнинг нимаси ўлади! Замонқул хушхабар олиб бораётибди, подшо ҳеч нарса бермаса ҳам, банди бошим озод бўлиб қолади, — деб бораётир эди: бир жаллод чопиб келиб, қилич билан қўйиб юборди, Замонқул бечоранинг банди боши озод бўлиб қола берди.

Подшонинг мирғазаб, жаллодлари сомонхонага кириб, Кунтуғмиш билан Холбеканинг икки қўлини боғлаб, сийнасини доғлаб, олдига солиб ҳайдаб, бошига қамчи ёғдириб, уриб бораётир. Шунда Холбека ойимнинг бошига тушган таёқ ўзига билинмай, ёрига раҳми келиб, жаллодларга эланиб бир сўз деди:

Узоқда қолгандир манзили жойи,
Сабил бўлди Холбеканинг саройи.
Мени ўлдир, ёримни озод айланглар,
Бу ишда ёримнинг йўқдир гунойи!...

Қулоқ сол, жаллодлар, қилган додима,
Қайтайин, етмай ўлдим мақсадима.
Мени ўлдир, ёрим озод айланглар,
Бир ўғлон ўлмасин касофатима!

Жаллодлар: — Бу бахти қайтган, баччағар, ҳали ҳам аввалги катталигини қилди, ҳали таёқ ўтган йўқ, қаттиқроқ уринг, — деб илгаригидан кўпроқ урди. Шунда Кунтуғмиш ёрининг аҳволига раҳми келиб, жаллодларга эланма, деб бир сўз деди:

Аё нозим, гапим бор, англаб ол,
Мен сўзлайин, зиҳнингни қўй, қулоқ сол!
Жаллодларга эланмагин, бўйингдан,
Гавҳарни не билсин ушалган сопол.

Ёмоннинг қарори бўлмас бир ерда,
Кишига касоди тегар тор ерда,
Гавҳарни не билсин, ушалган сопол,
Зарнинг қадрин заргар билар ҳар ерда!

Бефарзанднинг кўрган куни зоями?¹
Йўқчилик жуморднинг кўзин ўями?
Жаллодларга эланмагин, бўйингдан,
Сен қўй деган билан жаллод қўями!

Пайдо бўлдим икки гавҳар дондан,
Парвоз қилиб учдим манзил-хонадан,
Ўлим учун ғам емайман, бўйингдан,
Армоним бир ўғил эдим онадан...

Белимда бўлмади олмас қиёғим,
Ғам билан сарғайди гулдай сиёғим,
Ўлим учун ғам емайман, бўйингдан,
Қолмади оламда бирор туёғим...

Холбека Кунтуғмишнинг бу сўзларини эшитиб: „Ҳай аттанг,
ёлғиз ўғил экан“, деб кўнгли бузилиб, кўзидан ёши тизилиб,
бағри эзилиб, жаллодларга бир сўз деб турибди.

Жаллодлар, айтайин сенга бир сўзни,
Мени деб тарк этди кеча-кундузни,
Эсиз, ёрим ёлғиз экан энадан,
Мерганлар ирим қип отмас ёлғизни.

Чинқирмоқдан бунда армон қолмади,
Товушига тоғлар тоқат қилмади.
Зангар элда катта-кичик халойиқ —
Йиғламаган элда олам қолмади.

Йиғлайди Холбека, ёшин тиймайди,
Кўп маҳосил бирор фасл қўймайди.
Ўзин жабри кўринмайди кўзига.
Ўз ёрини асло кўзи қиймайди:

— Заррин рўмолимни бошга ўрадим,
Туш кўрганда яхшиликка жўрадим,
Озорингдан танда жоним айлансин,
Ёринг бўлиб, не кунингга ярадим!

¹ Зоями — беҳудами.

Савдо тушган Кунтуғмишнинг бошига,
Ким чидайди золимларнинг ишига,
Зулм билан қонга бўяб золимлар,
Ҳайдаб борди подшосининг қошига.

Холбека Буврахонга қараб бир сўз айтди:

Бир жоним қурбондир ёрнинг йўлида,
Жаллодларинг турар ўнгу-сўлингда,
Бугун банди бўлиб келдим, Буврахон,
Нима қилсанг ихтиёринг ўзингда!

Буюр, гуноҳкорни топиб қийнасин,
Ҳўлу-қуруқ бари бирдай куймасин.
Ҳарна қилсанг майли бўлса гуноҳим,
Мени ўлдир, бўшат Дўрман сарасин.

Мен билмайман қандай оздим сўзимдан
Неча йиллар ёш кетмайди кўзимдан,
Дўрман элнинг полвонини озод қил,
Ҳар иш бўлса, бўлган менинг ўзимдан.

Билмас эди менинг асли-зотимни,
Сувратим чиздирдим, ёздим отимни,
Бундай йигит келмас эди бу ерга,
Сув билан юбордим ёзган хатимни.
Мени ўлдир, агар бўлса гуноҳим,
Омон кетсин ўз элига ҳамроҳим.

Холбека сўзини тамом қилгандан кейин, Кунтуғмиш Холбекага қараб бир сўз деди:

Тингламас бу душман кўп оҳу зоринг,
Кўрармиз ҳар нима қилганда борин.
Кўп эланиб, жавлон урма душманга,
Мард бўлсанг мардона тургил, э ёрим.

Сўзларингга душман қулоқ солмайди,
Насиҳатинг қулоғига олмайди,
Сир бермагин зор-зор йиғлаб душманга,
Бу балолар душманликдан қолмайди.

Ошиқ бўлиб, қанча хуноба ичдик,
Излаб келдим, икки ошиқ қўшилдик.
Банди бўлиб душман қўлига тушдик,
Ялиниб душмандан обрў олганча,
Мардоналик билан ўлган яхшидир!

Подшонинг олдида умаролари, маҳрам, ясовул ўкачи, шиғовул, дарбон, баковул, асабадор, туғдор, қози, муҳрдор ўтириб эди; подшо маслаҳат сўраб айтди: — Аркони давлатим: вламуфтиларим, иноқ вазирларим, кенгашдош доноларим! Мендай улуг подшонинг ҳайбатидан қўрқмай, қиличдан хавфтарс қилмай, подшо хонадонига хиёнат қилувчиларни нима қилмоқ керак?

Аркони давлат гуруллаб бирдан арз қилдики: — Э тақсир подшойим! Осиб ўлдирдингиз — кўрдик, минордан ташладингиз — кўрдик, тўпга солиб отдингиз — кўрдик. Бу беадабларга шундай жазо берамиз: бир туяни олиб келиб сўямиз, терисини тулуп қилиб, хом терига икковини зич қилиб тиқтирдингиз, бир асов байталнинг думига тақиб, чўл жазирага ҳайдаб юборсангиз, буларнинг ўлигини ғажир-қузғунлар еб кетса, — деб подшога маъқул қилдилар.

Подшо буюриб бир туяни сўйиб, тулуп қилиб, икковини зич қилиб хом терига тиқиб, дарвозадан чиқариб, бир асовнинг думига тақиб, бир чўл жазирага қаратиб, кўп одам чувлаб ҳурки-тиб, ҳайдаб юборди. Асов байтал ҳуркиб, икковини судраб, чўлга улоқиб кетди. Байталнинг думи бир тол, ярим тол узила-узила, олти кун деганда тулуп бир ерда тушиб қолди. Хом тери офтобнинг ҳарорати билан қуриб, чунон қисдики, темирдай беркитди. Шу вақтда Холбека узилиб қолганини билиб, Кунтуғмишга бир сўз деди:

Наркас-наркас хумор кўзлар сузилиб,
Ҳасратингдан юрак-бағрим эзилиб,
Валламат, танингда қувват бормиди,
Бизлар қолдик дейман чўлда узилиб!

Бир тоғдан бир қузғун давр олиб учди...
Ногаҳондан кўзи тулупга тушди.
Қанотни чимириб қўниб устига,
Чўқиди-чўқиди, тулупни тешди.
Қўлин солиб иккаласи йиртишди.
Соғ-саломат шу тулупдан чиқишди.

Кунтуғмиш омон-эсон, сиҳат-саломат ёри билан терининг ичидан чиқиб қарасалар, қўрқинчлик жазирама бир чўлда тушиб қолибдилар. Эл қаёқда, йўл қаёқда — ҳеч нарсани билмадилар. Атрофга қарайди. Ҳеч нарса кўринмайди. Кунтуғмишнинг кўзига узоқдан соядай қорайиб бир нарса кўринди. Кўнглида айтди: „Шу қора ё тоғ бўлгай, ё бир қора дарахт — эл бўлгай“, деб иккови қўл ушлашиб, шу тарафга қараб равона бўлди.

Иссиқ қумда оёқларини олдириб, йўл юролмай, жазиранинг ҳайбатидан баданларида нам қолмай, ташна бўлиб, кўзлари тиниб, бошлари айланиб, гиёҳларнинг томирларини қазиб сўриб,

„шу сув бўларми“, деб баъзи томирларни қазиб, „овқат бўларми“, деб, неча кунлар оч, сувсиз чўлларда кезиб, қувват-малори кетиб бораётиб эди. Холбека ойим ташналаб, лаблари гезариб, танда мажолли қолмай қумга йиқилди. Шунда Кунтуғмишга қараб: — Мен сенга ияра олмайман, бир манзилга етолмайман, қумда ўлиб қоламан, менга қараб сен ҳам нобуд бўлма, сен элга етиб, одамларга қўшилсанг, юртингга борсанг, мен сендан розиман. Зинҳор менга қайрилма, орқангга боқмай кета бер, менинг касофатимга шунча ранжлар кўрдинг, қаттиқ машаққатлар тортдинг — менинг учун кўрдинг. Э полвоним, мендан рози бўл, мен ҳам сендан розиман, кет! — деб йиғлаб қолди. Шунда Кунтуғмиш Холбеканинг бошига соя солиб, ёрини суяб, кўнглини овлаб: — Бир ғайрат қил, йўлимиз яқин қолди, — деб кўнглини кўтариб бир сўз деди:

Узоқдан чопилар отнинг сараси,
Кўринади бир нарсанинг қораси.
Бир фаслга ғайрат қилгин, бўйингдан,
Яқин қолди манзалимнинг ораси...

Пўлат найза қор остида ётарми?
Темир найзанг эговласанг ўтарми?
Сенинг ёринг номардлардан эмасдир,
Мард ўғлон севдигин ташлаб кетарми?!

Кунтуғмиш ёрига ғайрат бериб, шу қора тарафга тусмоллаб оқшом юриб, кундузлар иссиқ бўлса чангалларнинг соясида ором олиб, уч кун деганда Муғолнинг тоғига етдилар. Икковлари ҳам хурсанд бўлиб, „ўлмай шу тоққа келдик, албатта, чашмазор сувлар, ҳар алвон мевалар бўлса керак“, деб ғайрат қилиб юрдилар, Тоғнинг дарасининг ичига келиб кўрсалар, ёввойи ёнғоқлар, писталар, жийдалар ва ёввойи тоқлар, ҳар алвон мевалар пишиб турибди. Икковлари қоринларини тўйғиздилар, бир жойда оқмайдиган бир чашма ҳам топдилар. Шу чашманинг бўйини манзил қилиб ўтира бердилар.

Кунтуғмиш эл дарагини топаманми, йўл дарагини топаманми, деб ҳар кун шу тоғларга чиқиб излар эди.

Кунтуғмиш кунда эрта туриб кетар эди, бир баланд чўққига чиқиб қарар эди, эл тополмас эди. Шу қишу-ёз шу ерда қолдилар. Холбека ойимнинг бўйида ҳомила пайдо бўлиб, ойи-куни етиб, вақти-соати яқин бўлди. Кунтуғмиш доимги одатини қилиб, тоққа чиқиб кетиб эди. Холбека иккита ўғил туғиб, болаларини қўлига олиб, аввалги кунлари эсига келиб: „Очдан ўлдириб қўйсам қандай қилар эканман?“ деб йиғлаб ўтириб эди. Қараса, Кунтуғмиш яна эл-йўл дарагини тополмай ғамгин бўлиб келаётир. Холбека болаларини қўлига олиб, эрининг олдида чиқиб, гўдакларини кўрсатиб, бир сўз деди:

Қулоқ солгин алвон-алвон сўзларга,
Бизлар юрдик одами йўқ тузларга.
Икки гўдак фарзанд берди бизларга,
Очдан ўлса норастангни найларман?!

Икки гўдак йиғлашиб дод дейишади,
Очликдан иккови фарёд дейишади.
Гўдаклар зор йиғлаб овқат дейишади,
Очдан ўлса норастангни найларман?!

Бу гўдаклар бизни қилар саргардон,
Сабил бўлиб қолган манзил ҳам макон,
Энди бўлди, ёрим, аҳволинг ёмон,
Очдан ўлса норастангни найларман?!

Раҳмим келар бунинг йиғлаганига,
Ўт тушар кўрганнинг, билсанг, танига,
Очдан ўлса, зомин бўлдик қонига,
Очдан ўлса норастангни найларман?!

Кунтуғмиш ёрининг кўнглини овлаб, гўдакларини қўлига олиб,
кўнглини кўтариб: „Асло хафа бўлма!“ деб, бир сўз деди:

Дам шу дамдир, ўзга дамни дам дема,
Шукур қилгин, давлатингни кам дема,
Суйдигим, сайланган нозим санамжон,
Гўдак учун асло, ёрим, ҳам ема!..

Узоқда қолгандир манзилим, жойим,
Сабил бўлиб Дўрман элда маконим,
Гўдакларни бир амаллаб боқармиз,
Тиши борнинг ризқи бордир жононим...

Йилдан-йил ўтди, Кунтуғмиш асло эл-йўл тополмади. Болалар учга кирди. Шу тоғда Кунтуғмиш чиқмаган ҳеч бир чўққи қолмади. Лекин узоқда, бир баландда, қияли чўққи кўринди. Неча сафар бораман деб чиқди, кун кеч бўлиб етолмай Холбека ёлғиз деб, қайтиб жойига келиб эди. Бир куни ўйлади: „Кел-е, Холбеканинг мана икки боласи бор-ку, мен шу тангининг устига чиқиб, атроф-оламга қарайин, агар эл дарагини топмасам, ё йўл дарагини топмасам, ундан сўнг умидимни узиб, шу тоғда ваҳший ҳайвонлар қатори ўтайинда-кетайин“, деб қўғадан белбоғ қилиб эшиб олди, белини икки жойидан маҳкам қилиб буғиб олди. Холбека ойим эрининг ҳаракатини илгаригидан зиёд англаб, кўнглида айтди: „Ҳай аттанг, бу кетар экан шу вақтга давур йўл тополмай юрган эди, энди элига кетмоқчи бўлди, мен қолар эканман“, деб эрига қараб: — Йўл бўлсин! „Мард ёрини

ташлаб кетмайди" дер эдинг, бугун қандай номард бўлдинг? Мени ташлаб кетиб бораётисан, қайтиб келмайсан. Агар кетсанг, болаларингни олиб кет! Мен ёмон бўлсам, болаларинг ҳам ёмонми? — деди.

Кунтуғмининг кўнглига қаттиқ тегиб: — Э аттанг, сендан бу сўз лозим эмас эди. Ноҳатки сени ташлаб кетсам? — деди.

Холбека ойим айтди: — Энди кетасан, билдим энди.

Эри айтди: — Мен Дўрман мамлакатидан сенинг учун келганман, асло ташлаб кетмасман! Э санамжон, тўрт йилдан бери мен чиқмаган танги — чўққи қолмади, асло йўл тополмадим. Ана узоқда бир баланд танги кўринади. Неча мартаба бораман деб чиқдим, сени ёлғиз, қўрқади деб қайтдим. Энди шу тангига ҳам чиқиб кўрайин, йўл дарагини топмасам, эл дарагини топмасам шу тоғда ваҳший ҳа-вонлар қаторида ўтайинда-кетайин, — деб бир сўз айтиб турибди:

Дам шу дамдир, ўзга дамни дам дема,
Шукур қилгин, давлатингни кам дема.
Букун кетсам, тонгла қайтиб келарман,
Кетди деб, санамжоним, ғам ема!

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ солгин гапимнинг пайвастига.
Букун кетсам, тонгла қайтиб келарман,
Чиқиб келай бир тангининг устига.

Сенсиз бу ёрингга оламдир зиндон,
Сен бўлмасанг найлар ҳур ила ғилмон?!
Мард ўғлон суйдугин ташлаб кетмайди,
Кетали деб хафа бўлма, санамжон!

Кунтуғмиш жўнаб кетди. Холбека: „Эрим менинг кўнглимга қараб айтди, энди келмайди“, деб хўрак меваларидан олиб, икки боласини кўтариб, эрига билдирмай қорама-қора кела берди. Кунтуғмиш шу юргандан уч кун йўл юрди. Шу чўққи, тоғнинг ода бўлган ери эди. Кунтуғмиш пастга қараса, бир анқиллаган, карвон юрган катта йўл, тоғнинг тумшуғидан ўтиб кетибди. Кунтуғмиш йўлни кўриб: „Мен ҳам йўл кўрар эканман, йўл кўрдим, элни ҳам кўрарман. Пастроққа тушиб қарайин, шу йўл қаёқдан келиб, қаёққа борар экан“, деб пастга тушиб қараса, йўлнинг икки тарафида икки катта сарой; бир саройга минг карвон тушиб ётибди. Кунтуғмиш айтди: „Мен ҳам одам кўрар эканман. Кел-е, Холбека бўлса бир-икки кун кунини кўрар-да, пастга тушай, шу карвонлардан бир коса сув, бир нон тилаб олиб еб кетай“, деб пастга тушиб кела берди. Келиб, карвонларни ора-лаб: — Э ёронлар, нон худойи борми? — деб ўзининг камқўслигига кўнгли бузилиб, бағри эзилиб, ўзини тўхтатолмай ўксиниб.

кўзининг ёшини тўлмай йиғлаб туриб эди, шу карвонларнинг каттаси — Азбархўжа, лақаби Алдархўжа деган карвонбоши эди, Кунтуғмишга кўзи тушиб, қошига чақириб олиб бир сўз деди:

Не сабабдан бундай бўлдинг афтода?
 Ғам билан берибсан умринг барбода,
 Суратинг қаландар, тарзинг хонзода,
 Йўл бўлсин, қаддингдан, қаландарвачча?

Қаландар, қаерда ўсган дийринг?
 Бу жаҳонда недур касб ила коринг?
 Бу ерларга не деб тушди гузаринг?
 Э қаландарвачча, сенга йўл бўлсин?

Кунтуғмиш айтди: — Э карвонбоши, мен умрим бўлиб, бир кишининг нимарсасини олган эмас эдим, алҳол мусофирчилик ва ғариблик, бир коса сув, бир нонга зарур бўлганимга шу карвонлардан тиланиб, йиғлаб турибман, — деганда Азбархўжа бир сўз деди:

Чашманинг кўзини юҳо тутибди,
 Менингдай нечовни борса ютибди.
 Карвонлар ҳолини харқб этибди,
 Талабингни олло берсин, қаландар.

Билмайман аҳволим қандай бўлади,
 Бир коса сув, бир нон берсам мен сенга,
 Чокаримнинг бири чўлда ўлади,
 Талабингни олло берсин, қаландар!

Кунтуғмишнинг аччиги келиб айтди: — Ўзинг ёмон хўжа экансан. Шу минг одамга бир коса сув билан битта нон нима гап экан! Кел энди сен менга бир коса сув, бир нон бергин; нонни ейин, сувни ичайин, қўлимга бир ўткир қилич бер, шу юҳо — аждар билан урушайин. Агар аждархони ўлдирсам, бир коса сув, бир нонингга рози бўл; агар ўлиб кетсам, менинг хуним бир коса сув, бир нон бўлсин, — деди.

— Сен жонингни сотмоққа харидор топмай юрган экансан, — деб бир коса сув, бир нонни жонига барака қилиб берди. Кунтуғмишнинг кўз ёши ҳали ҳам тийилмай, сувдан пича ичиб, нондан еб, нон ярим бўлиб эди, қолган нон томоғидан асло ўтмади. Карвонларнинг кўзини олиб, нонни қўйнига солди: „Агар ўлмай борсам, гўдакларим эмаклаб олдимга чиқса, икковининг қўлига бўлиб бераман“, деб қолган сувни ичиб: — Қани қиличингни бер! — деди.

Кунтуғмиш қилични қўлига олиб, босган қадами ўнгмай, фа-

лакдан шикоят қилиб: „Ахир олиб келиб бир нонга сотдинг-а“
деб, кўнгли пора-пора бўлиб, ичи ғамга тўлиб бир сўз деди:

Янги туққан ойдаи ботиб бораман,
Ажал ёқасини тутиб бораман,
Карвон раҳм этмади ғариб ҳолима,
Борса келмас йўлга кетиб бораман.

Ўзимни бир нонга сотиб бораман,
Қуш боламни етим этиб бораман.
Армон билан йиғлаб қолди ортимда,
Санам ёримни унитиб бораман.

Бу ғариблик мардни қилган саргардон,
Излайди, топмайди дардига дармон,
Кунтуғмиш илоннинг ақлин шоширди,
Ичкарида тикка бўлди ул илон.

Дам-бадам пишқириб дамга тортади,
Даштларнинг юзини тўзон туттади,
Ҳар пишқириб дамга тортса аждаҳо
Тоғларнинг тошини ларзон этади.

Қиёмат бўлгандай бўлди бу даштга,
Зилзилалар тушди тоғ билан тошга,
Кунтуғмиш илоннинг ақлин шоширди,
Одам бўлса, офарин дер бу ишга...

Оқизди кўзидан қонли ёшини,
Қиёмат савдога қўйди ишини,
Қиличи қўлида марднинг яланғоч,
Кесиб олди аждаҳонинг бошини.

Армон билан билмаганин билдирди,
Қилич солиб қора бағрин тилдирди,
Қиличи қўлида марднинг яланғоч,
Мардлик билан аждаҳони ўлдирди.

Қиличи билан аждаҳонинг танасини беш ғўла қилди. Ҳар ғў-
ласини жўхори қурийдиган мўла қилди. Чашманинг сувига кийим,
қиличларини ювиб, карвонларнинг қошига бориб қараса, жамин
карвон юкини ортиб, йўлга тушиб, кўчиб кетиб бораётибди.
Кунтуғмишни кўриб тўхтаб, жамин карвон кетига қайтди. Келиб
саройга қайтадан тушди. Кунтуғмишни иззат-ҳурмат қилиб, ҳам-
маси жонидан ортиқ билиб, ҳар тарафдан офаринбод қилишди-
лар. Азбархўжа айтди: — Э қаландар, баракалла эр бўлганингга!
Шу аждаҳо йигирма йил бўлиб эди, шундай катта йўлни қата-

ғон қилиб эди. Бизлар минг савдогар бўлиб юрганимизнинг маъниси: шу аждаҳодан қўрқиб, тўп жазойилимиз билан кўп бўлиб юрамиз. Агар шу илон чиқса, тўпни отсак, кўпга ботолмас эди. Агар тўпни бўлса ҳам, икки юз, уч юз одам бўлса, ютиб кетар эди. Сенинг шу қилган ишингни оламнинг бори ча таъриф қилсак ҳам тамом бўлмайди. Агарда аввалдан сенинг шундай эканингни билсак эди, изингни кўзларга сурма, ўзингни бошимизга тож қилмасмидик. Э қаландар, бурунгилар айтибди: „Айтмасанг ким билади, очмасанг ким кўради“. Одамлар расми, дўстликка муҳаббат қўйиб жўра бўлади. Дўст отини ҳурмат қилиб, бир-биридан қайтолмайди. Мен чин кўнглимдан сен билан дўст бўламан. — деб қучоқлашиб дўст бўлди. Ҳамма кўрди, муборакбод қилди. Яна айтди: — Э дўстим, жигаримдан бўлинган, кўзимнинг равшани фарзандимни сендан илгари кўрсам, каломилло урсин. Сен ҳам мендай эътиқод қилгайсан, албатта. Рост айтгайсан: сен келиб, жонингга барака қилиб бир нон билан бир коса сувни олдинг, ярмини единг, қолган ярмини ким учун қўйдинг? Энди жўра, сенинг шу тоғда бир жўранг бор. жонинг билан баробар кўрасан, балки зиёда!

Кунтуғмиш айтди: — Танҳо келиб эдим, танҳо эдим.

Азбархўжа қаради, Кунтуғмиш ҳамроҳини айтмади. Давлат деган бир қули бор эди, бир қанотли қушдай бодпойи бор эди, баланд-пастга илондай шовшиб кетар эди, улар қушдай эди. Азбархўжа айтди: — Э Давлат, бодпойни мин, тоғнинг офтобруй бетини излагин, дўстимнинг ҳамроҳи бор, олиб кел! — деб буюрди.

Давлатқул тоғнинг офтобруй бетини излаб борар эди, Холбека ойим ҳам болаларини кўтариб, келар эди. Офтобнинг иссиғидан болаларини тошнинг соясига ётқизиб, гўдакларнинг ҳалқими куюниб, лайлак қушдай чирпиниб, гоҳ бунисининг оғзига, гоҳ унисининг оғзига тупугини солиб туриб эди. Давлат устидан бориб қолди. Холбекани кўриб, отини тўхтатиб: — Юринг, мен сизга келдим, қаландархон чорлайди, — деб Холбека ойимга қараб бир сўз деди:

Ўқ отса мерганнинг ўқи зирлайди,
Қамчи тегса, чин бедовлар пирлайди,
Тоғда ўтирган қаландарнинг дилбари,
Юринг, сизни қаландархон чорлайди!

Қаландар бўлганди карвонлар шоҳи,
Ҳусни, билсанг, мисли фалакнинг моҳи
Тоғда ўтирган қаландарнинг ҳамроҳи,
Юринг, сизни қаландархон чорлайди!

Холбека ойим Давлатқулдан бу сўзларни эшитиб, зор йиғлаб: — Жон ака, мени юр дема, қаландарнинг ўзини юбор, деди.

Давлатқул: — Э синглим, қаландархон карвонларнинг ичида мисли подшо сурат бўлиб ўлтирур. Мен бир кишининг қулиман. Агар келмади деб борсам, бегумон мени ўлдиради, менинг қонимга зомин бўласан, — деб бир сўз деди:

Мен борган сўнг яна биров келади,
Ким бодпойни минса, топиб олади,
Ундан кейин мендай Давлат ўлади,
Жигарим, маслаҳат қандай бўлади?

Холбека ойим ҳеч илож-чора тополмай, икки гўдагини Давлатнинг қўлига бериб, карвонга қараб равона бўлди. Кунтуғмиш қараса, Холбека ойим ҳам келаётибди. Увиз эти ув бўлиб, тўла бадани сув бўлиб, ёрига раҳми келиб, жойидан тура келди.

Азбархўжа айтди: — Э дўстим, ҳамроҳинг аёл экан-ку, аёлни жўрам йўқ деса ҳам бўлади. Шунинг учун ҳам айтмаган экансан-да?!

Кунтуғмиш ёрининг олдига чиқиб, Давлатқулнинг қўлидан гўдакларини олиб, фарзандларини суйиб, ёрига дилдорлик бериб: — Э санамжон, энди Дўрманга кетармиз, бизлардан бу кунлар ҳам унут бўлар, — деб бир сўз деди:

Дам шу дамдир, ўзга дами дама,
Шукур қилгин, давлатингни кам дема.
Бу меҳнатга хафа бўлма, бўйингдан,
Ёринг эсон, сарвинозим, ғам ема!
Камликнинг камоли бордир, санамжон,
Манманининг заволи бордир, бўйингдан!

Сен билан ёрингнинг давр-даврони,
Сенсиз хазон бўлар боғу бўстони,
Омон-эсон борсанг Дўрмон юртига,
Хизматкоринг париларнинг султони!
Камликнинг камоли бордир, санамжон,
Манманининг заволи бордир, бўйингдан!

Кунтуғмиш ёрининг кўнглини овлаб, болаларини кўтариб, саройнинг бир томонига олиб келиб киргизди. Ёрига ва гўдакларига нон бериб, сув бериб, қорнини тўйғазди. Холбека ойим бечора миннатдорликлар қилиб: — Бизлар ҳам одамга қўшилар эканмиз, одамга аралашиб юрар эканмиз, — деб биниҳоя вақти хуш бўлди. Кунтуғмиш ёрининг вақти хуш бўлганига кўп хурсанд бўлиб, ҳусни гул-гул ёниб, карвонларнинг олдида чиқди. Карвонбоши айтди: — Эй жўра, бу саройда карвонлар кўп, бирови чиқса, уни кўрар, сенинг хотирингни паришон қилар, у саройга юборсам; сув учун ундан ҳам кўп борар. Энди дўстим, бу саройга биз ўтайик, сен аёлинг билан бу саройда тур, — деб, бир

яхши томга қимматбаҳо палослар солиб, буларни шу саройга ташлаб, карвон у саройга ўтиб кетди.

Кунтуғмиш Азбархўжа билан суҳбат қилиб гаплашиб ҳолаҳвол сўрашиб билдики, шу карвонлар Холбеканинг юрти Зангардан экан, лекин ўзлари Нўғойдан келаётган экан, шаҳри Зангарга қараб бораётган экан.

Бир ҳафта ҳамсуҳбат бўлди. Туялари хўб дам олди. Кунтуғмишга ҳам иккита от инъом қилди. Йўл харжи, оби-озиқ ҳам берди. Бир ҳафтадан кейин Азбархўжа айтди: — Бизлар эрган кўчамиз. Сен Зангар борсанг, бирга олиб кетар эдик.

Кунтуғмиш айтди: — Мен Дўрманга бораман.

Карвонбоши айтди: — Эрган саҳар кел, туячи халқи саҳар юк ортади, биз билан хўшлашиб қолгин, балки баробар салқинда сенинг ҳам жўнаганинг яхши, — деб ваъдалашдилар.

Ётарда Кунтуғмиш Холбеканинг олдига келиб ётди. Бахтибад Кунтуғмишга шумлик қилиб, бир уйқуни ғафлат олди, иккови ҳам уйғонмай қолди. Карвонлар эрта саҳар юкларини ортиб, туяларини жўнатиб, ўзлари ҳам жўнамоқчи бўлди.

Азбархўжа: — Карвонлар, қаландар ухлаб қолди, бориб уни чақириб келинглар, — деб буюрди.

Икки карвон саройга бориб кўрса, қаландарнинг уйидан ёруғ чиқади, "уй равшан-мунаввар бўлиб турибди. Бир-бирига "Қаландар уйғоқ экан", деб аста-аста эшикнинг орасидан қараса булар ухлаб ётибди; уйда чироқ йўқ. Тоза сийғалиб кўрса, Холбека ойимнинг юзидан ниқоб силжиб кетибди. Юзи очилиб, ўн тўрт кечалик ойдай бўлиб, уйни мунаввар қилиб турибди. Карвонлар ўзларини билдирмай кетга қайта бердилар. Бориб Азбархўжага айтдилар: — Қаландарда не бор экан, хотин бор экан жамоли қоронғи кечани мисли кундуздай равшан қилиб турибди. Ана хотин, мана хотин, — деб кўп таъриф-тасвирлар қилиб мақтадилар.

Азбархўжа айтди: — Ёрил-э, баччағарлар лоф дебди, наинки Кўйиқоф бўлса, ҳеч вақтда одамнинг юзи ҳам қоронғи кечани ёруғ қиладими?

Шу вақтда карвонлардан бирови айтди: — Э карвонбоши, ўзимизнинг элда Шоир қизи — Холбеканинг жамоли қоронғи кечани ёруғ қилмасмиди?

Азбархўжа айтди: — Э карвонлар, чокарлар! Ундай бўлса, бу қаландар Кунтуғмиш экан, шу аёл Холбека. Бунинг ишқида подшомиз ҳали ҳам бағрини ерга бериб ётибди. Энди Кунтуғмишни ўлдирмоқ даркор! Холбекани олиб кетамиз. Бор, туяларни қайтар! — деб қайтадан олиб келиб туширди.

Азбархўжа бир маҳрами хосига буюрди: — Мен қаландар билан ичкилик ичаман, сен косагул бўлиб, соқи бўласан. Шаробни сузганда, менга совуб қолган чой берасан, унга арақ берасан, — деб кўҳна эски арақлардан чоқлаб қўйдилар. Энди Кунтуғмишдан эшитинг.

Кунтуғмиш сачраб уйғонса, тонг отайин дебди. „Ҳа аттанг, карвон кетиб қолгандиров“, деб чиқиб кетди. Карвонларга борса, бари базм-суҳбат қилиб, хотиржам ўтирибди, жўнамабди.

— Э биродарлар, бугун юк қўймадингларми?

Азбархўжа айтди: — Жўнамоқчи эдик. мен тўхтатдим, бугун ҳам туринглар, дедим. Дўстим бу ёққа кетса, мен бу ёққа кетсам, биров-бировимизни кўрамизми-кўрмаймизми, дедим. Энди жўра, бир ўтириш қилиб, суҳбат тутиб, ичкилик ичиб, юракларнинг черини кетказиб олайлик, шу дам ганимат, — деб неча яхши сўзлар билан иззат-икромлар билан Азбархўжа иккови хос ўтириш қилиб, ўзга карвонларга: — Сизлар ҳам бошқа уйда суҳбат қилинглари, — деб чиқариб юборди.

Икковлари хос ўтириш қилиб, икки ўғлон косагул бўлиб, икковига бостириб коса бера берди. „Суҳбат қилдим“ деб, Кунтуғмиш гул ароқ ичаётди, Азбархўжа золим совуб қолган чой ичаётди. Кунтуғмишнинг кайфи бошига чиқиб, ўзининг кимлигидан хабар бериб, оламдан хабари бўлмай, чаппа бўлиб йиқилди. У йиқилгандан Алдархўжа кўҳна арақни Кунтуғмишнинг оғзи-бурнидан, қулоғидан қуйди, Кунтуғмиш ун йиллик ўликдан ҳам ёмон бўлиб қолди. Шу вақт Алдархўжа золим дўстидан қайтиб, бир кескир қилични қўлига олиб, Кунтуғмишни ўлдирмоқчи бўлди.

Шу карвонларнинг ичида бир қашшоқ, пок, азбаройи таҳсили илм бирга бўлиб келаётди эди, тоби-тоқати қолмай, қандай югуриб борганини билмай, чониб бориб хўжанинг қиличини ушлай кетди. Шунда Алдархўжага қараб бир сўз деди:

Ўз элингда даври-даврон этганинг¹,
Ўтган ишдан кўп пушаймон этганинг,
Аждаҳони ўлдирганда шу ўғлон,
Қани, эшон, аҳди паймон этганинг?!

Ичкилик шарбатин ичмай маст бўлдинг,
Аввал дўст бўп, эндиликда қасд бўлдинг,
Дўст отига сен қаноат қилмайин
Ўттиз марта қучоқлашиб дўст бўлдинг,
Қани, эшон, аҳди паймон этганинг?!

Алдархўжа қаҳри келиб, илондай заҳри келиб: — Сенми менинг қўлимни ушлайдиган, шунга қўшиб ўлдириб қўйганимда, қўлингдан нима келади? — деб бечоранинг бошига солиб-солиб юборди. Шу карвонларнинг ичида Қосим деган бир ёш йигит карвонларнинг бир бўлагига катта эди, югуриб келиб Алдархўжанинг қўлини ушлади: — Сенга бир бало бўлдимми? Сенга Буврахон подшо, Холбекани олиб келиб бер, деб пул берибми-

¹ Эган эдинг.

ди — шу одамнинг қилган яхшилигини унутиб, ёмонлик қилсанг?! — деб эди, Қосим билан ҳам тепкилашиб қолди. Карвонлар урушиб, ўз-ўзи билан қирилишиб қоладиган бўлди. Азбархўжа кўрди, бўлмади. Буларни уруш-жанжалга қўймади. Агар урушса, кўп одам нобуд бўлади. Иложин топмай, бир катта кийизни олиб келиб, бўйрани ўрагандай Кунтуғмишни ўраб ташлади. Оламонларига буюрди: — Икки бошига икки катта тош олиб келиб бостириб ташланг, ичида дами қайтиб ўлиб қолсин! — деб туяларига патира-путир юк орттира берди. Иккита золимга буюрди. — Бор, Холбекани олиб чиқ!

Икки карвон чошиб борди: — Чиқ, Холбека! — деди. Холбека бечора карвонлардан отини эшитгандан: „Оҳ, шўрим қурсин, булар менинг отимни қаёқдан билди? Полвонни ўлдириб қўйди“, деб товушининг борица чинқириб йиғлай берди. Икки бола ухлаб ётиб эди, энасининг товуши билан улар ҳам йиғлаб тура келди. Карвонлар: — Чиқ! — деди. Холбека чиқмади. Икки золим югуриб келиб, қор-ёмғирдай таёқни ёғдириб, бирови уриб, бирови судраб чиқиб кета берди.

Холбека шўр зор йиғлайди, ўлдим деб,
Мард полвондан энди жудо бўлдим, деб,
Даргоҳингга нима қилдим, худойим,
Мен муштипар бунча ғамга қолдим, деб.

Йиғлайди муштипар, ёшин тиймайди,
Болаларин сира кўзи қиймайди,
Икки гўдак зор йиғлайди қолдик деб,
Осилишиб, Холбекани қўймайди.

Холбека юрмайди, карвон уради,
Ўғлим, дейди Холбека чинқиради,
Гоҳ туради, гоҳ ўтириб, муштипар,
Зулм билан золимлар судраб боради.

— Эшитинг, карвонлар, айтган сўзимни,
Йиғлатманглар икки нодон қўзимни,
Мен сизлардан розидирман, карвонлар!
Бунча урма, ўлдириб кет ўзимни!

Икки гўдак армонман чўлда ўлмасин,
Мендай бўлса, бу дунёга келмасин.
Жон оғалар, мени ўлдириб кетинглар,
Гўдаклар қолганин кўзим кўрмасин!

Қизил гулим сўлганига йиғлайман!
Паймонамнинг тўлганига йиғлайман!

Бахтим қора бўлганига йиғлайман!
 Мард ёримнинг ўлганига йиғлайман!
 Болам етим қолганига йиғлайман!
 Аждаҳодан қарвон ўлмай қолсин деб,
 Энди ўзи ўлганига йиғлайман,
 Душманларни „менинг яхши дўстим“ деб,
 Дўсти — душман бўлганига йиғлайман

Қайтайин, танимда қалмади тоқат,
 Ёлғончи дунёда топмадим роҳат,
 Илоҳи бузилсин фалак гардиши,
 Фалак, сендан шод бўлмадим бир соат!

Савдо тушди Холбеканинг бошига,
 Ёқаси ҳўл кўздан оққан ёшига,
 Ура-ур деб, торта-торт деб золимлар,
 Олиб борди кўп қарвоннинг қошига.
 Ўлдим, дейди зор йиғлайди муштипар,
 Фалак титрар чинқирган нолишига!

Золим фалак алвон-алвон дўндирди,
 Уриб-сўкиб Холбекани „кўндирди“.
 Чирқиратиб, вой-войлатиб шўрлини,
 Қўлин боғлаб, бир туяга миндирди.

Йиғлайди Холбека, ёшин тиймайди,
 Кўп золимлар ўртага олиб қўймайди,
 Кетарини билгандан сўнг муштипар,
 Болаларин сира кўзи қиймади.

Холбека ойим иложини тополмай, қарвонларга қараб, эланиб
 бир сўз деди:

Болаларим эр етган йўқ, бўлган йўқ,
 Ҳали нодон, ҳеч нарсани билган йўқ.
 Қанча эди гўдақларнинг гуноҳи?!
 Норастанлар ўйнаган йўқ, кулган йўқ!

Эрта билан уйқисидан турган йўқ,
 Ҳали оч-да, оқ сутимга тўйган йўқ.
 Икки нодон беғуноҳга раҳм айла,
 Янги турди, нодонларим эмган йўқ!

Ўзи нодон, алвон-алвон дўнган йўқ,
 Ҳали булар етимликка кўнган йўқ.
 Қанча эди норастаннинг гуноҳи!
 Қорни очдир, эрта билан эмган йўқ!

Икки гўдак бегуноҳга раҳм айланг,
 Мендайин бахти қарога раҳм айланг.
 Қанча эди норастамнинг гуноҳи?
 Йиғлаб қолган мубталога раҳм айланг!

Савдогарсан ҳайдаганинг лўкмиди,
 Кўнглингга олганинг сенинг кекмиди?
 Қандай кўнглинг тошдан эди, золимлар!
 Уйингда шунингдек боланг йўқмиди?

Ҳар гап бўлса болаларимман бўлайин,
 Ё бўлмаса мен ҳам шунда ўлайин,
 Икки гўдак сувсиз чўлда ўлмасин,
 Об бергин гўдакни, қўлга олайин!

Ёрим ўлди, гўдакларим ўлмасин,
 Ҳеч кимса дунёда мендай бўлмасин,
 Мендай бўлса, бу дунёга келмасин,
 Менга солган бундай қайғу-войимни,
 Бу дунёда ҳеч бандага солмасин!

Бенавога раҳм айланглар, карвонлар!
 Икки нодон сувсиз чўлда ўлмасин!
 Мен шўрлига мунча зулм қилманглар,
 Таним кетиб, бунда жоним қолмасин!
 Кўнгли қаттиқ, бағри тошдан золимлар!
 Ҳеч бўлмаса бир эмизиб кетайин!

Карвонларга ғалағула тушиб, бу бечораларнинг ҳоли-аҳволи-
 га йиғламаган эсли одам қолмади. Баъзи бераҳмлари: — Э, ўлмаса
 ўронласин; отаси дўстлик қилмаганининг боласи эл бўларми? —
 деди. Баъзи раҳми бор кишилар: — Отаси дўстлик қилмай нима
 қилди?!... Шу икки нораства гўдакнинг кўз ёши ҳеч кимни омон
 қўймас! Эмизса, эмиза қолсин-да, нима қилади! — деб андак ишо-
 рат қилди.

Алам тортиб банди-бўғнин бўшлади,
 Во ҳасрато, хумор кўзни ёшлади.
 Андак ишоратни англаб муштипар,
 Туядан ўзини отиб ташлади.

Қулоқ солинг куйганларнинг сўзига,
 Жимма-жимма ёши тўлган кўзига.
 Йиғлаб борди болаларнинг қошига,
 Бориб олди гўдакларни тизига.

Энасидан не ўтганин билмайди,
 Норастанлар зулм этганга кўнмайди.

Ўпкасини босолмайди энтикиб,
Икки гўдак Холбекани эммайди.

Холбека шўр дарёдай бўи тўлади,
Бўла-бўл, деб карвон ғазаб қилади.
Эмолмайди ўпкасини босолмай,
Бир-бирига иржайишиб кулади.

—Тоза гулсан, офтоб тегиб сўласан,
Мавж уриб дарёдай тошиб тўласан,
Энанг банди бўлган карвон қўлига,
Энангдан айрилиб чўлда қоласан!

Болаларим, эминглар-да, тўйинглар,
Букундан кай¹, эна дерни қўйинглар!
Букундан кай эна сенга қайдадир,
Мотам либосини энди кийинглар!

Бир вақтда заррин рўмол ўрадим,
Ойна олиб оқ юзимга қарадим.
Гўдакларим, эна бўлмай кетайин;
Эна бўлиб не кунингга ярадим?!

Ойим қизман, не кунларни кўраман,
Сувсиз чўлда болам деб чинқираман.
Эна бўлиб не кунингга ярадим!
Кўзим билан тирик ташлаб бораман.

Энанг кетди карвонларнинг қўлида,
Қолдинг энди Зарчаманнинг чўлида.
Шу кўрганим энди қайтиб кўрмайман,
Сенсиз қайтиб² юрай Зангар элида...

Ёқаси ҳўл кўздан оққан ёшига,
Депсиб³ борди Холбеканинг қошига.
Болаларин, шўрли, кўзи қиймайди,
Урҳо-ур деб, турҳо-тур деб, золимлар,
Қорёмғирдай қамчи ёғди бошига.

Алам тортиб банди-бўғнин бўшлади.
Икки хумор ола кўзни ёшлади,
Таёқ зарби ўтиб энди шўрлидан,
Болаларин силкиб қоқиб ташлади.

¹ Кейин

² Қандай қилиб

³ Тепиниб.

Икки гўдак зор йиғлашиб шу вақтда,
Эна дед-да¹, этагидан ушлади.

Холбека шўр ўғлим деб чинқиради,
Товушига ерлар ларзон беради.
Икки гўдак этагидан ушлади.
Бераҳмлар биллагига уради.

Карвонлар Холбекани боғлаб, сийнасини доғлаб, ўлдиргани чоғлаб, олдинги туяга миндириб, таёқлаб олиб кетдилар. Холбека шўр болаларидан айрилиб, буйни ортига қайрилиб, то кўзи кўрмагунча орқасига қараб кетди. Кўзи кўрмасдай бўлгандан кейин, болаларидан умид узиб, ўз ҳоли-аҳволига йиғлаб кета берди.

Холбека бечоранинг дод-фарёдига ер-осмон чидамади, баъзи карвонларнинг захраси об бўлиб, қўшилиб йиғлаб кетиб бораётди эди, баъзилари эса, „хўп қилдик, подшога яхши ўлжа топдик“, деб кулиб бораётди эди. Шунда, Қосим карвонбоши одамларига махфий айтди: „Ҳали ҳам яхши бўлди, Кунтуғмиш ўлмади қолди. Бу золим баччага уни ўлдирганда, кўп ёмон бўлар эди, болалар ҳам ўлар эди. Умидим шу: Кунтуғмиш бир кун, ярим кун ўтса, мастлиги тарқаб турар, гўдакларини топиб олар, бизларга қараб юрар. Агар етолса, шу баччага Алдархўжани одамлари билан қирар. Билмайман, етолмай қолса, сира бир тўқинишмай кетмас. Сизларга сўзим шуки, шу баччага уларга билдирмай, йўлнинг лабига бир кунлик, ярим кунлик ерга бир кўзача сув, пича овқат қўйиб кетинглар. Кунтуғмиш келса, ташналаб, очқаб, мажоли кетиб қолмасин. Агар Кунтуғмиш орқамдан етса, мен ҳам жонимнинг борича шу баччага Алдархўжа билан бир курашмасам бўлмас“, — деб одамларига тайинлаб, ўзи Азбархўжа билан баробар бораётди.

Энди икки гўдак энасининг шу ёққа кетганини билиб, гоҳ эмаклаб, гоҳ судралиб, йўлда иккови йиғлаб, эмаклай-эмаклай қирга чиқди. Азбархўжа Кунтуғмишдан хавотир қилиб, карвонларни қичаштириб, қаттиқ юргизиб юрар эди. Энди гапни Кунтуғмишдан эшитинг.

Шу кун ётди, оқшом ҳам ўтди. Бу кун Кунтуғмишнинг мастлиги тарқаб, ҳушига келиб, бир тўлғанди, кийизнинг бир ёғидаги тош тушиб кетди. Полвон кийиздан чиқиб қараса, саройдан карвонлар кетиб қопти. Чопиб у саройга борса, Холбека ҳам йўқ, гўдаклар ҳам йўқ. Оҳ тортиб, шердай чирпиниб, йўлбарсдай ютиниб, қопландай чопиниб, белини маҳкам боғлаб, этагини қайтариб, „шу карвонларни шу йўлда бир кўриб қолсам, беармон бўлар эдим“ деб айиқдай ҳайқириб, йўлнинг юзи билан, карвонларнинг изи билан, отдай чопиб, кийинкдай сакраб равона

¹ Дедн-да.

бўлди. Шунда ўзининг ҳоли-аҳволига, ёридаг жудо бўлганига, болаларидан айрилиб қолганига фалакдан шикоят қилиб, юра берди.

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ солинг гапимнинг пайвастига,
Майиб нордай ингранади Кунтуғмиш,
Чопиб чиқди катта қирнинг устига.

Ёш олгандир воллакатнинг кўзини,
Ғам билан унутган энди ўзини;
Чопиб чиқса битта қирнинг устига,
Йўлда кўрди гўдакларнинг изини.

„Ҳай аттанг, қиёмат бўлган экандир,
Тар очилган гулим сўлган экандир,
Йиғлайин-паймонам тўлган экандир,
Золим карвон зулм қилган экандир.

Гўдаклар айрилиб қолган экандир,
Армон билан болаларим ўлган экандир,
Холбека йўқ, ҳасрат билан қон ютар.
Армон билан банди бўлган экандир“.

Куйсин ўлим, барчани йиғлатибди,
Золим карвон жуда узаб кетибди,
Кунтуғмиш кўзини очиб қараса,
Икки гўдак қумда ағнаб ётибди.

Кунтуғмишнинг кўнгли дарёдай тошиб,
Гўдаклари энасидан адашиб,
Икки ўғли қумда ағнаб ётибди,
Қучоқлашиб қўзидай бўп айқашиб.

Булбул ошно бўлар боғнинг гулига,
Куйсин ўлим, ким чидайди ҳилига,
„Ҳай аттанга-а, ўлиб қолган экан“ деб,
Бориб олди болаларин қўлига.

Икки гўдак йиғлашиб, лод дейишади,
Эна, дейди болалар, фарёд дейишади.
Қармалайди отасининг кўкрагин,
Оч қопти гўдаклар, овқат дейишади.

Кунтуғмиш болаларини қўйнига солиб, карвонларнинг изини олиб, чоған отдай равона бўлиб, югуриб қува берди. Шу сувсиз чўлда ўзи ҳам очқиб, сувсиз, мажоли кетиб келаётиб эди, бояги Қосим карвонбошининг одамлари қўйиб кетган нон-сув-

нинг устидан келиб, топиб олиб, ўзи ҳам еб, болаларининг ҳам қорнини тўйдириб, йўлга тушиб, кўнглида айтди: „Во ажабо, карвонларнинг ичида ҳам сахийлардан бор экан. Мабодо Кунтуғмиш орқамиздан келса, очқиб, сувсаб ўлмасин деб қўйиб кетган экан-да“, деб орқасидан тушиб қува берди. Полвон икки боласини кўтариб бир ҳафта қувди. Ҳар кунда йўлнинг лабидан бир кунлик овқат, бир кўзача сув топиб, еб-ичиб, қувиб кета берди. Бир ҳафта деганда, Тажан дарёсининг лабига борди. Қараса, Алдархўжа хавотир қилганидан, „мабодо орқамиздан Кунтуғмиш келса, сувдан ўтолмасин, маътал бўлиб, орқамиздан етолмасин“, деб дарёнинг қойиқча кемаларини ҳам сувга оқизиб ўтиб кетибди.

Кунтуғмиш у ёқ-бу ёққа югуриб кўрди, кема-қайиқ тополмади. Ахир иложини топмай, икки боласини йўргаклаб, ўзини сувга чоқлаб, дарёдан юзиб ўтмоқчи бўлди. Боласининг биттасини оғзига тишлаб, у биттасини дарёнинг лабига қўйиб, дарёга кириб, бирор ўтғиз қулоч уриб эди; у, битта боласини қўйган ерининг олдида бир туп ғиша бор эди, шунинг остида бир қизил ияк қари бўри писиб ётиб эди. Полвон узагандан кейин бўри боланинг белидан тишлаб олиб кета берди. Бола кўрқиб „Ота!“ деди. Отаси қараса, бўри тишлаб олиб бораётибди. „Воҳ!“ деб эди, оғзидагиси ҳам сувга тушиб кетди. Уни бир балиқ ютди. Кунтуғмиш: — „Бу-ку ўлди, унисига етармиканман“, деб сувдан чиқиб қувди. Икки оёқлига тўрт оёқли нега етказсин, у ҳам қутулиб кетди. Шунда Кунтуғмиш болаларидан айрилиб, қанотидан қайрилиб, икки боласининг фироғида Холбекани ҳам ёсидан чиқариб: „Эй замона! Қишу-ёзингни, кўпу-озингни, ўрдак-ғозингни, кеча-кундузингни, ой-офтоб юлдузингни, осмон-ерингни — ҳарна борингни бор энанга бер!“ деб қадди букулиб, ҳар бир кўзидан қатра-қатра ёши тўкилиб, бир дарди минг бўлиб, ичи ғамга тўлиб, жунун савдоси қўзғалиб, фалак кажрафторидан шиква-шикоятлар қилиб, ўз ҳоли-аҳволига наъра тортиб айтган сўзи:

Хонимоним бўлди чун барбод дастингдан, фалак!
Бўлмади ғамгин бу кўнглим шод дастингдан, фалак!
Қилмадинг асло дилим обод, дастингдан, фалак!
То қиёмат дод этарман, дод дастингдан, фалак!
Дод дастингдан фалак, бедод дастингдан, фалак!

Дейди Кунтуғмиш отимни, Дўрман эл полвониман,
Дилбаридан айрилиб, мен бир ажаб сарсониман,
Олдириб икки қўзимни, дийдаи гирёнаман,
Онадан бахти қаро туғди, шунинг ҳайрониман.
Дод дастингдан фалак, бедод дастингдан, фалак!

Кунтуғмиш фарзанд доғига тоқат келтиролмай, нолишига осмон-ер тебраниб, йиғлаб борар эди. Шу вақтда унинг ноласини

эшитиб бир чўпон келиб қолди. Қараса, бир одам, шер ҳайбатли, йўлбарс сифатли бир киши фалакдан шикоят қилиб, йиғлаганига тоғу тошлар сув бўлиб турибди. Чўпон бечора қўйни қўйиб, Кунтуғмишнинг олдига келиб: — Нега мунча йиғлайсан? — деб бир сўз деди:

Нега шунча куйиб йиғлаб борарсан?
Ўт чиқиб оғзингдан сен оҳ тортарсан,
Ғамнинг дарёсига ғарқ бўп ботарсан,
Ғамга тўлган йигит, қайдан бўласан?

Эшитганини ингратади нолишинг,
Нолишинг титратар кўлнинг қамишин,
Бу ерларда борми сенинг танишинг?
Ғамга тўлган йигит, қайдан бўласан?

Қушбонлар қушини кўлга солади,
Нолишларинг менинг ақлим олади,
Юзингни кўрганлар ҳайрон қолади,
Ғамга тўлган йигит, қайдан бўласан?

Кунтуғмиш чўпондан хабари йўқ, ўз ҳолига йиғлаб борар эди, кўзини очиб қараса, бир чўпон келиб, „қайдан бўласан?“ деб сўз сўраб турибди. Кунтуғмиш кўнгли қайнаб, бир дардманд тополмай, ичи ғамга тўлиб турган эмасми, чўпонни мунгдош билди: — Э бечора, бери кел, — деб чўпонга қараб, бошидан ўтган машаққатларини айтиб, бир-бир баён қилиб бир сўз деди:

Дўрман менинг мамлакатим,
Қайрилиб синди қанотим,
Кунтуғмиш дер менинг отим,
Полвон номи нишон бўлди.

Қулоқ солгин нолишима,
Йўқ савдо тушди бошима,
Мен етдим йигит ёшима,
Бир куйгур тушди тушима,
Хотирим паришон бўлди.

Кўздан оққан ёшим билан,
Фалакнинг гардиши билан
Уч ой юриб Зангар келдим,
Ошна бўлдим қўрбошиман¹,
Полвон шунда меҳмон бўлди.

¹ Қўрбоши билан.

Ёр, ёр дедим қонлар ютдим,
 Ҳар тарафга кўзим тутдим,
 Олдим ёрнинг нардин утиб,
 Жойим кўшқу-айвон бўлди.

Йиғлайин қанотим синди,
 Эсиз бахтим қаро бўлди,
 Подшосига бўлдим банди,
 Қутулмоғим гумон бўлди.

Кўндим шунда тақдирига,
 Қойил манглайнинг шўрига,
 Бизларни тикди терига.
 Бу кенг дунё зиндон бўлди.

Қилди душманлар маломат,
 Кўрдик бир неча аломат,
 Чиқдик теридан саломат,
 Яна кўнгил равшан бўлди.

Қулоқ солгин ушбу доққа,
 Кўзимни солдим ҳар ёққа,
 Неча вақтлар чўлд кезиб,
 Ахир келдик Муғол тоққа,
 Муғол тоғи ватан бўлди.

Бир-бировга бўлиб пайванд,
 Кўнгилларни қилиб хурсанд,
 Насиб бўлди икки фарзанд,
 Яна кўнгил равшан бўлди.

Қилдирдим алвон-алвонга,
 Югурдим тоғда, ҳар ёнга,
 Тўрт йил юрдим Муғол тоғда,
 Дучор келдим кўп карвонга.
 Ўзимни сотдим бир нонга,
 Қимматимиз бир нон бўлди.

Шириндир одамнинг жони,
 Ҳар кимнинг элда лаврони,
 Ўзимни сотиб бир нонга,
 Мен ўлдирдим ажлаҳони,
 Илон ерман¹ яксон бўлди.

¹ Ер билан.

Номус билан орим кетди,
Қаторимда норим кетди.
Шароб бериб маст қип мени,
Карвон ёрим олиб кетди.
Дўст карвоним — душман бўлди.

Сўзламоққа кўнглим толиб,
Зулфим белимга ирғолиб,
Қўш боламни топиб олиб,
Кўнглим йўлга равон бўлди.

Бирини солиб ийнима¹,
Бирини солиб қўйнима,
Қўш боламни топиб олиб,
Келдим Тажаннинг бўйина.
Ўтмоқлигим гумон бўлди...

Бировини ютди балиқ,
Ул, ер билан яксон бўлди...
Шумиди бизга тақдири?!
Армай манглайнинг шўри,
Биттасин опкетти бўри,
Уни кўрмоқ гумон бўлди,

Қарорим йўқ, турай десам,
Мадорим йўқ, юрай десам,
Уйим йўқдир, бораё десам,
Ватаним йўқ, кираё десам,
Ёрим йўқдир, кўрай десам,
Қўзим йўқ, ўргилаё десам,
Ажал етмас ўлай десам,
Чўпон, бошим сарсон бўлди!

Чўпон: — Э бечора, дардинг оғир экан, — деб қўшилиб йиғлаб, — мен қўйларни қайтариб олай, сени чўпонларнинг қўшхонасига олиб бораман, биз билан бирга бўласан, ўзингга келганингдан кейин Дўрман йўлини кўрсатиб, озиқ-овқат бериб сени кузатамиз, — деди; полвонга тасалли бериб, қўйига қараб кетди.

Чўпон қўйларни қайтариб юриб эди. Кунтуғмиш бораётган йўлини ҳам қўйиб, бошқа бир йўлга тушиб, кўнгли жўш уриб: „Бор, дунёдан кечдим!“ деб бу сўзларни айтиб кета берди:

Ёр дедим хуноба ичдим,
Эй дунё, баҳрингдан кечдим.

¹ Эғнимга.

Гадолик йўлига тушдим,
Қаландар бўлганим бўлган.

Аввал айрилдим боримдан,
Икки бола ҳам ёримдан,
Эшитинг оҳу зоримдан,
Қаландар бўлганим бўлган.

Чиқмади бошим аламдан,
Айрилдим ёру боламдан,
Жон чиққунча бу танамдан,
Қаландар бўлганим бўлган.

Сўзламоққа кўнглим толиб,
Сочим бўйнимга ирғолиб,
Қўлима бир ҳасса олиб,
Қаландар бўлганим бўлган.

Боғларда бордир навбаҳор,
Гуллар очилар ҳар саҳар.
Қидириб шаҳарма-шаҳар,
Қаландар бўлганим бўлган.

Йиғлайин—қанотим синди,
Қора бахтим қора дўнди,
Мусофирман—ғариб энди,
Қаландар бўлганим бўлган.

Чўпон бўридан чўчиб, ёйилган қўйларни тўплаб қараса, Кунтуғмиш йўқ, қаяққа кетганини билмай, „шу орада бўлса, келиб қолар“, деб қўйни ҳайдаб кетди. Энди Кунтуғмишнинг болаларидан эшитинг.

Олим сайёд деган қатағонлик катта сайёд бир катта тўрни дарёга ёзиб ўтириб эди. Полвоннинг боласини ютган балиқ шу сайёднинг тўрига тушди. Кўтариб олсалар, бир катта балиқ тушибди. Ичини ёрди, „Ота“ деб, ичидан бир бола чиқа келди. Олим сайёд ҳайрон бўлиб, болани уйига олиб бориб, фарзанди йўқ эди, тарбия қилиб боқа берди.

Энди бўри олиб қочган боладан сўз эшитинг.

Бўри болани олиб қочди, бир-икки қирдан ошди. Ўнта чўпон итига ош пишириб ётиб эди, бўрининг гузари шулар устидан тушди. Чўпонларнинг кўзи тушди, итни қўшди, бўри шошди, болани ташлаб қочди. Чўпонлар болани тушириб олиб, ҳайрон қолиб, бирови айтди: „Қирга чиққан хотиннинг боласи“. Бирови айтди: „Мўлтонининг боласи“, бирови айтди: „Бир уйқучи бевфарқ хотиннинг боласи“.

Шу ерда ўн бир чўпон доим бир қўшхонада эди. Кунда кеч-қурун бари йиғилиб келар эди, эрта туриб қўйларини ҳар тарафга ҳайдаб кетар эди. Кечқурун бояги — Кунтуғмишга учрашган чўпон қўйни ҳайдаб келса, жўралари: — Э биродар, бизлар букун бўридан бир бола тушириб олиб қолдик, — деб ўртага олиб турибди. Чўпон кўнглида айтди: „Ҳалиги шўрлининг боласи“.

Орадан бир-икки кун ўтмай овоза бўлиб қолди: „Олим сайёд балиқнинг ичидан битта тирик бола топган эмиш“. Буни ҳам ҳалиги чўпон эшитди. „Ҳалиги шўрлининг боласи“, деб юрди.

Чўпонлар бўрини гурк дер экан, ўз оти ўзи билан, боланинг отини Гуркибой қўйдилар. Балиқни сайёдлар моҳи дер экан, унисининг отини Моҳибой қўйдилар. Болаларни тарбиятда қўйиб, энди сўзни Холбека ойимдан эшитинг.

Алдархўжа неча вақт, неча кунлар йўл юриб, Зангарнинг шаҳрига дохил бўлди. Зангарга, „Холбека келаётган эмиш“, деб овоза бўлди. Катта-кичик қизу-жувон, марду-зан томларнинг устига чиқиб томоша қилар эди.

Алдархўжа Холбекани Буврахон подшога кўриниш қилди. Подшо қараса, Холбека ойимнинг қадди букилиб, ранглари сарғайиб, қовоғи тортиб, таёқдай қотиб, қизил-ол қонига ботиб, илгариги ҳусни жилваларидан юздан бири ҳам қолмабди. Шунда подшо: „Ҳай аттанг, эсиз Холбека сон бўптия“, деб аркони давлатининг ичида Холбекага қараб бир сўз деб турибди.

Бир вақтингда банот бичдинг тўнликка?

Қарайман, этагинг кепти энгликка.

Қайда қолди қошингдаги ҳамроҳинг,

Ўзинг кепсан карвонларман, Холбека?

От чопилар баланд тоғнинг остидан,

Жон қутулмас мендай шоҳнинг қасдидан,

Қайда қолди қошингдаги шаҳзоданг?

Ёлғон дема, сўзла, нозим, ростидан!

Холбека ойим шоҳдан бу сўзларни эшитиб, товушининг борича чинқириб, кўнгли бузилиб, бағри эзилиб, кўзининг ёши маржондай тизилиб бир сўз деди:

Подшо, сизга айтай гапнинг бўлганин,

Орага солмай сўзнинг ёлғонин.

Саҳар вақти икки қўлим боғланди,

Билмайман ёримнинг тирик, ўлганин.

Во ҳасрато, ичар сувим лойланди,

Фалокат бошима ёмон айланди.

Қор-ёмғирдай қамчи ёғди бошима,

Саҳар вақти икки қўлим бойланди...

Бир богчада олма эди, нор эди,
Айрилган қул бир кўрмоққа зор эди.
Билмайман ёримнинг тирик, ўлганин,
Эна деган икки ўғлим бор эди.

Армонман айрилди қаноти синиб,
Йўлима тўрт бўлди кўзлари тиниб.
Қола берди Зарчаманнинг чўлида,
Эна дейишиб, ойдай бўлиб талпиниб.

Сувсиз чўлда болаларим ўлгандир,
Армонман гўдаклар нобуд бўлгандир!
Гўдакларнинг ҳеч кими йўқ қошида,
Танасини қарға-қузғун олгандир.

Оҳ тортганда оҳим ипдай эшилди,
Айрилиқдан сийна-бағрим тешилди.
Гапнинг бўлгани шул, эй тақсир подшо,
Дийдор бугун сизга келиб қўшилди!

Буврахон аркони давлатидан савол қилди: — Э умаролар, вазири донолар! Подшо ғазаб қилиб, икки одамни бир терига тиқиб, бир асовнинг думига тақиб, жазираи ваҳмнокки оташга ҳайдаб юборса, шундан чиқиб, бола-чақали бўлган деб ҳеч эшитганларинг борми?!

Аркони давлат бари жойидан туриб, қўл қовуштириб: — Тақсир подшойим, бу синоатни бизлар тугил, илгари ўтганлар ҳам кўрган эмас, — деб жавоб берди.

Подшо айтди: — Шу иккови тери ичида, чўл-жазирада омон қолган экан, ўша икки гўдак ҳам шу Хўжадан отасининг қасосини, ўзларининг қасосини олмай қўймас! Мен шу баччағар Хўжага Холбекани оп кеб бер, деган эканманми! Азбархўжани зиндонга ташланглар, молларини подшоликка ўтказинглар! — деб фармон қилди.

Жаллод келиб, Алдархўжани зиндонга ташлади. Подшо Холмўмин ясовулбошига қараб: — Эй Холмўмин ясовулбоши! Бор, Холбекани сенга бердим! — деди.

Холмўмин жойидан ирғиб туриб, қўл қовуштириб, қулиқ деб, Холбекани уйига олиб бориб боқа берди. Холбека ойимни боқмоқда қўйиб, икки калима сўзни ўзга жойдан эшитинг.

Белалар бир иш буюрса қилгудай бўлди, бир ерга буюрса бориб келгудай бўлди. Ойдан-ой ўтди, йилдан йил ўтди, ўн бирга етди. Лекин юртга овоза бўлиб эди: „Холбекани Зангар подшоси Холмўмин ясовулбошига берган эмиш“. Ҳалиги чўпон буни ҳам эшитди. Лекин чўпон ҳар замон қўй ҳайдаб Қатағонга борса, Моҳибойни ҳам кўрар эди. Чўпонпулисини бериб: „Икковимиз

ошна бўламиз“, деб таниш бўлиб юрар эди. Чўпон бечора кўнглида: „Шу болалар йигирмага борса, Дўрман мамлакатига олиб бориб, таништириб, Кунтуғмиш полвоннинг болалари эканлигини билдирсам“, дегич эди.

Гуркибой ўнга киргандан кейин, чўпонлар қўй боқтириб қўйди, ҳар кун бирови билан бирга юриб, қўйни боқиб келар эди. Ҳар ўн бир кунда навбати бир айланиб келар эди. Бояги, отасини кўрган чўпонга навбат келса, Гуркибойни иззатлаб, эшагига миндириб, қўйни ўзи боқар эди. Кўп меҳрибонликлар қилар эди.

Болалар ўн иккига кирди. Бир кун ёғин кўп бўлиб, қўй ҳам кўплик қилиб, Гуркибой югуриб чарчади. Қўйни ҳайдаб келиб, хўрагини еб, ётиб қолди. Чўпонлар қўйнинг қийига олов бериб, этак уриб¹, чўғ қилиб, устларини кептириб, гаплашиб ўтириб эди. Бир чўпон гапириб солди: — Э биродарлар, шу Гуркибойни бизлар бўридан тушириб олдик, бир одам ҳам излаб келмади-я, — деди. Буни Гуркибой эшитиб, дарров қулоқ солди, „Қани, чўпонлар нима дер экан“, деди. Бояги — Кунтуғмишни кўрган чўпон йиғлаб юборди. Бу чўпонлар айтди: — Сен бир нимани биласан, бизларга айтмайсан; Гуркибойни ҳам кўп иззат қиласан. Бизлар Гуркибой деб эдик, сен йиғладинг. Сен шунинг сабабини айтасан, агар айтмасанг, сени ўлдирамиз, — деб ёмон ҳазил қилдилар.

Гуркибой ҳам қулоғини тикиб ётибди. Шунда бояги чўпон жўраларига қараб бир сўз деди:

Бу гўдак бу ерда бўлган саргардон,
Қўй қайтариб, тилаб ейди парча нон,
Гуркибойнинг зотин айласам баён,
Отаси дўрманли Кунтуғмиш полвон.

Узоқда Гуркининг манзил-диёри,
Беҳабар боланинг кўп ичқуяри,
Қатағонда сайёдларнинг қўлида
Гуркининг бир Моҳи деган жигари.

Куймасин ҳеч кимнинг кулбахонаси,
Ўртанмасин қизил гулдай танаси,
Зангар элда Холмўминнинг қўлида
Гуркининг Холбека отли энаси.
Холмўмин ясовулбоши тоғаси.

Э чўпонлар, Гуркининг отаси Кунтуғмиш Зангарга келган, Холбекани нард ўйнаб утиб олган, подшосига банди бўлган, подшо икковини бир терига тиқиб, асовга судратиб бир чўли жазирага ҳайдаб юборган. Булар омон-эсон теридан чиқиб, Муғол тоғида эл тополмай тўрт йил қолган. Шунда Холбека ҳоми-

¹ Этак билан елиб.

ладор бўлиб, икки ўғил туққан. Шу болалар учга кириб, тўртга чиқар бўлганда, бир савдогарга дучор бўлган. Савдогарлар Кун-туғминга арақ бериб, маст қилиб, Гуркининг энаси Холбека ойимни, „подшога олиб борамиз, шоҳнинг инъомини оламиз“, деб олиб қочган, шу икки бола чўлда қола берган. Отаси мастлиги тарқаб жойидан туриб, икки боласини топиб олиб, карвонларнинг орқасидан тушиб, Тажан дарёсининг лабига келиб, икковини кўтариб ўтолмай, бировини шу ерга қўйиб, бировини оғзига тишлаб сувда сузиб бораётганда, буни бўри олиб қочган, у бировини дарёда балиқ ютган. Буларнинг зотини билсанглар шу, — деди.

Гуркибой бунинг барисини эшитиб олди, тонг отгунча йиғлаб чиқди.

Тонг отди, бир чўпон Гуркибойнинг олдига бир қўра қўйни солиб ҳайдатди. Гуркибой қўйни ёйиб, бир жойга бориб, оқшом йиғлаб чиққан эди, ёнбошлаб ётиб ухлаб қолди. Ўзи чилланинг ичи эди. Қўйларга ўнта оч бўри тегди, ўлдириб бўғиб кета берди. Бир чўчиб уйқудан уйғонса, анча қўй тўмпайиб бўғизланиб ётибди. Қараса, қўй учдан бир бўлибди. Қирқ кетибди, деб ҳайрон бўлиб, „Энди бундан борсам чўпонлар урар, балки ўлдирар, менинг кимим сўраб ётибди...“ деб қўрқиб қоча берди. Энди гапни Моҳибойдан эшитинг.

У ҳам эпчил бола бўлган эди. Сайёдларнинг бошқа шоғирд болалари бир сабат балиқ сотгунча, Моҳибой беш сабат, олти сабат балиқ сотар эди. Шу сабабдан сайёдлар кўп яхши кўрар эди. Бир кун Моҳибой сабатни бошига қўйиб, бозорни оралаб: „Ёғли кабоб, доғли кабоб, олиб есанг топасан савоб“, деб дўнғилаб кабоб сотиб келаётир эди, қараса, бир чалдевор-вайронанинг ичида, деворнинг остида, тўртта одам бир-бирига юзма-юз қараб гарткам деб ўтирибди. Моҳибой айтди: „Ўтириб қиладиган касб экан“. Жойни кенгайтиб, бу ҳам ошиқни олиб, гарткам деб ота берди. У қиморвозлар Моҳибойнинг „андилигини“ билиб дуқор турса ҳам, ола турса ҳам ўз фойдасига ҳукм қилиб, бир фаслда кабобнинг пулини ва устидаги юпқа тўнини бой берди. Пули қолмагандан кейин: „Э, бу ҳам касб эмас экан“, деб Моҳибой ўйлади: „Энди борсам сайёдлар қўлимга кабоб бермас, доимгидай кўрмас, улар балки ўлдирар, менинг кимим сўраб ётибди“, деб у ҳам қоча берди. Қаранг, дарёнинг бу ёғидан Гуркибой, у ёғидан Моҳибой келиб қолди. Гуркибой қараса, дарёнинг у ёғидан ўзига ўхшаган бир етим келаётибди. Қараб турса, етимликдан ками йўқ, ченомоқдан енги йўқ. Гурки қараб бир сўз деди:

Баланд бўлма паст бўлайик,
Ганим билан қасд бўлайик,
Дарёдан ўтгин берёққа,
Кел икковимиз дўст бўлайик!

Мавж уриб дарёдай тошиб,
Бир биридан ҳол сўроқлашиб,
Икковимиз қучоқлашиб,
Икки етим дўст бўлайлик!

Куйиб қолган кулбахонам,
Ўтга куйган гулдай танам,
Менинг ҳам йўқ ота-онам,
Икки етим дўст бўлайлик!

Моҳибой қараса, нақ ўзига ўхшаган бир етим, дарёдан бу ёққа ўт, деб чақириб турибди; дўст бўламиз, дейди. „Дўст бўламиз, деб алдаб-сулдаб, менинг устимдаги ҳарна қолгани ҳам оламан дейдигандирсан. Менга сен дўст бўлиб, шу кебанагингни берасанми!? Мен сен билан дўст бўлмайман“, деб сўкина берди.

Гуркибой меҳри тоблаб, укасига қараб, яхши гапириб: „Аччиғланмай жавоб бергин“, — деб турибди.

Жавоб бер, сўрайман, укам, отингни,
Баён бергин ўсган мамлакатингни,
Аччиғланмай жавоб бергин, чироғим,
Отанг ким, энанг ким, айтгин отингни!

Айгган сўзлари таъсир қилиб, Моҳибойнинг кўнгли эриб: „Мен отимни айтганда таниб олиб қўями шу, айтсам айта қолайин-чи“, — деб бир сўз деди:

Қавмим йўқ, оғажон, қариндошим йўқ,
Сайр этайин десам, эмикдошим йўқ,
Бормоққа боғим йўқ, ботмоққа тоғим,
Қувондисиз бепадардан бўламан!

Ўзим етим, етимликдан камим йўқ,
Танҳодирман, қошимда ҳамдамим йўқ,
Ҳеч мураббим, ёнимда одамим йўқ,
Мураббисиз бепадардан бўламан!

Оҳ урсам ғамхона кўнглим жўшади,
Алам тортсам банди-бўғним бўшади,
Балиқнинг қорнидан чиққан эканман,
Отимни Моҳибой етим дейишади!

Моҳибой бу сўзни айтгандан, Гуркибой бечоранинг юрак-пураги ёрилгандай бўлиб, укаси эканлигини билиб, неча ширин забонликлар билан: — Дарёдан ўт, — деди. Бу асло ўтмади. Ахири ўзи дарёдан оқа-оқа ўтди. Шунда Моҳибой: „Бу даштликнинг сувга оқиб энтикишига қара“ деб, мазах қилиб туриб эди, Гуркибой сувдан чиқиб, укаси билан кўришиб, иккови чинаоқ оли-

шиб, болаларнинг расмини қилиб, иккови дўст бўлди. Гуркибой қараса, Моҳибой укаси ёмон теззабон, бир гапни асло тўхтата олмайдиганга ўхшайди. Кўнглида айтди: „Кел-е, бунга акангман деб айтмайин, мабодо бир ҳодиса руй бермасин“, деб иккови дўстлик муҳаббатини маҳкам қилиб, йўлга тушиб кета берди. Йўлда Гуркибой Моҳибойга бу сўзларни айтиб бораётгиди:

Сабаб билан одам элдан адашар,
Юракли эр номус учун талашар.
От билан бўлмайди эшшак баробар,
Хар ким тенгин топиб юрса ярашар.

Ақл деган оқиб ётган ариқдир,
Биров кўпроқ, биров озроқ олибдир.
Бой билан камбағал йўлдош бўлмайди;
Қайда борсанг ғариб тенги ғарибдир.

Ғариблар йиғласа бедард кулади,
Бепарво кўнглига нима келади?
Дўстим, энди доим бирга бўлайлик,
Етимнинг қадрини етим билади.

Бедарднинг кўнглида ҳеч қайғу бўлмас,
Қушдан илдам кўнгил—бир ўткир олмас.
Хар ким ўз тенгин топиб йўлдош бўлса,
Ўлганча бир-бирдан кўнгли қолмас.

Дўст кечмайди асло дўстнинг баҳридан,
Овоқ юрмоқ яхши душман заҳридан!
Шаҳар борган яхши ёмон кўради,
Бир хабар олайик Зангар шаҳридан.

Болалар бир-бирларига шундай меҳр қўйиб қолдиларки, бировини-бирови лаҳза кўрмаса, асло тоқат қилолмайди.

Икки бола шу юрганча, уч ҳафта йўл юриб, Зангарнинг шаҳрига етди. Бу катта шаҳарнинг ичига кириб эди, Гуркибойнинг оғзи очилди қолди. Лекин, Моҳибой шаҳар жойда ўсган эмасми, уриб кетиб бораётгиди. Бу болаларни ҳар ким кўрса: „Йўл бўлсин, болалар?“, деб бир гап қотади. Моҳибой, „Бизлар нон талаб“, деб жавоб беради. Улар айтади: „Ундай бўлса, бировинг бизникида турунглари“. Моҳибой айтади: „Биз икковимиз айрилмаймиз, агар айрилсак, тонг отмас, кун ҳам ботмас. Икковимиз бир кишида хизмат қиламиз“, деб кетиб бораётгиди. Гуркибой оғзи очилиб, ҳар дўконга бир қараб: „Одам ҳам бундай кўп бўлар экан“, — деб кейин-кейин қолади. Унда Моҳибой тўхтаб: — Тез юрсанг-чи, — деб чақириб туради. Гуркибой: — Бораётиман! — деб тағи кейин қолади. Шундай қилиб, иккови кетиб бо-

раётир эди, бир пилла Моҳибой қараса, бир катта одам келаётибди: отига тилла даврни солган, иккита маҳрамбачча икки жилловидан олган, олдидаги одамлар дўкондан тушиб, кўчада қўл қовуштириб салом бериб турибди. Орқасида қолганлар дўконга чиқиб ўтираётибди. Шу вақт Моҳибойга у одамнинг кўзи тушиб, отини тўхтатиб: „Қайдан бўласан?“ — деб бир сўз айтиб турибди:

Савол-жавоб:

— Боғчали бўстоним, қайдин бўлурсан?
Тўти ғазалхоним, қайдин бўлурсан?
Сенинг тарзинг бу ерларга келмайди,
Ёш гўдак нодоним, қайдин бўлурсан?

— Оға, бизлар юз минг ғамдан бўламиз,
Ҳар замон юз минг мотамдан бўламиз,
Сўрма оға тор сийнамнинг дардини,
Бизни сўрсанг Қатағондан бўламиз.

— Ол-ол бўлсин, ол-ол бўлсин, ол бўлсин,
Узундир, калтадир — ҳар тўн мўл бўлсин,
Қатағон юртидан бўлсанг, гўдаклар,
Зангарнинг шаҳрида сизга йўл бўлсин?

— Гардиши каж экан бу вайрон фалак,
Ҳар кимни ҳар куйга айлади ҳалак,
Бизни сўрсанг Қатағондан бўламиз,
Оғажон юртингга келдик нон талаб.

Холмўмин ясавулбоши айтди: — Во ажабо, сизлар нон талаб бўлганда, нима иш қиласизлар?

Моҳибой айтди: — Э ака, ҳар кимнинг қўлидан келгани. Бизларнинг ишимиз шуки, ўзингиздай яхшиларнинг, бойбичаларнинг боласини кўтарамиз, йиғласа юпатамиз, ўйнатамиз, отини суғориб келамиз. Агар меҳмонхонасига меҳмон келса, уйдан нон-сув олиб чиқамиз, шу-да бизларнинг ишимиз.

Холмўмин ясавулбоши айтди: — Ундай бўлса, бировинг меникига боринглар, олиб кетайин.

Моҳибой айтди: — Йўқ, ака, бизлар бир-биримиздан айрилсак, тонг ҳам отмас, кун ҳам ботмас, ҳар кимникида юрсак ҳам бирга юрамиз, — дегандан, атрофдаги одамлар бари чувлаб: — Холмўмин ясавулбоши, иккови ҳам чаққонгина болалар экан, икковини ҳам олиб борақолинг, — дей бердилар. Шунда Гуркибой тоғаси эканлигини билиб, бетини деворга қилиб йиғлай берди. Моҳибой айтди: — Э жинни, нега йиғлайсан? Сен йиғлай берибоқ куйдирдинг!

Гуркибой бечора нима деярини билмай айтди:— Э Моҳижон, етимлиги қурсин, рангингга қарасам заъфарондай сарғайибсан, менинг ҳам рангим сарғайган, деб йиғлайман. Менга ишинг бўлмасин, сен савдонгни қила бер!— деди.

Моҳибой нима деди, нима қўйди— ясаулбосши билан келишиб иккови тоғаси билан қўшилиб, ҳовлисига бора берди. Йўлда бораётиб Холмўмин шаробчини кўрсатди:— Агар подшоликка шароб керак бўлса, шароб келтир деб буюрсам, шу ҳовлидан шароб олиб борасизлар,— деди. Шаробчини ҳам чақирди:— Шу икки боланинг қайсиси қанча шароб деб келса, бериб юбора беринг,— деди, Шаробчи „хўп“ деб қолди. Холмўмин икки болани ўз уйига олиб борди. Болалар хизматини қилиб юра берди. Гуркибой шу ҳовлида энасини бор деб ўйлайди, билади, Моҳибой билмайди.

Болаларнинг борганига беш-олти ой бўлиб эди, шу шаҳарнинг подшоси— Буврахон ўлди. У вақтда подшо ўлса, давлат қуши деган қуш бўлар экан, қушни учирай экан, қуш кимнинг бошига қўнса, подшо қилар экан. Давлатқушини учирганига уч кун бўлиб эди. Зангар шаҳрининг катта-кичик одами далада эди. Қуш гоҳ дарахтга, гоҳ деворга қўниб юриб эди. Шу вақтда Кунтуғмишнинг ҳам гузари шу ерга тушиб қолган экан. Кунтуғмиш катта бир чилимни белига боғлаб олибди, ёмон жандалар кийиб олибди, ҳеч ким билан иши йўқ, одам билан хуши йўқ. Чеккани банг, айтади вадаванг. Бир қуриб қолган дарахтнинг остига бориб, кўмир қилмоқчи бўлиб олов ёқиб, нашининг тараддудиди эди, давлатқуши Кунтуғмишнинг бошига қўнди. Шаҳри Зангарнинг одамлари қушни қувлаб борса, қуш бир девонанинг бошига қўниб турибди. Аркони давлат отдан тушиб, иззатикромлар билан салом бериб: „Тақсир подшойим, юртингиз қутли бўлсин!“ десалар. Кунтуғмиш тескари қараб, дим индамайди.

Ахир одамлар қушни олиб кетдилар. Подшонинг аркидан боз учирдилар. Яна келиб. Кунтуғмишга қўнди. Бу мавруд ҳам, „Юртингиз қутли бўлсин“ десалар, дим индамайди. Тагин қушни олиб кетдилар. Олиб бориб яна аркдан учирдилар. Қуш келиб, учинчи мартаба бангининг бошига қўнди. Бу мавруд шаҳри Зангарнинг уламолари, фузалолари, катта-улуғлари келиб, муборакбодлик қилиб: „Тақсир подшойим, юртингиз қутли бўлсин“ десалар, тескарига қараб, жавоб бермади. Шунда катталар туриб айтди:— Э ёронлар, уч депти, учдан кейин пуч депти. Энди шу одамни олиб бориб подшо қилмоқ даркор. Шу ишга қараганда, шу одам назокатли одам, ё бўлмаса қушни арвоҳ урган. Агар банги бўлса, жинни бўлса, бир кун подшолик тахтини ташлаб кетиб қолар; бировнинг подшо бўласан-да,— деб, қўлидан чилимини тортиб олиб, бир оқ кигизнинг устига чиқариб, чир тева-рагидан кўтариб, жарчилар:— Замон кимнинг замони, қаландар-хоннинг замони,— деб кўча-кўчаларга жар солиб қичқира бер-

дилар. Кунтуғмишни кўтариб келтириб тилла тахт устига ўтқиздилар. Устига подшоҳона хилъатлар кийгизиб, бошига тилладан бўлган тожни қарқара қилиб ўтқизиб, ҳукумат иигинини қўлига солиб, жами мардуми шаҳар итоат қилдилар. Ана Кунтуғмиш ёшликдан бери юрт сўраб юрганни кўрган эмасми, Зангарни узукдай чангалига олиб, чирсиллатиб сўраб кета берди. Шунда чулонхўр умароларига фармон бердики: „Менинг чулон ошимга келган амалдорларим, бир ҳафта-бир ҳафтадан жиловхонада истиқомат қилиб кетсин“. Аввал навбат Холмўмин ясавулбошига тегди.

Ясовулбоши ҳовлисига келиб, аввал Гуркибой билан Моҳибойга тайин қилди. У: — Болалар, мен янги бўлган подшонинг жиловхонасида бир ҳафта туриб келаман, лекин сизлар оқшом ухламанглар, кундуз ухланглар! Сипойи халқининг душмани кўп бўлади, кеч бўлганда асло дарвозани очманглар, мабодо болалик қилиб бир ҳодиса рўй бермасин, — деб кўп тайинлади. Кейин ичкарига кириб аёлига тайин қилдики: — Ў, хотин, иккита етим бола илгариги етимлардай бепарво қолиб, кетиб қолмасин, ҳола-аҳволидан хабардор бўл, „Э етим-де“ дема! Мен буларнинг охирини кўраман деб юрибман. Буларни асло етим демагайсан, — деб хотинига кўп тайинлади. Ундан сўнг ҳовлисидан чиқиб, подшонинг давлатхонасига кетди.

Холбека ойим чечасига айтди: — Янга, акам сира етимни демас эди¹, икки етим бор деб оғзидан туширмайди. Шу етимларни бир кўрсак нима қилади?

Холмўминнинг хотини айтди: — Аканг бўлса чиқиб кетди, кўрсанг юр эса, кўрсатиб келайин, — деб битта нон, бир коса сув олиб меҳмонхонанинг эшигидан узатиб эди, Моҳибой келиб қўлидан олиб кетди. Икковлари ўтириб, нонни ўртага қўйиб емоқчи бўлиб туриб эди. Холбека ойим меҳмонхонанинг такча тешигидан қараб, икковини кўрган ҳамоно увуз эти ув бўлиб, тўла балани сув бўлиб, аъзосига ларза пайдо бўлиб, эмчагига сут келгандай бўлди. Қадди букилиб, кўзидан ёши тўкилиб, товушининг бориचा чинқириб йиғлай берди. Чечаси айтди: — Э сиёҳбахт, мен сенинг кўнглинг очилсин деб келсам, сен қайта дарди аламингни зиёда қилдинг-ку!

Шунда Холбека ойим янгасига қараб, Холбека ўлсин, сўрама деб бир сўз деди:

Боламдан айрилдим қанотим синиб,
Йўлига термилдим кўзларим тиниб,
Шу болаларни кўрган замон, янгажон,
Кўкрагимга сутим тўлди ийсиниб.

¹ Оғзига олиб юрмас эди маъносида.

Омон бўлсин болаларим, ўлмасин,
Тоза гулдай офтоб тегиб сўлмасин,
Афт-анжоми, қоши-кўзи ўхшайди.
Шу иккови икки болам бўлмасин?!

Энасин келганин Гуркибой билди,
Моҳини қўйнига олиб йиқилди.
Гуркибой кўп гапни гапга улайди,
Моҳини айқалаб бебахт йиғлайди.
Йиғлаганга ҳайрон қолиб Моҳибой,
„Нега мунча йиғлайсан?“ деб сўрайди.

Гуркининг Моҳига берган жавоби:

Эшикка бир аёл келган эканди,
Шу аёлнинг ўғли ўлган эканди,
Бизни кўриб зор йиғлайди муштипар,
Ўйласам бизлардай бўлган эканди.

Холбека ойим янгасига айтган сўзига пушаймон эди. Лекин кўнглида, шу иккови менинг болам, деди.

Энди Холбеканинг янгасидан эшитинг. Айтдики: — Холбека! Мен бир ёққа бораман десам, акангиз уришади. Фалончи ўлган, фалончининг энаси ҳам ўлган, тағи бировникига қутли бўлсин ҳам лозим бўлган. Шундай акангиз йўқ вақтда бормасам бўлмайди, акангиз келса юбормайди. Акангиз йўқда бориб кела қолайин?

Холбека ойим: — Борсангиз бориб кела қолинг, — деб чўзма-чалпак қилиб берди, ҳовлидан чиқариб юборди. Холбека ойим уйни овлоқ қилиб, икки болани олдига чақириб олиб, нонга тўй-газиб, икковига қараб бир сўз деб турибди:

Бизникида етим юрган, етимлар,
Пойгадан тўрга термулган, етимлар,
Бир гапим бор қулоқ солинг гўлаклар,
Далалардан чўпчак терган, етимлар!

Эрта билан оқ сутимни эмалмай,
Энажон, деб қаватимда юролмай,
Сен икковинг икки болам бўлманглар?
Қолибинглар¹ Зарчаманда ияралмай.

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ солинг гапимнинг пайвастига,

¹ Қолиб эдинглар.

Сен икковинг икки болам бўлманглар?
Гўдаклар, сўзланглар менга ростидан!

Холбека ойимнинг бу сўзини эшитиб, Гуркибой „Мабодо Моҳибой ҳақиқат ҳолни айтиб қўярми“, деб Холбекага жавоб бериб: „Бизларда ота-эна қаёқда, осмондан думалаб тушиб, ердан талтайиб чиқиб, шамолда юмалаб катта бўлганмиз“, деб айтиб солмасин деб, олдини олиб, Холбека ойимнинг ҳам кўнглини қайтариб, бир сўз деди:

Сен ойимсан, банот бичдинг тўнликка,
Бизлар етим, этак келган енгликка,
Ковлай берсанг маконингдан кетармиз,
Ундай дема, кўнглим ярим, Холбека!

Куймасин ҳеч кимнинг кулбахонаси,
Ўртанмасин қизил гулдай танаси.
Икковимиз икки юртдан бўламиз,
Икковимиз икки одам боласи.

Холбека ойим айтди: „Булар менинг болам эмас экан, менинг болаларим ҳам шулардай етим бўлиб юрганмикан, мен шуларга яхшилик қилай, шояд шуларнинг олдига келгай“, деб кўп-кўп қарашар эди.

Холмўминнинг кетганига тўрт кун бўлиб эди. Болалар оқшом ухламас эди. Уйқу ғалаба қилиб, Гуркибой айтди: — Э Моҳижон, уйқу ҳам ғаранг қилди, уйқу бўлмаса бу ҳам бало экан, шу бугун тикка туриб ухлаб қолмасак дейман.

Моҳибой айтди: — Уйқуни қочирадиган ишлар бор. Мен бир иш қиламан десам, сен уриша берасан, шунинг учун сенга айт-толмайман.

Гуркибой айтди: — Сен бир касофат ишни қиламан дейсан, шунинг учун қўйсин деб урушаман, бўлмаса нега уришайин, уйқу келмайдиган ишинг бўлса, шуни қил, — деди.

Моҳи айтди: — Уйқунинг офати — бўза-де, жонингдан, бўзани ичиб олгин, уйқинг қаёққа қараб кетар экан.

Гуркибой айтди: — Сен касофат ишни қиламан дейсан! Бўзани сотиб олмоққа пулинг бўлмаса, бўзага маст бўлиб далбанглаб юрганда, қўлга тушсак, э, бу бола-де, деб қўллаб оладиган одамнинг бўлмаса!

Моҳибой айтди: — Э мужмал, бўзага ҳам пулми! Шаробчига бориб, ясовулбоши буюрди, деб катта бир кўзасини олиб келаман, — деб югуриб чиқиб кетди. Чопиб бориб, бўзахонанинг эшигини тақ-тақ урди. Бўзапуруш айтди: — Ким?

— Ясовулбошининг еtimi, — деди.

Шаробчи ирғиб туриб, чироғни ёқиб, эшикни очиб: — Э укажон, кела беринг, кета беринг, бизлар билан ошна-таниш бўла

беринг, ҳар қанча бўза керак бўлса олиб кета беринг, бема-
лол, — деб бир кўзани орқалатди. Моҳибой кўзани кўтариб етиб
келди.

Гуркибой айтди; — Мен чўпонлардан эшитар эдим, бўзани-
қирқ одам ичар эмиш, бўлмаса чортанг бўлиб ичар эмиш.

Моҳибой айтди: — Сен Гурки, гапни нима биласан! Сени бий
қиламан, ўзим косагул бўламан, сенинг телпагинг ўнг оталиқ бў-
лади, менинг телпагим чап оталиқ бўлади, чортанг бўламиз, Хол-
бека пиёла тоғорани беради-да, — деб югуриб чиқиб кетди. Бо-
риб эшикни тақ-тақ урди. Холбека айтди: — Ким?

Моҳибой айтди: — Етим.

— Нега келдинг?

Битта тоғора, битта пиёла беринг, бўза ичамиз, — деди. Хол-
бека айтди: — Бўза ичмоқни ким қўйибди сизларга! Шаҳримиз-
нинг янги бўлган хони бор, бўзанинг таҳқиқи қаттиқ! — деб бир
сўз деди:

Бўза ичганинг неча шабгард билмасин,
Эрта билан шоҳга аён қилмасин,
Бўзанинг таҳқиқи қаттиқ, фарзандим,
Амалдорлар элтиб дорга илмасин!

деб эди. Моҳибойга қаттиқ тегди, йиғлаб қайтиб, тикка Гурки-
нинг олдига келиб, Моҳибой бир сўз деб турибди:

Шонаман¹ зулфини тоблаб ўрмади,
Мени ўзин боласидай кўрмади,
Илоҳи еtimi қурсин дунёда,
Бир тоғора, пиёласин бермади.

Энам бўлса чиқариб бермасмиди,
Айтганимдан, „ма болам“ демасмиди,
Илоҳи еtimi қурсин, Гуркибой,
Бошимдан минг йўла ўргилмасмиди.

Моҳибойнинг йиғлаб қайтгани Холбека ойимга кўп таъсир
қилиб эди. „Ҳай аттанг, аввал қилган пайравлигимнинг барини
бекор қилдимми, шу етим кўнгли қолиб йиғлаб кетди“, деб жо-
йдан туриб, бир тоғора билан пиёлани олиб, болаларнинг орқа-
сидан олиб борди. Болалар тоғора билан пиёлани кўриб, димоғи
чоғ бўлиб, кайфи тўғри бўлди. Кулишиб-уйнашолмади, Холбека-
дан ийманди. Холбека буни фаҳмлаб: „Менинг олдимда булар
ёзилмас экан“, деб астагина чиқиб кетди. Болаларга билдирмай
томнинг устига чиқиб мўридан қаради-да турди.

¹ Шона (тароқ) билан.

Унда, Моҳибой Гуркибойга: — Ў, „бий бова“, чўккалаб ўти-
ринг, катта одамнинг ёнбошлаб ётгани уят бўлади, — деб турғи-
зиб ўтқизди. Ўзи билакни шимариб, этакни қайтариб, Гуркибой-
нинг телпагини ўнг оталиқ қилиб, ўнг тарафига чалқа қилиб ўл-
тирғизиб қўйди; ўзининг телпагини чап оталиқ қилиб, чап та-
рафга чалқайтиб ўтқизиб қўйди. Моҳибой: — Эй оталиқ телпак-
лар, дуруст ўтиринглар, — деб телпакларга ҳам дўқ қилаётибди.
Косагул бўлиб бир сўз деди:

Сарғаймасин ранги-рўйим,
Улуғимсан дуоғўйим,
Аввал бошланг улкан „бийим“,
„Бийим“, аллаёр-аллаёр.

Букун қурайлик суҳбатди,
Бу суҳбат ҳам ғаниматди,
Адаштирманглар навбатди,
Суҳбат, аллаёр-аллаёр.

Ғаним билан қасд бўлайлик,
Бўза ичиб маст бўлайлик,
Қайта бошдан дўст бўлайлик,
Дўстим, аллаёр-аллаёр.

Суҳбатни яхши тутинглар,
Боринг мақсадга етинглар,
Ғам деганни унутинглар,
Шодлик, аллаёр-аллаёр!

Моҳибой косани бир-икки айлантирди, телпакларнинг ичи тў-
либ қолди. Моҳибой айтди: — Э Гуркибой, мен шуларни маж-
лисга қўшманг деб айтиб эдим, сиз кўнмадингиз. Буларнинг оғзи
очиқлиб қолди. Бир югуртиб олайик, дуруст бўлиб қолар, - деди.
Иккови ҳам жойидан ирғиб туриб, Гуркибой ўзининг телпагини,
Моҳибой ўзининг телпагини уйнинг у ёғидан бу ёғига қараб те-
пиб кетди. — Энди дуруст бўлгандирсизлар, — деб телпакларни
яна жойига қўйиб, қайтадан бўзани сузиб, икки телпакни ҳар
тўлганда иккови тепа-тепа, икки телпак билан тўртов бир кўза
бўзани ичиб қўйди. Гуркибой асло бўза ичмаган эди, бу суҳбат-
ни кўрмаган эди, шундай маст бўлдики, ўзидан ва сўзидан ха-
барсиз бўлди. Моҳибой ичиб кўрган эди, бу ҳам маст бўлди,
ўзидан хабари бор эди.

Холбека ойим томнинг ўстида, шу икки болаининг бўзани ичиб,
телпакларини тепиб юмалатганига кулиб утириб эди. Шунда Мо-

Ҳибойнинг юраги тошиб, етимлигининг сабабидан, беқавму-қариндошлигини Гуркибойга арз қилиб бир сўз деди:

Оҳ десам тўкилди кўздан селоб ёш,
Гуркибойжон, „туғмаганнинг туби тош“.
Илоҳи еtimi қурсин, Гуркибой!
Кишида бўлмасми қавму-қариндош?!

Одамзоднинг ҳам авлоди бўлмасми?
Ичкуяри, жигарбанди бўлмасми?
Кишида бўлмасми қавму-қариндош?
Униб ўсган вилояти бўлмасми?

Мен бебахтни шоду хандон айласанг,
Не бўлур қувонтириб, хурсанд айласанг.
Гуркибой, билмайман ота-энамни,
Агар билсанг, нетар баён айласанг?!

Гурки бечора ўзини тўхтатолмай, юраги тошиб, Моҳибойга:—
Э жигарим, кишининг зоти-зурёти, ота-энаси, эли-юрти бўлмас-
ми? — деб бир сўз деди:

Узоқда, Моҳибой, ўсган диёрим,
Беҳабар қолгандир кўп ичкуярим,
Икковимиз сут эмишган ширхўра,
Мен акангман, сен бўласан жигарим!

Бу етимлик бизни қилди саргардон,
Меҳнат қилиб тилаб еймиз парча нон,
Зотимиз айласам мен сенга баён,
Отамизнинг оти Кунтуғмиш полвон.

Етимлик қайтарди, бутам, раъйингни,
Дўрман дейди униб-ўсган жойингни,
Икковимиз бир отанинг боласи,
Кунтуғмиш полвон дер қиблагойингни ...

Сен шўрлини сувда балиқ ютгандир,
Мен шўрлини бўри олиб кетгандир.
Шундай бўп айрилган икковгинамиз,
Ғам билан сарғайган гулдай танамиз,
Икковимиз сут эмишган ширхўра,
Шу бебахт Холбека бизнинг энамиз.

Моҳининг кўз ёши равона бўлиб,
Акам деб, ақлидан бегона бўлиб,

Чинқириб зор йиғлаб турди жойидан,
Гуркининг бошидан парвона бўлиб.

Бу сўзни Гуркибой Моҳига айтди,
Холбека хатосиз барин эшитди,
Болаларининг бу сўзини эшитиб,
Қувонгандан бебахт ўзидан кетди.

Алам тортиб банди-бўғнин бўшлади,
Во ҳасрато, ҳумор кўзни ёшлади,
Бу сўзларнинг барин эшитиб,
Во болам, деб томдан ўзин ташлади.

Сўз эшитинг суханварнинг сўзидан,
Ёш қуйилиб икки қора кўзидан,
Во болам, деб томдан ўзин ташлади.
Болам, деди шўрли, кетди ўзидан...

Савдо тушди болаларнинг бошига,
Ёқаси ҳўл кўздан оққан ёшига,
Икки бола зор йиғлашиб, эна деб,
Чопиб борди Холбеканинг қошига.

Искалайди, кўзин ёшин тиймайди,
Болаларин қимирларга қўймайди,
Икковини босиб опти тўшига,
Икки бола дийдорига тўймайди.

— Бир боғчада олма экан, нор экан,
Айрилганлар бир кўрмоққа зор экан,
Энди ўлсам, оламда йўқ армоним,
Ўлмай тирик кўрар куним бор экан...

Холбека ойим болалари билан топишди. Айтди: — Э гўдакларим! Сизлар жуда ёш эдинглар, мураббийларинг йўқ эди, ўлди демоққа тилим бормас эди. Хаёлим билан тирик қилар эдим. Энди менга бола қаёқда деб умидимни узган эдим. Минг-минг шукур, тирик бор экансиз, — деб болаларининг бошидан ўтганини сўраб турибди:

Карвон мени олиб қочганда, қолдинг,
Эли йўқ, овқат йўқ, чўлларда қолдинг,
Не азоблар чеккандирсиз, болларим,
Мендан, қолиб, қайси элларга бординг?

Кўзларим тўрт бўлди, қўзим, йўлингда,
Душманлар урарди ўнги-сўлингда.

Эмаклаган ёш бола эдинг икковинг,
Қаерларда юрдинг, кимнинг қўлинда?

Ўлар деб ўйлаган эдим, ҳақиқат,
Айрилиб, танимда қолмади тоқат,
Эсон кўрдим, сиз вояга етканча,
Ким қилди икковинг бунча тарбият?

Болалар бошидан ўтганини, эшитганини энасига бира-бир ай-
тиб беришди. Холбека суюниб, болалари билан оғиз-бурун ўпи-
шиб, хумори тарқаниб, гаплашиб ўтиришди.

— Отаннинг ўлик-тиригидан хабар топармиз, тирик бўлса
дийдор кўришармиз, агар чўлларда ўлиб кетган бўлса — „от ўрни-
ни той босар“, деган гап бор, эндиги қўлқанотим сизлар, — деди
Холбека.

„Оғзи куйган ошни пуфлаб ичади“, деган экан, Холбекани
ваҳима босди, қўрқди. Холбеканинг хаёлида, биров қараб, тинг-
лаб тургандай, буларнинг танишганини билгандай, эрта билан
подшога бориб айтгандай, янги бўлган подшо ҳам зулм қилиб,
буларни дорга тортгандай бўла берди.

Шунда Холбека бечора болаларига айтди: — Сизлардан кўнг-
лим жой бўлди, Зангари қурсин. Бу юртнинг подшоси, амалдор-
лари оталаринга зулм қилди, сизларга ҳам зулм қилади. Мени
десанглар, тонг отмай кетинглар, биров кўрмасин, билмасин! —
деди.

— Эшитинглар, болам, энанг дардини,
Изланглар отангинг Дўрман юртини,
Тонг отмай чиқинглар Зангар шаҳридан,
Эгарлаб мининглар акам отини.

Ҳар тарафга бедов отни чопинглар,
Дўрман бориб отанг дўстин топинглар,
Қирқ жўраси билан Зангарга келиб,
Энангни бу ердан олиб кетинглар.

Илғор қип, фарзандим, Дўрман борсанглар,
Оппоқой аммангни топиб олсанглар,
Энанг хурсанд бўлар, қўзичоқларим,
Мени олиб кетмоқ учун келсанглар.

Холбека ойим шоҳона сарполарни олиб келиб, қип-қизил ки-
йимларга болаларини ўраб ташлади. Ёв-яроғ, йўл харжисига да-
вур олиб келиб берди. Болаларнинг ўзлари боқиб ётган икки
отнинг эгар, юган, пуштан, давурига довур берди. Икки бола
отларини эгаллаб, устига миниб, энасида фотиҳа сўраб-
турди.

Холбека болаларига қараб бир сўз деди:

Болам, айтган насиҳатим унутма,
Олдиндан ким чиқса, саломсиз ўтма,
Бир ғарибни кўрсанг зинҳор оғритма!
Насиҳатим қабул қилгин, Моҳижон,
Зинҳор манманликнинг йўлини тутма...

Тонг отмай Зангардан чиқиб кетарсан,
Сувсиз чўлда отингни ўйнатарсан,
Иковгинанг йўл тортсанглар, гўдаклар,
Сабил қолгур Зарчаманга етарсан.

Шоҳларга қурилган нуқрадан жой бор,
Ҳар ким куйса шунда оҳ билан вой бор,
Шу ерда бизларга бўлган қиёмат,
Икки ёқда икки катта сарой бор.

Отдан тушиб икковинг дол этинглар,
Отам деб йиғлашиб фарёд этинглар,
Ўлган бўлса, шунда бўлур мазори,
Туғ кўтариб, белги қилиб кетинглар.

Болалар энасидан жавоб олиб, эрта саҳар шаҳарнинг дарво-
засидан чиқиб жўнади. Иккови кулишиб, ўйнашиб, катта йўлла
шердай ҳайқириб, йўлборсдай чирпиниб, қоплондай юракланиб,
Рустамдай ҳайбат қилиб кета берди. Саккиз кун йўл юриб Ола-
тоққа етди. Моҳибой қараса, минг бир, икки минг бир, уч минг
бир, тўрт минг бир — ўн мингча йилқи ёйилиб юрибди. Буврахон
подшонинг йилқиси Олатоғда юрар эди. Қанча қўлни хотин, бо-
ла-чақаси билан „шу йилқиларга қарайсан“ деб ўтқизиб қўйган
эди.

Шу қўлларга икки амалдор сардор-катта эди.

Икки амалдор қимизни ичиб, кайф қилиб, маст бўлиб, кўка-
ламда ағнаб ётиб эди, шу болалар йилқиларнинг устидан бориб
қолди. Моҳибой йилқиларни кўриб, „Кўрдингми?“ деб, Гурки-
бойга бир сўз айтди, Гуркибой Моҳининг раъйини қайтариб бир
сўз айтди:

Моҳибой:

Миришкорлар чиқар ойдин кўлларга,
Ботирлар югурар ясовли ёвга,
Шу йилқидан ҳайдаб кетсак, Гуркибой,
Ким чиқса берамиз Дўрманда совга.

Гуркибой:

Ҳар тарафга солма, Моҳи, кўзингни,
Менга айтма тузсиз, ёмон сўзингни,

Бу ерда эгасиз ётган мол борми?
Бир иш қилиб койитмагин ўзингни!

Моҳибой Гуркибойнинг сўзига қулоқ солмай, шўхлик қилиб, бир тўп йилқини олдиға солиб ҳайдаб юра берди. Шунда қуллар қарашиб: — Э, ҳа воҳа... ўҳў..! Ҳазил қилма, ҳов бола! Нобуд бўласан! — дейиша ётибди. Моҳибой йилқиларни ҳайдаб чинқириб юра берди. Шунда икки амалдор отларга миниб, қўриқларини қўлларига олиб, „Молни қаёққа олиб борасан?! деб чинқириб, оғзига келганини айтиб сўкиб келаётибди.

Юрган йўлим бўтакўзли жўнагар,
Найза тегса оқ бадандан қон оқар,
Йилқим семиз қора терли бўлмасин,
Молларни жойига қўйгин, баччағар!

Йиғлатиб чашмангни гирён айларман,
Оламни бошингга зиндон айларман,
Молларни жойига қўйгин, баччағар!
Етиб оп¹ ер билан яксон айларман!

Энди сенга юрмоқликка йўл қайда,
Бормоққа паноҳ бўп турар эл қайда,
Кесарман, ҳароми, тандан бошингни,
Тўхта ўғри, сенга текин мол қайда!

Моҳибой қараса, икки амалдор сўкиб келаётибди. Моҳибой айтди: — Э нокас, мол ҳайдаган одам сенга бермайди-да! „Ўзингни эр билсанг, бировни шер бил“, деган экан. Сендан қўрқдикми? Биз ҳам сендай зўрни излаб юрган, кел! — деб турибди.

Энди кўринг, болалар майдон бошлади,
Тараф келди деди, вақтин хушлади.
Чирқираб, варқираб икки амалдор,
Болаларнинг бўйнига қўриқ ташлади...

Энди кўринг, болалар „ўйин“ бошлади,
Майдон бўлди деди, вақтин хушлади.
Бир юлқувда тортиб олиб қўлидан,
Қўригини ўз бўйнига ташлади..

Армон билан билмаганин билдирди,
Зўрлик қилиб ичин ғамга тўлдирди,
Қўриқ билан йиқиб отдан ағдариб,
Амалдорнинг оғзин қумга тўлдирди,

¹ Етиб олиб.

„Талабгоринг кела бер!“ деб, иккови йилқиларни қувиб, олдига солиб ҳайдай кетди. Ҳайдов кўрмаган хом йилқилар терлаб, чарчаб қолди. Шунда бир кўлнинг лабига бориб қолдилар. Моҳибой айтди: — Э Гуркибой, чарчадик-ку, шу ерда ётиб, бир дамимизни олиб ўтиб кетсак нима қилади?

Гуркибой ҳам: — Хайр, — деди. Шунда иккови йилқиларни орқага қайтариб, отдан тушди. „Отимиз тепсиниб, чивинлаб, чангитиб бизни ухлатмас“, деб отларни узоққа бойлади. Иккови ҳам кийимларини ечиб, чопонларини устларига ойқора ёпиниб ётди, бошини қўйгандан таррадай бўлиб, қаттиқ ухлаб қолди. Буларни уйқуда қўйинг, энди гапни бошқа ердан эшитинг.

Бир йилқибоқар келиб: „Дод, йилқига ўғри тегди“, деб бўлган сўзларни подшога айтиб арз қилиб эди. Шунда подшо: „Шу ўғриларни топасан-да келасан!“ деб лашкар жўнатиб юборди. Лашкар кўчанинг юзи билан, болаларнинг изи билан кеча-кундуз йўл тортиб, кўлга келиб қараса, болалар ухлаб ётибди. Лашкар таппа-таппа отдан ташлаб, икки боланинг уйқуда қўлини маҳкам бойлаб, икковининг бошига қамчи ёғдирди.

Шунда, Моҳибой қамчи ёғиб турганини ўзи назар-тузар қилмай, акаси Гуркибойнинг қамчи еганига ичи ачиб, — Менинг ёмонлигим учун сен таёқ единг, — деб Гуркибой акасига қараб бир сўз деди:

Гуркибой, олмадим сенинг тилингни,
Аттанг-а, кўрмадим Дўрман элимни,
Уйқида боғлади нозик қўлимни,
Менинг учун сен ҳам кўрдинг ўлимни.

Гурки сенинг айтган тилинг олмадим,
Жазо бундай экан, аввал билмадим,
Насиҳатинг асло бовар қилмадим,
Қиличлашиб, майдон ичра ўлмадим.

Банди бўлдим армон билан душманга,
Ичим тўлди қайғу билан армонга,
Мард бўлиб кирмадим, қайтай, майдонга,
Касофатим тегди, Гуркибой, сенга.

Булар тушган кўп душманнынг қўлига,
Пиёдалаб солди сувсиз чўлига,
Сатта золим раҳм айламай болларга,
Банди қип ҳайдади Зангар элига.

Қамчи билан солади,
Боллар жонин олади,

Тез юргин, деб амалдор,
Қаттиқ зулм қилади.

Икки бола чўлларда
Отнинг йўлини олади,
Ҳай аттанг, деб Моҳибой,
Кўп ҳам армон қилади.

Олҳа юрди, ол юрди,
Озгина эмас, мўл юрди.
Оёқлари тешилиб,
Айни ўн кун йўл юрди.

Қўли боғли, зор йиғлашиб болалар,
Банди бўлиб борди Зангар шаҳрига.

Шунда буларнинг келаётгани Зангар шаҳрига овоза бўлди, „Янги бўлган подшонинг шу бандисини тўхтовсиз дорга тортади“, деб овоза бўлиб, яхши-ёмон, хирду-калон, қизу-жувон кўча-кўйларда томларнинг устига чиқиб, бу икковини кўриб: „Ҳай аттанг, дунёси қурсин, шундай ёш болалар ўлиб кетади. Чиқмасак бўлар экан, чиқиб алашимиз зиёда бўлди“, деб, орқасидан эргаша бердилар. Энди янги бўлган подшодан эшитинг.

Кунтуғмиш аркони давлат — вазир-вузаро, қози-фузало, муфти-уламо, маҳрам, ясовул, ўқач, шиғовул. жамин сипоҳилари билан ўтириб эди. Иккита болани олиб борди. Кунтуғмиш болаларни кўргандан меҳри тоблаб, оталик меҳри қайнаб, увуз эти ув бўлиб, тўла бадани сув бўлиб, кўнгли бузилиб, кўзининг ёши тизилиб: „Кел-е, бу болаларни оғзига бир луқма солай, агар бизлар қилганимиз йўқ деса, озод қилай, бу болаларни ўлдиришга кишининг кўзи қиймайди“, деб, икки боласига қараб бир сўз деди:

Юрган еринг баландмиди, пастмили?
Кўп одам банди қип, сенга қасдмиди?
Оқсувдан не деб ҳайдадинг йилқимни?
Ҳайдаганинг ёлғонмиди, ростмиди?

Қизил гул очилар гунчадан-гунча,
Тоқатим йўқ тағи гул очилгунча,
Рост-да десам икковгинанг ёш бола,
Ёлғиз десам, бунда шоҳид бир неча,
Ҳайдаганинг ёлғонмиди, ростмиди?

Ёш болалар, кўнглингни шод айлайин,
Бу фони дунёдан фарёд айлайин,

Ростин айтсанг, болалар, озод айлайин,
Ҳайдаганинг ёлгонмиди, ростмиди?

Болалар подшонинг бу сўзини эшитиб: мункир келса, озод бўлар экан, лекин мардлик қўлдан кетади, — деб Моҳибой: — Э подшойим, мардлар ўламан деб сўзидан қайтмабди, — деб отасига қараб бир сўз деди:

Ўламан деб, мард қавлидан тояма!¹
Йўкчилик жўмарднинг кўзин ўяма².
Оқсувдан йилқингни ўзим ҳайдадим,
Қўлингдан келганини қилгин, аяма!

Шу болаларни ҳайдаб борган амалдорлар бирдан чувлаб арз қилди: — Тақсир подшойим, бундай бўйни йўгон бола ернинг юзида йўқ, тақсир, ўн кундан бери ҳайдаб келаётимиз, эртадан кечга довур бизлар билан ўрлашиб келади, ўр ёғини бизларга бермай келаётибди. Бундай бўйни йўгон боланинг бўйинини подшо эгар деб олиб келдик.

Шунда подшо ҳайрон бўлиб нима дерини билмай қолди. „Ўғрилиги аниқ“ деб эшитгандан кейин аввалдан ҳукм бўлган эди, жаллод-мирғазаблар уриб-сўкиб дорга қараб олиб кета берди. Шунда, Холбека бечора ҳам аёллар билан дорнинг олдидаги томнинг устига чиққан экан, шундай тикилиб қараса, икки боласини жаллод-мирғазаблар олиб келаётибди. Болаларини таниб, ичи ўтдай ёниб, чирқираб, томдан ўзини ташлади.

Шунда Холбека жаллодларга эланиб, бир сўз айтаётибди:

Сизларга буюриб Зангарнинг шоҳи,
Кўкка чиқар мендай куйганинг оҳи,
Раҳм айла, гўдакни урма, жаллодлар.
Қанча эди болаларимнинг гуноҳи!?

Армон билан билмаганим билдирдинг,
Ханжар чекиб қора бағрим тилдирдинг,
Арзима қулоқ сол, жаллод мирғазаб,
Болаларимни озод қил, мени ўлдириг!

Холбеканинг ақли шошиб қолган эди. Жаллодлардан кўп таёқ еб, нима дерини билмай, дорни кўргандан, эна эмасми, жони чиқиб кўрқиб, ҳа дерга ҳоли, юрарга мажоли бўлмай, дорга қараб бир сўз деди:

Узоқда болларнинг манзил-диёри,
Зор йиғлайди энаси-ичкуяри.

¹ Тоярми

² Уярми

Ҳақиқат излаган сенга осилди,
Бирдан йиқила кўр, золимнинг дори!

Дўрман болларнинг манзили-жойи,
Кўкка чиқар мендай куйганнинг оҳи.
Бирдан йиқила, кўр, дорининг оғочи,
Қанча эди болаларимнинг гуноҳи?!

Энасининг бу сўзларига Гуркибойнинг юрак-бағри эзилиб, энасига қараб: — Э шўрли, қисмати қаттиқ энам, бу дунёга келиб бирор шод бўлмай йиғлаб ўтган энам, бу оғочнинг қўлидан нима келади! — деди.

Гуркибой қараса, жаллодлар Моҳининг бошида, Моҳини ўлдирмоқчи бўлаётибди. Шунда энасига айтаётган сўзини қўйиб, жаллодларга айтди: — Ў жаллодлар! Аввал мени ўлдирунглар. Менингни олдимда Моҳи ўлмасин, менингни кўзим кўрмасин! Менингни ёшим қагта, йўл меники! — деб жаллодларга қараб бир сўз деди:

Бу етимлик мени қилди саргардон,
Вайрон бўлди, қайтай, манзил ҳам макон,
Мендан бурун мард Моҳини ўлдирма,
Йўлим улуғ, менингни ёшим каттакон!

Золим жаллод, билмаганим билдиргин,
Йиғлатма Моҳини, ўйнаб-кулдиргин,
Мени ўлдир, Моҳини қўй, жаллодлар!
Ёшим улуғ, аввал мени ўлдиргин!

Жаллодлар: — Ёши катта бўлса, аввал шуни ўлдирайик, — деди. Шунда Моҳи зор йиғлаб: — Эй жаллодлар! Гуноҳни мен қилганман, Гуркибой мени шунча қайтарди, айтганини қилмадим. Гуркининг гуноҳи йўқ, мени ўлдирунглар, Гуркини озод қилинглар, мен Гуркининг қонига зомин бўлмайин! — деб жаллодларга қараб бир сўз деди:

Қонлар оқсин менингни икки кўзимдан,
Янгиладим асло айтган сўзимдан.
Бу ишда Гуркининг йўқдир гуноҳи,
Қанча гуноҳ бўлса ёлғиз ўзимдан!

Бекларнинг белинда олмас қиёғи,
Ғам билан сарғайган гулдай сиёғи,
Қунтуғмишнинг уйи сабил қолмасин,
Қурмасин полвон отам туёғи!

Энди кўринг, полвон кўзин ёшлади,
Қувонгандан ёқасини ушлади,

Во болам деб, майиблардай инграниб,
Кунтуғмиш тахтидан ўзин ташлади.

Кунтуғмиш тахтидан тушиб, ақлидан адашиб, нима қиларини билмай шошиб дорнинг остига келса, томошабин зич тўп бўлиб турибди, йўл бермайди.

Одамлар, „подшо келди“, деганига жаллодлар шошиб, „Шу вақтга довр ўлдирмабсан“, деб бизларни ўлдиради“, деб, Моҳибойга пичоқ солмоққа шошиб, бўйнидан арқон билан курмак бойлаб, мирғазаблар „Торти“ деб юборди. Тортиб юборди. Кунтуғмиш полвон чопиб келиб, Моҳибойни суяб, жаллодларга: Ипни қўйиб юбор! — деди. Жаллодлар ипни қўйиб юборди. Моҳининг дами тутилиб, дами ичига тушиб қолди. Кунтуғмиш Моҳини кўкрагига олиб: — Шамолни очинглар! — деб ҳар кўзидан етмиш қатра ёшини тўкиб, қадаи букилиб, Моҳининг бетига тикилиб турибди. Гуркибой ҳам укасининг олдига бориб: „Вой, укамдан айрилдим“, деб йиғлаб турган маҳалда Холбека шўрли ҳам „Вой, болам“, деб қараса, Кунтуғмиш полвон Моҳини кўкрагига олиб, кўтариб йиғлаб турибди. Шунда, Холбека ойим эрини қарғаб: — Подшо бўлмай бўлувсиз қолгур, — деб эрини муштлаб қолди. Холбека бечора билса, Зангарга янги бўлган подшо Кунтуғмиш полвон экан.

Шу турган халойиқ билди: шу Кунтуғмиш полвон экан, ўғри бўлиб қўлга тушган болалар — қумда қолган ўша гўдаклар экан. Арқони давлат, Холмўмин бош бўлиб келиб, Моҳибойни суяб кўтариб, арқка олиб чиқиб кетдилар. Бир соатдан кейин, Моҳибой ўзига келди. Холбека бечора Моҳини бағрига босди.

Энди, турган катта кичиклар, подшонинг олдида турган кишилар Кунтуғмиш билан қайта бошдан кўришиб, ихлос-этиқоди зиёда бўлиб, Гуркибой билан Моҳибойни иззат-ҳурмат қилиб, қайта бошдан муборакбод қилдилар.

Зангарнинг катта-кичикларини йиғиб турган вақтида, арқони давлат туриб арз қилди: — Буврахон Азбархўжани зиндонга ташлаган эди, зиндонда ётибди, фармойишлари нима?

Кунтуғмиш: — Олиб чиқинглар! — деб буюрди. Азбархўжани зиндондан олиб чиқдилар. Кунтуғмиш икки ўғлига буюрди: — Ўчларингни олинглар, мен қошига бормайман, юзини кўрмайман.

Шунда Моҳибой билан Гуркибой қўлларига ханжарни олиб, Алдархўжанинг қошига борди. Айтди: — Эй отамнинг „дўсти“! Бизларни танийсанми?! Бизлар Зарчаманнинг чўлида эмаклаб йиғлаб қолган болалар бўламыз. Сенинг қилган „яхшилигингни“ қайтармоқчи бўлиб келдик! — деб икки бсла Алдархўжани босиб олди. Алдархўжа ҳукиздай бақириб-бўкириб, итдай бўлиб улибди.

Кунтуғмиш элга тўй бериб, тўй тамом бўладиган куни жамини арқони давлатни йиғиб, Холмўминни зангарга подшо қилди.

Энди Кунтуғмиш полвон Дўрман элига бормоқчи бўлиб, йўл жабдуғини тайёрлади. Икки боласи, қошида Холбека ёри билан, қанча хизматкор, канизаклари билан жўнади. Шунда Холмўмин Зангарнинг улуғ акобирлари билан ўн кунлик ерга бирга келиб, Кунтуғмиш полвон билан хўшлашиб, синглиси Холбека билан хўшлашиб, жиянлари билан кўришиб, йиғлашиб, Зангарга қайтди.

Кунтуғмиш омон-эсон, сиҳат-саломат юртига бориб, синглиси Оппоқой билан, қавму қариндошлари билан, ўзининг ёру-жўралари билан кўришди. Холбека ёри, икки фарзанди билан таништирди. Кунтуғмиш Дўрман элига тўй бериб, мурод-мақсадига етди.

KAYNAKÇA

- Abdullayev, A. F. **Özbək Tilining Xârâzm Şevälâri**. Taşkent: Özbəkistân SSR Fânlâr Nâşriyâtı. 1971.
- Allworth, Edward A. **The Modern Uzbeks, From the Fourteenth Century to the Present; A Cultural History**. California: Hoover Instution Press. 1990.
- Barthold, Vasiliy Vladimiroviç. **Orta Asya Tarihi**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 2006.
- Buran, Ahmet ve Ercan Alkaya. **Çağdaş Türk Lehçeleri**. Ankara: Akçağ Yayınları. 2004.
- Coşkun, Volkan. **Özbek Türkçesi Grameri**. Ankara: Türk Dil Kurumu. 2000.
- Devellioğlu, Ferit. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**. Ankara: 2004.
- Dilçin, Cem. **Yeni Tarama Sözlüğü**. Ankara: Türk Dil Kurumu. 1983.
- Eckmann, Janos. **Çağatayca El Kitabı**. İstanbul: 1988.
- Eraslan, Kemal, Osman F. Sertkaya ve Nuri Yüce. **Kutadgu Bilig III İndeks**. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. 1979.
- İslam Ansiklopedisi** (34. cilt). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 2007.
- Kültür Bakanlığı. **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**. Ankara: 1991.
- Ma'rufov, Z. M. **Özbək Tilining İzâhli Luğati**. Moskova: “Rus Tili” Nâşriyâtı. 1981.
- Ölmez, Mehmet ve Talat Tekin. **Türk Dilleri Giriş**. İstanbul: Yıldız. 2003.

Ölmez, Zuhul, “Özbekler ve Özbekçe”, **Türk Dili Dergisi** 108 (sayı): 1997.

Özbék Xalq Dâstânlâri (Cilt II). Taşkent: Özbékistân SSR Fânlar Äkâdemiyâsi Nâşriyâtı. 1967.

Öztürk, Rıdvan. **Özbek Türkçesi El Kitabı**. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları. 2005.

----- . **Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil**. Ankara: Türk Dil Kurumu. 1997.

Saray, Mehmet. **Özbek Türkleri Tarihi**. İstanbul: 1993.

Şääbdurähmânâv, Ş. **Özbék Xalq Şevälâri**. Taşkent: Özbékistân SSR “Fân” Nâşriyâtı. 1971.

Şääbdurähmânâv, Ş. ve V. V. Reştâv. **Özbék Diälektälâgiyâsi**. Taşkent: 1978.

Tekin, Feridun. “Özbek Türkçesinin Latin Alfabeti Esasındaki İmlası Üzerine”, **International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/6 Fall, 2008**.

Türk Dünyası El Kitabı. Ankara: 1992.

Wurm, Stefan. “Özbekçe”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı** 62 (sayı): 1989.

Yaman, Ertuğrul ve Nizamiddin Mahmud. **Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu**. Ankara: Türk Dil Kurumu. 1998.

Yusuf, Berdak ve Mehmet Mahur Tulum. **Sözlük “Özbekistan Türkçesi – Türkiye Türkçesi; Türkiye Türkçesi – Özbekistan Türkçesi”**. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. 1994.